

АНОТАЦІЯ

Мірзоєв Д.Ш.о. Забезпечення економічної активності населення у контексті освітнього туризму. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця – Харків, 2019.

Дисертацію присвячено удосконаленню й розвитку теоретичних положень, методичних підходів та розроблення практичних рекомендацій із забезпечення економічної активності населення у контексті освітнього туризму.

У дисертації уточнено теоретичні основи економічної активності населення та запропоновано удосконалене визначення поняття "економічно активне населення", розкрито зміст та склад факторів, що впливають на баланс попиту і пропозиції на ринку праці; визначено соціально-демографічні особливості освітньої міграції в контексті освітнього туризму та якості робочої сили, уточнено поняття "освітній туризм"; виявлено основні тенденції економічної активності населення та якість його освіти; запропоновано методичний підхід до визначення залежності між рівнями доходу країни на душу населення та його освіти; розкрито методичний підхід до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення; обґрунтовано механізм забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму; сформовано методичне забезпечення зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму.

Праця та інтелектуальний капітал є одними з основних факторів виробництва, які визначають потенціал формування валового внутрішнього продукту (ВВП) країни. Проведені дослідження довели, що завдяки глобалізації зникають бар'єри для трудової міграції, які для одних країн стали визначальним чинником успіху та зростання виробництва у галузі високих технологій, для інших – джерелом кризи традиційних господарських відносин, виникнення соціального напруження у суспільстві та стагнації ринку праці. Це зумовило існування проблеми стимулювання

економічної активності населення.

Глобальний перерозподіл ресурсів (у тому числі тих, що вважалися невід'ємними від окремої території) призвів до формування тріади "якість робочої сили – міграція – економічна активність населення" у новому форматі.

Зміни тенденцій на ринку праці, концепцій організації праці сприяють виникненню її нових форм і видів, що не підпадають під традиційні способи статистичних спостережень, та механізмів регулювання; національні системи вищої освіти знаходяться у стані постійної трансформації і вимушені відповідати на зростаючі вимоги роботодавців, у тому числі міжнародних компаній. В сучасних умовах починають переважати принципово нові форми зайнятості, як-от аутсорсинг та індивідуальне виконання угод, що ускладнює групування пропозиції робочої сили та дослідження стану економічної активності населення, змінюючи структуру ринку праці. Так, в Україні, починаючи із 2019 р., було прийнято декілька принципово нових положень для статистичних обстежень, зокрема, замінено термін "економічно активне населення" на термін "робоча сила", та відмінено верхню вікову межу зайнятості у відповідності до рекомендацій Міжнародної організації праці (МОП). Тому у дисертації причинно-наслідкові взаємозв'язки суб'єктів ринку запропоновано будувати як "освіта – міграція – зайнятість", а традиційне визначення економічно активного населення, що тяжіє до ототожнення із кількісними показниками робочої сили, запропоновано розширити з урахуванням сучасних умов ринку праці та форм її організації.

За результатами дослідження виявлено, що міжнародна трудова міграція та використання нових форм зайнятості порушують традиційну модель розрахунку коефіцієнтів зайнятості та безробіття, наслідком чого є перевищення чисельності груп населення, що входять до складу економічно активного населення, обсягу пропозиції робочої сили. Тому при визначенні економічно активного населення у сучасних реаліях доцільно включити неформально зайнятих осіб у випадках, коли саме непропозиція робочої сили формує доходи третинного сектору, у протилежному випадку спотворюється фактична оцінка потенціалу ринку праці. Таким чином, до складу економічно активного населення (у вузькому розумінні – робочої

сили), на відміну від існуючих груп, запропоновано включити не тільки неформально зайнятих, а й безробітних, що зайняті іншими видами діяльності (навчанням, тобто отриманням освіти) і прагнуть працювати, тобто пропонують свої послуги на ринку праці на умовах нетрадиційної (тимчасової) зайнятості у реальному і віртуальному просторі.

За результатами дослідження чисельність економічно активного населення зумовлюється існуючим зв'язком між рівнем безробіття та дефіцитом робочої сили (попитом роботодавців або пропозицією робочих місць) і пояснюється наявністю факторів "тертя", що визначають умови балансу попиту і пропозиції на ринку праці, і враховуються у відповідному коефіцієнті "тертя", запропонованому Я Корнаї. До таких факторів відносяться: вимоги підприємств до якості та структури робочої сили, політика у галузі заробітної плати – сталість пропорцій відповідно до складності посад та рівня кваліфікації, мобільність робочої сили, залежна від доступності до об'єктів соціальної інфраструктури, функціональні особливості діяльності підприємств – зміни технологічного процесу, перекваліфікації й додаткового навчання персоналу, асиметрія інформації – наявність відомостей про вільні вакансії та потенціал майбутніх працівників.

З метою урахування впливу зовнішньої міграції в контексті освітнього туризму та розширеного тлумачення поняття економічно активного населення у дисертації доведено необхідність додаткового врахування у коефіцієнті "тертя" на ринку праці таких актуальних факторів: існування законодавчих обмежень в офіційному працевлаштуванні; збільшення пропозиції робочої сили за рахунок неврахованого у традиційних методах розрахунку контингенту (наприклад, сезонних коливань зайнятості, прибуття іноземних студентів до ЗВО); існування і використання привнесеного досвіду та стилю життя, які місцеве населення запозичує у приїжджих іноземців та нерезидентів – у разі власних подорожей за кордон.

Оскільки вплив додатково виявлених факторів на стан ринку праці є суттєвим, у дисертації доведено, що у широкому розумінні у визначення поняття "економічно активне населення" запропоновано включити групи резидентів економічної території країни, які своєю найманою працею, індивідуальним підприємницт-

вом або іншою діяльністю сприяють утворенню додаткової вартості регіонального продукту. Таке удосконалене визначення поняття дозволить врахувати фактори, що впливають на підвищення якості робочої сили, та ступінь значущості системи вищої освіти у формуванні конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці.

У дисертації виявлено основні соціально-демографічні особливості освітньої міграції в контексті освітнього туризму та якості робочої сили, що полягають у тому, що потоки освітньої міграції зростають, вік осіб, які формують ці потоки, збільшується, географічна структура потоків освітньої міграції змінюється у бік їх зростання між країнами з різними рівнями доходів на душу населення. Інтернаціоналізація економічної діяльності та стійкий попит на спеціалістів із знанням зарубіжних ринків у різних галузях створює сприятливі умови для діяльності у сфері освітнього туризму. Разом з тим відзначено, що його ефективність для національної економіки важко розрахувати з причини відсутності термінологічної єдності та методів міжнародних статистичних спостережень. З метою досягнення термінологічної єдності у дисертації досліджено явище освітнього туризму як одного з окремих видів діяльності, протиріччя якого полягає в існуванні обмежень терміну перебування та допустимих видів діяльності. Запропоновано визначити поняття "освітній туризм" як отримання резидентом країни освітніх послуг у формі та на строк, регламентований національним законодавством країни перебування (країни, що надає освітні послуги – у разі дистанційної освіти), з можливістю здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає (або працює на користь економічної території держави, що надає освітні послуги – за умови стажування у третій країні), у межах, встановлених законодавством у галузі освіти країни перебування.

У дисертації досліджено основні тенденції зміни рівнів зайнятості й безробіття за період з 2010 по 2019 рр., які свідчать про наявність позитивної тенденції зростання економічної активності населення за всіма групами та незначні темпи цього процесу. За даними Державної служби статистики в Україні загальний рівень економічної активності населення у 2018 р. склав 62,6% у порівнянні з 62%

у 2017 р., частка безробітних дорівнювала 9,5% та 8,8% відповідно. Частка економічно активного населення із повною вищою освітою становила 77,5% у 2018 р. та 76,4% у 2017 р. Частка зайнятих осіб із базовою вищою освітою складала 58% та 53% відповідно, що свідчить про непопулярність продовження навчання на другому (магістерському) рівні та складність працевлаштування осіб, які тільки отримали першу спеціальність та не мають досвіду роботи. Найвищий рівень економічної активності у осіб із неповною вищою та професійно-технічною освітою становив в середньому від 67% до 69%.

Якість робочої сили та конкурентоспроможність фахівців на ринку праці забезпечується належним рівнем освіти, яку можуть запропонувати національні ЗВО. За даними дослідження, підвищення економічної активності населення у більшості розвинених країн стимулювалося застосуванням інноваційних форм і методик навчання. Надання освітніх послуг зарубіжним споживачам вважається дохідним та престижним напрямом експортної діяльності. Конкуренція на глобальному ринку ускладнюється тим, що вибір приймаючої країни залежить від репутація країни, рівня її інноваційного потенціалу та перспектив розвитку національної економіки, можливості подальшого працевлаштування. За останні роки Україна втратила частину своїх конкурентних переваг на світовому ринку освітніх послуг, проте ця галузь залишається однією з пріоритетних та має суттєвий потенціал для розвитку.

Чисельність економічно активного населення залежить від процесів трудової міграції. Відповідно до останніх даних МОП, у 2017 р. у світі було зареєстровано близько 258 млн. мігрантів (234 млн. – осіб працездатного віку, 15 років і старших), з яких 164 млн., або 64% – трудових мігрантів. Трудова міграція спровокувала зростання обсягів приватних грошових переказів за кордон, які у деяких країнах можна прирівняти до основних бюджетонаповнюючих галузей.

Іноземці, що перебувають у країні для навчання, тобто прибули з метою освітнього туризму, не вважаються мігрантами, але впливають на сукупні попит і пропозицію робочої сили. За даними ЮНЕСКО, у 2017 р. за кордоном навчалася понад 4,6 млн. здобувачів вищої освіти. В якості лідерів за кількістю іноземних

студентів виділено 17 країн – США, Сполучене Королівство, Китай, Австралія, Франція, Канада, Росія, Німеччина, Японія, Іспанія, Нідерланди, Нова Зеландія, Індія, Швеція, Фінляндія, Мексика, Чилі. Окрім прямого доходу галузі вищої освіти (сплата за навчання та інші послуги ЗВО), економіка приймаючих країн отримувала надходження від споживання інших товарів та послуг іноземцями під час їх перебування на її території, що стимулювало зростання економічної активності населення.

З використанням кореляційного аналізу за статистичними даними основних показників економічного розвитку і доступності освіти визначено пряму залежність рівня освіти та доходу на душу населення. Проте порівняння країн у виділеній групі з високим індексом людського розвитку свідчить про існування зворотно пропорційної залежності між тривалістю навчання та доходами на душу населення. Високий рівень доходу на душу населення сприяє зростанню непропозиції робочої сили завдяки спрямуванню частки ВВП на фінансування соціальних програм, що не спонукає населення до отримання якісної освіти та зменшує чисельність економічно активного населення.

У новітній глобальній економічній системі виник феномен лібералізації систем національної освіти, коли держава починає перебудовувати її під тиском іноземних контрагентів для зростання чисельності економічно активного населення з урахуванням тенденцій освітнього туризму. Освітній туризм стає усталеним сектором послуг, і хоча він не виділяється у окрему галузь у системі національних рахунків, фактично перетворюється у самостійну індустрію з власними закономірностями розвитку. Залучення зарубіжних студентів до національних ЗВО вимагає виявлення існуючих та потенційних конкурентів. Для України – це сусідні держави, особливо із спільними кордонами (макрорегіон Східної Європи), та країни, що приймають іноземних студентів з тих же регіонів, що й національні ЗВО.

Одним із завдань макроекономічного рівня є регулювання чисельності економічно активного населення (пропозиції кваліфікованої робочої сили) через систему вищої освіти за новітніми й перспективними спеціальностями. У дисертації

запропоновано послідовність етапів визначення перспективних спеціальностей підготовки фахівців за відповідними напрямками щодо їх приналежності, яка враховує особливості попиту та пропозиції зарубіжних ринків праці щодо експорту та імпорту робочої сили. Запропонована послідовність етапів дозволяє здійснити планування стратегії розвитку системи вищої освіти для забезпечення необхідної чисельності економічно активного населення щодо зростання валового національного продукту та є основою розробленого методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення.

Перший, другий та третій етапи методичного підходу є підготовчими, за яким запропоновано здійснювати статистичний аналіз поточного стану світового ринку освітніх послуг за даними міжнародних організацій та визначати основні країни-конкуренти, до яких доцільно спрямувати потоки освітнього туризму, що сприятиме зростанню чисельності їх економічно активного населення. Визначено, що 30 країн – постачальників найбільшої кількості студентів у сфері освітнього туризму (у відповідності із запропонованим визначенням поняття) у 2017 р. забезпечили близько 50% зовнішньоторговельного обороту України цього року.

Згідно з четвертим, п'ятим і шостим етапами запропонованого методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення здійснено рейтингування країн-потенційних імпортерів освітніх послуг в Україну за обґрунтованими показниками.

На основі значень рейтингу 43 країн із застосуванням кластерного аналізу методом Уорда визначено сім кластерів країн, що відрізняються вимогами до отримання освітніх послуг, для визначення адекватних методів співпраці з ними. Для кожного кластера побудовано дискримінантну модель. Використання моделей дозволило віднести потенційні країни-імпортери освітніх послуг до виділених кластерів для обґрунтування стратегій співпраці з ними у сфері освітнього туризму для забезпечення зростання економічно активного населення на ринку праці України за рахунок виникнення мультиплікативних ринкових ефектів. Методич-

ний підхід апробовано на даних 12 країн, з кожної з яких в Україну в'їхало понад 200 осіб у 2017 р. і відповідно до результатів кластеризації та дискримінантного моделювання відібрано чотири кластери найбільш реальних і вірогідних конкурентів України за якістю надання освітніх послуг, для яких рекомендовано такі стратегії співпраці.

Запропоновано механізм забезпечення економічної активності населення у контексті освітнього туризму, який побудовано з використанням імітаційного моделювання. Ключовими блоками механізму є такі: активізація зовнішньоекономічної діяльності: як джерело валютних надходжень від надання освітніх послуг іноземцям; результат міжгалузевих зв'язків підприємств, що виробляють супутні та додаткові послуги; налагодження культурних та ділових зв'язків між іноземцями - колишніми випускниками ЗВО приймаючої країни та місцевими діловими колами; додатковий ринок збуту для постачальників продукції та побутового обслуговування населення, розширення асортименту та підвищення вимог щодо якості товарів і послуг, що стимулює створення нових робочих місць; підвищення якості робочої сили за рахунок упровадження новітніх технологій навчання, обміну досвідом у міжкультурному середовищі та надходження коштів у інфраструктуру галузі освіти.

У роботі представлена причинно-наслідкова діаграма впливу основних факторів на стан економічної активності населення за імітаційною моделлю. Згідно з результатами застосування моделі виявлено основні напрями коригування існуючих негативних тенденцій щодо економічної активності населення: підтримка місцевих виробників, забезпечення необхідної кваліфікації робочої сили у відповідності до вимог ринку, рівномірний розвиток регіонів та створення належної інфраструктури освіти, яка здатна забезпечувати ринок праці фахівцями відповідної якості та компетентностей.

Ключові слова: економічна активність населення, попиту і пропозиції на ринку праці, освітня міграція, соціально-демографічні особливості, якість робочої сили, освітній туризм, доход країни на душу населення, освіта населення, механізм, потоки освітнього туризму.

ANNOTATION

Mirzoiev D.S. oglu. Ensuring economic activity of the population in the context of educational tourism. – Qualification work on the rights of manuscript.

Thesis for a scientific degree – Candidate of sciences in Economics in speciality 08.00.07 – demography, labour economics, social economics and politics.– Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, 2019.

The thesis is devoted to the improvement and development of theoretical provisions, methodical approaches and development of practical recommendations for ensuring the economic activity of the population in the context of educational tourism.

The thesis substantiates the theoretical background of economic activity of the population and specifies the concept of "economically active population"; reveals the content and composition of the factors influencing the balance of demand and supply in the labour market; identifies the socio-demographic peculiarities of educational migration in the context of educational tourism and the workforce quality, specifies the definition of the term "educational tourism"; identifies the basic tendencies of economic activity of the population and the quality of its education; suggests the methodical approach to determining the relation between the country's income level per capita and the education of its population; outlines the methodical approach to the choice of priority destinations of educational tourism development for the growth of economic activity of the population; substantiates the mechanism for ensuring the economic activity of the population, taking into account the flows of educational tourism; forms the methodical support for the growth of economic activity of the population in the context of educational tourism.

Labour and intellectual capital are one of the main factors of production that determine the potential of the country's gross domestic product (GDP) formation. Studies have shown that due to globalization, barriers to labour migration are disappearing, which for some countries have become a decisive factor for the success and growth of high-tech production, for others the source of the crisis of traditional economic rela-

tions, the emergence of social tension in society and the stagnation of the labour market. This caused the problem of stimulating economic activity of the population.

The global redistribution of resources (including those that were considered non-negative from one area to another) has led to the emergence of the triad of "quality of labour - migration - economic activity of the population" in a new format.

Changes in labour market trends, concepts of work organization contribute to the emergence of its new forms and types, which do not fall under the traditional methods of statistical observations, and regulatory mechanisms; national higher education systems are in a state of constant transformation and are forced to respond to the growing demands of employers, including international companies. In today's context, fundamentally new forms of employment, such as outsourcing and individual contract execution, are becoming more prevalent, making it difficult to group labour supply and to study the state of economic activity of the population, changing the structure of the labour market. Thus, in Ukraine, since 2019, several fundamentally new provisions for statistical surveys have been adopted, in particular, the term "economically active population" has been replaced by the term "labour force" and the upper age limit for employment has been abolished in accordance with the recommendations of the International Labour Organization. (ILO). Therefore, in the dissertation, the causes and effects of market actors are proposed to be constructed as "education - migration - employment", and the traditional definition of economically active population, which tends to be identified with quantitative indicators of the labour force, is proposed to be expanded in the light of current labour market conditions and forms of its organization.

The study found that international labour migration and the use of new forms of employment violate the traditional model of calculating employment rates and unemployment, resulting in an excess of the population of the economically active population, the volume of labour supply. Therefore, in determining the economically active population in modern realities, it is advisable to include informally employed persons when it is the non-supply of labour that generates the income of the tertiary sector, otherwise the actual assessment of the potential of the labour market is distorted. Thus, unlike the existing groups, it is proposed to include not only informally employed but

also unemployed persons who are engaged in other activities (education, ie education) and aspire to work in the economically active population (in the narrow sense). that is, they offer their services in the labour market on the basis of unconventional (temporary) employment in real and virtual space.

According to the research, the size of the economically active population is conditioned by the existing relationship between the unemployment rate and the labour shortage (employers' demand or job supply) and is explained by the presence of "friction" factors that determine the conditions of supply and demand balance in the labour market, and are taken into account accordingly. the coefficient of "friction" proposed by J. Kornai. These factors include: enterprise requirements for the quality and structure of the workforce, wage policy - proportionality consistent with job complexity and skill level, workforce mobility, dependent on accessibility to social infrastructure, functional features of enterprises - changes technological process, retraining and additional training of personnel, asymmetry of information - availability of information about vacancies and potential of future employees.

In order to take into account the impact of external migration in the context of educational tourism and an expanded interpretation of the concept of economically active population in the dissertation, the necessity of additional consideration in the coefficient of "friction" in the labour market of the following relevant factors: the existence of legal restrictions in official employment; increase in labour supply due to unaccounted for contingent calculation methods (for example, seasonal employment fluctuations, foreign students' arrival to the HSE); the existence and use of the imported experiences and lifestyles that the local population borrows from visiting foreigners and non-residents, in the case of their own travel abroad.

Since the influence of additional factors on the labour market is significant, the dissertation proves that in the broadest sense it is proposed to include in the definition of the term "economically active population" groups of residents of the economic territory of the country, who by their own labour, individual entrepreneurship or other activities contribute to value creation. regional product. Such an improved definition of the concept will allow to take into account the factors that influence the quality of the work-

force and the degree of importance of the higher education system in shaping the competitiveness of future professionals in the labour market.

The main social and demographic features of educational migration in the context of educational tourism and quality of work are revealed in the dissertation, as the flows of educational migration increase, the age of the persons who form these flows increases, the geographical structure of educational migration flows changes. their growth between countries with different levels of per capita income. The internationalization of economic activity and the steady demand for specialists with knowledge of foreign markets in various industries creates favourable conditions for activity in the field of educational tourism. However, it is noted that its effectiveness for the national economy is difficult to calculate due to the lack of terminological unity and methods of international statistical observations. In order to achieve terminological unity, the thesis investigates the phenomenon of educational tourism as one of the separate types of activity, the contradiction of which is the existence of restrictions on the period of stay and permissible types of activity. It is proposed to define the term "educational tourism" as receiving a resident of the country of educational services in the form and for the period, regulated by the national legislation of the country of residence (country providing educational services - in the case of distance education), with the possibility of carrying out paid activity in the place where the person from ' travels (or works for the benefit of the economic territory of the country providing the educational services - subject to training in a third country), within the limits established by the law of the host country's education.

The dissertation examines the main tendencies of changes in employment and unemployment levels for the period from 2010 to 2019, which indicate that there is a positive tendency of growth of economic activity of the population for all groups and the insignificant rates of this process. According to the State Statistics Service of Ukraine, the total level of economic activity of the population in 2018 amounted to 62.6% compared to 62% in 2017, the share of unemployed was 9.5% and 8.8%, respectively. The share of economically active population with higher tertiary education was 77.5% in 2018 and 76.4% in 2017. The share of employed persons with basic tertiary education was 58%

and 53% respectively, which indicates that the continuation of studies in the second is unpopular (Master's level) and complexity of employment of persons who have just received their first specialty and have no work experience. The highest level of economic activity among persons with incomplete higher and vocational education was on average from 67% to 69%.

The quality of the workforce and the competitiveness of professionals in the labour market is ensured by the proper level of education that national HEIs can offer. According to the study, the increase in economic activity of the population in most developed countries was stimulated by the use of innovative forms and teaching methods. Provision of educational services to foreign consumers is considered a profitable and prestigious area of export activity. Competition in the global market is complicated by the fact that the choice of the host country depends on the country's reputation, the level of its innovative potential and prospects for the development of the national economy, the possibility of further employment. In recent years, Ukraine has lost some of its competitive advantages in the world market for educational services, but this industry remains one of the priorities and has significant potential for development.

The economically active population depends on the processes of labour migration. According to recent ILO data, in 2017, around 258 million migrants (234 million working age, 15 and older) were registered in the world, of which 164 million or 64% were labour migrants. Labour migration has provoked an increase in the volume of private remittances abroad, which in some countries can be equated with major budget-filling industries.

Foreigners who are in the country for study, i.e. arrived for the purpose of educational tourism, are not considered migrants, but affect the aggregate demand and supply of labour. According to UNESCO, in 2017 over 4.6 million higher education applicants have studied abroad. 17 countries are identified as leaders by number of foreign students - USA, United Kingdom, China, Australia, France, Canada, Russia, Germany, Japan, Spain, Netherlands, New Zealand, India, Sweden, Finland, Mexico, Chile. In addition to the direct income of the higher education sector (payment for training and other HEA services), the host economy received income from consumption of other goods

and services by foreigners during their stay on its territory, which stimulated the economic activity of the population.

Using the correlation analysis of the main indicators of economic development and accessibility of education, the direct correlation of the level of education and income per capita is determined. However, comparing countries in a high-indexed group with a high index of human development indicates that there is an inversely proportional relationship between study duration and per capita income. The high level of income per capita contributes to the increase of labour supply through the directing of the share of GNP to financing social programs, which does not encourage the population to receive quality education and reduces the number of economically active population.

In the new global economic system, the phenomenon of liberalization of national education systems has emerged when the state begins to rebuild it under pressure from foreign counterparts to increase the number of economically active population, taking into account the trends of educational tourism. Educational tourism is becoming an established service sector, and although it is not allocated to a single industry in the national accounts system, it is in fact becoming an independent industry with its own patterns of development. Attracting international students to national HLS requires identifying existing and potential competitors. For Ukraine, these are neighbouring countries, especially with common borders (Eastern Europe macro-region), and countries that accept foreign students from the same regions as national HEIs.

One of the tasks of the macroeconomic level is to regulate the size of the economically active population (supply of skilled labour) through the higher education system in the newest and most promising specialties. The dissertation proposes a sequence of stages of identifying promising specialties of training specialists in the relevant areas in terms of their affiliation, which takes into account the peculiarities of the demand and supply of foreign labour markets for export and import of labour. The proposed sequence of stages allows to plan the strategy of development of the higher education system to provide the necessary number of economically active population for the growth of the gross national product and is the basis of the developed methodical approach to

the choice of priority directions of development of educational tourism for the growth of economic activity of the population.

The first, second and third stages of the methodological approach are preparatory, which proposes a statistical analysis of the current state of the world market for educational services according to international organizations and to identify the main competing countries to which it is advisable to direct educational tourism flows, which will increase the number of their economically active population. It is determined that 30 countries - suppliers of the largest number of students in the field of educational tourism (in accordance with the proposed definition of the concept) in 2017 provided about 50% of Ukraine's foreign trade turnover this year.

In accordance with the fourth, fifth and sixth stages of the proposed methodological approach to the selection of priority directions for the development of educational tourism in order to increase economic activity of the population, the rating of potential importers of educational services in Ukraine was ranked by reasonable indicators.

Based on the rating values of 43 countries, seven clusters of countries differing in eligibility requirements for educational services were identified using the Ward cluster analysis to identify adequate methods of collaboration with them. A discriminant model was constructed for each cluster. The use of models made it possible to attribute potential countries-importers of educational services to dedicated clusters to justify strategies for cooperation with them in the field of educational tourism to ensure the growth of economically active population in the labour market of Ukraine due to the emergence of multiplicative market effects. The methodological approach was tested on the data of 12 countries, each of which entered more than 200 people in Ukraine in 2017, and according to the results of clustering and discriminatory modelling, four clusters of the most real and probable competitors of Ukraine were selected for the quality of educational services for which they were recommended. such cooperation strategies.

A mechanism for ensuring the economic activity of the population in the context of educational tourism, which is built using simulation, is proposed. The key blocks of the mechanism are the following: activation of foreign economic activity: as a source of foreign exchange earnings from the provision of educational services to foreigners; the

result of inter-branch links between enterprises producing related and additional services; Establishment of cultural and business ties between foreigners - former alumni of the host country and local business circles; an additional market for suppliers of products and services to the public, expanding the range and increasing the quality requirements of goods and services, which stimulates job creation; improving the quality of the workforce through the introduction of the latest learning technologies, the exchange of experience in the intercultural environment and the flow of funds into the infrastructure of the education sector.

The work presents a cause and effect diagram of the influence of the main factors on the state of economic activity of the population by the simulation model. According to the results of the model application, the main directions of correction of the existing negative tendencies concerning the economic activity of the population were identified: support of local producers, provision of the necessary qualification of labour force according to market requirements, uniform development of regions and creation of an adequate education infrastructure capable of providing the labour market by specialists of appropriate quality and competencies.

Key words: economic activity of the population, supply and demand in the labour market, educational migration, socio-demographic peculiarities, quality of labour, educational tourism, income per capita, education of population, mechanism, flows of educational tourism.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Мірзоєв Д. Ш. огли Проблеми термінології галузі освітнього туризму та розроблення методики оцінки ринку освітніх послуг / В. Є. Єрмаченко, Д. Ш. огли Мірзоєв // Управління розвитком: зб. наук. праць. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – № 1-2 (187-188). – С. 118-125. *Особистий внесок здобувача: запропоноване визначення освітнього туризму з метою проведення обґрунтованих статистичних вимірювань доходів і витрат зовнішньої торгівлі.*

2. Мірзоєв Д. Ш. огли Правові аспекти регулювання трудової міграції в Україні / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2017. – № 2(30). – С. 390-399.

3. Мірзоєв Д. Ш. огли Завдання державної підтримки експорту освітніх послуг в Україні / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2017. – № 1(29). – С. 426-437.

4. Мірзоєв Д. Ш. огли Алгоритм вибору агентів впливу на стан соціально-економічної системи та її складових на основі інтеграційного підходу / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2018. – № 1(31). – С. 314-333.

Статті у наукових періодичних виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

5. Мірзоєв Д. Ш. огли Основні тенденції ринку міжнародних освітніх послуг та вимоги до формування стратегічних пріоритетів України / Д. Ш. огли Мірзоєв // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. – Одеса : Одеський національний економічний університет, 2018. – № 2 (66). – С. 174–184. *(Index Copernicus)*.

6. Мірзоєв Д. Ш. огли Дослідження економічної активності населення у контексті розвитку рекреаційної інфраструктури соціально-економічних систем / В. Є. Єрмаченко, Д. Ш. огли Мірзоєв // Бізнес Інформ. – 2018. – №5. – С. 207-216.

(Index Copernicus). Особистий внесок здобувача: окреслено суперечності тлумачення основних категорій теоретичного підґрунтя організаційно-економічного забезпечення діяльності самостійних секторів туристичної галузі, інтегрованих з іншими складовими системи національного господарства.

7. Мірзоєв Д. Ш. огли Особливості формування міграційних потоків під впливом переструктуризації ринку праці / Д. Ш. огли Мірзоєв // Комунальне господарство міст : Серія "Економічні науки". – 2019. – Том 4. – Вип. 150. – С. 76-83. *(Index Copernicus)*.

Публікації за матеріалами конференцій

8. Мірзоєв Д. Ш. огли Аналіз відповідності обсягів підготовки фахівців галузі туризму у ВНЗ потребам національного ринку / Д. Ш. огли Мірзоєв // Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції "Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, менеджменту, обліку та права" (м. Полтава, 14 серпня 2018 р.). – Полтава : ЦФЕНД, 2018. – Ч. 2. – С. 28-31.

9. Мірзоєв Д. Ш. огли Уточнення класифікації соціально-економічних систем у контексті регіоналізації глобального ринку / Д. Ш. огли Мірзоєв // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів" (м. Львів, 1 вересня 2018 р.). – Львів : ГО "Львівська економічна фундація", 2018. – С.51-55.

10. Мірзоєв Д. Ш. огли Аспекти використання методик оцінки міжрегіональної диференціації в умовах необхідності збереження сталого розвитку регіонів / Д. Ш. огли Мірзоєв // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції "Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища" (м. Одеса, 28-29 вересня 2018 р.). – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. – С. 202–205.

11. Мірзоєв Д. Ш. огли Використання алгоритмів імітаційного моделювання у визначенні сценаріїв поведінки суб'єктів ринку освітніх послуг / Д. Ш. огли Мірзоєв // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця": тези доповідей (м. Харків, 30-31 травня 2019 р.). – Харків : ДІСА ПЛЮС, 2019. – С. 73–78.

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА ОСНОВІ ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ	30
1.1. Сутність економічної активності населення як чинника забезпечення якості робочої сили	30
1.2. Соціально-демографічні особливості освітньої міграції в контексті освітнього туризму	58
1.3. Забезпечення якості робочої сили на основі освітнього туризму	76
Висновки до розділу 1	93
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ	97
2.1. Основні тенденції економічної активності населення	97
2.2. Якість освіти населення як умова забезпечення його економічної активності	115
2.3. Основні домінанти освітнього туризму щодо забезпечення якості робочої сили	134
Висновки до розділу 2	157
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ НА ОСНОВІ ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ	160
3.1. Методичний підхід до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму	160
3.2. Механізм забезпечення економічної активності населення на основі освітнього туризму	177
3.3. Методичний підхід до формування стратегії зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму для підвищення якості робочої сили	196
Висновки до розділу 3	214
ВИСНОВКИ	217
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	220
ДОДАТКИ	246

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА СКОРОЧЕНЬ, ВИКОРИСТАНИХ У РОБОТІ

HDI – Human Development Index	ІЛР – Індекс людського розвитку
HEIs – High Educational Institutions	ЗВО – заклади вищої освіти
ILO – International Labour Organization	МОП – Міжнародна організація праці
IMF – International Monetary Fund	МВФ – Міжнародний валютний фонд
UNDP – United Nations Development Programme	ПРООН – Програма розвитку ООН
UNWTO – World Tourism Organization	ЮНВТО – Всесвітня організація туризму
WEF – World Economic Forum	ВЕФ – Всесвітній економічний форум
World Bank	Світовий банк
WTTC – World Travel and Tourism Council	ВРПТ – Всесвітня рада подорожей і туризму

ВСТУП

Актуальність теми. Згідно з Стратегічним планом ПРООН на 2018–2021 роки (прийнятим Виконавчою Радою ПРООН 28.11.2017 р.), Стратегією сталого розвитку "Україна-2020" (затвердженою Указом Президента України № 5/201 від 12.01.2015 р.), проектом Стратегії сталого розвитку України до 2030 року "Україна – 2030" (Проект Закону України № 9015 від 07.08.2018 р.) однією з провідних проблем, що вимагають вирішення, є сприяння зростанню економічної активності населення, яка є визначальною умовою функціонування ринку праці, зростання інтелектуального капіталу та конкурентоспроможності національного господарства. На забезпечення економічної активності населення впливають багато факторів, одним з яких є освітній туризм, який здатний завдяки формуванню притоків людських ресурсів створювати мультиплікаційні ринкові ефекти щодо зростання обсягу валового національного продукту та додаткового регіонального продукту, сприяти створенню нових робочих місць, підвищенню якості робочої сили, зростанню обсягів освітніх послуг. В той же час освітній туризм впливає на посилення конкуренції на ринку праці, зумовлює існування об'єктивної необхідності удосконалення статистичного обліку чисельності різних груп населення щодо пропозиції робочої сили, врахування додаткових факторів впливу на збалансування попиту і пропозиції на ринку праці.

Існує значний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних учених, які досліджували процеси розвитку територіальних господарських систем у контексті формування пропозиції робочої сили – це В. П. Антонюк, Г. І. Башнянин, С. В. Белоусова, І. Б. Берегова, П. Бурдье, М. М. Бурмака, О. Й. Вінська, В. Г. Герасименко, В. Дадалко, С. Дубков, Б. В. Кульчицький, П. Самуельсон, О. М. Яремчук, теоретичні аспекти забезпечення економічної активності населення – Т. Боєрі, О. Г. Брінцева, І. М. Вахович, Г. Еспінг-Андерсен, Я. Корнаї, С. Ляйбфрід, А. Сапір, М. Феррера, Г. В. Возняк, Н. А. Гончаренко, Ю. В. Горемікіна, О. А. Грішнова, Н. М. Дєєва, М. І. Купира, І. В. Олініченко, створення туристично-рекреаційної інфраструктури та появи інноваційних туристичних послуг – А. Ю. Александрова, В. Г. Герасименко, О. Д. Гудзинський,

К. Каспар, Н. Лейпер, С. М. Судомир, О. Я. Яремчук, організаційно-економічні особливості надання послуг у галузі освітнього туризму, їх ефективності щодо експорту – А. Алам, А. Байдак, Е. Бленчард, М. Г. Бойко, Дж. Вільям, А. Вебер, К. Драгоміреску-Гайна, Л. Еліа, Л. Ларіна, К. А. Продан, К. Шаріот та ін.

Переважна більшість наукових публікацій будується на ретроспективному аналізі національної освітньої системи, пояснюючи першопричини та наслідки, але не проводить аналогії із стимулюванням чи спадом економічної активності населення. Частина праць описує досвід провідних країн без розмежування заходів універсального характеру та тих, що використовувалися виключно у межах окремих держав і базувалися на притаманним їм діловим звичаям та ментальності економічних агентів, які могли б навіть завдати шкоди при використанні в інших умовах. Практично відсутні праці, присвячені проблемам дослідження стану економічної активності населення з урахуванням нових видів і форм зайнятості, що впливають на пропозицію робочої сили та змінюють сутність традиційних груп населення, ефективності стимулювання експорту освітніх послуг і його впливу на створення додаткового попиту на продукцію місцевих підприємств і робочу силу у приймаючій країні, недостатньо розробленими залишаються механізми забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму та методичне забезпечення зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму, які зумовили тематичну спрямованість дисертації, її мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. В основу дисертації покладено теоретико-методичні і практичні розробки автора, що є частиною держбюджетної науково-дослідної роботи за темою: "Формування теоретико-методологічного забезпечення державної підтримки розвитку туристичної галузі економіки регіону" (номер державної реєстрації 0112U001119), у якій здобувачем розроблено розділ "Дослідження тенденцій розвитку національного та світового туристичного ринку", де визначено головні складові процесу регулювання туристичної діяльності

на регіональному рівні з урахуванням особливостей функціонування територіальних господарських систем, відмінностей у розміщенні підприємств туристичної галузі та пріоритетів держави щодо сталого розвитку національної економіки, усунення міжрегіональної диференціації в умовах глобального ринку; "Теоретичні та методичні основи створення системи підтримки електронного навчання у вищій школі нового покоління" (номер державної реєстрації 0116U004519), де здобувачу належить розділ "Підходи до адаптації траєкторії навчання", в якому розроблено алгоритм та зміст процесу проектування індивідуальних освітніх траєкторій у якості новітнього підходу до адаптивного навчання, що в умовах економіки знань може стати додатковим механізмом підвищення якості робочої сили та зростання економічної активності населення.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є удосконалення і розвиток теоретичних положень, методичних підходів та розроблення практичних рекомендацій із забезпечення економічної активності населення у контексті освітнього туризму.

Відповідно до мети, було поставлено і вирішено такі завдання:

уточнити теоретичні основи економічної активності населення та визначення поняття "економічно активне населення";

розкрити зміст та склад факторів, що впливають на баланс попиту і пропозиції на ринку праці;

виявити соціально-демографічні особливості освітньої міграції в контексті освітнього туризму та якості робочої сили й уточнити визначення поняття "освітній туризм";

виявити основні тенденції економічної активності населення та якість його освіти;

запропонувати методичний підхід до визначення залежності між рівнями доходу країни на душу населення та його освіти;

розробити методичний підхід до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення;

обґрунтувати механізм забезпечення економічної активності населення з

урахуванням потоків освітнього туризму;

сформуванню методичного забезпечення зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення економічної активності населення з урахуванням тенденцій освітнього туризму.

Предметом дослідження є теоретико-методичні підходи, методи, практичні рекомендації із забезпечення економічної активності населення в контексті активізації міжнародної міграції на основі освітнього туризму.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження виступають положення сучасних теорій економіки праці, управління людськими ресурсами, розвитку туристичної сфери, міжнародної економіки, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали наукових конференцій з питань удосконалення політики забезпечення належного функціонування соціально-економічних систем з урахуванням потреб балансування економічної активності населення, забезпечення якості робочої сили, регулювання туристичної діяльності, функціонування вищої освіти та міжнародного ділового співробітництва.

У процесі дослідження використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: *монографічний та структурно-порівняльний аналіз* – для уточнення понять "економічно активне населення", "освітній туризм", класифікації основних визначень та складових семантичного ядра; *історико-логічний аналіз* – для виявлення змісту та складу факторів, що впливають на баланс попиту і пропозиції на ринку праці і враховуються у коефіцієнті "тертя"; *статистичний аналіз* – для оцінки рівня економічної активності населення, поточного стану та експортного потенціалу галузі освітніх послуг провідних країн світу та України; *кореляційний аналіз* – для розроблення методичного підходу із визначення залежності між рівнями доходу на душу населення країни та його освіти; *структурно-логічний аналіз, рейтингування, кластерний та дискримінантний аналіз* – для розроблення методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення, представлення структурних диспропорцій національної системи освіти в Україні та географічного розподілу експор-

тно-імпортних потоків тимчасової міграції з метою отримання формальної освіти за кордоном, деталізації етапів визначення пріоритетних експортних ринків, обґрунтування факторів ключових переваг та виявлення основних конкурентів, що перешкоджають реалізації експортної стратегії Україні на глобальному ринку освітніх послуг; *імітаційного моделювання* – для розроблення механізму забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму; *аналіз та синтез* – для формування методичного забезпечення економічної активності населення в контексті освітнього туризму; *графічний* – для унаочнення результатів дослідження.

Інформаційну базу дослідження склали ресурси Державної служби статистики України та її регіональних підрозділів, звіти міжнародних організацій, таких як Всесвітній економічний форум, Світова рада з подорожей та туризму, Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури, Міжнародної організації праці, Міжнародної організації з міграції, власні дослідження автора.

Наукова новизна отриманих результатів. Найбільш вагомими результатами, що визначають наукову новизну дисертації та особистий внесок автора, є такі:

удосконалено:

методичне забезпечення зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму, особливість якого полягає у комплексному застосуванні тріади: методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму; механізму забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму; методичного підходу до визначення залежності між рівнями доходу країни на душу населення та його освіти, використання яких сприятиме активізації ринку праці та формуванню додаткового зростання валового національного продукту;

методичний підхід до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення, особливістю якого є використання процедури рейтингування потенційних конкурентів України на світовому ринку освітніх послуг за обґрунтованою системою показників, їх класте-

ризація за рейтингом та розроблення дискримінантної моделі для кожного кластеру для обґрунтування пріоритетів розвитку освітнього туризму, що сприятиме забезпеченню зростання економічної активності населення країни та якості робочої сили з урахуванням угод про міжнародне співробітництво;

механізм забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму, відмінність якого полягає в розробленні ітераційної моделі визначення основних чинників впливу на розвиток територіального ринку праці та зростання доданого регіонального продукту, що сприяє економічній активності населення, створенню нових робочих місць і зростанню якості робочої сили;

зміст та склад факторів, що впливають на баланс попиту і пропозиції на ринку праці і враховуються у коефіцієнті "тертя", до яких разом з традиційними факторами додано такі актуальні для сучасного ринку праці фактори: законодавчі обмеження в офіційному працевлаштуванні, привнесений досвід та стиль життя завдяки освітньому туризму, додаткова пропозиція робочої сили відповідно до зростання чисельності економічно активного населення, не врахованого за офіційними статистичними даними, що уможливить розроблення програм з підвищення інформованості працівників та розширення можливостей працевлаштування;

дістали подальшого розвитку:

визначення поняття "економічно активне населення" у широкому і вузькому розумінні, особливості якого полягають у зміні групування робочої сили на ринку праці та додаткового виділення підгрупи населення "пропозиція робочої сили" з груп, що формально не входять до складу робочої сили – безробітних, здобувачів вищої освіти, сумісників, які зайняті іншими видами діяльності, що дозволить визначати потребу у створенні нових робочих місць та можливі фінансові притоки від трудової діяльності;

визначення поняття "освітній туризм", відмінностями якого є врахування різних форм економічної активності, терміну перебування для отримання освіти, можливості здійснення оплачуваної діяльності, що підвищить обґрунтованість пропозицій роботодавців для визначення особливостей робочих місць та статистичний облік населення;

методичний підхід до визначення залежності між рівнями доходу на душу населення країни та його освіти, особливістю якого є виділення точок біфуркації, при настанні яких за умови отримання надвисоких доходів зменшується економічна активність населення та втрачається його стимул до отримання освіти, що провокує збільшення потоків трудової міграції та призводить до підвищення соціальної напруженості суспільства і зростання прояву негативних факторів (врахованих у коефіцієнті "тертя") на ринку праці.

Практичне значення одержаних результатів полягає в доведенні пропозицій дисертації до рівня практичних рекомендацій, впровадження яких сприяє зростанню економічної активності населення. Застосування розробленого методичного забезпечення зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму дозволить забезпечити вибір пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму, визначити залежність між рівнями доходу країни на душу населення та його освіти, використання яких сприятиме активізації ринку праці та формуванню додаткового зростання валового національного продукту (ВНП). Запропоновані в дисертації висновки і рекомендації, що мають прикладний характер, упроваджені в діяльність Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 01-34/5130 від 29.10.2018 р.), в роботі якого використовується розроблена автором комплексна процедура рейтингування країн-потенційних конкурентів України на світовому ринку освітніх послуг з метою виділення чинників ключових переваг, визначальних для абітурієнтів з територій пріоритетного експорту; ТОВ "Бізнес центр "Інжек" (довідка № 0/1468-1 від 25.10.2018 р.) впровадив у свою роботу пропозиції з оцінювання впливу зовнішньоекономічної діяльності у сфері надання послуг на стан забезпечення економічної активності населення у контексті розвитку галузі освітнього туризму; обласний комунальний заклад "Харківський організаційно-методичний центр туризму" (довідка № 231 від 29.10.2018 р.) використовує модель прогнозування стану ринку праці та економічної активності населення у галузі туризму та послуг освіти; пропозиції з визначення інтеграційних зв'язків та напрямів міжгалузевого співробітництва між сферою міжнародної освіти та туризму.

Результати дослідження застосовуються у навчальному процесі Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця у навчальному процесі підготовки студентів освітнього ступеня "бакалавр" при викладанні дисциплін: "Управління людськими ресурсами" за спеціальністю "Менеджмент"; "Управління трудовими ресурсами", "Людський розвиток", "Ринок праці" за спеціальністю "Економіка" (довідка № 19/86-23-29 від 24.01.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Подані до захисту висновки та рекомендації розроблені автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, внесок здобувача конкретизовано у переліку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і рекомендації дисертації доповідалися на таких міжнародних науково-практичних конференціях: "Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, менеджменту, обліку та права" (м. Полтава, 14 серпня 2018 р.), "Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів" (м. Львів, 1 вересня 2018 р.), "Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища" (м. Одеса, 28-29 вересня 2018 р.), "Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця" (30-31 травня 2019 р.).

Публікації. За результатами наукового дослідження опубліковано 11 наукових праць загальним обсягом 5,89 ум.-др. арк., з яких дисертанту належить 5,0 ум.-др. арк.; серед них 7 статей (з них 3 статті у наукових періодичних виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз) та 4 публікації за матеріалами конференцій, які відтворюють основні наукові результати дисертації.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається з анотацій, списку публікацій за темою дисертації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації складає 300 сторінок (12,5 авт. арк.). Робота містить 32 рисунки (з яких 8 займають 8 повних сторінок), 37 таблиць (з яких 13 займають 18 повних сторінок), список використаних джерел налічує 260 найменувань на 26 сторінках, 34 додатків на 55 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації становить 193 сторінки (8,04 авт. арк.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА ОСНОВІ ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність економічної активності населення як чинника забезпечення якості робочої сили

Рівень розвитку країни та якість життя її населення може визначатися багатьма чинниками, які у комплексі формують різні методики оцінки, покладені у основу міжнародних та національних рейтингових систем, статистичних звітів та експертних висновків. Саме показники, особливо ті, що базуються на вимірюваних одиницях та не відрізняються за країнами світу в залежності від рівня доходів, ментальності місцевого населення та інших соціо-географо-демографічних ознак, поодиночі не викликають протиріч. Середня тривалість життя при народженні, наприклад, є сама по собі і результативним показником якості державного управління соціальною системою, і вихідним коефіцієнтом, який входить до складу найпоширеніших індексів оцінювання рівня життя (як-от у Індексі людського розвитку). Дохід на душу населення також вважається універсальним прикладом. Тим не менш, комбінування подібних показників із застосуванням простих чи складних алгоритмів обчислень вихідного результуючого параметру, що лежить у основі майже кожної методики, викликає у однієї групи науковців безперечне схвалення, завдяки якому ця методика поширюється на усі досліджувані економічні одиниці глобального ринку, у іншої – критику і намагання пристосувати під певні локальні стандарти. На нашу думку, причиною є різне розуміння сутності категорій якості життя, якості робочої сили як похідної від соціально-економічної формації, яка надає чи навпаки, стримує розвиток людського капіталу (у ширшому розумінні – інтелектуального, фізичного, інноваційного, культурного потенціалу та багатьох інших складових) і відповідно – людського ресурсу, який використовується національним господарством у виробництві ВВП. Навіть тлумачення названих категорій не є уніфікованим.

Серед переліку факторів виробництва, які визначають потенціал формування ВВП / ВНД (валовий національний дохід, часто використовується у міжнародних зіставленнях для країн із транснаціоналізованою економікою), насамперед варто виділити працю та інтелектуальний капітал. Завдяки глобалізації зникли бар'єри для переміщення інших чинників, за винятком, ймовірно, кліматичних умов та запасів корисних копалин, які ефективніше переробляти на місці видобутку, тому успіх держави у зовнішній торгівлі та забезпеченні населення на власній території залежить від оптимізації міжгалузевих зв'язків та правильного вибору ключових ринків збуту. Глобальний перерозподіл ресурсів (навіть деяких з тих, що вважалися невіддільними від окремої території), призвів до формування трикутника "пропозиція робочої сили – людський (інтелектуальний) капітал – міграція" у новому форматі (рис. 1.1):

Рис. 1.1. Розвиток соціально-економічної системи на основі складових економічної активності населення

Узагальнюючи наведену схему, виділимо основні чинники формування обмеженої певною територією (наприклад, країни, регіону або меншою адміністративною одиницею) соціально-економічної системи (тут розумітимемо її як поєднання територіальної господарської системи – з метою виявлення особливостей розміщення продуктивних сил, та соціодемографічних характеристик працездатного населення – з метою аналізу якості робочої сили та потенціалу формування людського капіталу) на основі дослідження впливу освітньої складової.

1) якість робочої сили – є результатом набутих характеристик наявного людського капіталу. В залежності від вимог галузі, він ототожнюється із інтелектуальним капіталом, або навпаки, розраховується потреба у некваліфікованій робочій силі [3]. Конкурентоспроможність резидента країни створюється завдяки поєднанню можливостей для розвитку та навчання, які надає країна перебування, та доступу до ресурсів набуття знань і досвіду за кордоном;

2) економічна активність населення зумовлена станом ринку праці, яким можуть скористатися роботодавці (тобто найняти місцевих фахівців або залучити до роботи іноземних спеціалістів, очно чи дистанційно – але у останньому випадку (питання класифікаційних ознак місцевої / іноземної робочої сили буде розглянуто детальніше у 2-му розділі) додатковий продукт та прибуток все одно створюється національними підприємствами. Місцеве населення, в залежності від пропозиції робочих місць, обирає із варіантів офіційного працевлаштування, роботи у неформальному чи навіть тіньовому секторі або міграції (дистанційного працевлаштування), у межах країни чи за кордон. Але сама категорія економічної активності у національній методології оцінювання кількісних показників ринку праці замінюється терміном "робоча сила", що, з одної сторони, значно звужує предметну область досліджень, з іншої – виникнення такого розмежування у результаті потреб практики статистичних розрахунків дозволить нарешті виокремити поняття економічної активності у самостійну категорію, що включатиме ринок праці як її суттєву, але не єдину складову. Відповідно до нової методології дослідження ринку праці, прийнятої в Україні у 2017 р. (повністю усі положення вступили в силу з 01.01.2019 р.), буде використовуватися лише термін "робоча сила";

3) трудова міграція може бути вимушеною чи за бажанням фахівця, який прагне здобути нових знань та навичок; різноманітність способів організації процесу виробництва у сучасних міжнародних компаніях створила принципово нові види зайнятості та форми підвищення кваліфікації, відповідно повинен бути розширений і уточнений категоріальний апарат типологізації видів туризму, а саме освітнього туризму, адже, як буде показано на прикладах у 2-му розділі, він включає види діяльності, які є суміжними з іншими типами подорожей та навіть галузями, проте без поєднання трикутника "освіта – міграція – зайнятість" неможливо побудувати логічну схему причинно-наслідкових зв'язків виникнення нової форми взаємодії суб'єктів ринку, користуючись усталеною термінологією.

Отже, зовнішній трикутник на рис. 1.1 – це підґрунтя, середовище формування механізму взаємодії складових соціодемографоекономічної системи (для спрощення будемо вживати більш традиційне поняття "соціально-економічна система"), яка представлена внутрішнім трикутником. Він уособлює наслідки, позитивний чи негативний стан ринку праці, у тому числі неформального сектору, яким користуються роботодавці (місцеві і закордонні), – або вони вимушені шукати працівників поза його межами, якщо ринок неспроможний створити якісну пропозицію робочої сили.

Серед деяких сучасних науковців існує така точка зору, що оцінювати різні економічні формації необхідно не стільки з позиції рушійних виробничих сил, а й ефекту, який ключові зміни мали на суспільство і рівень соціальних стандартів – відповідно, вимог працездатного населення до роботодавців з урахуванням зростання якості робочої сили [102]. Про це наголошується у роботі [8]. Термін "економічна система" зараз самостійно майже не вживається, натомість широкого використання набула категорія "соціально-економічна система". Прихильники такого підходу стверджують, що розуміння рушійних сил виробництва тієї чи іншої формації неможливо без дослідження економічної активності населення і процесу формування соціального капіталу – незважаючи на те, що сам термін "соціальний капітал" був введений у обіг набагато пізніше, у 1980 р. П. Бурдьє, який тлумачив його як "сукупність реальних чи потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням

стійкою мережею більш чи менш інституалізованих відносин взаємного знайомства та визнання". Держави із високим рівнем довіри та показниками активної громадянської залученості отримують статус демократичних та ліберальних із позитивним соціальним капіталом [30]. До речі, П. Бурдьє виділяв три основні форми капіталу – економічний, культурний та соціальний. На протязі майже чотирьох десятиліть дане поняття доповнювалося та видозмінювалося, і у найбільш широкому розумінні соціальний капітал розглядається як потенціал нації (населення), що може бути реалізований у відповідних умовах.

Класична економічна теорія розглядає поняття "економічна система" у таких вимірах [50]:

сукупність відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ;

сукупність людей, об'єднаних спільними економічними інтересами;

історично визначений спосіб виробництва;

особливим чином упорядкована система зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ;

сукупність всіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм.

За формою власності на засоби виробництва та за способом управління господарською діяльністю розрізняють традиційну, ринкову, командно-адміністративну, змішану економічні системи.

П. Самуельсон [60] визначає економічну систему як таку, що має відповідати на три запитання: 1) що виробляти і в яких обсягах? 2) як виробляти (хто виробляє і за допомогою яких ресурсів і технологій)? 3) для кого виробляти (хто буде власником і споживачем виробленої продукції)?

С. В. Белоусова [11] пропонує розглядати будь-яку систему з трьох позицій: морфологічна (макрорівень) – вивчення просторової будови системи; організаційна (мезорівень) – дослідження форм взаємодії організованих елементів системи;

психологічна (мікрорівень) – дослідження форм взаємодії суб'єктів системи.

В. Г. Герасименко [24] говорить, що незважаючи на велику кількість різноманітних визначень системи як наукової категорії, в усіх них виділяються дві основні ознаки: 1) цілісність як суттєва характеристика будь-якої системи; 2) розуміння системи як безлічі елементів разом з відносинами між ними.

Будь-яку систему можна розглядати як підсистему якоїсь більшої системи, в якій, крім елементів, можуть виникати зв'язки між певними комплексами елементів, що утворюють підсистему.

Економічна система складається з трьох основних структурних елементів: продуктивні сили, економічні відносини та механізм господарювання (додаток А) [60]. Таким чином, соціальна структура визначається відносинами власності.

І. Б. Берегова [12] розрізняє соціальну та економічну системи таким чином: економічна система (економіка країни) – це комплекс виробничих відносин (спосіб виробництва), спрямований на задоволення матеріальних потреб;

соціальна система – це сукупність суспільних відносин, організацій і форм, що визначають взаємозв'язок між особистістю, колективом, організацією і суспільством у цілому, спрямований на задоволення духовних потреб людей, підтримання здоров'я нації.

Останнє визначення не уточнює приводи встановлення взаємовідносин між суб'єктами системи, які у певних умовах можуть носити суто економічний характер. Тому поняття економічної системи у теоретико-прикладних дослідженнях поступово замінюється терміном "соціально-економічна система", який проте, у науковій літературі майже не зустрічаються (табл. 1.1.)

Таблиця 1.1

Тлумачення терміну "соціально-економічної система"

Автор	Визначення
Арістотель [6]	Тип суспільного устрою
Бурмака М.М. [17]	Сукупність ресурсів та економічних суб'єктів, які утворюють єдине ціле (соціально-економічну структуру), взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, що потрібні у зовнішньому середовищі
Яремчук О.М. [219]	Впорядкована множина структурно взаємопов'язаних і функціонально взаємозалежних різнотипних систем, які об'єднанні структурно в цілісний об'єкт функціонально різнорідними взаємозв'язками в інтересах досягнення заданих цілей у визначених умовах

Автор пропонує здійснювати класифікацію соціально-економічних систем за територіальною (просторовою) та функціональною ознакою. Перший вид обмежується певною територією (наприклад, міста, регіону, держави, макрорегіону), тобто ми розглядаємо взаємодію сукупності елементів системи у чітко окресленій географічній одиниці. Функціональна система поєднує у собі елементи, однозначно визначити географічні межі яких неможливо або вони постійно змінюються. Так, туристична галузь рекреаційного району може оцінюватися з позицій якості наявної інфраструктури – тоді до уваги приймаються лише доступні у певних межах ресурси (у межах міста чи курортного поселення тощо). Якщо ж ми хочемо дослідити вплив галузі туризму на якість життя населення регіону, то слід враховувати у тому числі й міграційні процеси, які якраз характеризуються виходом за географічні межі території.

Існує чимало класифікацій складових соціально-економічної системи. У різних варіантах до них можуть відноситися наявність корисних копалин, засобів виробництва, капіталу, інвестицій та фінансових ресурсів, людський потенціал та ін. Але, як відзначають В. Дадалко та С. Дубков, дуже рідко у даний перелік потрапляє категорія експортного потенціалу [36] – насамперед тому, що у розвинених країнах якість продукції для зовнішнього та внутрішнього ринків майже не відрізняється, тоді як у країнах з низькими та середніми доходами населення розрізняються стандарти виробництва одних і тих самих товарів і послуг в залежності від цільового сегменту споживачів. Так само не існує розбіжностей між параметрами робочої сили – працівники із країн, схожих за рівнем доходів населення і соціальними стандартами, володіють приблизно однаковими навичками та мають тотожний спосіб мислення, що визначає потенціал підприємницької ініціативності чи вимоги до оптимальної організації праці.

Визначення реального рівня життя населення ускладнюється існуванням потужного тіньового сектору, який, за оцінками експертів, становить від 1/5 до 1/4 частини національної економіки. У сфері нематеріального виробництва, до того ж, часто у тіні знаходиться повний цикл обігу коштів – від створення продукції виробником до її споживання домогосподарствами.

Беручи до уваги тільки рівень легальної частини ВВП, тобто не враховуючи 20 – 25% його повного обсягу, важко розробити правильну політику економічного розвитку України, як зазначає Ю. В. Василенко [18]. Дуже поширеним недоліком більшості відомих моделей оцінки тіньового сектору є їх несистемність – вони включали тільки ті окремі фактори, які цікавили їх авторів, а решту не розглядали. Тому вплив на розвиток економіки цих включених факторів, через відсутність всієї системи чинників, був спотворений.

Достовірні результати функціонування ринку праці вимагають визначення чисельності економічно активного населення з метою виявлення необхідних обсягів інвестування у створення робочих місць, прогнозування обсягів валового національного продукту (ВНП) або валового внутрішнього продукту (ВВП), а це потребує як уточнення поняття економічно активного населення, так і розрахунку його чисельності за об'єктивно визначеними групами населення, що пропонують свої послуги на національному ринку праці.

Економічна активність населення як термін здебільшого тлумачиться у розрізі статистичних спостережень кількості робочої сили, відповідно до методології міжнародних організацій, тому її сутність лишається практично незмінною, незважаючи на еволюцію трудових і господарських відносин.

Вона вимагає розширення, адже не включає оцінку джерел відтворення продуктивних сил та взаємозв'язку із апаратом міжгалузевих досліджень. Для потреб статистичного вимірювання можна лишити прийняту на сьогодні традиційну міжнародну методологію [248] (позитивним зрушенням є розроблення останнього міжнародного класифікатора типу зайнятості, ICSE-18 "International Classification of Status in Employment"), а от методика пошуку потенціалу соціального та інтелектуального капіталу [254], як основи забезпечення якості робочої сили, потребує змін. Із зміною економічної формації, що полягає у зміні структури галузей, необхідно також уточнити підходи до класифікації робочої сили як потенціалу економічного зростання.

К. Ліс [240] пов'язує дослідження ринку праці із постулатом його внутрішньої неоднорідності. Виділяється декілька критеріїв стратифікації, і найчастіше

використовується розподіл учасників галузевою, географічною, професійною, кваліфікаційною, віковою, гендерною ознаками. Завдяки технологічному прогресу і зростанню ефективності праці відбулася його переструктуризація – явище, яке було передбачене ще у 30-х рр. ХХ ст. і відоме як теорія Фішера – Кларка – Фурестьє. Вона заснована на розподілі робочої сили між трьома секторами виробництва – первинним (сільське господарство, видобуток сировини), вторинним (промисловість) та третинним (послуги) (рис. 1.2). Крім технологічних інновацій, перерозподіл робочої сили між галузями відбувається завдяки підвищенню пропозиції за рахунок нових груп: людей старшого віку, осіб з інвалідністю та жінок, що починають витрачати менше часу на домашнє господарство на користь найманої праці. В умовах традиційних цивілізацій названі групи не мали можливості вийти на роботу.

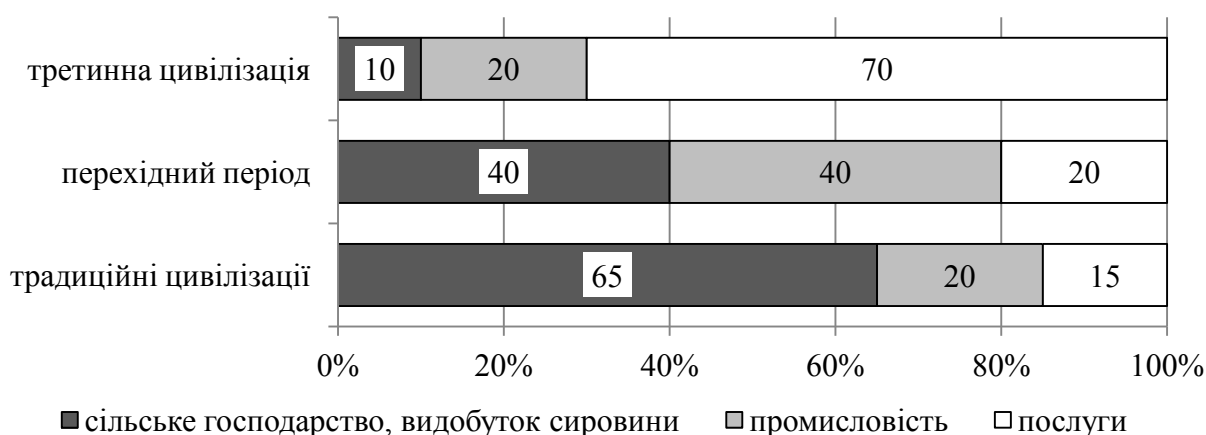

Рис. 1.2. Схема моделі Фішера – Кларка – Фурестьє, частка робочої сили

К. Кларк [225] розмежував статичний та динамічний стани економічної системи. Статичний – це внутрішньо організований, рівноважний стан, у якому не відбувається ніяких змін. Соціальна організація виробництва, наявні технології, капітал, чисельність населення та потреби суспільства є постійними величинами. Обчислення цих статичних станів необхідно для виявлення умов рівноваги, щоб повернути динамічну економічну систему, яка виникає у разі диспропорцій між галузями та невідповідністю між попитом і пропозицією, до статичного стану. Критики даного підходу звинувачували Кларка у намаганні приховати соціальне напруження, яке невідворотно виникає під час зміни економічної системи держа-

ви, стверджуючи, що його прагнення до рівноваги – це намір зупинити перебудову суспільства. Але К. Кларк, як пояснює Дж. Меткальф [241], навпаки, вважав наявність структурних змін необхідною складовою процесу розвитку економічних систем. Не існує руху уперед без повної чи часткової відмови від одних видів діяльності та посилення ролі інших. Як наслідок, змінюється стиль життя, а запровадження інновацій призводить до перерозподілу ресурсів, у тому числі трудових, із досягненням найбільшої ефективності для національного господарства країни.

Моделі, представленій вище, скоро виповниться сто років, але вона не втрачає своєї актуальності і досі, тільки тепер розподіл робочої сили за галузями відображає не історичну епоху, а відмінності між рівнем розвитку країн у глобальному просторі. Єдиним уточненням варто було б назвати випадки, коли сумарна частка пропозиції ринку праці перевищує 100% – за рахунок груп працездатного населення, які відповідно до існуючої методології не включаються до наявної робочої сили, та тих працівників, які поєднують два або декілька занять, працюючи у різних секторах. Щоб краще зрозуміти необхідність доповнень до прийнятої методики розрахунку кількісних показників категорій працездатного населення, розглянемо найпоширеніші підходи до класифікації робочої сили.

На етапі історичного переходу від макрорегіонального замкненого світу до глобального ринку (це період 80-90-х років ХХ ст.) відомий угорський дослідник Я. Корнаї [74] запропонував розширену концепцію розрахунків кількості працездатного населення. Його гіпотеза засновувалась на порівнянні чинників, що спричиняють безробіття у країні, та чинників, які змушують працівників шукати роботи, а їх взаємний зв'язок будувався у вигляді дрібно-лінійної функції. Віддалення від нульової точки координат визначається "коефіцієнтом тертя" – чинниками зовнішнього ділового середовища та внутрішніми соціально-психологічними якостями [потенційного] працівника, які стимулюють чи перешкоджають зайнятості. Обчислення потенціалу робочої сили та наявного працездатного населення як базової передумови забезпечення створення ВВП Я. Корнаї пов'язує із типовою моделлю трудових відносин, у ширшому розумінні – образу життя, притаманному тому чи іншому суспільству на поточному етапі дослідження. У роки, коли пра-

цював цей відомий вчений, фундаментом національного господарства була формальна зайнятість, тобто праця найманих робітників на підприємствах. Він вводить показник нормального рівня участі як співвідношення зайнятих у формальних інститутах (працевлаштованих за трудовими угодами на підприємствах та в установах) до загальної кількості працездатного населення. У чисельнику знаходиться "частка звиклого до зайнятості за наймом" населення, що у ті часи була нормативною характеристикою успішності соціальної політики. Для держав так званого "капіталістичного" світу стояло завдання залучити недовикористаний резерв потенційної робочої сили до праці на великих промислових підприємствах, де концентрувалися нововведення та вироблялася продукція для реалізації на внутрішньому ринку та на експорт.

Ринку праці були притаманні такі основні характеристики.

По-перше, потужні фермерські господарства (прообрази сучасних агрохолдингів) витісняли особисті та сімейні господарства, багато земель сільськогосподарського призначення та лісових угідь звільнялися під будівництво заводів та видобуток корисних копалин. Нещадна експлуатація природних ресурсів, окрім екологічної шкоди, призвела до різкого підвищення безробіття, адже велика маса селян лишилася звичних засобів праці, щоб забезпечити прийнятний рівень доходу. Пришвидшена урбанізація вивільнила значну кількість робочої сили, яку терміново потрібно було задіяти деінде, щоб уникнути суспільних заворушень та зубожіння цілих регіонів, що впливало на втрату політичної довіри до керівництва країни та підвищувало напруженість та коефіцієнт тертя на ринку праці.

По-друге, сімейні мануфактури та приватні майстерні вже не могли задовольнити існуючий попит ні за кількістю, ні за якістю товарів і послуг. Загальне зростання доходів домогосподарств у 50-60-х рр. ХХ ст. у розвинених країнах мало наслідком підвищення купівельної спроможності населення та особливо на попит товарів масового вжитку, де головним критерієм слугувала не якість, а кількість та швидкість виконання замовлень. Це відкрило період конвеєрного виробництва і концентрації засобів праці, тому як кваліфікованим, так і некваліфікованим робітникам стало вигідніше працювати за наймом. Окремі працівники засну-

вали власний бізнес, який під впливом масштабів виробництва мав тенденцію до зростання, що вплинуло на розширення ринку праці й виникнення нових видів професій і зростання потреби у найманих працівниках з новими видами компетентностей.

По-третє, успіхи у боротьбі за права жінок та зменшення середнього часу на домашню працю завдяки появі побутових приладів та перенесення частини робіт із домашніх господарств на підприємства (як-от пошиття одягу та взуття, обробка продуктів харчування, виготовлення знарядь праці та ін.) разом із внутрішньою міграцією багатьох родин до міст сприяли офіційному працевлаштуванню жінок, що стало у ту епоху ознакою сучасності та демократичності. Інколи додаткові робочі місця для жінок створювалися штучно, з метою демонстрації передового стилю управління, що також сприяло розширенню ринку праці.

У державах "соціалістичного блоку", окрім вирішення наведених вище проблем, завданням політичних сил було досягнення 100% формальної зайнятості як показника перемоги над вадами капіталістичної моделі та вирівнювання доходів усіх груп населення. Самозайнятість та праця на власних підприємствах у певний період прирівнювалася до правопорушень у економічній сфері і каралася за нормами кримінального судочинства; творчі професії вважалися "дармоїдством" і також підпадали під категорію правопорушень – за законодавчими чи суспільними нормами. Отже, достатньо довгий історичний період категорія зайнятості ототожнювалася з офіційним працевлаштуванням на підприємствах та установах визначеного типу, а усе працездатне населення ділилося на дві групи – або найманих працівників, або формально безробітних, які з часом повинні були перейти до першої групи. Існували, звичайно, інші варіанти отримання доходу, але вони не були масовими і розглядалися скоріше як виключення, а не закономірність розвитку господарської системи. Класифікаційні ознаки, запропоновані у роботі [74], характеризують розподіл населення у індустріальну епоху, коли основним критерієм успішності державної соціальної політики і головним визнаним джерелом робочої сили були формально зайняті на підприємствах, що обмежувало види груп населення на ринку праці та зменшувало його різноманітність (рис. 1.3).

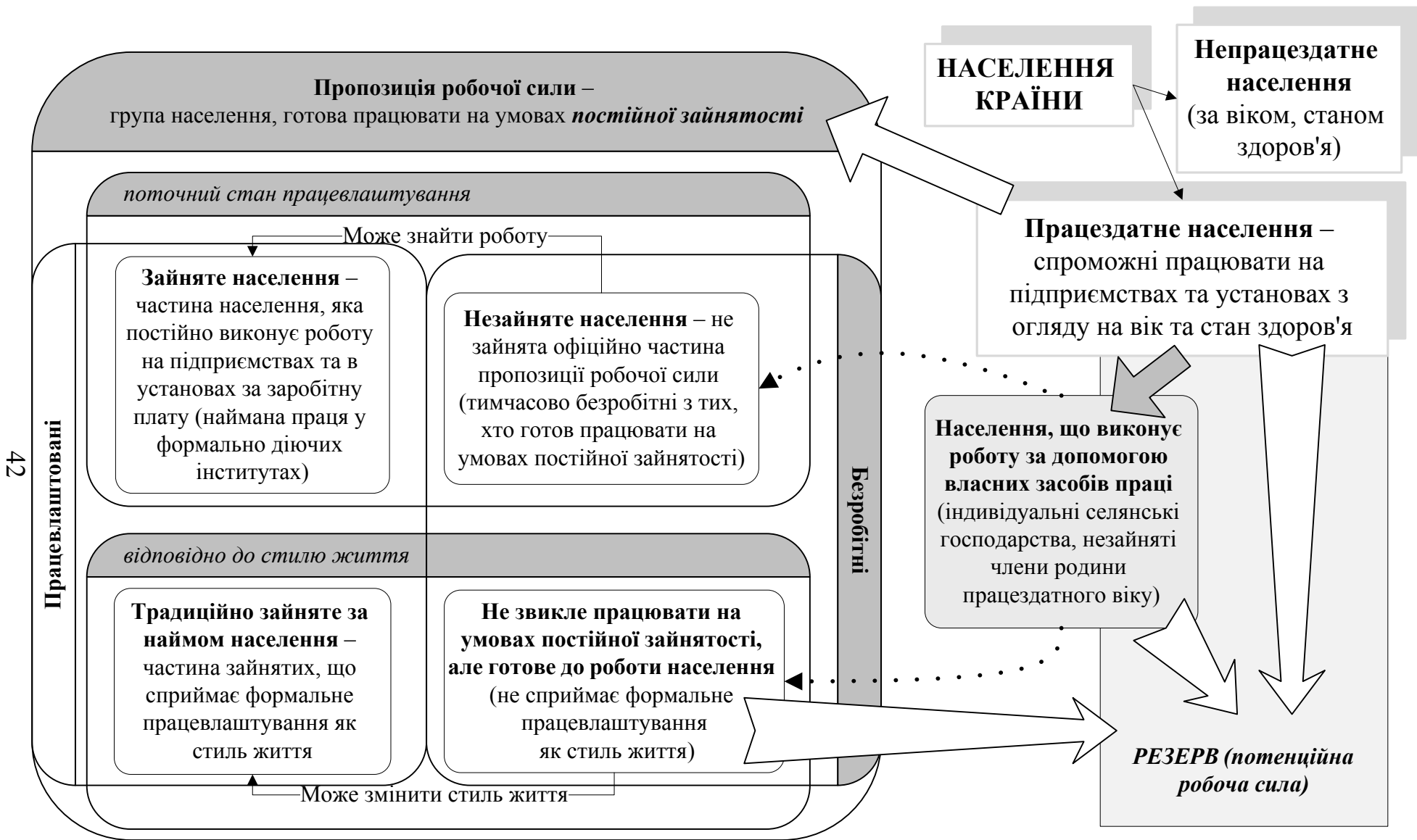

Рис. 1.3. Класифікація населення країни на основі стилю життя у індустріальну епоху

Розвиток системи трудових відносин даного типу передбачав подальший перехід населення із проблемних груп до категорії постійно зайнятих (індивідуальні спеціалісти та непрацюючі члени родини мусили б поступово перейти до групи офіційно зайнятого населення, змінивши власний стиль життя). Частина групи, дійсно, так і вчинила, а інша – сформувала резерв робочої сили, що пожвавилася під час зміни економічної формації.

У будь-який історичний період розвитку соціально-економічних систем існують групи працездатного населення, потенціал яких не може бути використаний повністю. Стримуючі чинники доволі різноманітні: наприклад, відсутність мінімально необхідних умов праці (як-от для осіб з інвалідністю), несприйняття суспільством нетрадиційних для того часу вид та форм занять, професій, надмірне регулювання галузі освіти (що закладає підвалини майбутнього ринку праці) та процедури працевлаштування, причому не тільки з боку державних інститутів влади, геополітичні чинники (сприяння трудовій міграції) та ін.

Для стійкості наявної економічної моделі, що підтримується державою, потрібно вчасно виявляти потенціал незадіяної робочої сили – адже працездатне населення, що не приймає участі у виробництві ВВП та/або переходить у неформальний сектор, стає тягарем для соціальної системи і врешті-решт одним із чинників її руйнування, коли його питома вага досягає критичних значень. Якщо більшість населення країни не приймає офіційні засади трудових відносин, держава починає недоотримувати кошти від податків та водночас вимушена витратити цільові фонди на забезпечення прожиткового мінімуму безробітних та тих, чиїх офіційних доходів не вистачає на задоволення мінімальних життєвих потреб. Чим більша частка економічно активного населення у загальній кількості працездатних осіб, тим стабільніше функціонує національне господарство. Зміни на ринку праці та у групуваннях населення сприяло тому, що змістовне визначення економічної активності та методики її підрахунку видозмінювалися та ускладнювалися із появою нових форм господарювання.

Економічну активність населення відповідно до традиційного підходу характеризують показники зайнятості/безробіття, і стосовно них за минулі десятиліття

відбувалися кардинальні зміни. Слід визнати, що сучасні міжнародні стандарти, зокрема Міжнародної організації праці, намагаються врахувати усі можливі форми зайнятості та способи отримання трудових доходів [252]. Україна прийняла більшість методик МОП, проте існують ще деякі неточності, зумовлені особливостями національного законодавства та, що не дозволяє довести офіційною статистикою реалістичність рушійних змін на ринку праці [244]. Частку зайнятих у неформальному секторі різних категорій населення можна отримати лише на основі похідних показників та експертних спостережень, однак і вони є недостатньо інформативними. Незбалансоване податкове навантаження на підприємців та відсутність дієвих засобів контролю за діяльністю транснаціональних компаній сприяють переходу до неформального та тіньового сектору не тільки груп населення, окремих підприємств та їх підрозділів, а й галузей, тоді як обмеження на законодавчому рівні праці іноземців (у контексті дослідження – потоків освітнього туризму), стимулюють адміністративні зловживання установами, відповідальними за видачу дозволів, та лишають найбільш активну частку населення, молодих працездатних осіб, що в'їжджають для отримання освіти і проживають у країні близько 6 років, поза увагою при оцінюванні економічно активного населення регіону.

Методологія класифікації вимірюваних об'єктів перш за все повинна спростити процедуру статистичних обстежень [260]. Тобто, якщо кілька десятиліть тому для розрахунку рівня зайнятості у країні достатньо було обробити звіти підприємств, зареєстрованих на її території, а для виявлення загальної кількості працездатного населення виключити осіб, які за станом здоров'я та віком не претендували на робочі місця, то в сучасних умовах цього недостатньо. По-перше, один і той же суб'єкт ринку цілком законно може виступати одразу у декількох категоріях: пенсіонер, який офіційно вийшов на пенсію і отримує виплати з державного фонду, є водночас найнятим за трудовою угодою співробітником на підприємстві, якому знадобився його досвід, відсутній у молодих спеціалістів; студент, який навчається на денній формі і працює у вільний від занять час; фахівець, який надає консультації на основі актів виконаних робіт (надання послуг) як самозайнята особа або ФОП та який за сумісництвом або за основним місцем роботи працює

за договором трудового найму. Таких варіантів існує достатньо багато для того, щоб припустити, що за умови повної зайнятості (звичайно, можливої лише теоретично) розрахована кількість офіційно зареєстрованих робітників перевищуватиме кількість працездатного населення – ситуація, неприпустима для традиційних розрахунків параметрів ринку праці. Вибір тільки одного з можливих варіантів і відкидання усіх інших як несуттєвих не вирішує проблему отримання достовірних характеристик ринку. Але з причини того, що у реальному житті завжди існує певний рівень природного безробіття і не всі працездатні особи мають намір працювати взагалі, сумарно працездатне населення прирівнюється до стовідсоткової константи та теоретично складає максимально можливу пропозицію робочої сили. Це буде зрозумілим, якщо розглянути класифікацію населення за категоріями зайнятості. Зауважимо, що в Україні вікові обмеження критерію працездатності у діапазоні від 15 до 70 років були відмінені для статистичних обчислень лише починаючи з 2019 звітного року, тоді як МОП у методологічних роз'ясненнях вже давно не встановлює верхню межу. Адже логічно, вона не повинна перевищувати середню тривалість життя, яка суттєво відрізняється за країнами світу. В Україні, за даними ООН, це 72 роки, тоді як у більшості розвинених країн світу середня тривалість життя перевищує 80 років [73, 235].

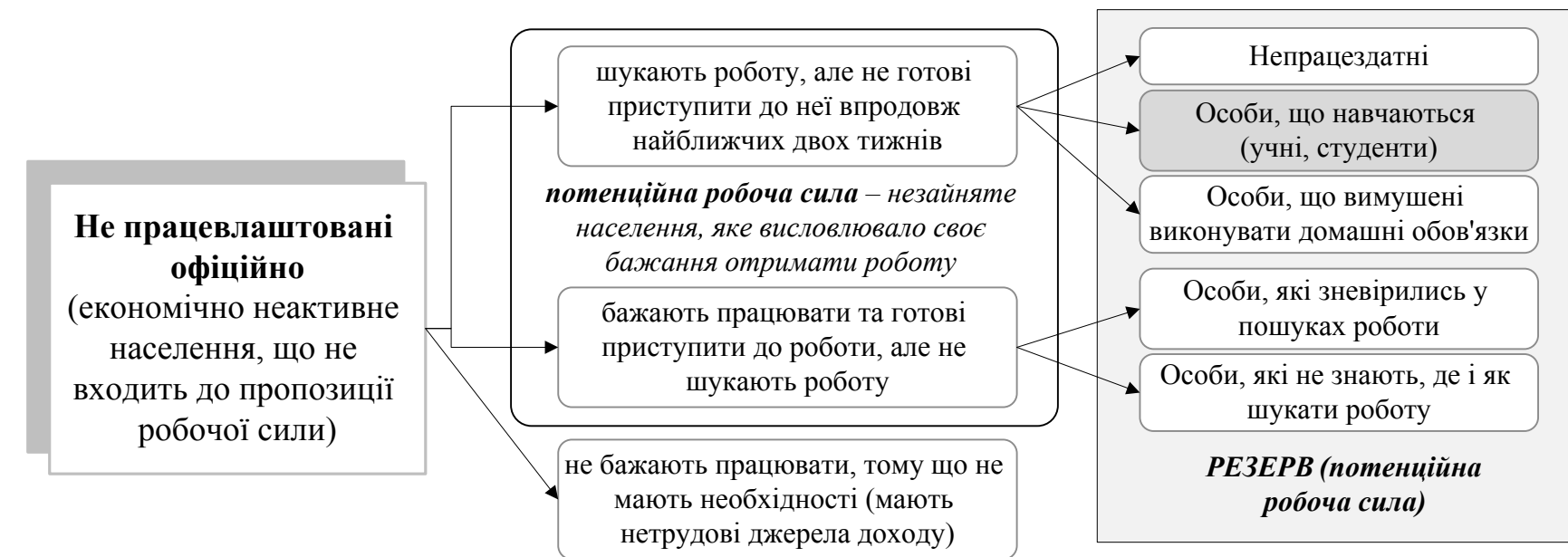
Методологічні роз'яснення щодо статистики ринку праці в Україні містять детальний текстовий опис різних категорій, які було б доцільно зобразити на схемі з метою виявлення резерву потенційної робочої сили, актуальної для сьогодення – це, як вже було показано на прикладі індустріального суспільства, або дійсно резерв, що може бути використаний для активізації економічної діяльності та інноваційного підприємництва, або чинник стримування виробництва і джерело соціального напруження у суспільстві (рис. 1.4 – 1.6). Для статистичних обстежень, починаючи із 2019 р., було прийнято декілька принципово нових положень, зокрема, замінено термін "економічно активне населення" на термін "робоча сила", та відмінено верхню вікову межу зайнятості. У представлених Державною службою статистики даних за недавні роки ці два терміни використовуються як тотожні, тобто нові методичні положення [96], фактично, розширили діапазон досліджува-

них груп працездатного населення, не змінюючи категорію економічної активності, у відповідності до міжнародних стандартів. За основу було взято Резолюцію щодо статистики трудової діяльності, зайнятості та недовикористання робочої сили, представлену МОП у жовтні 2013 р. [248]. З 1 січня 2019 р. запроваджено нові Методологічні положення обстеження робочої сили (Наказ Державної служби статистики № 128 від 06.07.2018 р.), які замінюють Методологічні положення вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності (Наказ Держслужби статистики № 128 від 06.07.2018 р.).

Рис. 1.4. Принципова схема класифікації працездатного населення

Нова методологія передбачає місце для категорії потенційної робочої сили у загальній структурі працездатного населення, хоча не приводить точний перелік її складових (на рис. 1.5). Положення категорично вказують, що уведені категорії робочої сили є вичерпними та взаємовиключними, тобто, якщо працездатна особа не перебуває на офіційному обліку як безробітна або не працевлаштована офіційно, вона або працює у неформальному секторі, або живе за рахунок нетрудових доходів (потенційна робоча сила). Хоча документ далі стверджує, що "особи можуть брати участь в одній чи декількох формах трудової діяльності одночасно або послідовно в будь-якій комбінації", обираючи якусь з них за основну (пп. III.4-5). Також критерієм вибору є кількість відпрацьованих годин [248].

47

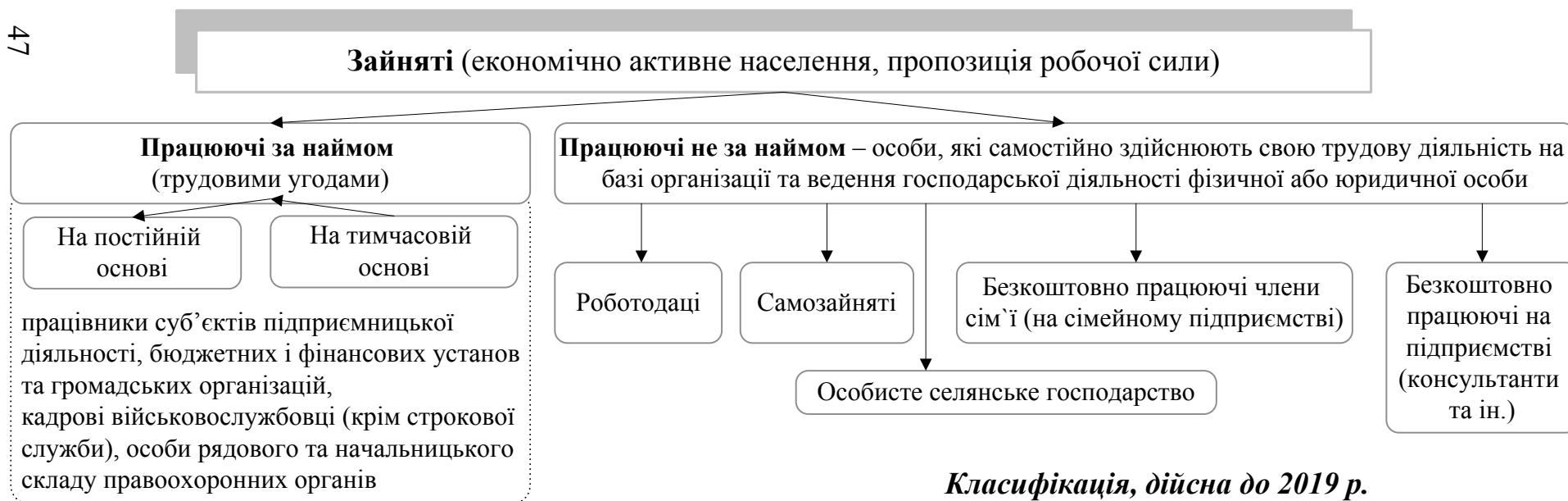

Рис. 1.5. Класифікація населення за ознакою економічної активності

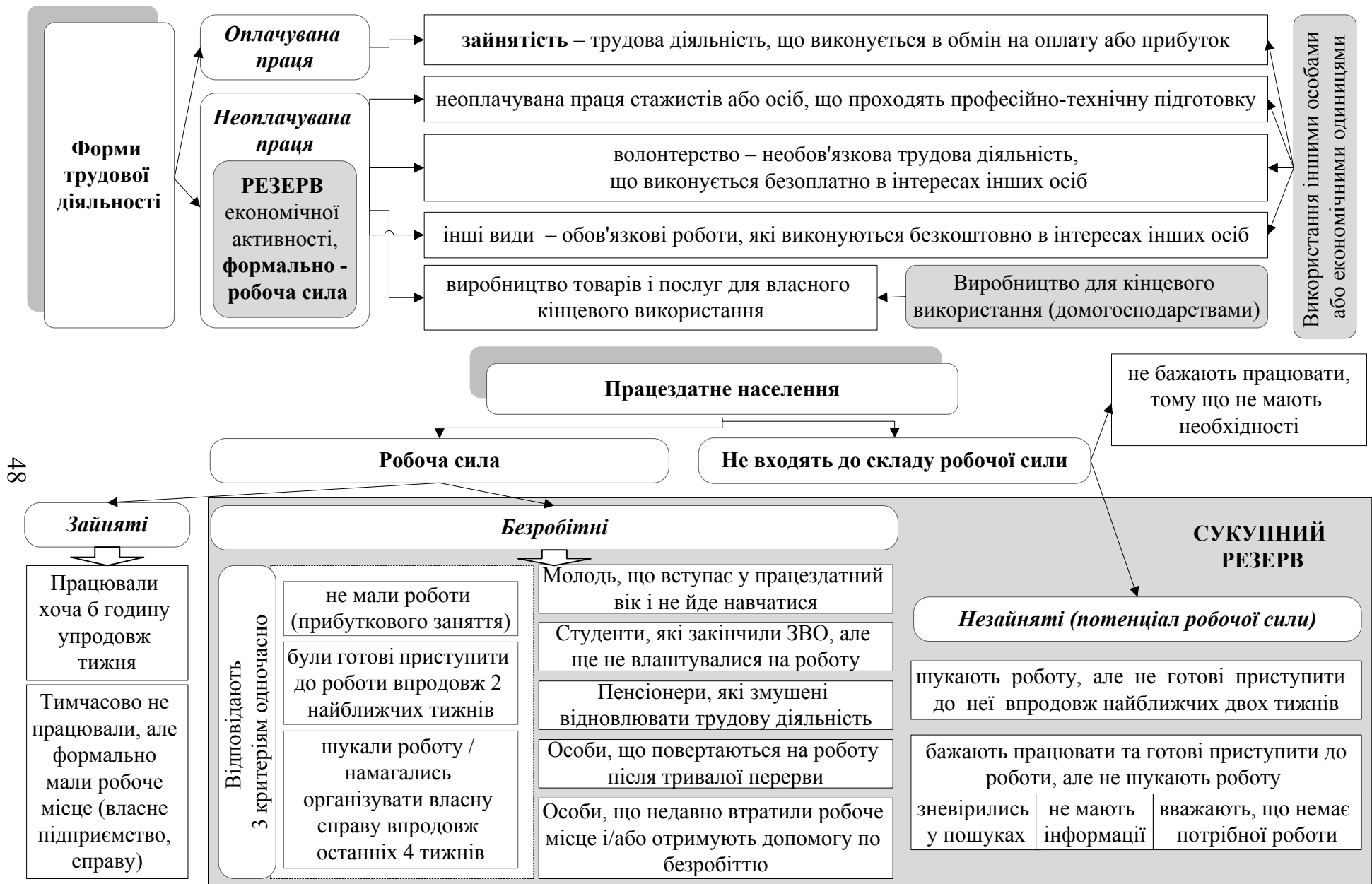

Рис. 1.6. Класифікація населення за ознакою належності до робочої сили, з 2019 р. [складено на основі 96]

Методологія Державної служби статистики 2017 р. (із повним набуттям чинності з 2019 р.), на відміну від попередньої, взагалі прямо не називає категорії учнів та студентів працездатного віку, що навчаються (тобто, якщо не посилалися на інші нормативні документи, ця група осіб випадає із статистичних обчислень ринку праці – вони не є ані зайнятими, ані безробітними, і не входять до потенціалу робочої сили). Учні та студенти згадуються вже тоді, коли вони ідуть на стажування: є зайнятими, якщо працюють за оплату в грошовому або натуральному вираженні, та незайнятими, якщо проходять практику без оплати. А от до якої групи незайнятих вони відносяться, прямо не сказано. Логічно припустити, що слухачів ЗВО не варто вважати безробітними, відповідно, вони повинні входити до потенціалу робочої сили (адже у майбутньому вони активно шукатимуть робочі місця). Але незайняті не входять до складу робочої сили. На перший погляд, висновки парадоксальні, але зауважимо, що нова методологія робить першочерговий наголос на часові рамки обчислень робочої сили, за принципом рахувати тільки те, що існує зараз. Потенціал відноситься до прогнозів майбутніх періодів, і тому повинен досліджуватися окремо, поза межами статичних статистичних спостережень. Таким чином, у результаті застосування нової методології, значний прошарок людей молодого віку (за виключенням старших курсів, що проходять практику на підприємствах, але через її відносну нетривалість вони не завжди прийматимуть участь у процедурі спостережень) начебто випадає із категорії робочої сили – хоч наявної, хоч потенційної. Раніше вони також відносилися до економічно неактивного населення, але складали потенціал робочої сили – вірніше, не існувало окремої такої групи, тож не було і явно віднесених до неї складових. Тепер потенціал зайнятих (працевлаштованих) визначається виключно за ознакою пошуку роботи та готовності її розпочинати.

Теоретично, весь обсяг потенційної робочої сили може формувати резерв для інших форм зайнятості, особливо студенти старших курсів ЗВО, які в основному працюють неповний робочий день або за підрядною системою.

Особи, які з різних причин вимушені виконувати надомну працю, або піклуватися про непрацездатних членів сім'ї, часто не мають достатньо коштів для

покриття мінімально необхідних витрат і тому шукають інші джерела доходу. Якщо вони стоять на обліку на соціальні виплати чи пільги, офіційне працевлаштування може їх лишити, тому неформальна зайнятість – це єдино допустимий в українських реаліях варіант [214, 217-218].

Відповідно до методології Державної служби статистики України, що діяла до 2019 р., економічно активне населення віком від 15 до 70 років прирівнювалося до категорії офіційної пропозиції робочої сили. Вона використовувалася у розрахунку коефіцієнту економічної активності як частка робочої сили (разом працевлаштованих та безробітних) у загальній чисельності населення вказаної вікової групи. Рівень зайнятості визначався як частка офіційно працевлаштованих у загальній чисельності населення віком від 15 до 70 років. Тобто, певна категорія офіційно визнаних безробітних збільшувала рівень економічної активності (за рахунок припущення, що ця категорія населення прагне працювати і за сприятливої кон'юнктури ринку перейде до групи працевлаштованих). За ідеального стану нульового рівня безробіття коефіцієнт зайнятості дорівнював коефіцієнту економічної активності населення. Таким чином, навіть теоретично з потенційної робочої сили виключалася група неофіційно зайнятих осіб, які на сьогодні в деяких регіонах України навіть перевищують кількість офіційно працевлаштованих.

Нова методологія, замінивши термін економічно активного населення на робочу силу, лишила незмінними принципи розрахунку показників ринку праці. Було акцентовано увагу на визначення рівня неформальної зайнятості населення та частки осіб з неповною зайнятістю; це перша спроба запровадити обчислення робочих годин на основі сучасних міжнародних стандартів (додаток Б) [123].

У відповідності до міжнародної методології було визначено такі групи зайнятих [96, 123, 248]:

недовикористання робочої сили за часовою ознакою включає зайнятих, які протягом досліджуваного періоду відповідають одночасно трьом критеріям: 1) готові працювати додаткові години; 2) на підприємстві та на відповідній посаді є резерв додаткових годин; 3) працювали менше ніж поріг, встановлений національним законодавством для робочого часу та посади.

зайнятість на неповний робочий день (коефіцієнт зайнятості за сумісництвом) – частка годин, відпрацьованих робітниками з неповною зайнятістю, до загальної кількості відпрацьованих годин усіма робітниками. Сумісництвом вважається працевлаштування на менше ніж 35 фактично відпрацьованих тижневих годин (але цей поріг потрібно корегувати в залежності від офіційної тривалості робочого тижня в країні).

Існують певні протиріччя у тлумаченні деяких категорій. Наприклад, безкоштовно працюючі члени сім'ї (на сімейному підприємстві формального сектору) водночас відносяться і до групи зайнятих (працюючих не за наймом), і до неформально зайнятих у одному й тому ж документі. У поточних методологічних рекомендаціях Державної служби статистики відповідно щодо визначення неформальної зайнятості населення (Наказ Державної служби статистики України від 23.01.2013 №16) прямо перераховуються групи неформально зайнятих, які включають наступні категорії зайнятого населення: 1) зайняті на підприємствах неформального сектора (незареєстровані самозайняті, роботодавці та їх наймані працівники, безкоштовно працюючі члени сім'ї тощо); 2) безкоштовно працюючі члени сім'ї на підприємствах формального сектору; 3) наймані працівники, які працюють на неформальних робочих місцях формального сектору (особи, які працювали за усною домовленістю або не мали будь-яких соціальних гарантій, щорічної відпустки, оплачуваного лікарняного).

Якщо перше твердження є зрозумілим і прямо ототожнюється з неоформленим офіційно працевлаштуванням (у деяких випадках такі трудові стосунки є більш характерними для тіньового, а не неформального сектору), то під визначення "неформального робочого сектору" можуть підпадати і працівники, які офіційно пропрацювали менший період, ніж необхідний для забезпеченого законодавством права на відпустку, незрозуміло також, як підприємства спромоглися зарахувати працівника і не відрахувувати на нього податки і соціальні внески. Тому дану класифікацію пропонується спростити до двох категорій:

особи, які працюють без офіційного оформлення трудових відносин із роботодавцем, або працюючі не за наймом без оформлення необхідних документів та

постанови на облік – тобто у даній групі будуть явно виділені порушники трудового та податкового законодавства;

особи, які не входять до існуючих категорій зайнятих – тоді дана група відображатиме нові формати трудових відносин, які поки не мають офіційного тлумачення у національній практиці і до яких входять люди, що в'їхали в країну для отримання освіти, тобто за освітнім туризмом.

На нашу думку, подібні протиріччя викликані прагненням запровадити міжнародні підходи до класифікації навіть у випадках, коли діючі норми і стандарти явно їм суперечать. Для уникнення колізій, необхідно вводити до спірних питань додаткові роз'яснення, які враховують особливості національного ринку праці. Так, спірним є надання дозволу на укладення цивільно-правових угод (актів виконаних робіт/послуг) з іноземцями самозайнятим особам, таке право надається лише фізичним-особам-підприємцям III групи та юридичним особам, хоча за кордоном така практика є доволі поширеною у галузі консалтингу [136, 139, 194]. Отже, щоб не порушувати законодавство України, працівник повинен формально перейти із одної категорії в іншу – і тоді сутність діяльності не відповідатиме формі, адже надання послуг самозайнятою особою і здійснення підприємницької діяльності у малих масштабах – це не одне й те ж саме, до того ж, кардинально змінюється механізм сплати податків, і часто не на користь держави.

Постіндустріальна епоха і наступна за нею економіка знань перевели найбільш кваліфіковані та продуктивні сегменти працездатного населення до сфери послуг, але на початку масового становлення інноваційних галузей в управлінні персоналом продовжували використовувати традиційні підходи. Повна формальна зайнятість лишалася у пріоритеті, змінювалися підприємства та галузі. Працівники виробляли тепер послуги та продукцію нового покоління, але так само були працевлаштовані і могли бути враховані традиційними методами статистичних спостережень. Ознакою сьогодення є практично відсутні бар'єри для міграції робочої сили – фізичної, коли спеціалісти переїжджають до країн-роботодавців, чи аутсорсингової – розподілу завдань та оплати за їх виконання за межами країни базування підприємства-замовника нерезидентам.

Окремою соціально-демографічною тенденцією, запровадженням принципово нового стилю життя та організації праці є прагнення сучасних фахівців (в основному молоді та зайнятих у сфері послуг) до: а) часткової або підрядної зайнятості; б) вільного пересування у формально робочий час (у межах країни чи можливість працювати з-за кордону).

Багато компаній інноваційного сектору реагують на вимоги нового покоління працівників, забезпечуючи соціальні пільги (відпустки, сплату лікарняних та ін.) навіть за фактичної відсутності працівника на робочому місці – критерієм допустимості виступає якість виконуваних завдань. Але для традиційного статистичного обліку постає проблема тоді, коли компанія винаймає працівників за кордоном – пропозиція робочої сили збільшується за рахунок нерезидентів і теоретично може перевищити зареєстроване працездатне населення.

Сформувалися потоки додаткового працездатного населення з числа іноземних студентів, які приїхали в країну на основі освітнього туризму, що впливає на чисельність економічно активного населення, оскільки ці особи повинні бути офіційного працевлаштовані, і це вимагає створення додаткових робочих місць.

Міжнародна трудова міграція та включення принципово нових форм працевлаштування до існуючої системи порушують традиційну модель розрахунків коефіцієнтів зайнятості та безробіття, коли сума категорій, що входять до складу економічно активного населення, може перевищити обсяги пропозиції робочої сили. Визначення економічно активного населення у сучасних реаліях потребує включення до нього окремих складових категорії неформально зайнятих у випадках, коли саме непропозиція робочої сили формує доходи третинного сектору – інакше спотворюється фактична оцінка потенціалу ринку праці.

Таким чином, до категорії економічно активного населення (у вузькому тлумаченні – робочої сили), на відміну від існуючих груп, доцільно включити не тільки неформально зайняте населення, а й безробітне населення, що зайнято іншими видами діяльності (навчанням, тобто отриманням освіти) і прагне працювати, тобто пропонує свої послуги на ринку праці на умовах нетрадиційної (тимчасової) зайнятості у реальному і віртуальному просторі [101].

Окрім змін у методології підрахунків кількості економічно активного населення, запровадження нової категорії працездатних осіб дозволить розширити теоретичне підґрунтя формування трудових відносин на локальному ринку праці з урахуванням умов існуючого ділового середовища [106, 108]. У роботі [74] зворотно пропорційний зв'язок між рівнем безробіття та дефіцитом робочої сили (попитом роботодавців, або пропозицією робочих місць) графічно представлений у вигляді кривої – дробової функції першого порядку, відстань якої від початку координат визначається силою впливу так званих коефіцієнтів тертя – чинників, які у поточному достатньо тривалому періоді характеризують стан ринку праці, і особливо – соціально-демографічні характеристики працездатного населення, його бажання чи відмову шукати роботу. Чим сильніший вплив таких чинників, тим далі крива від початку координат і відповідно вищий рівень безробіття при зростаючому дефіциті робочих місць на підприємствах регіону чи країни загалом. Достовірнішими будуть залежності, розраховані для окремих адміністративно-територіальних одиниць – чим менший за обсягами ринок праці, що досліджується, тим легше виявити додаткові чинники, що утримують наявний рівень безробіття / зайнятості, адже потрібно враховувати не лише статистичні дані, а й аналізувати поточне середовище розвитку трудових відносин, характерних саме у межах цієї географічної одиниці. До головних чинників "тертя" було віднесено:

вимоги підприємств до якості та структури робочої сили, що пропонується на місцевому ринку – коефіцієнт тертя тим нижчий, чим менше вимог висувається до наявної пропозиції фахівців – їх вікової структури, рівня кваліфікації та ін. Чим складніші вимоги роботодавців, тим менша частка пропозиції робочої сили здатна їх задовольнити і відповідно вищий рівень безробіття з одночасним зростанням дефіциту трудових ресурсів. Має місце "нестійкість намірів" підприємців – з одного боку, вони відчують недолік у працівниках, з іншого – не приймають на роботу бажаючих працевлаштуватися, висуваючи додаткові критерії відбору;

політика у галузі заробітної плати – сталість пропорцій відповідно до складності посад та рівня кваліфікації, й різних ставках для однакових чи майже однакових видів робіт. Посади з одними й тими ж самими функціональними обов'яз-

ками, але на різних підприємствах, можуть суттєво відрізнятися розмірами винагороди, отримуваної працівником – наприклад, дохід, який пропонує представництво міжнародної компанії, значно перевищує максимальні ставки місцевого виробника; зрозуміло, що люди намагатимуться влаштуватися на роботу із вищою заробітною платою, очікуючи, коли звільниться місце у дохіднішій компанії і нехтуючи пропозиціями, що надходять з інших;

мобільність робочої сили, зв'язана перш за все з забезпеченістю житлом та доступністю до об'єктів соціальної інфраструктури. Ця група чинників характеризує негнучкість пристосування осіб, які бажають працювати, але не можуть змінити місце проживання з об'єктивних причин. Але вплив даного чинника зараз суттєво скоротився, навпаки, з'явився прошарок працездатної групи населення, для якого забезпечення ділових подорожей та постійної зміни оточення є причиною, а не перешкодою у працевлаштуванні. Тому, оцінюючи вплив мобільності у сучасних умовах, необхідно проводити попередню стратифікацію досліджуваних категорій потенційних робітників;

функціональні особливості діяльності підприємств, зміни технологічного процесу та відповідно необхідність перекваліфікації та додаткового навчання персоналу. Це фактично не є перешкодою, але збільшує часовий лаг між подачею та прийняттям пропозиції на ринку праці на період, необхідний для перепідготовки спеціалістів;

асиметричність інформації – наскільки вчасно підприємці та установи здатні знайти потрібного працівника та як швидко ті, хто шукають роботу, отримують відомості про вільні вакансії. Проте, із розвитком комунікаційних технологій цей чинник вже не має такої сили стримування, як це було кілька десятиліть тому.

На основі проведеного дослідження зростання пропозиції робочої сили за рахунок зовнішньої міграції у рамках освітнього туризму та розширення тлумачення економічної активності населення варто додати до наведеного переліку коефіцієнтів тертя наступні:

законодавчі обмеження у офіційному працевлаштуванні на місцевих підприємствах – як уже неодноразово зазначалося, майже кожна країна встановлює

складніший режим прийому на роботу для іноземців з метою забезпечення зайнятості власних громадян. Ступінь обмеженості доступу до працевлаштування іноземних громадян повинен визначатися насамперед економічною ефективністю пропонованих заходів: якщо дефіцит робочих місць реально існує і залучення іноземного контингенту суттєво не впливатиме на добробут місцевого населення (а ще додатково стимулюватиме його до підвищення власної кваліфікації), варто уникати надмірних дозвільних процедур та заборон;

збільшення пропозиції робочої сили за рахунок неврахованого у традиційних методиках контингенту – часто це явище носить хвилеподібний та непостійний характер, як-от масовий заїзд іноземних студентів ЗВО перед початком занять, або сезонних працівників туристичних підприємств, але якщо приїжджі залишаються на місці хоча б протягом місяця-двох – часу, що у середньому вважається достатнім для пошуку роботи, – їх варто додавати до працездатних категорій населення. Традиційні методики обчислення кількості робочої сили засновані на підрахунках місцевого населення (а у його складі – часто виключно громадян країни, бо статистика зайнятості тісно пов'язана із статистикою соціального сектору, тобто розподілом бюджетних трансфертів на охорону здоров'я, гарантовану державою освіту, виплат по безробіттю та пільг, на які іноземці апріорі не мають права), яке у сукупності складає 100%, тому за додавання неврахованих груп збільшується сумарна кількість працездатного населення та порушується логіка структурування категорій;

привнесений досвід та стиль життя, які місцеве населення запозичує у приїжджих іноземців та нерезидентів – у разі власних подорожей за кордон. Останній чинник містить більше психологічних, ніж соціодемографічних ознак, але за масового розповсюдження чинить серйозний вплив на сприйняття резидентами умов праці та практики трудових відносин, що традиційно існували на певній території. У епоху глобалізації істотні зміни можуть відбуватися у межах одного покоління. Швидкість розповсюдження іноземних впливів у суспільстві та частку охопленого населення, яка із ними погодиться, прямо розрахувати, звісно, не можна, але існує ряд спроб винайти подібні методики. Якщо дані, отримані із власного досвіду, так

чи інакше підтверджують ЗМІ, у тому числі електронні, які є більш динамічними та майже миттєво реагують на факти, швидкість значно прискорюється. М. О. Сабуров [162] висуває гіпотезу медіахвилі – збурення суспільного середовища внаслідок впливу медіадіапродукта.

Отже, існуючий підхід до визначення чинників додаткового впливу (коефіцієнтів "тертя") на формування сталого у довгостроковому періоді ринку праці, до яких відносяться функціональні особливості заміщуваних посад, негнучкість пристосування зайнятих, нестійкість намірів роботодавців, політика заробітної плати та асиметричність інформації, слід доповнити законодавчими обмеженнями у офіційному працевлаштуванні, кількісним та якісним перетворенням пропозиції робочої сили у зв'язку з трудовою та іншими видами міграції і соціально-психологічними змінами сприйняття працездатним населенням умов праці та практики трудових відносин, прийнятих на місцевому ринку праці. Вказані чинники як наближають, так і віддаляють криву зайнятості від початку координат, в залежності від ступеня впливу та рішень, прийнятих економічно активним населенням (робочою силою) стосовно працевлаштування чи відмови від посади, і є не менш важливими під час оцінки потенціалу робочої сили, аніж традиційно використовувані показники майбутнього доходу та балансу між попитом і пропозицією заявлених суб'єктами господарювання робочих місць.

Водночас необхідно відійти від вузького тлумачення категорії економічно активного населення виключно як кількості робочої сили. Але навіть у цьому сенсі його варто уточнити як "сукупність категорій резидентів економічної території країни, які своєю найманою працею, індивідуальним підприємництвом або іншою діяльністю сприяють утворенню додаткової вартості валового доходу". Зауважимо, побудова статистичних спостережень відповідно до запропонованого тлумачення передбачає використання додаткових форм опитування за методикою сателітних рахунків [101].

Для оцінки ємності третинного сектору національної економіки (тобто споживання товарів і послуг домогосподарствами) та перерозподілу коштів необхідно враховувати як трудові, так і нетрудові доходи резидентів (домогосподарств).

Окрім приватних грошових переказів, це надходження за рахунок банківських депозитів, операцій фізичних осіб з цінними паперами та інші види діяльності, не заборонені законом (звичайно, громадяни отримують доходи і порушуючи законодавство, але тут вже потрібно використовувати методики оцінки обсягу операцій тіньового сектору). Таким чином, ширше тлумачення економічної активності населення включає як його присутність на ринку праці у якості робочої сили, так і витрати домогосподарств, отриманих у результаті трудової діяльності та нетрудових доходів.

1.2. Соціально-демографічні особливості освітньої міграції в контексті освітнього туризму

Соціально-економічні групування стосуються безпосередньо економічно активного населення та характеризують його місце у процесі економічної діяльності. Характерним прикладом такого групування є Міжнародна класифікація статусу зайнятості (International classification of status in employment, ICSE-93, останньою є версія 2018 року). Вона розрізняє робочі місця з оплатою праці або прибутком на десять детальних категорій, виходячи з типу повноважень, які працівник здатний здійснювати стосовно виконаної роботи та типу економічного ризику, якому підданий працівник (табл. 1.2) [127].

Використовуючи рекомендації названої Класифікації, на основі абсолютних даних про кількість економічно активного, зайнятого та безробітного населення як за окремими статево-віковими групами, так і для всієї сукупності осіб віком від 15 років розраховують рівні економічної активності, зайнятості та безробіття. Названі рівні можливо розраховувати по відношенню до загальної кількості населення або кількості економічно активного населення.

У національній статистичній практиці рівні економічної активності (показники кількості та якості робочої сили) та зайнятості зазвичай розраховують по відношенню до всього населення відповідного віку, а безробіття – до економічно активного населення (робочої сили).

Статус зайнятих відповідно до міжнародної класифікації [237]

Попередні версії	Поточна версія
Наймані працівники із оплатою	Постійно зайняті (штатні співробітники)
	Працівники за контрактом (із фіксованим терміном роботи)
	Працівники, прийняті на короткий термін, або для виконання певної роботи
	Підмайстри, стажери (практиканти) та інтерни із оплачуваними посадами
Наймані працівники	Працівники підприємств та організацій
	Працівники домашніх господарств, які реалізують продукцію на ринку
Самозайняті	Робітники за власним коштом домашніх господарств, які реалізують продукцію на ринку і не мають найманих працівників
	Залежні підрядники
Члени кооперативів та партнерств	Керівники підприємств без найманих працівників
Працівники сімейних підприємств без оплати	Добровільні помічники на підприємствах сімейного типу без оплати діяльності
Інші категорії (не увійшли до попередніх груп)	Статус видалено

На сьогодні економічно активне населення за статусом зайнятості підрозділяється на п'ять груп (поки посилаємося на стару методологію, адже, по-перше, статистичні дані за 2019 рік будуть оприлюднені на початку 2020 р., по-друге, існуватиме необхідність порівняння поточного та минулих періодів):

- 1) наймані працівники;
- 2) працюючі на індивідуальній основі;
- 3) роботодавці;
- 4) неоплачувані працівники сімейних підприємств;
- 5) особи, які не класифікуються за статусом зайнятості.

Зайняте населення, у свою чергу, підрозділяється на такі групи: дуже багаті, просто багаті, особи середнього достатку, нижче середнього достатку, бідні і ті, хто опиняється за межею бідності. Як доводить Д. В. Бабиш [8], в Україні фактично домінує формування нижчого класу, спосіб життя й розміри доходів якого на рівні або за межею бідності. Ті категорії зайнятого населення, які у розвинених країнах утворюють середній клас, в Україні виявилися в складі нижчого класу.

Необхідно уникати "замаскованого безробіття" – штучно створених робочих місць, що на виході призводить до низької ефективності організації виробництва та праці. На державному рівні необхідно розробляти заходи з адаптації робочої сили до мінливих під впливом науково-технічного прогресу умов виробництва. Варто було б використовувати державні кошти на підготовку фахівців для перспективних у майбутньому галузей і підвищення рівня кваліфікації працівників, забезпечення мобільності робочої сили, навіть якщо такі заходи є у короткостроковій перспективі витратними.

Якість робочої сили створюється завдяки підґрунтя, у якому окремі елементи – потенційні працівники – набувають ключових компетентностей у певних видах діяльності та стають конкурентоспроможнішими у порівнянні із зарубіжними колегами, водночас висуваючи зустрічні вимоги до роботодавців та інфраструктури третинного сектору, у якому витрачають зароблені кошти (узагальнені у доходах домогосподарств). Порівняння якості життя, стилю повсякденної поведінки та споживання у країнах із різними доходами дозволяє припустити, що саме у комплексі зовнішніх умов – системи соціального забезпечення, інфраструктури освіти та суспільних цінностей – складається відношення до праці, способу заробітку та ознаки престижності / популярності окремих професій, роботи у межах країни або за кордоном [10, 62, 65, 165]. Громадянин країни, де не прийнято часто змінювати місце роботи, буде відрізнятися від іноземного колеги, який для привабливості резюме вимушений періодично змінювати сферу діяльності. Ініціативність та підприємництво сильніші у країнах, де діє обмежена модель бюджетного субсидіювання: перевага надається страховій медицині, недержавним пенсійним фондам та комерціалізації освіти. Отже, за зовнішніх приблизно однакових ознак якості робочої сили (у найзагальнішому розумінні – сукупності навичок та вмій працівника) – будуть відрізнятися особистісні аспекти сприйняття індивідом вимог роботодавців та стану пропозиції ринку праці. Логічно припустити, що у кризовому періоді стрімкіше підвищиться рівень безробіття у державах, громадяни якої звикли сподіватися на бюджетні виплати та підтримку соціальної системи, аніж там, де зазвичай висока частка самозайнятих та приватних підприємців.

У 1990 р. датський соціолог Г. Еспінг-Андерсен у своїй книзі "Три світи капіталізму добробуту" ("The Three Worlds of Welfare Capitalism") розподілив системи соціального забезпечення на три режими: ліберальний (англосаксонські країни, включаючи США); консервативний (континентальні та середземноморські країни) і соціал-демократичний (північноєвропейські країни). Вона послугувала основою подібних моделей у Європі, пізніше із консервативного режиму було виділено середземноморську, або південноєвропейську, модель, яку описали М. Феррера та С. Ляйбфрід. Найвідоміша характеристика чотирьох типових моделей належить А. Сапіру [250], який навів детальний опис ще у 2006 р., ґрунтуючись на усталеній класифікації європейських країн, яка майже не зазнала змін і до сьогодні. Він посилався ще на більш ранні дослідження Т. Боєрі [224], який пропонував розподіляти соціальні системи за такими ознаками: подолання нерівності у доходах та зменшення бідності – досягається за допомогою податків та трансфертів; захист від ризику нестабільності на ринку праці – здійснюється двома шляхами: законодавчим (трудове право гарантує захист від звільнення) та виплатами допомоги по безробіттю; підтримка високого рівня зайнятості – як один із варіантів, дотуються із державного бюджету підприємства, які займаються активним працевлаштуванням, особливо тих верств населення, які потребують додаткової допомоги і самостійно не в змозі забезпечити собі прожитковий мінімум. У межах ЄС виділяють такі основні моделі (табл. 1.3). Підсумувати порівняльний аналіз доречно за двома критеріями – ефективності та справедливості.

Класифікація моделей соціального забезпечення у країнах Європи неодноразово переглядалася, але автори здебільшого не виходили за межі чотирьох "класичних", лише додаючи їм додаткових ознак та проводячи аналіз новіших статистичних даних. На цьому тлі виділяється робота [247] дослідників з Естонії, які спробували знайти відповідну сучасному стану кількість груп та розподілити 27 країн ЄС між ними. За допомогою кластерного аналізу було виділено 5 таких груп на основі низки показників соціальної забезпеченості. Було обрано 24 показники, рівномірно розподілених на два класи – індикатори бідності та нерівності і складові державної політики у соціальній сфері; їх перелік наведено у табл. 1.4.

Соціально-економічні моделі ЄС (за А. Сапіром) [21, 250]

Назва	Основні характеристики
Скандинавська (універсальна) (Данія, Фінляндія, Швеція, Нідерланди*)	Найвищий рівень витрат на соціальний захист та загальне забезпечення добробуту; широкий перелік соціальних послуг високої якості, доступних для всього населення; низька залежність індивіда від ринку праці; велика допомога по безробіттю та високі витрати на галузь охорони здоров'я, що фінансуються через систему податків; значна фіскальна інтервенція на ринку праці на основі різноманітних "активних" інструментів державної політики; система оподаткування прогресивна та включає елементи оподаткування майна, в той час як податки на підприємницьку діяльність є досить низькими; тісна співпраця представників громади з урядом; профспілки забезпечують надійну заробітну плату та беруть участь у адмініструванні страхування у випадку безробіття та профпідготовку; активний ринок праці та високий рівень зайнятості; успішність у зменшенні ставової дискримінації у працевлаштуванні
Континентальна (корпоративістська) (Франція, Німеччина, Бельгія, Австрія, Люксембург)	Зайнятість є основою для соціальних трансферів, допомога держави надається на помірному рівні та залежить від доходу, переважно витрачається на страховки, виплати по безробіттю та пенсії; трансфери фінансуються через внески працівників та працедавців; менший перерозподіл у порівнянні з скандинавською моделлю (податкова система містить регресивні елементи – виділено групи низького та високого доходу, оподаткування споживання); важлива роль соціальних партнерів у промислових відносинах, централізоване узгодження тарифної сітки; інституції соціального діалогу та частини економічної регуляторної структури несуть відбиток корпоративної системи. Незважаючи на те, що кількість учасників зменшується, профспілки залишаються сильними, оскільки регулюють не тільки проведення колективних переговорів між робітниками та роботодавцями з приводу укладення трудових угод
Англосаксонська (ліберальна) (Сполучене Королівство, Ірландія)	Високий рівень відповідальності індивідів на ринку праці, підтримка вільної конкуренції; соціальні трансфери менші, ніж в інших моделях, більш цілеспрямовані, переважно на групу з найнижчими доходами; але основна підтримка спрямована на людей працездатного віку та заохочуються схеми, що забезпечують регулярну зайнятість; держава заохочує учасників ринку надавати послуги та залишає вибір для споживачів щодо державних та приватних постачальників; приватні страхові та накопичувальні схеми підтримуються державою (податкові кредити, податкові канікули); трудові відносини є децентралізованими та переговори відбуваються на рівні фірм. У цілому, модель характеризується поєднанням слабких профспілок, значною різницею у ставках заробітної плати та великою часткою зайнятих на низькооплачуваних роботах
Середземноморська (сімейно-орієнтована) (Іспанія, Італія, Португалія, Греція)	Низький рівень державних соціальних витрат у порівнянні з попередніми моделями, які переважно спрямовані на пенсії зі значною сегментацією платежів в залежності від різних умов надання певного статусу; соціальна система передбачає захист зайнятості та механізми раннього виходу на пенсію для вилучення певної частини осіб з ринку праці; низький рівень соціальних витрат частково балансується сильною підтримуючою роллю сімейних зв'язків, тому сім'ї грають велику роль у забезпеченні домівки та грошової підтримки; патерналістське суспільство та існування значної гендерної нерівності; профспілки та представники роботодавців є важливими учасниками у централізованому процесі переговорів щодо зарплат та умов праці; рівень зайнятості, особливо для жінок та молоді є досить низьким. Структура заробітної плати, принаймні офіційна, охоплюється колективними переговорами та сильно формалізована

* Т. Боєрі [224] відзначав, що Нідерландам були притаманні риси і континентальної моделі

Таблиця 1.4

Показники для оцінки соціально-економічної моделі

№	Оцінка бідності та нерівності	Оцінка державної соціальної політики
1	Коефіцієнт ризику бідності	Витрати на соціальний захист, % від ВВП
2	Коефіцієнт ризику бідності, співвідношення між чоловіками та жінками	Адміністративні витрати, % від SPE
3	Коефіцієнт ризику бідності, діти (до 18 років)	Витрати на охорону здоров'я / виплати хворіючим, % SPE
4	Коефіцієнт ризику бідності, літні люди (після 65 років)	Пенсійні витрати, % SPE
5	Коефіцієнт ризику бідності, сім'я з 3 і більше дітей	Витрати на підтримку сім'ї / дітей, % SPE
6	Відносний медіанний розрив між ризиком та наслідками бідності	Витрати на безробіття, % SPE
7	Нерівність розподілу доходів	Страхові соціальні внески
8	Коефіцієнт Джині	Загальнодержавні внески
9	Кількість дітей з безробітних сімей	Державні витрати на охорону здоров'я, % ВВП
10	Ризик бідності серед працевлаштованих	Державні витрати на регулювання ринку праці, % від ВВП
11	Довгостроковий рівень безробіття	Частка податків на заробітну плату в загальному обсязі податкових надходжень
12	Різниця заробітної плати чоловіків та жінок	Ефективність соціального захисту

Країни групувалися спочатку за кожною підгрупою, і на цьому етапі виявилося, що у більшості, але не в усіх країнах відповідний стан добробуту населення коригується однаковими заходами з боку держави (табл. 1.5) [247].

У дослідженні було сформовано спеціальні показники:

коефіцієнт ризику бідності – частка населення з наявним доходом (після отримання соціальних виплат) нижче межі ризику бідності, яка встановлюється у 60% від національного медіанного еквівалентного наявного доходу після здійснення соціальних трансфертів;

SPE – частка витрат на соціальний захист (the share of social protection expenditures), тобто частка того чи іншого показника від загального обсягу витрат на соціальні заходи.

Таблиця 1.5

Розподіл країн згідно з результатами кластерного аналізу

Кластер	Показники бідності та нерівності	Показники державної соціальної політики
1	Найкращий захист людей похилого віку від бідності, але більш висока частка довготривалого безробіття	Найвищі державні витрати на охорону здоров'я та допомогу по безробіттю
	Франція, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Люксембург, Угорщина, Мальта, Словаччина	Франція, Німеччина, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Іспанія
2	Кращі або, принаймні, не нижчі за середні показники державної підтримки, включаючи усунення бідності та соціальної нерівності	Найвища частка видатків на соціальний захист та витрат на регулювання ринку праці у ВВП, вищі за середні ефективність соціального захисту та державні витрати на охорону здоров'я, але найменший відсоток витрат на охорону здоров'я у загальному обсязі витрат на соціальний захист. Низький рівень страхових виплат та вищий за середній обсяг загальних державних соціальних витрат
	Швеція, Австрія, Фінляндія, Нідерланди, Данія, Словенія, Чехія	Швеція, Фінляндія, Данія
3	Високий ризик бідності зайнятих осіб водночас із найменшою різницею між ставками заробітної плати для жінок і чоловіків	У цілому неефективна система соціального захисту, найвищі пенсійні виплати та найнижча частка витрат на сім'ю/дітей у загальному обсязі соціальних витрат
	Іспанія, Італія, Португалія, Польща, Греція	Португалія, Греція, Болгарія, Італія, Мальта, Польща, Великобританія
4	Найбільш нерівномірний розподіл доходів	Частка витрат на соціальний захист у ВВП є дуже малою, але вищою порівняно з кластером 5. Структура видатків на соціальний захист також дещо відрізняється, особливо через малий обсяг пенсійних виплат. Державні витрати на охорону здоров'я, соціальне страхування, а також обсяг державних соціальних видатків у цілому нижчі за середню, але вищі, ніж у кластері 5
	Литва, Болгарія, Великобританія, Румунія	Словаччина, Угорщина, Люксембург, Кіпр, Словенія
5	Більш високий ризик бідності серед жінок та людей похилого віку, але кращий соціальний захист сімей з дітьми; більша гендерна нерівність на ринку праці	Найменша частка витрат на соціальний захист у ВВП, найнижчі державні витрати на охорону здоров'я та регулювання ринку праці. Витрати на дітей / сім'ю та пенсії у відносних показниках витрат на соціальне забезпечення на середньому рівні. Частка страхових соціальних внесків у загальному обсязі державних соціальних витрат та державних виплат у ВВП є найнижчою, неефективна соціальна політика
	Естонія, Кіпр, Латвія	Латвія, Литва, Естонія, Румунія, Чехія
6	На завершуючому етапі окремий кластер не виділявся	
		Ірландія

Найбільш суттєвими є розбіжності кластерів у вікових показниках бідності: загальний ризик бідності, коефіцієнт Джині, нерівність розподілу доходів та ризик бідності для людей похилого віку. Найменше країни з різних кластерів відрізняються показниками довгострокового безробіття та різницею у заробітній платі між чоловіками та жінками. За типом соціальної політики автори [247] взагалі спочатку виокремлюють два кластери (до першого входять Ірландія, Швеція, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Австрія, Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія, до другого – усі інші), стверджуючи, що подальша диференціація є уточнюючою.

Ознаки соціальної моделі Ірландії виявилися настільки несхожими на решту країн, що на проміжному етапі розрахунків її було виділено у окремий кластер. Найбільше країни відрізняються часткою державних витрат на регулювання ринку праці та охорону здоров'я, видатків на соціальний захист у ВВП та пенсійних витратах у загальному обсязі соціальних витрат; найменше – обсягом страхових соціальних внесків, часткою витрат на випадок безробіття у загальному обсязі соціальних витрат та ефективністю соціального захисту. Остаточна кількість соціально-економічних моделей дорівнює п'яти.

Модель вважатиметься ефективною, якщо вона забезпечить достатній стимул для роботи, а отже, створюватиме відносно високі показники зайнятості. Рівноправність означає утримання низького ризику бідності [250]. Тим не менше, відзначає О. Й. Вінська [21], на сьогодні Європейському Союзу не вдалося сформувати єдину соціально-економічну модель, переважно з причини неоднорідного історично-культурного підґрунтя та різниці у менталітеті населення країн-членів.

Враховуючи те, що з моменту дослідження наведених вище типових моделей ринок праці ЄС зазнав істотних змін, включаючи масову міграцію біженців із повоєнних країн та внутрішньорегіональну міграцію, викликаною дисбалансом попиту на низькокваліфіковану робочу силу, характеризувати сучасні національні економіки за певним шаблоном недоцільно. Кожна країна, в залежності від масштабності проблем із зайнятістю, з якою стикаються тепер резиденти, вимушена приймати рішення, які можуть суперечити звичній практиці. Моделі, що тяжіють до прерогативи соціального забезпечення населення як працездатного, так і пен-

сійного віку, вичерпують себе у разі істотного дисбалансу між кількістю працюючих та осіб, що потребують соціального захисту – так зване "старіння нації" у розвинених країнах, обумовлене зростанням частки осіб пенсійного віку у загальній структурі населення, було однією з причин лояльної імміграційної політики, яку упродовж декількох десятиліть провадили країни Європи. На жаль, її ініціатори не передбачили ймовірність соціального напруження у суспільстві, пов'язаного із різницею у менталітеті, традиціях та рівні освіти корінних мешканців і мігрантів.

В. Г. Гусаков [35], проводячи огляд теорій технологічного прогресу, вказує на необхідність урахування геополітичних аспектів формування рис міжнародної торгівлі. Відмінною характеристикою розвинених країн Заходу, вважає дослідник, є майже завершений процес переходу до "суспільства споживання". Через дорожчання робочої сили виробництво переноситься у бідніші країни, а у науковомних галузях рентабельність інвестицій у інтелектуальний капітал набагато перевищує віддачу від капіталовкладень у традиційні ресурси (з цим погоджується Н. Л. Гавкалова [232]). Держави, яким пощастило приєднатися до клубу "золотого мільярду", вживають все більше протекціоністських заходів для того, щоб не втратити надприбутки та зберегти для власного населення звичний для них спосіб життя. На даний час склалася особлива геополітична модель – класифікація "інших" держав, які не входять до когорти розвинених: це постачальники енергоносіїв, керованих ринків збуту та постачальників висококваліфікованої робочої сили та наукових ідей. До останньої групи відносяться країни Східної Європи та СНД.

Н. М. Деєва [39] оцінює соціальну модель України у розрізі стереотипної спрямованості бюджетної і фінансової політики на витрати на підтримку життєдіяльності населення, а не формування державою умов до самозабезпечення добробуту. Цьому сприяє загострення проблеми подальшого розшарування населення за доходами і суспільними групами, формування пасивної поведінки та недовіри до будь-яких ініціатив з боку влади. Опікуюча соціальна політика надалі розширює коло осіб, які призвичаюються до безоплатної допомоги та стають тягарем для платників податків [19, 53, 85, 90, 171, 173, 208].

На рівні методології стоїть проблема класифікації соціальних послуг.

Ю. В. Горемикіна [31] доводить, що дотепер у світі не існує узгодженого методологічного підходу до їх оцінювання. Виникає також виникає питання про те, які саме інтереси повинні відігравати визначальну роль у формулюванні мети оцінювання соціальних послуг [66, 70, 76, 78, 88, 168, 185, 200]. Можна виокремити три основні підходи: 1) відображення інтересів одержувачів соціальних послуг; 2) відображення інтересів організації-надавача; 3) відображення інтересів держави.

Виділяють такі основні аспекти створення суспільних благ [11]:

технічний – пошук вимог споживачів (індивідуальних або групових), які ринок не в змозі задовольнити;

соціально-економічний – оцінка соціально-економічних ефектів від соціальних благ та обґрунтування оптимальної програми їх виробництва та розподілу;

нормативний – правовий супровід процесів організації створення і розподілу суспільних благ.

Для оцінювання соціальних послуг багато європейських країн використовують системи моніторингу та оцінки. Сутність таких систем полягає у перевірці результатів, досягнення яких уряди обіцяли своїм громадянам. Здійснення перевірки передбачає можливість забезпечення реальних доказів досягнення тих чи інших результатів. Характерною рисою систем моніторингу у країнах ЄС є постановка цілей, яка починається з базових індикаторів рівня, потім додається бажаний рівень удосконалень і в результаті формулюються цілі проведення моніторингу та оцінювання. Зазвичай цілі окреслюють відповідно до передбачуваних підсумків або очікуваного рівня ресурсів упродовж цільового періоду. Встановлення цілей відбувається щорічно (інколи щоквартально). Розраховані більш ніж на три роки цілі вважають некоректними [31].

З метою практичного управління регіони у межах держави розглядаються як окремі соціально-економічні системи. За рівнем соціально-економічного розвитку вони, як правило, помітно різняться між собою [155, 213]. Незважаючи на те, що така неоднорідність простору природна, практично всі країни намагаються вирівняти рівень розвитку регіонів [204-206, 209]. З огляду на те, що такі заходи завжди для одних регіонів приносять більше користі, ніж для інших, до них вдаються

них лише за умови перевищення територіальною диференціацією певних меж, за якими стає реальністю втрата стійкості розвитку держави в цілому [12].

Незважаючи на те, що розвиток туристичної галузі та національної системи вищої освіти проголошувався одним із пріоритетів національної економіки послідовно декількома урядами, так і не було отримано належної інституційної та фінансової підтримки від держави. Склалося враження, що функції із стратегічного планування (наприклад, визначення рекреаційної спеціалізації регіонів) та розбудови мінімально необхідної інфраструктури центральні органи влади намагалися перекласти на місцевий рівень, що на тлі бюджетної децентралізації, можливо, і мало б сенс у разі зрозумілої і дієвої практики управління доходами та витратами місцевих бюджетів. Саме проблеми регулювання потоків коштів між центральними та місцевими бюджетами, на думку Г. В. Возняка [23], є першопричиною неефективності забезпечення регіонального розвитку. Суперечності владних повноважень та підпорядкування теж є достатньо серйозними і потребують негайного вирішення, але вони провокуються невизначеністю та непрозорістю бюджетних трансфертів у системі "центр-периферія". Діяльність влади на місцях також обмежується "адресністю" коштів, тобто заборонаю на переведення коштів між різними казначейськими рахунками. Таким чином, в Україні з одного боку від місцевих органів влади вимагають самостійно вирішувати проблеми існування підконтрольних територій і шукати кошти на поточні потреби та інвестиції, з іншого – обмежують у використанні надходжень та цільовим методом розподіляють витрати. Причиною є побоювання держави щодо забезпечення гарантій найменш захищеним верствам населення та реалізації єдиного вектора державної соціальної політики, але для запобігання цьому необхідно раз і назавжди визначити, які сфери повинні знаходитися під контролем центрального уряду, а які можна делегувати владі на місцях. Наприклад, такі сектори, як освіта, охорона здоров'я, оборона повинні фінансуватися державою безпосередньо через органи виконавчої влади, а не віддаватися на регіональний рівень. На всій території країни, незважаючи на ступінь регіональної диференціації, громадяни повинні почувати себе захищеними та користуватися мінімально гарантованими соціальними благами [189-190].

В залежності від обсягів делегованих повноважень та ступеня взаємодії з державною владою, експерти виокремлюють два підходи до організації місцевого самоврядування: автономії та децентралізації [49, 67, 157]. Комбінація цих підходів дозволяє визначити три моделі організації місцевого самоврядування [22]:

англосаксонська (Велика Британія, Іспанія, Італія) – високий рівень місцевого самоврядування та контроль з боку населення, повна відсутність органів державної влади на місцях;

континентальна (Франція, Польща, Словаччина, Болгарія) – поєднання прямого державного управління та управління на місцях, при цьому автономія місцевого самоврядування обмежена, а органи місцевого самоврядування контролюються спеціальними державними уповноваженими;

змішана (Німеччина, Австрія) – у деяких ланках місцевого самоврядування виборний орган може бути і ланкою муніципального управління, і представником держадміністрації.

Проте, наведені вище приклади дозволяють групувати країни за принципами організації та структури органів влади, але кожна країна визначає підходи до наповнення бюджетів самостійно.

Опис напрямів соціальної спрямованості економічної системи часто ототожнюється із моделями соціального забезпечення. Європейський досвід соціальних гарантій ґрунтується на таких складових [21]:

забезпечення добробуту населення та захист громадян від бідності, надання різних видів матеріальної допомоги та трансфертів;

регулювання трудових відносин, дотримання трудового законодавства та практика колективних договорів;

адміністративне та економічне регулювання продуктових ринків;

перерозподіл доходів між різними суспільними групами протягом всього їх життя через трансфери, фінансову підтримку та соціальні послуги;

згладжування різниці у доходах шляхом перерозподілу фінансових трансферів, оподаткування та податків на майно.

Для країн, що характеризуються високою залежністю від зовнішніх ресур-

сів, пропонується додатково оцінювати вплив визначених показників як загрози збалансованого людського розвитку [25]:

природні ресурси – частка природних ресурсів у загальному експорті / імпорті;

фінансові ресурси – розмір зовнішнього боргу, % ВВП;

інноваційні ресурси – кількість патентів, що видані резидентам і нерезидентам, %;

трудові ресурси – коефіцієнт чистої міграції, на 1 тис. населення

Запропонована у роботі [25] модель потребує значних доробок, але навіть у такому вигляді її можна використовувати для попередньої оцінки ризику нестабільності добробуту населення.

У XXI ст. термін "трудові ресурси" все частіше доповнюється поняттям "людський капітал" як сукупність знань, умінь, навичок, фізичного, інтелектуального та духовного потенціалу людини.

Людський капітал [33] визначається на трьох рівнях:

особистісний – знання, навички, здоров'я та інші продуктивні характеристики людини, які вона продуктивно використовує в економічній діяльності;

рівень підприємства – сукупна кваліфікація та професійні компетенції всіх працівників підприємства, а також його здобутки у справі ефективної організації праці та розвитку персоналу;

макроекономічний – накопичені вкладення населення й інститутів суспільства в освіту, професійну підготовку, здоров'я, економічну активність. Це так званий інтелектуальний і соціальний капітал країни.

Г. А. Дмитренко [43] розглядає специфіку соціального капіталу в Україні через ступінь роз'єднаності нації і наводить наступне визначення: "соціальний капітал – це специфічна характеристика суспільних відносин, яка відображає згуртованість людей, в основі якої – довіра, а також взаєморозуміння та взаємодопомога, які ґрунтуються на усвідомлених нормах і цінностях, що сприяють їх об'єднанню й успішному вирішенню суспільних проблем спільними зусиллями". Тобто основна задача нарощування соціального капіталу – забезпечення ступеня

консолідації населення для протидії викликам зовнішнього та внутрішнього середовища.

О. А. Грішнова та О. Г. Брінцева [33] застерігають від беззастережно позитивного оцінювання якості людського капіталу, адже виокремлення його непродуктивних форм – фіктивного, негативного, деструктивного та ін. – дозволить об'єктивно визначити потенціал трудових ресурсів регіону та країни.

Негативний (руйнівний, деструктивний) людський капітал (за визначенням Ю. Корчагіна) – це накопичений запас особливих і специфічних знань, псевдознань, навичок, моральних і психологічних відхилень індивідуума, що дозволяють йому отримувати для себе доходи та інші блага за рахунок протиправної, аморальної, шахрайської або некомпетентної діяльності, що заважає творчій діяльності інших осіб та створенню ними нових благ і доходів. Віртуальний людський капітал характеризується є відсутністю будь-якого матеріального, документального підтвердження його існування. Ознаки різних форм непродуктивного людського капіталу наведені у додатку В [47].

Незважаючи на певні відмінності, спільним для усіх форм є те, що його використання не тільки завдає шкоди суспільству, але й приносить суттєву вигоду його власнику.

Окрема категорія дослідників розглядає якість життя населення як підґрунтя формування соціального капіталу [233].

Належний рівень якості життя є основним чинником конкурентоспроможності країн та окремих регіонів. Його забезпечення у сучасних умовах є такою ж необхідністю, як і запровадження інноваційної моделі економічного зростання, стверджує В. П. Звонар [54-56] і пропонує використовувати системний підхід під час аналізу категорії якості життя, і виділяє сім компонентів у системній парадигмі якості життя [54]: 1) якість особистості; 2) якість людського капіталу; 3) якість соціального капіталу; 4) якість середовища життя; 5) індикатори якості життя; 6) суб'єкти впливу на якість життя (людина, громада, держава, бізнес); 7) інструменти впливу на якість життя – засоби, за допомогою яких вищезазначений кожен елемент системи виконує свої функції.

Деякі вчені ототожнюють соціальний капітал із категорією довіри особистості суспільству, і навпаки, а С. І. Архієреєв [7] відносить до цієї категорії волонтерство (у економічному сенсі, учасники волонтерського руху на безоплатній основі передають іншим суб'єктам право власності на частку результатів своєї діяльності у відповідності з прийнятими нормами, що не призводить до втрат інших учасників соціально-економічних відносин; ресурсами виступають інтелект, фізична праця та вільний час).

На нашу думку, до суб'єктів впливу слід додати міжнародне оточення – адже із розвитком туризму та відповідно наочним ознайомленням із рівнем життя у різних країнах змінюється сприйняття людиною звичного оточення, підвищуються вимоги як до матеріальної складової (добробуту), так і духовної, інтелектуальної (прагнення до нових знань, суспільних відносин, громадських обов'язків та подекуди – зміни державного устрою).

Класичні положення концепції людського розвитку наголошують на рівнозначності таких вимірів добробуту, як гідний рівень життя, доступність освіти, здоров'я та довголіття. Даний підхід було покладено у методику розрахунку Індексу людського розвитку (Human Development Index) та його похідних. Не менш важливим напрямом досліджень стало поглиблення дезагрегації даних на субнаціональному рівні. Серед потенційних напрямів дезагрегації даних було запропоновано такі: територіально-просторові відмінності (залежно від адміністративних районів, типу місцевості проживання, розміру населеного пункту), індивідуальні характеристики громадян (стать, вік, етнічна приналежність, статус мігранта), майновий статус домогосподарства, форма та сектор зайнятості населення і т.п. У Польщі, наприклад, досягнення у сфері освіти на локальному рівні вимірювалися за допомогою двох специфічних показників – це рівень охоплення дітей віком 3–4 роки дошкільною освітою та середній бал за підсумками іспитів з математики та природничих наук на нижньому рівні середньої школи. Останній показник використовується для оцінки якості освітньої підготовки в середній школі, а отримання дошкільної освіти сприймається не лише як вагомий чинник подальших успіхів дитини в навчанні, а й ефективний інструмент економічної політики держави [26].

Серед найважливіших складових системи рівня якості життя є забезпечення гідним працевлаштуванням. Як відзначає Ю. Г. Дідківська, задовільна праця є суб'єктивним поняттям, що ґрунтується на самооцінюванні працівником, який має постійну роботу, цього стану [41]. Зрозуміло, що критерії можуть відрізнятися не лише за країнами, а й за регіонами та галузями у межах однієї держави. Якщо ж брати такі показники, як постійність працевлаштування та тривалість робочого часу, вони відрізнятимуться й поміж-галузями. Так, для сфери послуг характерним є підрядна форма працевлаштування, сезонність та попередньо невизначена, часто понаднормативна, тривалість робочого часу як у межах доби, так і тижня. Для різних вікових груп оптимальні критерії також можуть не співпадати. Як правило, молодь, яка тільки виходить на ринок праці, готова поступитися певними вимогами, лише б отримати перший контракт. Роботодавці ж завідомо пропонують гірші умови праці, знаючи, що на пропоновані посади завжди буде попит. Така поведінка добре описується "ефектом діагоналі" – це економічна поведінка, за якої суб'єкт, що знає напевно кращий (менш витратний, з більшою вигодою) шлях реалізації своїх інтересів, ніж офіційно пропонований та закріплений у формальних нормах, за відсутності санкцій реалізує свої інтереси саме таким шляхом.

З метою оцінки і прогнозування поведінки господарюючих суб'єктів було введено поняття економічного інтересу: відповідно до класичного підходу, споживачі прагнуть придбати якісні блага за мінімальною ціною, тоді як виробники мають протилежний інтерес – реалізувати свій продукт (ресурси) за максимально можливою ціною. Однак дана модель є односторонньою, і постійно підтримувати дисбаланс на користь якоїсь однієї сторони неможливо. М. Г. Бойко [14], досліджуючи способи реалізації економічних інтересів туристичних підприємств, пропонує використовувати для їх визначення систему збалансованих показників. На основі агрегування показників можна визначити інтегрований показник соціально-економічної цінності підприємства.

У нестабільних економіках головною метою функціонування підприємства є забезпечення максимального прибутку у короткостроковому періоді – адже пізніше можуть скластися ще гірші умови, і тому необхідно отримати "все і зараз".

Зловживання роботодавців набули таких масштабів, що Міжнародна організація праці (МОП) встановила спеціальні критерії гідної зайнятості саме для молоді [41]: наявність контрактних зобов'язань, які відповідають очікуванням молодого працівника; неприпустимість ані свержзайнятості, ані неповної зайнятості; оплата на рівні середньомісячної заробітної плати, або вищому рівні; задовільний рівень безпеки праці; можливість участі працівників у профспілках або в об'єднаннях організацій роботодавців; наявність таких самих прав, як і для працівників зі стажем, серед яких право на оплачувані лікарняні та щорічні відпустки.

Втім, для країн Західної Європи характерним є часта зміна робочих місць, обумовлена збільшенням кількості скорочених співробітників через автоматизацію виробництва. Для більшості розвинених в економічному й соціальному плані країн також характерна децентралізація трудового права та регламентація зайнятості населення в національних економіках, що, з одної сторони, забезпечує гнучкість ринку праці та політики щодо забезпечення зайнятості, з іншої, містить ризики диференціації прав та обов'язків працівників, а також дискримінації окремих категорій робітників на різних підставах [8].

У 1950 – 1960-і рр. соціально-економічний розвиток більшості економічно розвинених країн заходу характеризувався реалізацією концепції "держави загального добробуту". В її основу було покладено ідею про те, що держава є основним гарантом забезпечення соціальних благ для кожного громадянина та створення умов для реалізації принципів соціальної справедливості, рівних можливостей та гідної праці. На практиці ж реалізація вказаних принципів утруднювалась через наявність дискримінаційних проявів у сфері зайнятості за різними ознаками (в тому числі за віком). Якщо однією з головних проблем працевлаштування молоді є дискримінація у ставках заробітної плати, то для людей середнього віку відмови у зарахуванні на роботу можуть визначатися водночас декількома чинниками. Зайнятість саме цієї вікової групи слугує показником успішності державної соціальної політики. Варто зазначити, що впровадження правових засад механізму оптимізації зайнятості населення середнього віку більш активно реалізовувалось у 1960 – 1980-х рр. у країнах з ліберальною моделлю соціального захисту (США,

Велика Британія та ін.), ніж у країнах зі скандинавською (Швеція, Данія та ін.) і консервативною моделлю соціального захисту (Німеччина, Франція, Італія та ін.) [27].

Крім відповідності критеріям гідності роботи та рівнем задоволеності, експерти МОП оцінюють період від закінчення навчання до задовільної або постійної роботи – так званий "транзит", або перехід (табл. 1.6) [складено на основі 41]. У даній методології виділяється "активне" безробіття – перебування у стані пошуку роботи, та "пасивне" – відмова від активних пошуків роботи.

Таблиця 1.6

Характеристика перехідного періоду

Критерії*	Короткий	Середній	Довготривалий
Прямий перехід (перший досвід молодшої людини після закінчення навчання завершився працевлаштуванням на задовільну або постійну роботу)	+	–	–
Період тимчасової зайнятості, самозайнятості, безконтрактної роботи або незадовільної зайнятості	менше 1 року без періоду безробіття або відсутності активності	від 1 до 2 років без періоду безробіття або неактивності на ринку праці	від 2 років
Період безробіття (неактивності на ринку праці або без пошуку роботи)	менше 3 місяців	від 3 місяців до 1 року	від 1 року
Період неактивності на ринку праці з метою працевлаштування	менше 1 року	від 1 року	від 1 року

Декілька послідовних циклів економічного спаду у останні десятиліття зумовили зростання пропозиції робочої сили на ринку праці. У свою чергу, це стимулювало конкуренцію серед різновікових контингентів економічно активного населення, спричинило деяку втрату конкурентних переваг економічно активним населенням віком понад 40 років та сприяло істотному поширенню вікових обмежень у сфері трудових відносин [27]. З метою визначення ефективності роботи найманого працівника підприємства найчастіше використовують метод оцінювання за рівнем досягнення цілей, сутність якого полягає у вимірі результатів і ефективності праці співробітників та встановленні внеску працівника в досягнення цілей організації [45]. Подібні моделі не враховують соціальні аспекти зайнятості та не підтримують "марні" витрати на етичність та соціальну відповідаль-

ність підприємництва.

У 2000 р. було прийнято Директиву Ради 2000/78/ЄС, яка визначала загальну систему рівного ставлення у сфері зайнятості і професійній діяльності. Цей правовий акт передбачав у тому числі і заходи щодо забезпечення захисту від дискримінації за віком. Навпаки, в Україні кожна третя особа у віці понад 45 років зазнає обмежень трудових прав через свій вік. Найчастіше ці люди піддаються такому виду дискримінації під час працевлаштування (23,5 %). Має місце обмеження трудових прав економічно активного населення зазначеної вікової групи в процесі трудової діяльності (18,5 %) та в разі звільнення (скорочення, незаконного звільнення) – 2,9 %; майже третина опитаних респондентів зазначеного віку не працюють взагалі (27,1 %) [27].

Аналіз зайнятості різних вікових і соціальних груп за галузями та регіонами є необхідним етапом, що передує розробці ефективної державної стратегії. Структура зайнятості певною мірою відображає загальну структуру економіки та змінюється значною мірою під впливом її змін. Соціальна структура зайнятості населення віддзеркалює класову ієрархію суспільства, яка змінюється разом з переорієнтацією суспільного устрою [8]. В умовах глобалізації економічних відносин, що призвели до транскордонного перерозподілу факторів виробництва, ринок праці повинен розглядатися з поправкою на чинник міграції. А поєднання трудової міграції як стимулу до навчання та набуття додаткового досвіду створює окрему підкатегорію освітнього туризму.

1.3. Забезпечення якості робочої сили на основі освітнього туризму

Визначення освітнього туризму як одного з окремих видів галузі найперше ускладнюється через існування часових обмежень. Закон України "Про туризм" у цьому сенсі використовує рекомендації ЮНВТО, відповідно до яких туризмом вважається "тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає", а туристом – "особа, яка здійснює подорож по

Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін" (абзаци другий та третій статті 1 Закону). Ці визначення є загальновідомими, ми навели текст повністю з метою вказати на два суттєвих протиріччя, що унеможлиблюють спробу розглядати освітні подорожі просто як один з видів/підвидів туризму. Слід уточнити, що Закон не виділяє освітній чи науковий туризм як окремий вид (стаття четверта).

По-перше, тривалість повного циклу навчання освітнього ступеня бакалавра для більшості країн та спеціальностей триває три-чотири роки, не говорячи про повноцінну середню освіту. У частині країн ЄС тривалість навчання у магістратурі становить один рік, але це не є загальноприйнятим правилом, особливо у країнах із реальною автономією університетів. Тоді виходить, що студент-бакалавр, який навчається чотири роки, не може бути врахований як турист, а студент-магістр підпадає під умову часу. Також, якщо студент поїхав на навчання за будь-якою програмою обміну у рамках ЄКТС (Європейської кредитно-трансфертної системи) на один-два семестри, наприклад, ЄРАСМУС, його подорож можна вважати освітнім туризмом, а от якщо він проходить повний курс у закордонному університеті – то ні. Можна було б вважати канікулярний період, який включено до графіку навчального процесу мінімум два рази на рік, часом, коли студент повертається до країни, з якої він прибув (завершуючи рік подорожі), і начебто заново повертається до приймаючої країни (розпочинаючи новий туристичний період) – тим паче, що так воно і є на практиці, – але поїздка додому під час канікул є саме можливістю, а не зобов'язанням студента. А саме про зобов'язання залишити країну перебування йдеться у визначенні туриста. Втім, деякі країни видають освітні візи студентам на термін до одного року, і їх потрібно поновлювати на кожний наступний навчальний рік. З іншої сторони, є країни, у яких освітня віза забезпечує легальне право на працевлаштування та резидентство протягом, як правило, одного року після закінчення навчального закладу. Тобто, особа фактично вже не є студентом, але формально вважається бенефіціаром національної

освітньої системи. Найпростіше вести статистику міжнародних студентів якраз за кількістю виданих дозволів на перебування у країні з метою навчання, але як бути у останньому випадку? Логічно виключити "бонусний" рік з підрахунку, але для цього треба досконало вивчити міграційні правила країни, у якій проводяться дослідження, і стежити за ймовірними змінами у законодавстві. У закладах вищої освіти України існує практика попередньої мовної підготовки іноземних абітурієнтів, коли до загального строку навчання додається так званий нульовий рік, упродовж якого майбутні студенти вивчають мову, на якій проводитимуться заняття згідно з умовою їхнього контракту. Слухачі мовних курсів не є ані школярами (адже вони вже отримали середню освіту у обсязі, який дозволяє вступати на відповідний рівень вищої освіти), ані студентами – фактично вони ще не зараховані на перший курс вищого навчального закладу, а мовна підготовка не входить до стандартного навчального плану, з якого формується виписка до диплому. Не всі країни встановлюють певний обмежений строк на завершення циклу освіти: студент може формувати індивідуальний навчальний план за власним розсудом, обираючи кількість дисциплін, які він вивчає упродовж року, та сплачуючи за кожну з них окремо, у тому числі і повторно, якщо не вдалося скласти іспит з першого разу. Фактично чотирьохрічний бакалавріат може тривати і десять років, поки студент не виконає мінімальний обсяг програми навчання і сплачуватиме за контрактом. Інколи зарахування до вищого навчального закладу є одним із способів отримання офіційного дозволу на перебування у країні. Відомі випадки, коли особа отримувала послідовно до п'яти або навіть більше дипломів про вищу освіту, тим часом отримуючи доходи у країні перебування з тіньового сектору.

По-друге, турист не має право займатися оплачуваною діяльністю у країні перебування. Це стосується і подорожей з діловою метою, тому якщо подорожуючий має на меті поєднати відпочинок і комерційну діяльність із легальним отриманням особистого доходу, необхідно оформлювати робочу візу. Знову ж таки, законодавством більшості країн передбачається право студентів на офіційне працевлаштування, хоча і з обмеженнями, наприклад, за кількістю робочих годин на тиждень. Є країни, де практика студентів у межах навчального періоду повинна

оплачуватися роботодавцем не нижче за певний тариф, встановлений у розрізі регіонів, галузей або на рівні країни, як, наприклад, у Франції. У Німеччині високим попитом користуються заклади не тільки академічної, а й професійної освіти, де надання тимчасових робочих місць на профільних підприємствах є гарантованою умовою попиту на їхні послуги. В Україні праця студентів під час практики сплачується за домовленістю із роботодавцем. Тобто, додатково до аналізу умов та обмежень щодо перетину державного кордону країни та умов надання статусу резидента необхідно вивчати і трудове законодавство, щоб скласти алгоритм дослідження потоків у якісному та вартісному вираженні у галузі освіти.

Отже, однозначному трактуванню терміну "освітній туризм" перешкоджає конфлікт на рівні методології, а саме суперечність між кореневим, узагальнюючим поняттям – туризм, та його похідними (видами та підвидами туризму). Проте, не порушуючи усталену структуру категоріального апарату, не можна фактично досліджувати галузь міжнародних освітніх послуг. На нашу думку, проблему термінології можна частково вирішити, додаючи до визначення освітнього та наукового туризму роз'яснення, у яких саме конкретних випадках потребує уточнення класичне визначення, а облік туристичних потоків вести за принципами сателітних рахунків у разі, якщо на перше місце виходить завдання реальної оцінки впливу міжнародного співробітництва у галузі освіти на національну економіку або регіональні господарчі комплекси [184, 195].

Ми дослідили лише дві ознаки, які перешкоджають створенню уніфікованої термінології. Але сучасні інноваційні технології пропонують безліч форм та методів надання міжнародних освітніх послуг, які неможливо обмежити жорсткими понятійними рамками. Так, за дистанційної освіти особа може взагалі не покидати власної домівки – чинником підтвердження надання послуги слугуватиме сертифікат/диплом і/або оплата онлайн-курсу. Транскордонні освітні платформи (наприклад, Coursera, EdX, Khan Academy, MOOC, Udacity та ін.) працюють на різних умовах – наприклад, безкоштовні курси можуть не передбачати отримання сертифікату та взагалі оцінювання процесу засвоєння матеріалу і, незважаючи на значну поширеність і, як правило, високий рівень викладання курсів, навіть плат-

ні дипломи не визнаються у якості офіційних документів про підтвердження освіти і мають цінність перш за все для роботодавців, або виконують функцію підготовки до очного навчання у університетах-партнерах. Однак, саме стрімке поширення концепції безперервного навчання протягом життя (LLL – life-long learning) та відносна простота реалізації освітніх онлайн-платформ сформувала потужний сегмент поки що неформального сектору освіти, вплив якого на традиційні традиції навчання вже є беззаперечним, і тому ігнорувати даний сегмент ринку послуг було б неправильним. Є країни-новатори, які на законодавчому рівні розмежували очну, заочну та дистанційну освіту, встановивши чіткі правила та умови отримання офіційних документів, що підтверджують освітні ступені, процедуру контролю за виконанням завдань, складанням іспитів та ідентифікації слухачів дистанційних курсів, таким прирівнявши різні форми навчання (наприклад, Іспанія). Закон України "Про вищу освіту" розмежовує лише очну (денну або вечірню) та заочну (дистанційну) освіту (стаття 49). Таким чином незрозуміло, чи заочна і дистанційна освіта цілком ототожнюються, чи дистанційна є різновидом заочної освіти. Роботодавцям, врешті-решт, байдуже, де майбутній працівник отримає знання і за який термін, головне – відповідність кваліфікаційним характеристикам та оволодіння ключовими компетентностями, які висуває сучасний ринок праці. Не приховуватимемо й вкрай негативні тенденції падіння довіри роботодавців до традиційних навчальних закладів, які вони вважають занадто бюрократизованими та неповороткими, і інколи прагнуть самостійно навчати співробітників безпосередньо на робочому місці.

Насправді, неоднозначність ставлення науковців до онлайн-платформ спричинено питанням розмежування професійної та академічної освіти. З одної сторони, для комерційного сектору важливою є забезпечення прибутковості у короткостроковому періоді, і чекати декілька років на підготовку спеціалістів широкого профілю, які здебільшого і не потрібні для виконання типових завдань, вони вважають неефективним (наприклад, туристичні агентства здатні підготувати менеджера із продажу турів середнього рівня кваліфікації максимум за півроку, а у межах галузі склалася ціла індустрія професійної освіти на основі вебінарів та рі-

дше – очних занять, що проводяться туроператорами та іншими постачальниками послуг, у тому числі авіакомпаніями. Основна мета таких курсів – навчити продавати власний продукт з корпоративної мережі – спеціалізованого інтернет-порталу або бази даних). З іншої – лише традиційна академічна освіта здатна виховати фахівців із стратегічним мисленням та вмінням аналізувати здобутки одночасно декількох галузей, що є певною гарантією проривних інновацій. За типовим сценарієм, держава фінансує традиційну освіту, а підприємці вкладають власні ресурси у корпоративне навчання, за мінімальний строк та кошти готуючи спеціалістів, здатних забезпечувати операційні процеси. Хоча досвід створення європейських технологічних платформ, державно-приватного партнерства та інших форм співробітництва науковців і практиків поступово порушує даний сценарій. Великі корпорації починають фінансувати середню і навіть початкову освіту, хоча раніше надавали перевагу пошуку талановитих майбутніх працівників серед студентів випускових курсів вищих навчальних закладів – яскравим прикладом є сфера природознавчих наук, зокрема, біохімії та генетики, у США. Ще раніше у цій країні за державної підтримки була створена відкрита освітня платформа для школярів та студентів, зацікавлених у програмуванні та точних науках. Країни, освітня система яких раніше вважалася закритою для іноземців, починають фінансувати різноманітні програми обміну студентів у пріоритетних галузях, створюючи сприятливі умови для іноземних абітурієнтів – у Китаї, наприклад, провідні університети забезпечують безкоштовне навчання англійською мовою, країни Скандинавії пропонують стипендії, що покривають вартість навчання і проживання, не тільки для студентів, а й для науковців різного віку. Цілком зрозуміло, що жодний уряд не буде витратити кошти державного бюджету на підтримку завідомо неприбуткових проектів. Сфера освіти і науки є сектором інвестування із довгим терміном окупності, проте мультиплікаційним позитивним ефектом.

Завдяки впливу глобалізації відбувається уніфікація виробництва та розподілу продукції, у багатьох галузях основні технологічні процеси приводяться до еталону, який на даний час є найбільш ефективним на міжнародному ринку [111,

172]. Туристична галузь була однією з перших, яка визначила еталонні процеси масового обслуговування завдяки інтеграції глобальних розподільчих систем та технологій бронювання у практику найменших за масштабами підприємств [258-259]. Це, у свою чергу, уніфікувало вимоги до профільної освіти, і сьогодні ми спостерігаємо своєрідний парадокс, коли підготувати фахівця для роботи на міжнародному ринку туристичних послуг набагато легше, ніж забезпечити необхідною кваліфікацією для роботи на внутрішньому ринку. Останній вимагає набагато більше знань та зусиль для успішної комерційної діяльності. Іншими словами, щоб працювати у секторі виїзного туризму (тобто на зовнішніх ринках), фахівцю молодшої та середньої ланки достатньо оволодіти типовими процедурами, які за своєю сутністю є нескладними, а сектор в'їзного та внутрішнього туризму (робота у знайомих умовах внутрішнього ринку) вимагає щонайменше неповної вищої освіти за відповідною спеціальністю, яку раціонально отримувати у навчальних закладах саме приймаючої країни, а закордонний досвід засвоювати уже у процесі професійної діяльності – адже він ніяк не допоможе вивчити місцеві реалії.

Така тенденція є типовою для багатьох галузей, і тому питання уніфікації освітніх систем у межах хоча б макрорегіону інколи видається недоцільним. Насправді, дилема працевлаштування випускників закордонних університетів у власній країні існувала завжди. Володіючи цінним досвідом транснаціонального бізнесу та знанням інших культур, вони водночас виявлялися непристосованими до реалій внутрішнього ринку. Повинен був минути деякий період адаптації, що відтягував строки офіційного працевлаштування. В основному, випускники із зарубіжними дипломами скоріше знаходили себе у регіональних відділах міжнародних компаній, аніж зразу розпочинали власну справу або успішно впроваджували закордонні інновації на місцевому рівні. Незважаючи на підтримку уряду та великої частини населення, Україні не вдалося повністю адаптувати національну систему освіти до європейських стандартів, хоча було здійснено багато кроків у даному напрямку. Як приклад, не була реалізована кредитно-трансфертна система у межах держави, студенти виїжджали за обміном лише у університети інших країн-підписантів Болонської хартії. Було введено та скасовано практику уніфікації

навчальних планів та освітніх програм; як виявилось, університети країн ЄС у цьому користуються значно більшою автономією, ніж дозволяється законодавством України, і програми міжнародного співробітництва у галузі вищої освіти гальмувалися саме з боку української сторони, навіть за повної підтримки іноземних партнерів. І головне – на практиці виявилось, що система освіти країн ЄС надто розгалужена і неструктурована у плані визначення недвозначних умов та процедур з боку національних навчальних закладів та контролюючих органів. У нас діє постулат "те, що не дозволено – заборонено", у європейських країнах – навпаки: "те, що не заборонено – дозволено". Більша самостійність вибору та наявність ширшого спектру форм та умов навчання переманюють активну, талановиту молодь за кордон, і Україна поступово втрачає лідерство у наданні освітніх послуг на міжнародному ринку. Що гірше, до висвітлення явних негативних тенденцій зниження конкурентоспроможності галузі національної освіти навіть не виникло потреби розроблення методики оцінки потоків у галузі освітнього туризму. Тепер, коли необхідно точно оцінити обсяги та вартість експортно-імпорتنих операцій даної сфери, не вистачає статистичних даних та емпіричних спостережень, доступних аналітикам [57, 117, 166, 197]. Будь-яка методика повинна ґрунтуватися на надійному категоріальному апараті; не можна оцінити те, чого не розумієш. Тому насправді не стільки важливо довести необхідність офіційного визнання терміну "освітній туризм", відмежування його від наукового туризму (або навпаки, включення останнього як ще одного підвиду), як оцінити вплив даного сектору на функціонування національної економіки та регіональних соціально-економічних систем. Розмаїтість та подекуди суперечність існуючих на даний час форм і методів навчання не дозволяють сформулювати універсальне визначення, однаково придатне для використання у різних країнах, що спеціалізуються на послугах освітнього туризму. В залежності від особливостей внутрішнього ринку, основні терміни потрібно все одно уточнювати.

Запропонуємо наступне визначення: освітній туризм – це отримання резидентом країни освітніх послуг у формі та на строк, регламентований національним законодавством країни перебування (країни, що надає освітні послуги), з мо-

жливістю здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає (або працює на користь економічної території держави, що надає освітні послуги), у межах, встановлених законодавством у галузі освіти країни перебування [107].

Таке тлумачення дозволяє врахувати діяльність у формі дистанційної освіти, а також оплату за навчання, відмінну від традиційної контрактної форми. У відповідності до нього, можна визначити потенційний попит на освітні послуги тих осіб, які за законодавством України не вважаються споживачами даного виду послуг, але готові сплачувати за них за кордоном. З метою оцінки туристичних потоків пропонується використовувати наступний алгоритм (рис. 1.7).

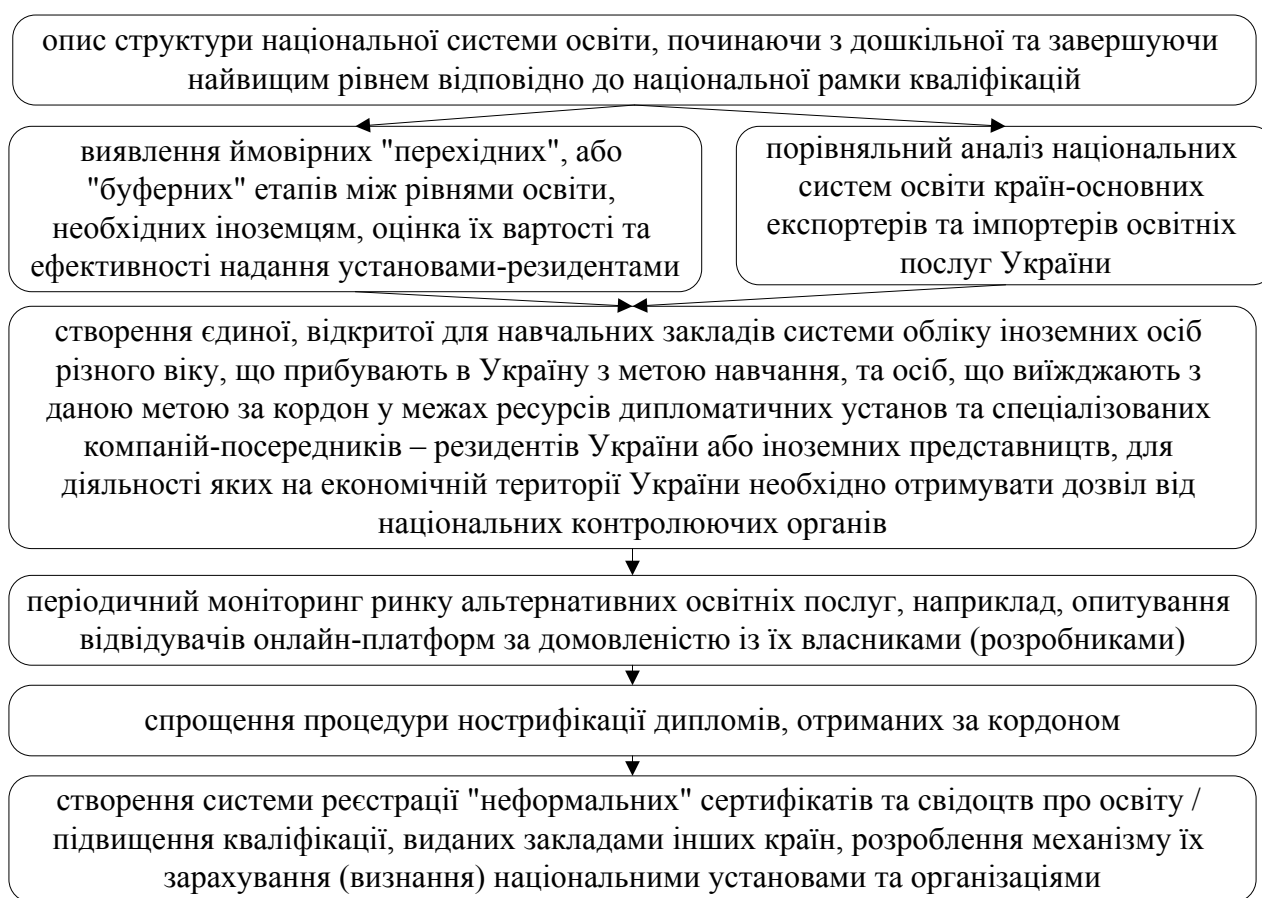

Рис. 1.7. Алгоритм оцінки ринку міжнародних освітніх послуг

Останні два заходи з рис. 1.5 можуть бути доволі зручними для обліку звернень резидентів України до іноземних професійних та академічних освітніх установ, виявлення реального попиту на навчання у розрізі галузей та спеціальностей, оскільки отримання цієї статистики з боку надавачів послуг потребуватиме укла-

дання індивідуальних договорів і взагалі – їх попередній пошук та підтвердження звернень саме резидентів / громадян України. Пошук перспективних ринків для експорту національних освітніх послуг тісно пов'язаний із виміром рівня соціальної забезпеченості та інтелектуалізації нації – відомо, що передовим у галузі інноваційних технологій країнам вдалося зробити потужний ривок у комерціалізованих сьогодні дослідженнях і розробках завдяки потужним інвестиціям у освітню базу. Якісної вищої освіти потребує населення розвинених країн, країни ж із середнім достатком задовольняються формальними дипломами у неперіоритетних для національного господарства галузях, тоді як бідніші країни не завжди можуть забезпечити мінімальну шкільну освіту, і не можуть створити масовий потік студентів для ЗВО, у тому числі з причини низьких доходів більшої частини населення.

Інтелектуалізація людського капіталу – явище навіть складніше, ніж перерозподіл ресурсів [181]. Регулювання цього процесу, вважає О. О. Другов [47], не може бути самокерованим за законами вільного ринку, адже суперечить типовій економічній поведінці індивіда та спрямоване не на фінансування поточних потреб, що надасть прибуток у короткотривалому періоді, а має на меті досягнення стратегічних цілей, і доведе свою ефективність через кілька років. У більшості економічно розвинених країн держава переважно фінансує фундаментальну науку, бізнес – прикладну. Навіть великі підприємства приватного чи державного сектору не здатні до неупередженої оцінки перспективності та доцільності підтримки тих чи інших фундаментальних наукових досліджень, адже вони керуються критеріями окупності власної діяльності, не переймаючись станом інших галузей.

Надання освітніх послуг закордонним споживачам вважається дохідним та престижним напрямом експортної діяльності. Конкуренція на глобальному ринку ускладнюється тим, що вибір приймаючої країни не обмежується стандартним набором чинників, а враховується репутація держави, рівень її інноваційного потенціалу та перспективність зростання національної економіки у середньо- та довгостроковому періоді, адже для значної частини майбутніх студентів одним з найважливішим критеріїв вибору є можливість подальшого працевлаштування у кра-

їні навчання. Як свідчить досвід провідних країн із прийому іноземців на навчання, позитивні ефекти від цієї діяльності перевищують негативні, оскільки така форма міжнародного співробітництва стимулює обмін досвідом у різних сферах господарювання та прискорює укладання ділових контрактів між регіонами, що приймають участь у обміні, тому що для великої кількості молодих спеціалістів закордонні ринки не є новими і вони вже розуміються на уподобаннях споживачів та особливостях підтримання ділових стосунків. За останні роки Україна, на жаль, втратила частину своїх конкурентних переваг на світовому ринку освітніх послуг, проте ця галузь донині лишається однією з пріоритетних та має суттєвий потенціал для розвитку.

Проблематика міжнародних освітніх послуг у галузі вищої освіти є доволі широким полем наукових досліджень і стає на сьогодні вкрай актуальною, тому що на сучасному рівні світогосподарських зв'язків добробут соціально-економічних систем не в останню чергу залежить від якості людського капіталу. Серед основних напрямів наукових інтересів у галузі міжнародної освіти виділимо: державне та наддержавне планування інтеграції системи вищої освіти у інноваційну діяльність та реальний сектор – К. Драгоміреску-Гайна, Л. Еліа та А. Вебер [227] досліджують стан та перспективи подальшого зростання національних господарств країн ЄС в залежності від інвестицій у вищу освіту та виконання стратегічних цілей залучення у процес створення інновацій якомога більшої частини резидентів, А. Продан тощо [245], Е. Бленчард і Дж. Вільям [223] обґрунтовують необхідність доступу до ресурсів вищої освіти для усіх верств населення як чинник формування інтелектуального капіталу і підвищення конкурентоспроможності країни на глобальному ринку; класифікацію способів та форм міжнародної освіти пропонують А. Алам тощо [221]; Л. Ларіна [239] розглядає управлінські механізми організації навчального процесу для іноземних громадян, надає рекомендації для ЗВО, які хочуть бути успішними та популярними серед абітурієнтів; А. Байдак, К. Шаріот та І. Ілляшенко [222] аналізують вплив мовного та культурного середовища у сфері міжнародної освіти; у роботі [231] наводиться методика опитування стосовно очікувань та вимог іноземних студентів до інфраструктури

системи вищої освіти приймаючої країни.

Більша частина публікацій, що була опрацьована автором, заснована на ретроспективному аналізі та носить характер констатації тих чи інших фактів, надаючи детальні пояснення першопричинам тих тенденцій, що спостерігаються на сьогодні. Багато праць зосереджені на аналізі досвіду окремих країн, наводиться ґрунтовний опис існуючих раніше проблем та заходів, які було спрямовано на їх вирішення, проте не пояснюється, які з них носили універсальні риси (пов'язані, наприклад, із останніми тенденціями глобального ринку і так чи інакше є спільними для усіх країн світу), а які були типовими лише у межах країни чи макрореґіону і відповідно є несуттєвими для інших. Мало праць присвячено виявленню взаємозв'язків між активізацією саме експорту освітніх послуг та додатковим попитом на послуги місцевих господарських систем у приймаючій країні, хоча сектор освіти звичайно виділяється окремо у міжгалузевому балансі [63, 77, 81-82, 114, 186, 191-192]. У зв'язку з цим необхідно визначити універсальні ознаки, які характеризують світовий ринок освітніх послуг на сучасному етапі та проявлятимуться у майбутньому, щоб надалі можна було обґрунтовувати ту чи іншу стратегію активізації експортного потенціалу країни на довгостроковий період.

На прикладі туристичної галузі, як однієї із найрентабельніших та інноваційних галузей світового господарства, розглянемо невідповідність попиту на освітні послуги на внутрішньому та зовнішньому ринках, що за умови затребуваності та доходності профільних спеціальностей стимулюють процеси освітньої міграції як чинник забезпечення конкурентоспроможності робочої сили [84].

У останні роки в Україні спостерігалось об'єктивне зменшення попиту на туристичні послуги як серед резидентів країни, так і іноземних відвідувачів. Однак, вищі навчальні заклади продовжують готувати спеціалістів для галузі гостинності та туристичної діяльності у обсягах, які було встановлено у період економічного зростання. Для випускників постає проблема працевлаштування за отриманою спеціальністю, невідповідність структури регіональних ринків праці, що провокує вимушену трудову міграцію [71-72, 94, 97, 151, 153].

Якою б моделлю не користуватися для прогнозування майбутніх обсягів

продажів та потребах у ресурсах для забезпечення виробництва послуг туристичної галузі, постає питання забезпечення міжнародних та міжрегіональних (у межах країни) подорожей для працівників підприємств даної сфери діяльності. Нагальною метою (і результатом оцінювання ефективності поїздки працівника) є ознайомлення із середовищем постійного перебування потенційних споживачів, їх ментальністю і вимогами до стандартів відпочинку. Це актуально для усіх типів туризму – внутрішнього, в'їзного та виїзного, оскільки стимулом до подорожі є нестача або повна відсутність матеріального чи нематеріального об'єкта (наприклад, історико-культурних пам'яток, вражень, сприятливих погодних умов) у межах території постійного перебування споживача туристичних послуг. А з переходом до "купівлі на основі вражень" більшості товарів і, повторимося, глобалізації світового ринку, виробники, обмежені знаннями одного-декількох географічних напрямів, приречені на вихід з ринку [37-38, 57, 61, 89, 143, 178].

Розглянемо це на прикладі видів діяльності, традиційно сильно прив'язаних до визначених територій.

Гарантування економічної безпеки будь-якої соціально-економічної системи, на думку О. Д. Гудзинського та С. М. Судомира [34], забезпечується визначенням комплексу факторів, які виступають основою збереження її сталого функціонування. Запропонований підхід відрізняється від більш поширеного параметричного, коли за коливанням показників діяльності системи та їх відхилення від встановлених нормативів оцінюється ступінь загрози. Навпаки, необхідно відстежувати зміни індикаторів, які теоретично можуть підштовхнути систему до негативного стану і попередити кризові явища навіть до того, як вони виникнуть.

Моделі оцінки ефективності використання природних ресурсів, зокрема, землекористування, дозволяють визначити оптимальне співвідношення між територіями різного господарського призначення у межах держави чи окремого регіону з принципом пошуку найбільшої віддачі від найменшої кількості витрат на експлуатацію ресурсів [212]. У роботі [16] наводиться приклад подібної моделі оптимізації сільськогосподарського виробництва на прикладі Австрії та України. Автори вказують, що продуктивність та ефективність використання природних

ресурсів значною мірою залежить від рівня технологій, проте фінансові можливості для їх впровадження у переважній кількості країн досить обмежені, що робить їх залежними винятково від сприятливості погодно-кліматичних факторів.

Дослідники, тим не менш, не вказують на суттєве упущення у проектуванні моделей даного типу, а саме ймовірність переходу територіальних одиниць у "підпорядкування" іншій галузі із кардинальною зміною їхнього статусу. Країни із сприятливими кліматично-погодними умовами та достатньою площею орних земель та лісів, за умови використання сучасних технологій, здатні отримувати прибутки від сільського господарства – і моделі оптимізації землекористування дозволяють визначити, яким саме підгалузям слід віддати перевагу. Але якщо вивести із сільськогосподарського призначення певну площу земель, натомість побудувавши на цій території індустріальне виробництво, чи не отримає держава більше доходів? А якщо, навпаки, законсервувати найбільш цінні та багаті на природні ресурси землі, і спеціалізуватися на екологічному, зеленому, сільському та інших подібних видах туризму?

Отже, моделі оптимізації розвитку окремих галузей повинні вбудовуватися у міжсекторальну модель перерозподілу ресурсів на рівні національного господарства, яка, з одного боку, визначатиме шляхи ефективного використання наявних факторів виробництва і продуктивних сил, з іншого – упередить зникнення стратегічно важливих галузей, які за суто економічними критеріями є менш ефективнішими за інші [120]. Найбільш виразний приклад даних обмежень – мінімально необхідний обсяг власного виробництва продовольчих товарів та енергоресурсів, який забезпечує країні політичну незалежність від імпорту. Імпортована продукція може бути якіснішою та дешевшою, однак держава штучно підтримує нерентабельні галузі, щоб у випадку зміни геополітичної ситуації уникнути односторонньої залежності від колишніх ділових партнерів.

Якщо одна надприбуткова галузь починає поглинати суспільно необхідні ресурси у руйнівних масштабах, є можливість зупинити її надмірне зростання, поки цей процес не став незворотним. Як приклад, винищення лісових угідь у деяких країнах дозволило на звільнених площах створити інфраструктуру для масо-

вого туризму та у разі підняти надходження до державного бюджету, але через десять-двадцять років стало зрозумілим, що потурання короткостроковим інтересам призвело до багатьох негативних наслідків, у тому числі недоотримання прибутку через неможливість розвитку залежних від наявності природних ландшафтів видів туризму, на які попит у індустріальних країнах постійно зростає.

Відносно новий напрям розвитку туризму – це міський туризм. Його планування та організація у певних аспектах суттєво відрізняється від вимог інших видів туризму, зокрема, у оцінці привабливості ключових ресурсів. Для земельних ресурсів міста характерні багатокомпонентність, отже, наявність певної кількості взаємозв'язаних територіальних елементів, де сконцентровано до 70 – 80% соціально-економічного потенціалу країни. Земельні ресурси міста вимірюються вартістю розміщених на них основних фондів [32], що часто унеможливорює обґрунтування рентабельності рекреаційної діяльності на міських територіях.

В сучасних публікаціях науковців висловлюється думка, що будь-яка здатна до самоорганізації цілісна система має свій власний атрактор – стан, який вона разом із середовищем формує і якого вона могла б досягти, якби усі початкові умови зовнішнього і внутрішнього середовища були б абсолютно постійними протягом всього часу руху системи до своєї цілі. Різні вчені-економісти під атрактором розуміють історико-культурну спадщину, ресурсовикористання, соціальне забезпечення та безліч інших варіантів [28, 164].

Вибір моделі планування розвитку просторової чи функціональної соціально-економічної системи залежить від її завдань та особливостей розвитку на сучасному етапі та прогнозів на майбутнє. Бурмака М. М. [17] пропонує ґрунтовну класифікацію типів розвитку соціально-економічної системи в залежності від різноманітних ознак, які допомагають визначити основні завдання провокованих змін. Так само процес удосконалення кожного елементу системи повинен пройти зіставлення між поточними вимогами та прогнозованими хоча б у найближчій перспективі. Наприклад, подорожі з метою освіти, у вужчому розумінні – ознайомленні з досвідом ведення справ на підприємствах, розташованих у різних локаціях, не входять до стандартного набору чинників формування компетентного спе-

ціаліста. Взагалі, якість робочої сили є досить усталеним терміном, що з огляду на потреби у побудові методик її оцінки вважається сприятливим, адже фахівці не матимуть потреби у узгодженні відповідності / невідповідності використання термінологічного апарату у міждисциплінарних дослідженнях (у сфері демографії, соціології, економіки, охорони здоров'я та ін.). Проблеми існують якраз у розрахунку кількісних показників.

Приклади тлумачення категорії "якість робочої сили" наведено у табл. 1.7:

Таблиця 1.7

Визначення якості робочої сили

Автор	Визначення
Д. П. Богиня, О. А. Грішнова [118]	сукупність людських характеристик, що проявляються в процесі праці й включають в себе кваліфікацію та особисті якості працівника: стан здоров'я, розумові (інтелектуальні) здібності, здатність адаптуватися, гнучкість, мобільність, мотивованість, інноваційність, професійну придатність, моральність та ін. Кваліфікація працівника – це сукупність його загальної і спеціальної професійної освіти, необхідних знань, умінь, професійних навичок та виробничого досвіду для виконання в даних організаційно-технічних умовах певних видів робіт певної складності. Отже, кваліфікація є лише складовою поняття "якість робочої сили"
Термінологічний словник з економіки праці [187]	сукупність властивостей людини, які проявляються в процесі праці і включають кваліфікацію і особисті характеристики працівника (фізіологічні і соціально-психологічні особливості) та її адаптованість
Л. С. Шевченко [207]	сукупність кваліфікаційних характеристик (рівень освіти, професійні знання та навички, професійна мобільність, виробничий досвід), особистих та ділових рис (стан здоров'я, здібності до навчання та опанування нових видів діяльності, новаторство, мотивованість, відповідальність, дисциплінованість) працівників
В. Л. Дикань, С. В. Дмитрієнко [40]	здібності людини до отримання освіти та підвищення кваліфікації, її мобільність і можливості адаптації, рівень економічної культури та розвитку компетенції, професійних знань і навичок
Л. О. Дорогань-Писаренко [46]	узагальнена характеристика рівня розвитку робочої сили, який дозволяє забезпечити адекватну якість індивідуальної та колективної праці на основі ефективного використання нових і новітніх технологій, раціональних форм організації виробництва та робочих процесів

Як свідчать наведені визначення, одним із ключових критеріїв якості виступає адаптивність та готовність до сприйняття інновацій, як складова людських та професійних здібностей робітника. Про це наголошується у роботах В. П. Антонюк [4-5, 44]. Крім того, система освіти виконує двояку роль: вона є сферою виробництва кадрів для потреб ринку праці, і водночас – сферою прикладання праці значної частки економічно активного населення.

Як доводять Я. І. Юрик та В. В. Близнюк [216], ринок праці є одним із основних механізмів у загальній системі регуляторів розвитку економіки. Його є наслідком впливу, з одного боку, демографічних, міграційних процесів, політики у сфері доходів та заробітної плати, а з іншого – загальної економічної, структурної, інноваційно-інвестиційної, грошово-кредитної та зовнішньоторговельної політики. На ринку праці робоча сила найманих працівників виступає у формі товару. Як і будь-який інший товар, вона має споживчу вартість і вартість. Споживча вартість робочої сили – це її спроможність створювати додаткову вартість, бути джерелом збільшення капіталу. Вартість робочої сили визначається обсягом життєвих благ, що забезпечують об'єктивно необхідне відтворення робочої сили [75].

Як висновок, основне завдання освітнього туризму – це забезпечення обміну знаннями і технологіями між економічними суб'єктами різних регіонів та країн з метою підвищення ефективності виробництва продукції та забезпечення конкурентоспроможності робочої сили. Суспільний ефект для країн, що упроваджують та надають інновації, досліджується окремою групою теорій міжнародної торгівлі технологіями.

В. Г. Гусаков [35], проводячи огляд теорій технологічного прогресу, вказує на необхідність урахування геополітичних аспектів формування рис міжнародної торгівлі. Змінилися погляди стосовно ролі держави у регулюванні структури національного виробництва з метою захоплення зовнішніх ринків [183]. Прихильники одного напрямку стверджують, що країни повинні якнайсильніше використовувати свої технологічні переваги, залишаючи у структурі ВВП лише інноваційні галузі (це, у свою чергу, призводить до поліпшення умов життя їх громадян за рахунок високих доходів від експорту та, з причини зростання вимог до ринку праці, на додаток сприяє покращенню інтелектуального капіталу та стимулює населення постійно удосконалювати професійну майстерність). Галузі, які не вимагають участі кваліфікованої робочої сили, варто перенести до країн третього світу, де низька вартість праці та видобутих необроблених ресурсів компенсує витрати на транспортування. Прибічники ж іншого напрямку наполягають, що чим більш диверсифікована структура національного господарства, тим для країни краще.

Необхідно виробляти і високотехнологічну продукцію, і не відмовлятися від "застарілих" галузей. Але останні зізнаються, що збереження таких виробництв більше сприятиме збереженню спокою і впевненості у завтрашньому дні у суспільстві, аніж зростанню доходів держави. Застарілі технології повинні відмирати поступово, не призводячи до масових звільнень та конфліктів цілих поколінь.

Освітній туризм (у широкому розумінні – організація подорожей) з метою навчання (первинного або інклюзивного) та обміну досвідом виступає одним із головних чинників забезпечення якості робочої сили, стимулюючи обмін технологіями та інноваціями між економічними агентами у межах країни та на глобальному ринку і виступаючи рушійним фактором розвитку соціально-економічних систем, зокрема складової людського капіталу. Але потрібно приймати до уваги, що у сфері міжнародних освітніх послуг виділяється декілька секторів діяльності, які є відносно новими для національної галузі і тому ще не знайшли свого відображення у законодавстві України; а тлумачити термін "освітній туризм" необхідно із урахуванням інноваційних тенденцій на світовому ринку освітніх послуг.

Висновки до розділу 1

1. Аналіз основних наукових праць за темою дисертації свідчить про практичну відсутність визначення освітнього туризму, яке б відповідало не лише потребам статистичного обліку міжнародних потоків подорожуючих, а й сучасним формам організації навчання та зовнішньоекономічним операціям у галузі освітніх послуг, хоча його вживання є надзвичайно популярним. Це не дозволяє однозначно визначити методологічний апарат досліджень комплексного взаємозв'язку формування синергетичних напрямів співробітництва суб'єктів економічної діяльності різних галузей, оцінки корисності надання освітніх послуг для населення з позиції: а) кінцевого споживача виведеної на ринок продукції; б) ініціатора додаткових доходів та витрат домогосподарств у результаті залучення третинного сектору; в) носія інтелектуального капіталу у процесі накопичення та розширеного відтворення знань.

На основі узагальнення рекомендацій провідних міжнародних організацій та положень законодавства надано визначення терміну "освітній туризм" як отримання резидентом країни освітніх послуг у формі та на строк, регламентований національним законодавством країни перебування (країни, що надає освітні послуги), з можливістю здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає (або працює на користь економічної території держави, що надає освітні послуги), у межах, встановлених законодавством у галузі освіти країни перебування.

2. Запропоновано здійснювати класифікацію соціально-економічних систем за територіальною (просторовою) та функціональною ознакою. Перша обмежується окресленою територією із встановленими межами, тобто розглядається сукупність складових системи у географічній одиниці. Функціональна система поєднує у собі елементи, однозначно визначити географічні межі яких неможливо або вони постійно змінюються. Це необхідно для визначення впливу окремих категорій транскордонних економічних операцій на стан національного господарства у цілому, коли існують суттєві суперечності між світовою та прийнятою в Україні методологією. Наприклад, у поточному 2019 році в Україні відбувається перехід від старого стандарту розрахунків кількісних показників робочої сили (економічної активності населення), який передбачає упровадження нової термінології та перегрупування складових ринку праці, навіть скасовується термін "економічна активність населення" у статистичних дослідженнях, натомість скрізь буде використовуватися поняття робочої сили. Категорія ж освітнього туризму (кількість слухачів ЗВО), які є значним підґрунтям для підвищення доходності місцевої рекреаційної інфраструктури, стає ще розмитішою. Тому необхідні методи, за допомогою яких можна підрахувати внесок освітньої діяльності, у тому числі експорту, у формування якісної робочої сили та підвищення доходів місцевих домогосподарств через перерозподіл коштів третинного сектору.

3. Тлумачення економічної активності населення на сьогодні не включає оцінку джерел відтворення продуктивних сил та взаємозв'язок із апаратом міжгалузевих досліджень. Дотепер вона трактується як кількість наявної робочої сили. Незважаючи на існування численних методик та рекомендацій установ, що регу-

люють міжнародний ринок праці, зокрема, методичних та методологічних роз'яснень Міжнародної організації праці, досі не прийнято єдиних стандартів оцінювання ринку праці. Ні категоріальний апарат, ні типові процедури розрахунків не включають зовнішньоекономічні операції та закордонну міграцію під час структуризації та класифікації працездатного населення, яке є джерелом робочої сили. Останню пропонується розуміти як сукупність категорій резидентів економічної території країни, які своєю найманою працею, індивідуальним підприємництвом або іншою діяльністю сприяють утворенню додаткової вартості валового доходу. Однак, побудова статистичних спостережень відповідно до запропонованого тлумачення передбачає використання додаткових форм опитування зайнятих та використання окремих елементів методики сателітних рахунків.

Пропонується два зрізи дослідження економічної активності населення:

у вузькому розумінні – ототожнення із категорією робочої сили, до якої необхідно включити, на відміну від існуючих груп, не тільки неформально зайняте населення, а й безробітне населення, що зайнято іншими видами діяльності (навчанням, тобто отриманням освіти) і прагне працювати, тобто пропонує свої послуги на ринку праці на умовах нетрадиційної (тимчасової) зайнятості;

у широкому розумінні – це запорука ємності третинного сектору національної економіки та перерозподілу коштів між місцевими виробниками, домогосподарствами та іноземними відвідувачами. Для його оцінювання необхідно враховувати як трудові, так і нетрудові доходи резидентів. Таке розуміння економічної активності населення включає як його присутність на ринку праці у якості робочої сили, так і витрати домогосподарств, отриманих у результаті трудової діяльності та нетрудових доходів.

4. Інформація щодо економічної активності населення, зайнятості та безробіття населення у міжнародній практиці має два основних напрями використання:

вимірювання кількості людських ресурсів, наявного робочого часу для макроекономічного аналізу та моніторингу формування інтелектуального капіталу;

вимірювання зв'язку між зайнятістю, доходом та іншими соціальними й економічними характеристиками з метою розроблення та реалізації політики у

сфері зайнятості, доходів населення та його професійної підготовки.

У цьому сенсі запропоновано термінологічне підґрунтя механізму забезпечення економічної активності населення на основі освітнього туризму як чинника трудової міграції та людського капіталу як передумови формування якості робочої сили. Іноземні студенти, що прибувають на навчання, у разі їх офіційного працевлаштування (що поки не передбачено законодавством України) підвищують пропозицію робочої сили (кількість економічно активного населення).

5. Процес посилення соціальної спрямованості економічного розвитку досліджується у рамках явищ соціалізації та соціальної політики, але більшість робіт присвячена впливу на так звані соціальні результати функціонування та розвитку економічних систем, тобто на людину як основний соціальний результат будь-якої господарської діяльності. Надзвичайно популярною є класифікація моделей соціального забезпечення, яка у країнах Європи неодноразово переглядалася, але здебільшого не виходила за межі чотирьох класичних концепцій, за виключенням декількох окремих наукових праць. На основі параметрів цих моделей пояснюється спосіб стимулювання економічної активності населення та психологічні відмінності поведінки споживачів та суб'єктів господарювання.

Висока міжрегіональна диференціація вважається загрозою дієвої соціальної політики держави, передумовою демографічних криз та перешкоджаючим чинником відтворення інтелектуального капіталу, що є основою сталого функціонування національних освітніх систем та роботи у галузі інноваційної діяльності. Найбільш негативним наслідком є вимушена трудова міграція, що у великих масштабах становить загрозу для цілісної системи світогосподарських відносин.

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, викладені у третьому розділі, опубліковані у роботах автора [101-102, 106-108].

У даному розділі використано літературні джерела [3-8; 10-12; 14; 16-19; 21-28; 30-41; 43-47; 49-51; 53-57; 60-63; 65-67; 70-78; 81-82; 84-85; 88-90; 94; 96-97; 101-102; 106-108; 111; 114; 117-118; 120; 123; 127; 136; 139; 143; 151; 153; 155; 157; 162; 164-166; 168; 171-173; 178; 181; 183; 184-187; 189-192; 194; 195; 197; 200; 204-209; 212-214; 216-219; 221-225; 227; 231-233; 235; 237; 239; 240-241; 244-245; 247-248; 250; 252; 254; 258-260].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

2.1. Основні тенденції економічної активності населення

Одним із соціальних феноменів XXI ст. є зміни у профілі роботодавців та працівників. На підприємствах, особливо інноваційних галузей, упроваджуються нові форми організації праці, які підтримують новий стиль життя т. зв. "глобальної людини" – високу мобільність, прагнення до зміни вражень, ініціативність та креативність. З іншого боку, мають місце і негативні наслідки надмірно прозорих кордонів та спрощення бар'єрів перерозподілу капіталу та засобів праці: локальні ринки кваліфікованої робочої сили вже не є унікальними та незамінними, і міжнародним корпораціям все легше знайти спеціалістів приблизно однакового рівня кваліфікації за межами власної країни [188].

Основні тенденції зміни рівнів зайнятості й безробіття в Україні (додатки Д-Ж) свідчать про наявність позитивної тенденції зростання економічної активності населення за всіма групами та незначні темпи цього процесу. За даними Державної служби статистики в Україні, загальний рівень економічної активності населення у 2018 р. склав 62,6% у порівнянні з 62% у 2017 р., частка безробітних дорівнювала 9,5% та 8,8% відповідно. Частка економічно активного населення із повною вищою освітою становила 77,5% у 2018 р. та 76,4% у 2017 р. Частка зайнятих осіб із базовою вищою освітою складала 58% та 53% відповідно, що свідчить про непопулярність продовження навчання на другому (магістерському) рівні та складність працевлаштування осіб, які тільки отримали першу спеціальність та не мають досвіду роботи. Найвищий рівень економічної активності у осіб із неповною вищою та професійно-технічною освітою становив в середньому від 67% до 69%, середня питома вага зайнятих серед осіб усіх рівнів освіти складала 62,6% у 2018 р. та 62% – у 2017. Найбільша питома вага економічно активного населення притаманна м. Києву (66,8%) та Луганській області (67%), найменша – Волинській, Донецькій та Тернопільській областях, де вона не перевищувала

60%. Головні показники економічної активності населення за країнами-основними партнерами та конкурентами України у галузі освіти наведені у додатках Ж-І.

У 2015 р. було прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН "Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року" [255], яка визначала ключові напрямки розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку. Вони замінили Цілі розвитку тисячоліття [243], термін яких закінчився наприкінці 2015 р. Цілі сталого розвитку ухвалені на період 2015 – 2030 рр. і нараховують 17 Глобальних цілей, яким відповідають 169 завдань. У Резолюції проголошено такі цілі: 1) подолання бідності; 2) подолання голоду, розвиток сільського господарства; 3) міцне здоров'я і благополуччя; 4) якісна освіта; 5) гендерна рівність; 6) чиста вода та належні санітарні умови; 7) доступна та чиста енергія; 8) гідна праця та економічне зростання; 9) промисловість, інновації та інфраструктура; 10) скорочення нерівності; 11) сталий розвиток міст і громад; 12) відповідальне споживання та виробництво; 13) пом'якшення наслідків зміни клімату; 14) збереження морських ресурсів; 15) захист та відновлення екосистем суші; 16) мир, справедливість та сильні інститути; 17) партнерство заради сталого розвитку [201].

У Цілях розвитку тисячоліття також виділялася освітня складова, але тоді вона звучала як "забезпечення загальної початкової освіти", тоді як у новому документі передбачається підтримка усіх рівнів освіти, у тому числі вищої та професійної. Повністю ціль звучить так: "Забезпечення всеохватної і справедливої якісної освіти і заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх" [255]. На рис. 2.2 представлено завдання та заходи.

Оскільки зазначена у Резолюції програма є універсальною і була розроблена для усіх країн світу (вірніше, план дій передбачає, що усі країни без виключення повинні намагатися досягти цілей сталого розвитку), для групи розвинених країн частина завдань виглядають уже неактуальними (особливо у секторі початкової та середньої освіти), а для групи країн, що розвиваються, першочерговим є охоплення населення якісною освітою принаймні нижчих рівнів, а удосконалення діяльності університетів – необхідна, але далека перспектива.

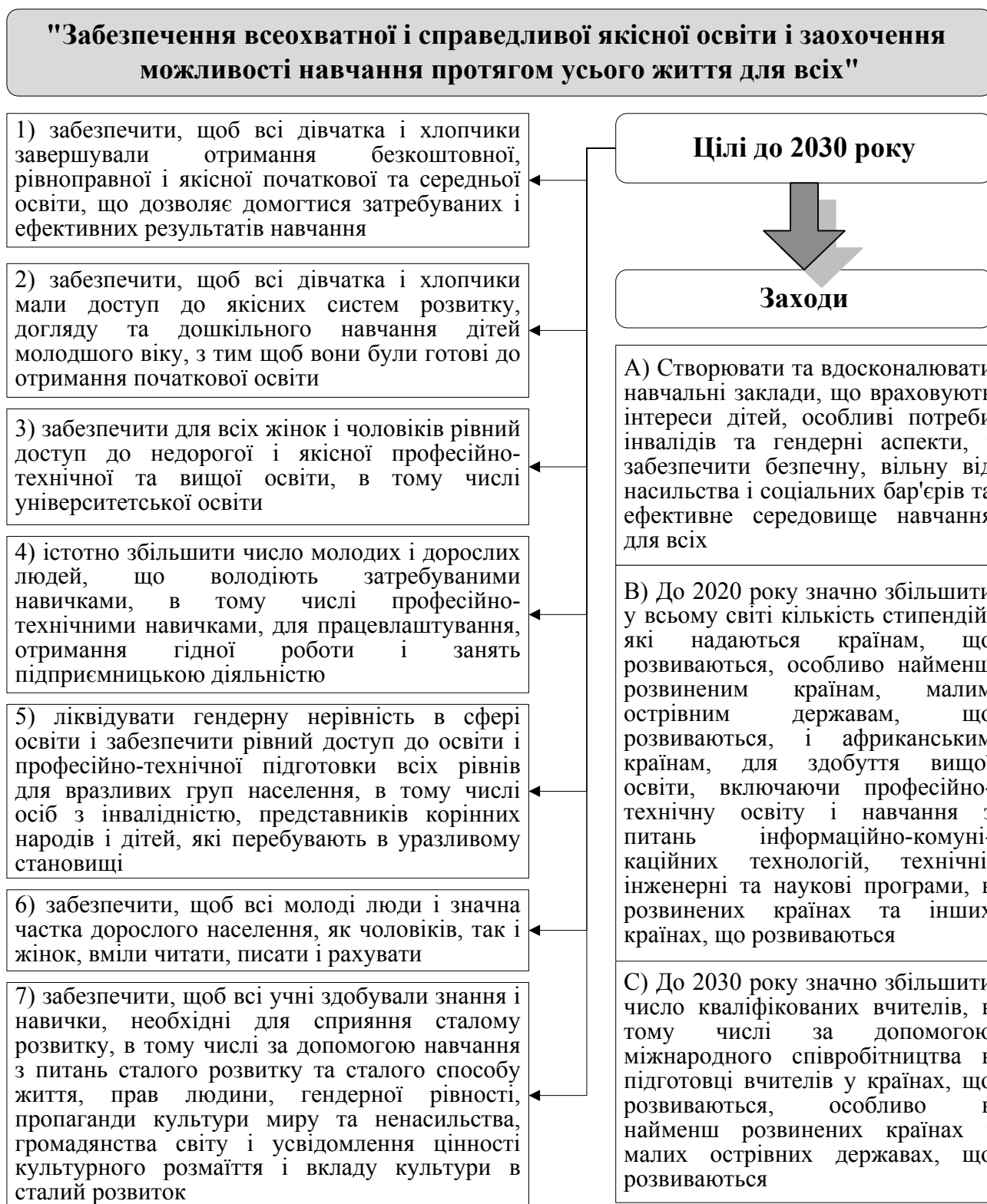

Рис. 2.2. Складові цілі 4 "Якісна освіта"

Питання, наскільки якість освіти впливає на добробут населення та економічний розвиток держави, не має однозначної відповіді. Відомі приклади, коли країни свідомо не вкладали кошти у підготовку власних фахівців, забезпечуючи

для громадян здобуття мінімального рівня знань – достатнього для формування споживчого попиту. А для стратегічних галузей, особливо інноваційних, запрошували закордонних вчених [110, 115]. Економію керівництво таких держав вбачало у коштах, не витрачених на будівництво та експлуатацію університетів, лабораторій, науково-дослідної інфраструктури взагалі, заробітну плату викладачів, допоміжного персоналу та інші витрати, пов'язані із повнофункціональною системою освіти. Негласний лозунг такої політики міг би звучати приблизно так: "Вчених і надмірно освічених людей у країні повинно бути обмаль, натомість потрібні виробники та споживачі". Дійсно, скільки вчених із ста зроблять світове відкриття? А на їх утримання держава повинна витратити кошти, які можна інвестувати у інші проекти, із заздалегідь доведеною та обґрунтованою рентабельністю. Головне – накопичити достатньо матеріальних ресурсів, щоб за їх допомогою можна було купити працю вченого із світовим ім'ям, який вже довів власну професійну здатність за рахунок іншої країни.

Протилежний підхід звучить так, що вчасно не розкриваючи потенціал власного населення, країна втрачає набагато більше, ніж інвестує у якісну систему освіти, починаючи з початкового рівня. Так, із ста вчених справжню користь принесуть один-два, але якщо на усю країну їх тисяча, це у середньому п'ятнадцять проривних ідей, а коли десять тисяч – то кількість ймовірних відкриттів зросте до ста п'ятдесяти, і тут вже можна обирати, що упроваджувати у поточне виробництво, а що необхідно доопрацювати. Існує усталена думка, що вищий рівень освіти зменшує споживчий попит. Тут необхідно уточнити, на яку саме продукцію. Так, обізнанішому та грамотнішому споживачу не потрібні товари та послуги масового вжитку із сумнівною якістю, але він готовий сплачувати за інші категорії продукції, виробництво яких вимагає досконалої технології та кваліфікованої праці.

Стан національної системи соціального забезпечення та практику регулювання трудових відносин легко оцінити, не вдаючись до розрахунків спеціальних показників, а спостерігаючи за умовами праці на крупних підприємствах-монополістах, та у місцевих відділеннях закордонних транснаціональних компа-

ній. Фактичні монополісти, яким належить доступ до ресурсів, необхідних для виробництва високорентабельної затребуваної продукції, часто виконують лише необхідний мінімум норм та законодавчих вимог, у тому числі й з охорони праці. Мова не йде про низькокваліфіковані професії – навіть у розвинених країнах типові ситуації, коли негласно порушується трудове законодавство: перевищується кількість робочих годин, заробітна плата знижується, а її ставки не відповідають рівню кваліфікації працівника, основна щорічна відпустка не надається у повному обсязі, і т.п. [9, 167].

У більшості країн із середнім достатком та країн, що розвиваються, національне законодавство ще не пристосоване до сучасного різноманіття трудових відносин, і працівники є часто соціально незахищеними, незважаючи на надвисокі, у порівнянні з внутрішнім ринком, ставки заробітної плати (з яких, до речі, державі інколи неможливо отримати податки та внески у соціальні фонди). МОП (Міжнародна організація праці) надає статистику неформальної зайнятості (до розрахунків включаються як особи, зайняті виключно у сімейних підприємствах або домогосподарствах, які виробляють продукцію для власного споживання, та самозайняті, так і особи, що є офіційно працевлаштованими і водночас додатково працюють у неформальному секторі). Взагалі, тенденція до одночасного працевлаштування на двох чи навіть більше роботах (як правило, одна з яких є формальною та офіційною, з метою отримання стажу та гарантування пенсійного забезпечення, але із низькою ставкою заробітної плати) є практикою, що набуває в Україні дедалі більшого поширення [1, 52, 79, 87, 158]. До цього призводить заощаджувальна політика комерційних підприємств, які мінімізують соціальні та податкові виплати, та іноземних компаній, які переводять заробітну плату на приватні картки і таким чином взагалі уникають обліку. У сучасній економічній теорії категорія неформального сектору вже чітко вирізняється від тіньового, і поява нових офіційних статистичних показників є тому підтвердженням [91, 109].

Частка зайнятих у неформальному секторі в Україні у 2018 р. становила 14,5% (від загальної кількості працюючих), поступово знижуючись за останні роки (17,6% у 2014 р., 17,1% – у 2016 р.; 15,7% – у 2017 р.). Але, у порівнянні з де-

якими іншими країнами, що приймали участь у дослідженні, представлені дані не є високими. Наприклад, в Уганді та на Мадагаскарі частка неформальної зайнятості становить близько 90%, від 85 до 70% – у таких країнах, як Індія, Малі, Пакистан, Танзанія, Домініканська республіка, Нікарагуа, Гондурас, Індонезія, Болівія, Філіппіни. Найменша частка – у Білорусі (8%) та Греції (2%). Від 10 до 25% мають Монголія, Вірменія, Туреччина, Сальвадор, Російська Федерація, Сербія, Північна Македонія та Молдова [123, 251]. З наведених даних очевидно, що країни з найменш регульованими ринками та низьким рівнем доходу населення наближаються до високої частки неформального ринку праці – чим "ненадійнішим" є офіційний ринок праці, тим більша частка населення шукатиме доходу у тіньовому або неформальному секторі [211]. Самозайняті особи та ті, що створюють додаткову вартість у межах домогосподарств, начебто знижують пропозицію робочої сили і, за відсутності достатнього попиту, – навантаження на ринок праці. Проте, без жорсткого перерозподілу ресурсів системи соціального забезпечення та обмежень на використання пенсійних та інших виплат з державних фондів, означена категорія начебто безробітних слугує додатковим, неврахованим тягарем, що примушує підвищувати внески для офіційно працевлаштованих.

Також стандарти соціального захисту часто не поширюються на трудових мігрантів, які не мають офіційного статусу у країні. Розповсюдженою є "напівлегальна" модель зайнятості, коли іноземець має право на перебування у країні протягом певного часу (найчастіше – по туристичній візі), але без права на офіційне працевлаштування (процедура отримання робочої візи є або занадто складною, або дорогою, чи взагалі існують квоти на іноземних працівників), і тому працює нелегально.

Відповідно до останніх даних МОП, у 2017 р. у світі було зареєстровано близько 258 млн. мігрантів (234 млн. – осіб працездатного віку, 15 років і старших), з яких 164 млн., або 64% – трудових мігрантів. Найбільша сукупна частка мігрантів (60,8%) нараховується у трьох макрорегіонах: Північній Америці (23%), Північній, Південній та Західній Європі (23,9%) і країнах арабського світу (13,9%). Більш ніж по 5% мігрантів зосереджено у Східній Європі, Африці на пі-

вдень від Сахари, Південно-Східній Азії та Тихоокеанському басейні, Центральній та Західній Азії. Найнижчу частку (менше від 1% світового потоку) має Північна Африка (склад макрорегіонів наведено у додатку К). У цілому, залученість на ринку праці мігрантів вища, ніж місцевого населення (70 проти 61,6%), але це середньосвітова величина. У країнах з високим рівнем доходу мігранти дійсно працевлаштовуються (складаючи у середньому 18,5% від загальної кількості зайнятих), тоді як у бідних країнах їх частка не перевищує 1,4 – 2,2% усіх працюючих (табл. 2.1) [113, 128].

Найвищу частку мігрантів серед працездатного населення мають арабські країни (40,%), країни Північної Америки – 20,6%, Європи (за виключенням Східної) – 17,8%, Східної Європи і Центральної та Західної Азії – по 10%, тоді як середньосвітовий показник тримався на рівні 4,7% у 2017 р. У абсолютному вимірі найбільшу кількість мігрантів приймали провідні європейські країни – майже 24% від світового потоку, або 39,2 млн. осіб. Це свідчить про існування усталених міграційних потоків у географічному вимірі, які із високою ймовірністю зберігатимуться і надалі, адже трудові мігранти прагнуть перш за все опинитися у країнах із потужним та перспективним виробництвом (не має значення, у яких галузях, якщо воно забезпечує стабільний дохід та робочі місця). У арабських країнах і Центральній та Східній Азії спостерігалось значне перевищення частки працездатних серед мігрантів у порівнянні з постійним населенням. Молоді працівники (15-24 роки) становлять 8,3% від загального потоку мігрантів, літні люди (віком 65 років) – 5,2% відповідно, усі інші дорослі вікові групи – 86,5%. Такий віковий розподіл приблизно зберігається і за гендерною ознакою [124, 193].

Той факт, що переважна більшість трудових мігрантів складається з дорослих, говорить про те, що деякі країни походження втрачають найпродуктивнішу частину своєї робочої сили, що може негативно вплинути на їх економічне зростання [115, 128, 131, 142]. Провідні міжнародні організації востаннє проводили масштабні статистичні дослідження міграційних потоків у 2017 р., тому у більшості баз даних та порівняльних звітах 2018-2019 рр. фігурують показники 2017 р.; нові дані можна отримати лише за кожною країною окремо [105, 122].

Показники трудової міграції за макрорегіонами світу, 2017 р.

Показники	Північна Африка	Африка на південь від Сахари	Латинська Америка та Карибський басейн	Північна Америка	Північна, Південна та Західна Європа	Східна Європа	Центральна та Західна Азія	Арабські країни	Східна Азія	Південно-Східна Азія та Тихоокеанський басейн	Південна Азія	Світ
Загальна кількість працездатного населення, млн.	73,6	404,5	309,9	182,9	219,6	145,4	77,2	55,7	928,2	346,3	721,2	3464,7
Загальна кількість працездатних мігрантів, млн.	1,1	11,9	4,5	37,7	39,2	13,2	8,5	22,7	6	11,6	7,4	163,8
Частка мігрантів у загальній кількості працездатного населення, %	1,6	2,9	1,4	20,6	17,8	9,1	11,1	40,8	0,6	3,3	1	4,7
Всього робітників (% макрорегіону)	2,1	11,7	8,9	5,3	6,3	4,2	2,2	1,6	26,8	10	20,8	100
Всього робітників-мігрантів (% макрорегіону)	0,7	7,2	2,7	23	23,9	8,1	5,2	13,9	3,6	7,1	4,5	100
Працездатних у загальній кількості населення віком 15+, %	46,8	69,2	64,1	62,2	57,7	59,5	59,1	51,4	68	68	54,1	62
Працездатних у загальній кількості мігрантів віком 15+, %	56,7	68,6	60,3	68,8	72,2	68,5	76	75,4	69,9	68,8	60,7	70
Працездатних у загальній кількості постійного населення віком 15+, %	46,7	69,2	64,2	60,7	55,2	58,7	57,6	42,2	68	68	54,1	61,6
Мігранти віком 15+, млн.	2	17,3	7,4	54,8	54,2	19,3	11,2	30,2	8,5	16,8	12,1	234
Мігранти віком 15+ (% макрорегіону)	0,9	7,4	3,2	23,4	23,2	8,3	4,8	12,9	3,7	7,2	5,2	100
Частка мігрантів у віковій групі 15+	1,3	3	1,5	18,7	14,2	7,9	8,6	27,8	0,6	3,3	0,9	4,2

Примітка: кількість працездатного населення вказано з урахуванням зайнятих та безробітних

Досі не існує єдиного підходу щодо визначення трудової міграції, особливо для статистичних спостережень. Однак основними суб'єктами трудової міграції є працівники-мігранти, яких МОП визначила у 2015 р. як: "... усі міжнародні мігранти, які в даний час працюють або є безробітними і шукають роботу у своїй теперішній країні проживання"[126].

Відділ статистики ООН (the United Nations Statistics Division, UN SD) використовує з 2017 р. таке визначення іноземного трудового мігранта: "Іноземці, які прибули до приймаючої держави, для конкретних цілей здійснення економічної діяльності і отримання винагороди в межах приймаючої країни. Їх тривалість перебування зазвичай обмежена, як і тип роботи, яку вони можуть виконати. Їх утриманці, у випадку визнання, також включаються до цієї категорії".

Робітники-мігранти часто є водночас і міжнародними мігрантами, але не завжди. Ці категорії варто розрізняти. За визначенням Департаменту ООН з економічних та соціальних питань, міжнародний мігрант – це "будь-яка особа, яка змінює країну звичайного проживання" (the United Nations Department of Economic and Social Affairs, UN DESA, 1998). Міжнародна організація з міграції пропонує такий спосіб виокремлення категорії трудових мігрантів з узагальненого поняття міжнародних мігрантів (табл. 2.2) [126]:

Таблиця 2.2

Відмінності між міжнародними та трудовими мігрантами

№	Тип мігранта	Чи є особа трудовим мігрантом?	Чи є особа міжнародним мігрантом?
1	Громадянин країни, який у ній проживає та працює, але народився в іншій країні	Ні, адже вона не пересувалася у пошуках роботи	Так, країна народження відрізняється від країни проживання
2	Особа, яка народилася в певній країні та там працює, але не має громадянства	Так	Ні
3	Громадянин, який повертається на роботу у відповідну країну після роботи за кордоном	Ні, адже вона не втратила громадянство країни походження	Так, через зміну країни проживання
4	Прикордонники (які проживають в одній країні, але працюють в іншій)*	Так	Ні
5	Консульські службовці*	Так	Ні
6	Військовослужбовці*	Так	Ні

* Прикордонники, консульські службовці та військовослужбовці виключені з категорії міжнародних мігрантів при статистичних обчисленнях (UN DESA, 1998: параграф 42)

Дані про кількість міжнародних мігрантів здебільшого базуються на країні народження (якщо вона відрізняється від країни проживання). Якщо в переписах населення немає інформації про народження іноземних громадян, чисельність міжнародних мігрантів розраховується з урахуванням країни громадянства (UN DESA, 2016: 4, ООН, 2017). При визначенні трудових мігрантів акцент робиться на громадянство особи, а не на країну народження (МОП, 2015) [126].

Таким чином, при обрахунку чисельності трудових мігрантів існують деякі протиріччя, що можуть спотворювати статистику міжнародних потоків, особливо за пп. 2 – 3. Що стосується п.3, то у випадку масовості даного потоку, слід окремо з'ясувати причини, з яких відбувається зворотна міграція, і які наслідки – позитивні чи негативні – вона несе для країни походження та приймаючої держави.

Масове перенесення підрозділів ТНК у розвинені країни, чим характеризувався друга половина минулого століття, мала на меті перш за все скорочення собівартості продукції. І тоді, і зараз суттєвою статтею виробничих витрат є фонд заробітної плати, який повинен доповнюватися витратами на соціальні заходи – принаймні, у більшості країн з високим рівнем добробуту.

Роботодавцю стає не вигідним наймати працівників у власній країні, і він починає шукати альтернативу. А якщо низькі тарифи поєднуються із цілковитою відсутністю дієздатних норм із забезпечення прав робітників, то виходить подвійна економія. Але якщо у ХХ ст. багаті країни переносили за кордон екологічно шкідливі виробництва і мали в основному потреби у некваліфікованій праці, то тепер транснаціоналізація сягнула і високотехнологічних галузей та сфери послуг. Підґрунтя провокованого у розвинених країнах безробіття лишається тим самим – високий рівень життя потребує відповідних заробітних плат, і стає не вигідним винаймати громадян країни, які до того ж знають, як користатися своїми правами. Цим можна пояснити зростання потреби у навчальних закладах, які здатні підготувати кваліфікованих спеціалістів світового рівня у країнах, що розвиваються (адже ніхто з персоналу материнської компанії не згодиться переїхати до біднішої країни на непрестижну, за його мірками, посаду, яка ще й невідповідно оплачується). Сучасні технологічні процеси вже не можуть проводитися за учас-

тю працівників без освіти та кваліфікації, інакше неодмінно впаде якість продукції. Ще складніша ситуація у секторі обслуговування: увесь без виключення персонал, з яким може зустрітися клієнт, повинен володіти мінімальними знаннями, правильно поводитися та, у випадку надання послуг іноземцям, розмовляти декількома мовами. З іншої сторони, ті верстви населення з бідних країн, які спромоглися набути необхідної кваліфікації, починають мігрувати до країн-роботодавців, щоб отримувати за власну працю якщо не вищі, то принаймні середні ставки (які для місцевого населення все одно залишаються неприпустимо малими). Втрата виробничого потенціалу призводить до зростання боргу [220].

Потік мігрантів, коли він стає масовим, додає до зростання рівня безробіття (адже часто трудові мігранти працюють неофіційно) та соціального напруження у суспільстві. Але якщо у власній країні керівництво міжнародних компаній повинно зважати на інтереси громадян (підтримувані профспілками), то у закордонних філіях, коли основна маса працівників стає незадоволеною низькими зарплатами та поганими умовами праці, просто переносить виробництво ще у менш розвинені держави, де населення ще бідніше і невибагливіше. Зусилля міжнародних організацій та благодійних фондів із підвищення рівня освіти бідніших країн зіграли тут, що парадоксально, негативну роль – будь-де у світі можна знайти невибагливу більш-менш освічену робочу силу, яка володіє певними вміннями, але не навчилася ще відстоювати власні права на достойну працю. В цьому ховається підґрунтя програм фінансування навчальних закладів в бідних країнах – здавалося б, невиправдані і неокупні витрати, які несуть ТНК і уряди розвинених країн.

Власним країнам вони шкодять не тільки тим, що відволікають кошти із національної економіки, а й тим, що створюють на майбутнє численних конкурентів на ринку праці, які непрямо відбиратимуть робочі місця у резидентів – коли погоджуватимуться виконувати завдання, винесені на аутсорсинг за кордон, і прямо – якщо емігрують до країни. У глобальному масштабі вигоду отримує комерційний сектор, тоді як соціальна система лише реагує на виклик за викликом. У теорії, глобальний ринок, на якому без перешкод здійснюється міжнародна міграція робочої сили, повинен був урівноважити параметри оплати праці – порів-

няти надвисокі та наднизькі і отримати певний середньозважений еквівалент. Насправді, уніфікація просувається у сторону зниження – роботодавець постійно шукає найдешевший у межах допустимих норм кваліфікації варіант, а політика лібералізації бідних країн (на протекціоністські заходи у них не вистачає авторитету та ресурсів) і сприяння міжнародній міграції йому у цьому допомагає.

У новітній глобальній економічній системі виник іще один феномен – лібералізація систем національної освіти. Це така ситуація, коли держава починає перебудовувати власну систему освіти на замовлення або під тиском іноземних контрагентів. Проявляється такий феномен у корінній перебудові як змісту програм навчання, так і структури національних освітніх систем – урядом наголошується, що вони повинні відповідати якійсь дуже важливій меті – наприклад, потребам міжнародного ринку праці, іноземним кваліфікаційним вимогам, запитам крупних корпорацій на ті чи інші професії, – і разом із незначним позитивним ефектом, який досягається опрацюванням успішного закордонного досвіду, втрачаються національні наукові школи і спеціалісти для цілих галузей. А означені галузі ще раніше було проголошено зайвими та неприбутковими, оскільки їх продукція не може конкурувати на глобальному ринку, а підтримка національного виробника не у пріоритеті. Лібералізація освіти не так помітна у початковій та середній школі, адже так чи інакше, перелік предметів більш уніфікований і може дійсно бути зведеним до середньосвітового еталону, а от професійна та вища освіта слугують важливим показником спрямування ініційованих змін – чи то вони виходять із поступового розвитку системи національного господарства, коли заклади освіти й наукові установи переорієнтуються під потреби нових галузей та підприємств, чи певні реформи нав'язуються ззовні, і в цілому вони перешкоджають пріоритетам національного розвитку, водночас слугуючи завданням держав-конкурентів.

Позитивним наслідком глобальної трудової міграції стало зростання кількості іноземних студентів у різних країнах. Національні ЗВО, яким вже починало бракувати студентів із числа громадян країни, отримали додаткові надходження за рахунок експорту освітніх послуг, а регіони, де розміщуються крупні заклади

освіти – розвиток супутньої інфраструктури. Втім, часто бажання іноземців навчатися у тій чи іншій країні стримується міграційним законодавством. Україна також має низку невирішених проблем у цьому секторі, хоча залучення студентів з-за кордону є одним із пріоритетів розвитку національної системи освіти.

Законодавче регулювання трудової міграції, незважаючи на важливість цього питання для України, не є пріоритетним як у державній міграційній політиці, так і в більш практичному контексті візової лібералізації з ЄС.

Одним з останніх етапів безвізового діалогу є прийняття закону про зовнішню трудову міграцію, на чому наголошувала Єврокомісія у п'ятій доповіді щодо виконання плану дій з візової лібералізації. Цей закон, на її переконання, повинен був вирішити питання реінтеграції мігрантів на законодавчому рівні, визначити відповідальні інституції та їхні функції. Для реалізації цього етапу України зі свого боку потрібно було прийняти законопроект "Про зовнішню трудову міграцію" та проект Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року.

Підготовка законопроекту "Про Зовнішню трудову міграцію" велася на основі проекту, який досить давно розробило Міністерство соціальної політики України та розмістило на сайті для громадського обговорення. (Закон було прийнято у листопаді 2015 р.) [147]. Означений законодавчий акт, хоч і повинен регламентувати питання зовнішньої трудової міграції, регулює лише частину цього процесу, що лежить на поверхні. Він визначає зовнішню трудову міграцію як "переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування". Трудовий мігрант – громадянин України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави. Під такі формулювання не підпадають українські трудові мігранти, що перетнули кордон не з метою працевлаштування чи працевлаштовані неофіційно. Оцінити кількість таких осіб через брак даних ми не можемо, проте зрозуміло, що їхня кількість є достатньою, аби законодавці приділити увагу і такому типу трудових мігрантів.

На противагу Європейській конвенції про правовий статус трудових мігрантів [230], на яку посилалися автори законопроекту в пояснювальній записці, і яка визначає, що трудовий мігрант – це громадянин сторони договору, якому дозволено перебувати на території іншої сторони договору для отримання оплаченого працевлаштування, у Міжнародній конвенції про захист прав всіх працюючих мігрантів та членів їхніх сімей [238] трудовий мігрант визначений як особа, що буде займатися, займається чи займалася оплачуваною діяльністю в країні, громадянином якої вона не є. На жаль, Україна досі не ратифікувала конвенцію, тож до неї не звертаються, хоча це визначення надає більше простору для роботи з працевлаштованими неофіційно трудовими мігрантами;

Комплекс заходів з реінтеграції у Законі є винятково декларативним і не відповідає реальній ситуації. Для повноцінної реінтеграції українських трудових мігрантів потрібно оцінити потребу в таких діях і загальну інституційну спроможність їх забезпечити. Практичні дослідження демонструють, що питання інтеграції біженців, яке досить тісно переплітається з питанням реінтеграції трудових мігрантів як на рівні загальних підходів (працевлаштування, перекваліфікація, соціальні послуги), так і в інституційній площині (органи місцевої влади, Державна служба зайнятості та ін.), не діє без системного плану і достатнього фінансування. Цей Закон, на жаль, не закладав основ ні для першого, ні для другого.

Основним питанням, яке б мало вирішуватися, є взаємодія з трудовими мігрантами [215]. Такий підхід слід висувати на противагу намаганням "управляти міграцією", якими хибують деякі його статті. Співпраця держави з трудовими мігрантами повинна базуватися на реалістичній оцінці, спрощенні та прозорості її механізмів. Наприклад, ч. 2 статті 8, яка передбачає, що трудові мігранти та члени їхніх сімей у період трудової діяльності за кордоном мають право брати участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні, дублює ч.4 статті 38 Закону України "Про зайнятість населення": "Громадяни у період трудової діяльності за кордоном мають право брати участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні, зокрема пенсійному, відповідно до законодавства України, що дає їм право на соціальний захист у разі настання відповід-

них страхових випадків". В реальності ми ніяк не можемо відслідковувати, як працює ця норма і чи працює вона загалом. Дані Пенсійного фонду України показують, що кількість осіб, які користуються цією можливістю, вкрай мала, тож потрібно пропонувати інші підходи до цього питання і до соціального захисту та забезпечення трудових мігрантів загалом.

Грошові перекази регулюються у статті 18, однак два параграфи цієї статті визначають лише загальні рамки, без конкретних механізмів. Ключовим реальним кроком у цьому контексті є зменшення комісії за грошові перекази. Світовий банк пропонує встановити її на рівні 3%, якого може бути досягнуто у 2030, хоча є усі можливості для ще більшого скорочення даної комісії. Тим більше, що обсяги приватних грошових переказів у абсолютному виразі постійно зростають.

Потоки у країни з низьким та середнім рівнем доходу зросли на 9,6% у 2018 р. (порівняно з 8,8% приросту у 2017), досягнувши рекордних 529 млрд. доларів. Збільшення абсолютної суми грошових переказів було зумовлене значним зростанням частки США, так що зменшення обсягів переказів із деяких країн Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (Gulf Cooperation Council, GCC) та Російської Федерації не вплинуло на сумарний показник. Перекази грошових коштів зараз є найбільшим джерелом надходжень від валюти у країнах із середніми та низькими доходами, окрім Китаю. Вони втричі перевищують, наприклад, розмір офіційної допомоги у цілях розвитку (official development assistance, ODA), яка надається Комітетом сприяння розвитку ОЕСР (the Development Assistance Committee (DAC) of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)). Більше того, оскільки в останні роки прямі іноземні інвестиції мають тенденцію до зниження, грошові перекази майже досягли їх рівня у 2018 р. За винятком Китаю, у досліджуваних країнах грошові перекази значно перевищували потоки прямих іноземних інвестицій. У 2018 р. першими п'ятьма країнами-одержувачами грошових переказів у абсолютному вимірі були Індія, Китай, Мексика, Філіппіни та Єгипет. За часткою переказів у ВВП першими п'ятьма реципієнтами були країни із меншими за масштабом національними економіками: Тонга, Киргизстан, Таджикистан, Гаїті та Непал [125].

Статистиці відтоку грошових коштів зазвичай приділяють менше уваги, ніж даним про надходження. Найбільше переказів від трудових мігрантів надходить із країн з високим рівнем доходу – ОЕСР, Перської затоки, або великих за територією країн із середнім рівнем доходу. У 2017 р. лідирували США – близько 68 млрд. дол., ОАЕ (44 млрд.) та Саудівська Аравія (36 млрд. дол. США). Серед країн із середнім рівнем доходу найбільший відтік мала РФ (21 млрд.), враховуючи значну кількість іммігрантів з макрорегіонів Європи та Центральної Азії. Китай також має великий відтік (16 млрд. дол. США) частково через суми, виплачені емігрантам, які працюють у транснаціональних підприємствах [125].

За даними Світового банку, Україна входить до першої двадцятки країн за кількістю отримуваних грошових переказів від трудових мігрантів (табл. 2.3) [242].

Таблиця 2.3

Рейтинг країн за обсягами приватних грошових переказів мігрантами

Рейтинг	Притік грошових переказів мігрантів (млн. дол. США)	2017	Відтік грошових переказів мігрантів (млн. дол. США)	2016
1	Індія	68 968	США	66 649
2	Китай	63 860	Саудівська Аравія	37 843
3	Філіппіни	32 808	Швейцарія	26 272
4	Мексика	30 600	Німеччина	20 640
5	Франція	25 372	Російська Федерація	16 590
6	Нігерія	21 967	Кувейт	15 288
7	Єгипет	19 983	Франція	12 528
8	Пакистан	19 665	Катар	11 982
9	Німеччина	16 833	Люксембург	11 634
10	В'єтнам	13 781	Корея, Південна	10 458
11	Бангладеш	13 469	Оман	10 278
12	Іспанія	10 692	Об'єднане Королівство	10 191
13	Бельгія	10 273	Італія	9 396
14	Італія	9 287	Нідерланди	7 572
15	Індонезія	8 997	Австралія	6 355
16	Гватемала	8 540	Індія	5 623
17	Російська Федерація	8 026	Ізраїль	5 206
18	Ліван	7 955	Індонезія	5 151
19	Україна	7 895	Японія	5 065
20	Марокко	7 467	Канада	4 976

Незважаючи на те, що спостерігався спадаючий тренд в обсягах грошових переказів в Україну у 2014 – 2016 рр., вони залишаються важливим елементом пі-

дтримки життєздатності української фінансової системи за рахунок притоку іноземної валюти і джерелом для існування родин трудових мігрантів (рис. 2.1) [242].

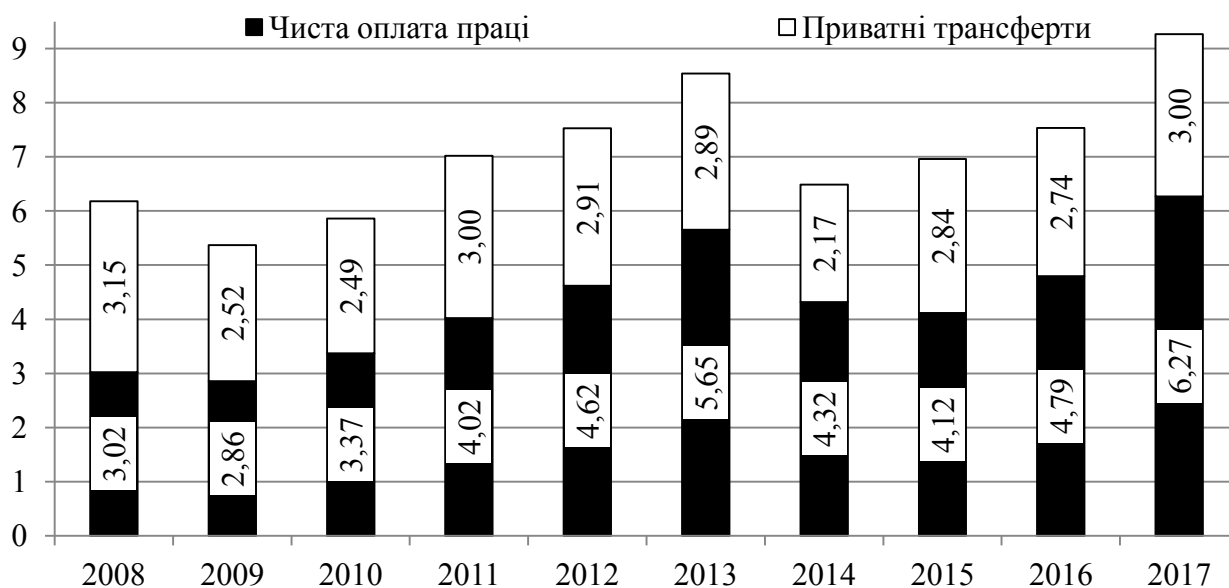

Рис. 2.1. Приватні грошові перекази в Україну, млрд. дол. США

Внесок українських трудових мігрантів у розвиток української економіки зазвичай асоціюється з грошовими переказами, які вони надсилають своїм родинам в Україну. За оцінками Національного банку України, у першому півріччі 2018 р. з-за кордону в Україну надійшло 5,5 млрд. доларів США грошових переказів. За 2017 р. в абсолютних значеннях обсяги надходжень збільшились на 23% у порівнянні з 2016 р., у відношенні до ВВП обсяги грошових переказів зросли у 2018 р. до 10% у порівнянні з 8,3% у 2017 р., що свідчить про зростання ролі грошових переказів у економіці України [133].

Коли йдеться про грошові перекази мігрантів та шляхи залучення їх в країну походження, не слід забувати, що грошові перекази – це тільки частина доходу мігрантів, що зазвичай призначена для забезпечення потреб домогосподарств, які залишились в країні походження. Тому грошові перекази найчастіше витрачаються на задоволення щоденних потреб (одяг та продукти, оплату послуг), придбання товарів довгострокового використання та купівлю чи покращення житла, а рідше - для оплати навчання членів сім'ї чи заощадження.

Така ситуація характерна не тільки для України. Світовий досвід стимулю-

вання більш продуктивного використання грошових переказів теж досить обмежений, а зростання грошових переказів, що надходять з розвинених країн в країни, що розвиваються, не відповідає очікуваному економічному зростанню.

У зв'язку з цим все частіше говорять про значний потенціал іншої частини доходу мігрантів – їхніх заощаджень. На відміну від грошових переказів, які переважно використовуються для поточного споживання, заощадження зазвичай протягом тривалого терміну зберігаються на низько-дохідних депозитних рахунках в іноземних банках. Спрямування цих ресурсів в українську банківську систему для кредитування українських виробників, в державні облігації для фінансування інфраструктурних проектів чи у формі прямих інвестицій в українські підприємства буде мати значний ефект для розвитку української економіки [170].

Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 р. було схвалено у липні 2017 р. [148]. Пріоритетним завданням є використання позитивного потенціалу міграції. З одної сторони, зовнішня міграція зменшує надмірну пропозицію на ринку праці, сприяє підвищенню доходів домогосподарств, є джерелом валютних надходжень до національної економіки та нематеріальних трансферів нових знань та досвіду, які можуть активізувати інноваційну діяльність, з іншої, – спричиняє дефіцит працівників у окремих галузях та регіонах, призводить до гострих демографічних проблем та соціальних конфліктів. Еміграція висококваліфікованих фахівців та молоді є нагальною проблемою, особливо з причини неповернення в Україну після отримання освіти за кордоном. Політика ряду держав ґрунтується на залученні висококваліфікованих іммігрантів, у тому числі молодих фахівців з числа іноземних студентів. У свою чергу, втрата Україною таких категорій працівників негативно позначається на віковій та освітньо-кваліфікаційній структурі робочої сили і може гальмувати економічне зростання. Тому у Стратегії пропонується комплекс заходів із ведення обліку трудових мігрантів та спрощенню формальних процедур у процесі повернення мігрантів та їх реінтеграції на Батьківщині.

На додаток до Стратегії Кабінет Міністрів України видав розпорядження "Про затвердження плану заходів на 2018-2021 роки щодо реалізації Стратегії

державної міграційної політики" (№ 602-р від 29.08.2018 р.). У даному документі істотна увага приділяється удосконаленню технічних засобів обліку мігрантів та автоматизації процесу реєстрації резидентів країни – громадян та іноземців, обміну інформацією між різними установами, що займаються регулюванням міграційних потоків.

Таким чином, трудова міграція, з одного боку, розглядається як позитивний інструмент залучення додаткових валютних надходжень до економіки України, з іншого – як причина виникнення соціально-демографічної напруженості у суспільстві та дефіциту висококваліфікованих кадрів на підприємствах-резидентах. За останні роки було здійснено ряд позитивних зрушень у сфері національного законодавства із регулювання зовнішньої міграції, проте існують питання, що потребують вирішення.

2.2. Якість освіти населення як умова забезпечення його економічної активності

Порівняння статистичних даних за основними показниками економічного розвитку та доступністю освіти показує пряму залежність: у країнах із високими доходами на душу населення також високий і рівень охоплення освітою. Індекс людського розвитку (до 2013 р. "індекс розвитку людського потенціалу") [236] був розроблений у 1990 р. Його методологічна концепція не змінилася – для рейтингування країн використовується усереднена оцінка трьох важелів: якості системи охорони здоров'я (виражається у очікуваній тривалості життя), доходів населення (ВВП або ВНП на душу населення, скорегований на паритет купівельної спроможності) та доступність системи освіти. Останній показник зазнавав змін протягом періоду існування індексу. Якщо ще декілька років тому проміжний рейтинг розраховувався на основі відсотка резидентів країни, охоплених початковою та середньою освітою, у звіті 2018 р. фігурує тривалість навчання – очікувана, тобто максимально можлива для більшості галузей знань, та середня – яка показує кількість років, яку пересічний громадянин країни витратив на формаль-

не навчання. Розмах варіації за кожною країною вказує, наскільки жителі країни користуються наданою можливістю і чи вбачають у навчанні користь для себе (додаток Л). Усього у 2017 р. у дослідженнях приймало участь 189 країн, які представили повні дані (табл. 2.4):

Таблиця 2.4

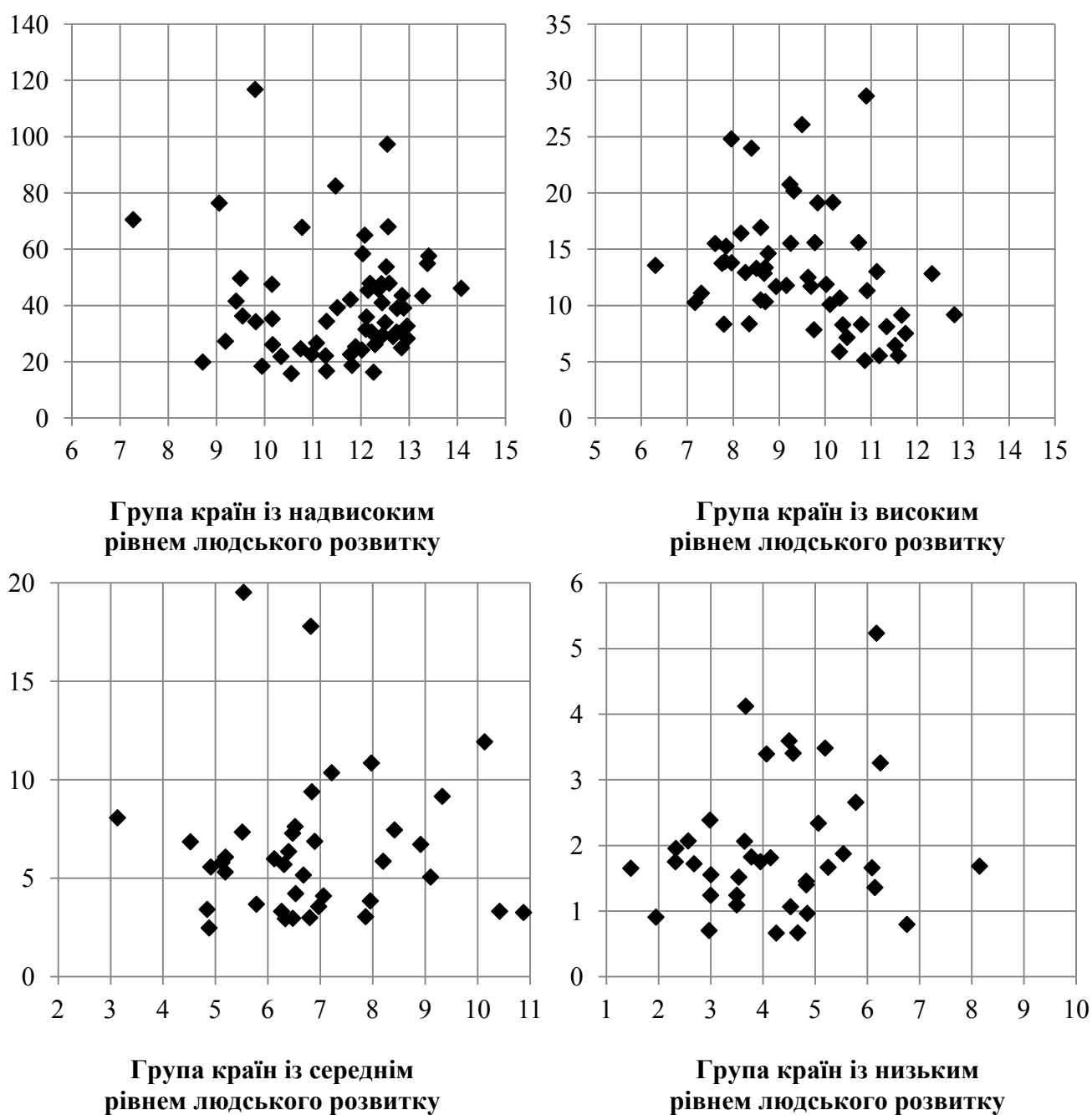
Кількісні результати фактичної тривалості навчання, індексу людського розвитку та ВВП на душу населення за групами країн у 2018 р.

Група країн (за індексом людського розвитку)	Значення індексу людського розвитку	Кількість країн у групі	Усереднена фактична тривалість навчання, років	ВВП на душу населення, дол. США (за паритетом купівельної спроможності)
Надвисокий	0,8 – 0,953	59	11,6	40 675
Високий	0,7 – 0,798	53	9,5	12 953
Середній	0,556 – 0,699	39	6,8	6 438
Низький	0,354 – 0,546	38	4,3	1 945

Дані таблиці підтверджують припущення, що нижчий рівень доходів відповідає меншій фактичній тривалості навчання. Однак, неможливо встановити, що є причиною, а що наслідком. Іншими словами, якщо збільшити або зменшити інтенсивність навчання, як це позначиться на доходах населення. Високий ВВП відповідає тривалій освіті, але цей зв'язок не є прямо пропорційним. Навіть у групі найрозвиненіших країн існують розбіжності – у Катарі ВВП на душу населення перевищує 116 тис. дол. США, а громадяни навчаються у середньому 9,8 років, у Брунеї, відповідно, 76,4 та 9,1; у Кувейті – 70,5 тис. дол. та 7,3 роки. Але такі показники, скоріше за все, є виключенням.

На рис. 2.3 представлено результати порівняльного аналізу деяких складових індексу людського розвитку. Як показує рисунок, більш-менш співвідношення між доходами та тривалістю освіти простежується у групі країн з надвисоким та середнім розвитком, а от у країнах з високим розвитком спостерігається мало не зворотна залежність. Таким чином, стверджувати, що тривала формальна освіта є запорукою підйому виробництва, було б хибним. Слід приймати до уваги якість освіти та її відповідність потребам реального сектору, а також наявність точок біфуркації, після проходження яких залежність між доходами на душу на-

селення та попитом на освітні послуги перестає характеризуватися прямо пропорційною залежністю. На існування даного переходу впливає, окрім суто економічних, цілий ряд соціальних та демографічних чинників, що визначають зміни у світосприйнятті, моделі поведінки, стилі життя громадян країни, відношенні до працевлаштування та кар'єрного зростання і у кінцевому результаті суттєво зменшують чи збільшують бажання особи отримувати освіту на вищому за мінімально необхідний рівні.

Вісь ординат – ВВП на душу населення, тис. дол. США (за паритетом купівельної спроможності), вісь абсцис – середня фактична тривалість навчання, років

Рис. 2.3. Залежність між доходами населення та тривалістю освіти, 2017 р.

Феномен країн із високими доходами можна пояснити таким чином. Коли країна знаходиться у середній групі, її населення вже має доступ до освіти, у тому числі спеціальної технічної й вищої, але ще не усі верстви можуть скористатися такою можливістю через низку соціально-економічних причин. Але ті робітники на ринку праці, які мають свідоцтво про освіту і якийсь рівень кваліфікації, вигідно відрізняються від іншої маси і можуть претендувати на кращі посади. Тому у цих країнах освіта асоціюється із працевлаштуванням і покращенням суспільного статусу, є стимули до вступу до навчальних закладів.

Країни з високим рівнем людського розвитку уже мають можливість забезпечити своїм громадянам мінімальні доходи, які є достатніми для життя. Працевлаштування на значну кількість посад не вимагає спеціальних знань – вірніше, отриманих у середній школі навичок вистачає для роботи із прийнятним рівнем заробітної плати, адже оснащеність шкіл не порівняти із країнами попередньої групи. У свідомості населення формальна освіта вже не має такої ваги, адже роботодавці впевнені у мінімальній якості знань будь-якого потенційного працівника і обирають за додатковими критеріями. Економічна ситуація у країнах другої групи у цілому стабільна, але громадяни ще не до кінця звикли довіряти інститутам влади і намагаються не витратити час на "зайвий", у їхньому розумінні, власний розвиток, у тому числі освіту, натомість намагаючись заробити більше коштів сьогодні й зараз, щоб мати гарантії виживання у разі погіршення економічної ситуації.

У країнах із надвисоким рівнем людського розвитку освіта, особливо вища, стала ознакою елітарності. Як і у попередній групі, наявність освіти є не обов'язковим чинником доходу – держава подбала про те, щоб кожний її громадянин, навіть безробітний, отримував достатню матеріальну допомогу. Частина населення багатих країн узагалі переорієнтувалася на паразитарний спосіб життя – система соціального забезпечення дає достатньо благ більшості бідного (за мірками цих країн) населення, тому їм немає сенсу працювати; працевлаштовані ж на посадах середньої ланки автоматично прирівнюються до середнього класу і отримують коштів достатньо, щоб почуватися впевнено у майбутньому. Продовжу-

ють навчатися або ті, кому це необхідно для кар'єрного зростання, або люди, у яких є достатньо вільного часу і отримання освіти є своєрідним хобі. Держава спонукає до навчання упродовж життя (ще одна концепція, яка виникла у розвинутих країнах), упроваджуючи різноманітні ініціативи, з тим, щоб зайняти вільний час у середніх та старших вікових груп та стимулювати до пошуку хоч якихось цілей у власному житті, відсутність яких із віком стає негативним психологічним парадоксом у країнах із надвисокими прибутками [101].

Надання освітніх послуг закордонним споживачам вважається дохідним та престижним напрямом експортної діяльності. Конкуренція на глобальному ринку ускладнюється тим, що вибір приймаючої країни не обмежується стандартним набором чинників, а враховується репутація держави, рівень її інноваційного потенціалу та перспективність зростання національної економіки у середньо- та довгостроковому періоді, адже для значної частини майбутніх студентів одним з найважливіших критеріїв вибору є можливість подальшого працевлаштування у країні навчання. Як свідчить досвід провідних країн із прийому іноземців на навчання, позитивні ефекти від цієї діяльності перевищують негативні, оскільки така форма міжнародного співробітництва стимулює обмін досвідом у різних сферах господарювання та прискорює укладання ділових контрактів між регіонами, що приймають участь у обміні, тому що для великої кількості молодих спеціалістів закордонні ринки не є новими і вони вже розуміються на уподобаннях споживачів та особливостях підтримання ділових стосунків. За останні роки Україна, на жаль, втратила частину своїх конкурентних переваг на світовому ринку освітніх послуг, проте ця галузь донині лишається однією з пріоритетних та має суттєвий потенціал для розвитку.

За даними ЮНЕСКО, у 2017 р. за кордоном навчалось понад 4,6 млн. здобувачів вищої освіти. Лідерами за кількістю іноземних студентів названо 16 країн, але показники Чилі є набагато меншими у порівнянні з іншими (табл. 2.5). Дані таблиці показують не загальний обсяг слухачів, а кількість випускників, тобто тих, хто завершив повний цикл навчання і отримав диплом про відповідний рівень освіти. Такий показник використовується, коли необхідно акцентувати увагу на

ефективності освітньої системи та розрахувати потенціал ринку праці.

У Австралії та Новій Зеландії на 1 000 осіб працездатного населення (резидентів країни) припадає 22–23 випускника-іноземця, від 10 до 15 іноземців із завершеним циклом вищої освіти на 1 000 потенційних працівників – у Об'єднаному Королівстві, Франції, Канаді та Фінляндії. Найменший цей показник у Індії, Китаї та Мексиці.

Таблиця 2.5

Країни-лідери за кількістю іноземних студентів

(складено автором на основі [246, 256])

№ з/п	Країна	Кількість випускників ЗВО (іноземні студенти)		Загальна кількість робочої сили, млн. осіб		Іноземців до загальної кількості працездатного населення, випускників на тис. осіб	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017
1	США	1 043 839	1 078 822	162,777	163,464	6,41	6,60
2	Об'єднане Королівство	496 690	501 045	33,693	33,870	14,74	14,79
3	Китай	397 635	442 773	787,050	786,738	0,51	0,56
4	Австралія	292 352	327 606	12,742	12,911	22,94	25,37
5	Франція	309 624	323 933	30,320	30,357	10,21	10,67
6	Канада	263 855	312 100	19,926	20,097	13,24	15,53
7	Росія	282 921	296 178	76,202	75,639	3,71	3,92
8	Німеччина	235 858	251 542	43,295	43,473	5,45	5,79
9	Японія	152 062	171 122	66,844	66,504	2,27	2,57
10	Іспанія	76 057	94 962	23,017	22,967	3,30	4,13
11	Нідерланди	74 894	81 392	9,050	9,096	8,28	8,95
12	Нова Зеландія	61 405	62 570	2,608	2,662	23,54	23,50
13	Індія	42 420	45 424	512,765	520,194	0,08	0,09
14	Швеція	33 181	35 100	5,245	5,317	6,33	6,60
15	Фінляндія	30 827	31 120	2,687	2,685	11,47	11,59
16	Мексика	12 789	20 322	56,991	58,073	0,22	0,35
17	Чилі	3 109	3 243	8,842	8,963	0,35	0,36

Кількість іноземних студентів прямо не залежить від загальної кількості робочої сили, тобто можна зробити припущення, що у досліджуваних країнах метою залучення іноземців до навчання не було їх подальше працевлаштування через брак кваліфікованої робочої сили (за виключенням окремих випадків). Навпаки, вища освіта стала ще однією статтею експорту послуг, першочергове завдання якої – наповнювати державний та місцеві бюджети. Пошук же кваліфікованих

спеціалістів на вільні робочі місця підприємці здійснюють у режимі «поточного часу» – якщо і надають перевагу у працевлаштуванні на повний робочий день іноземцям, то тим, які вже володіють необхідними навичками і закінчили навчання.

У місцевого населення зазвичай позитивне ставлення до іноземців, які працевлаштовуються у країні після завершення навчання, адже вони у більшій чи меншій мірі призвичаїлися до прийнятих норм поведінки і здобули необхідну кваліфікацію, тому роботу виконуватимуть якісно і, до того ж, можуть допомогти у налагодженні закордонних контрактів. Однак, якщо рівень безробіття серед місцевого населення високий, додаткова пропозиція робочої сили може викликати обурення і заклики до надання пріоритетності у працевлаштуванні громадянам країни. Особливо негативною рисою є прийняття на керівні посади занадто великої кількості іноземців, тоді як місцеве населення вимушене задовольнятися некваліфікованою працею. Така ситуація типова для низки країн, що розвиваються, де система вищої освіти за необхідними спеціальностями є елітарною або взагалі відсутня, або ринок зайнятий переважно транснаціональними корпораціями, які занадто не переймаються проблемами місцевого населення.

Європейський вектор розвитку, який обрала Україна, передбачає розуміння та сприйняття українською спільнотою базових європейських цінностей, які, в першу чергу, полягають у гармонізації потреб кожної особистості із запитамі суспільства [150]. Саме на реалізацію цієї базової концепції спрямована стратегія розвитку європейського простору "Європа 2020" [229]. Цим документом як один із базових принципів визначено конвергенцію знань, технології та реального сектору бізнесу. Саме потреба в підвищенні якості та подальшому розвитку знань як підґрунті зростання добробуту людства обумовлює нові вимоги до побудови системи освіти всіх рівнів. Для реалізації завдань інноваційного розвитку наукового та освітянського простору в межах цієї програми було сформовано рамкову стратегію співпраці країн-членів ЄС для створення Європейського простору вищої освіти – "Освіта та навчання 2020" [253].

Згідно з Стратегічним планом ПРООН на 2018–2021 роки (прийнятим Виконавчою Радою ПРООН 28.11.2017 р.), Стратегією сталого розвитку "Україна-

2020" (затвердженою Указом Президента України № 5/201 від 12.01.2015 р.), проектом Стратегії сталого розвитку України до 2030 року "Україна – 2030" (Проект Закону України № 9015 від 07.08.2018 р.) однією з провідних проблем, що вимагають вирішення, є сприяння зростанню економічної активності населення, яка є визначальною умовою функціонування ринку праці, зростання інтелектуального капіталу та конкурентоспроможності національного господарства. На забезпечення економічної активності населення впливають багато факторів, одним з яких є освітній туризм, який здатний завдяки формуванню притоків людських ресурсів створювати мультиплікаційні ринкові ефекти щодо зростання обсягу валового національного продукту та додаткового регіонального продукту, сприяти створенню нових робочих місць, підвищенню якості робочої сили, зростанню обсягів освітніх послуг [2, 42, 64, 68, 86, 112, 135, 138, 156, 160-161, 202].

Міжнародна діяльність як базове підґрунтя підвищення конкурентної спроможності вітчизняних університетів [210] у світовому освітянському просторі, згідно з п. 2 ст. 74 Закону України "Про вищу освіту" [145], характеризується такими кроками щодо її реалізації:

впровадженням та розвитком механізму підвищення якості освіти як запоруки гармонізації вітчизняної системи оцінювання отриманих знань в українських та провідних європейських університетах;

узгодженням національної та європейської рамки кваліфікацій з метою забезпечення академічної та професійної мобільності студентів та викладачів і реалізації європейської стратегічної концепції навчання людини протягом життя;

співпрацею з Європейською мережею національних центрів інформації про академічну мобільність та визнання;

виведенням на світовий ринок результатів наукових та науково-прикладних розробок, створених у закладах вищої освіти, допомогою у реалізації отриманих ліцензій та патентів;

залученням коштів міжнародних фондів, організацій та установ задля популяризації університетів завдяки підвищенню їх наукового рівня шляхом виконання науково-прикладних досліджень.

Інтеграційні процеси, що притаманні сучасній українській освіті, в першу чергу, проявляються через розвиток транснаціональної освіти та участь в академічній мобільності. Розрізняють такі види міжнародної академічної мобільності, як: експортна, або зовнішня – "виїзна мобільність" та імпортна, або "вхідна мобільність". Будь-яка форма мобільності може бути як "ступеневою", з отриманням кваліфікаційного диплома, так і "кредитною", з накопиченням кредитів, що підлягають урахуванню в базовому навчальному закладі [146].

Залучення додаткових коштів для покриття витрат на навчальний процес сприяє подальшому власному розвитку закладів освіти, а на рівні регіонів витрачання іноземцями коштів на побутові потреби стимулює підвищення активності бізнесу, що сприяє в тому числі і зростанню місцевих та державного бюджету (а це неабиякий стимул для регіонального розвитку за умов падіння купівельної спроможності вітчизняних громадян в умовах кризи).

Географічна структура експорту освітніх послуг в Україні суттєва змінилася за останні 4-5 років. Наслідком корінної переорієнтації зовнішньоекономічної стратегії та нещодавнього кризового стану національної економіки стало скорочення кількості іноземних студентів, погіршення репутації України на світовому ринку та втрата державою конкурентних переваг у залученні абітурієнтів з-за кордону. Необхідно розробити заходи із принаймні повернення тієї кількості здобувачів, що була у передкризові роки, по-перше, з країн, де традиційно існує зацікавленість у співпраці з Україною, по-друге, з нових потенційних ринків, які відкрилися завдяки активізації дипломатичних відносин у рамках сучасної геополітичної стратегії.

Розробленню таких заходів повинна передувати виважена державна політика із регулювання національної системи освіти, приведення формальних процедур і змісту навчальних програм до стану, спроможного надати Україні конкурентні переваги хоча б у порівнянні з сусідніми країнами, які часто користувалися помилками, допущеними керівництвом установ, уповноважених з питань освіти і науки, на власну користь, забираючи частину іноземних, а інколи – й українських студентів до своїх ЗВО. Після цього потрібно детально проаналізувати найбільш

перспективні у нових умовах країни, які відправляють своїх громадян на навчання за кордоном, визначити пріоритетні географічні напрями на коротко- та довгострокову перспективу та розробити план маркетингових комунікацій із просування освітнього бренду України на глобальному ринку із прив'язкою до потреб визначених країн та стратегію удосконалення національної інфраструктури освіти з урахуванням запитів іноземних абітурієнтів. Останнє є невід'ємною умовою успішності довгострокового співробітництва із закордонними партнерами та посередниками, які радитимуть навчання в Україні.

Слід розуміти, що вже зараз в Україну приїжджають на навчання студенти із цілковито різних за ментальністю та рівнем розвитку країн, тому повинно існувати принаймні декілька уточнюючих стратегій для держав, які використовують принципово різні підходи у організації навчання (шкільного та професійного) – від цього залежить рівень підготовки майбутніх студентів та їх академічна успішність у ЗВО України; а також відрізняються за станом добробуту місцевого населення та усталеною системою розміщення продуктивних сил – це визначає, який рівень підготовки очікується від випускників та перелік спеціальностей. Отже, названі вихідні умови є першочерговими у формуванні методики оцінки експортного потенціалу національних освітніх послуг. Зауважимо, що тут ми свідомо надаємо перевагу саме новим географічним напрямам, які скоро мають можливість стати масовими, тому що падіння кількості студентів із країн традиційного експорту було зумовлено у більшості випадків не залежними від України чинниками, наприклад, у Туркменістані було внесено суттєві доповнення до трудового законодавства та докорінно змінено політику працевлаштування у державному секторі – перевага тепер віддається фахівцям із дипломом місцевих ЗВО, що, звісно, скоротило кількість бажаючих навчатися за кордоном. У інших країнах відбулася переорієнтація зовнішньої торгівлі, і ці країни тепер відправляють своїх громадян на навчання у країни, з якими планують укласти довгострокові угоди щодо економічного співробітництва. Тому, якщо використовувати поняття життєвого циклу стосовно традиційних ринків, вони здебільшого знаходяться на стадії зрілості або спаду, і вимагають від українських ЗВО стратегії підтримання. Для них важливо

оцінити не потенційні обсяги зростання, а найбільш вірогідні обсяги зменшення експортних потоків, щоб знати заздалегідь, якою кількістю студентів з нових напрямків їх урівноважити. Для розвитку нових ринків додатковою перевагою буде наявність угод міжнародного співробітництва у інших галузях, наприклад, торгівля товарами або досвід надання інших, крім освітніх, послуг, фінансово-інвестиційна діяльність. Етапи оцінки потенційних ринків та планування стратегії, покладені у основу методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму, зображені на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Методичний підхід до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення

У 2017-2018 н.р. у ЗВО України усіх рівнів навчалось майже 49 тис. іноземних студентів, а прийнято на початковий цикл було 8 тис. осіб. 92-93% усієї кількості в'їзного потоку припадає на 30 країн [131]. Якщо порівняти розподіл студентів за країнами, з яких вони прибули, для першого та другого показника, то є відмінності у позиції рейтингу, які вони займають. Так, перше місце за загальною кількістю студентів, відправлених на навчання в Україну, посідає Індія (15 650 осіб), друге – Азербайджан (6 690 осіб), далі йдуть Туркменістан, Марокко та Нігерія – тобто це напрями традиційного експорту, дані щодо кількості іноземних студентів показують, у яких державах Україна була популярна три-чотири роки тому. А за кількістю прийнятих на 1 курс абітурієнтів на першому місці Марокко (1 120 осіб), на другому – Індія (922), далі у рейтингу Туркменістан, Азербайджан і Єгипет. Хоча із 30 країн у обох переліках Алжир, Пакистан та В'єтнам присутні лише серед країн, з яких найбільше прибуло студентів у минулому навчальному році, а Ангола, Зімбабве та Намібія зустрічаються лише серед напрямків традиційного експорту (додаток М). Позиції у рейтингу 10 найбільших імпортерів освітніх послуг з України за кількістю студентів наведені на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Відмінності у позиціях рейтингу країн-найбільших імпортерів освітніх послуг з України, дані на 2017-2018 н.р.

Грузія, Йорданія та Ізраїль, будучи основними традиційними постачальниками іноземних студентів в Україну, за даними нового набору вже не входять до десятки лідерів, натомість їх місце зайняли Туреччина, Китай та Іран. Звісно, за даними одного року не можна робити висновки про незмінність позицій сьогочасних лідерів у майбутньому, проте кардинальні "переходи", наприклад, з 4 місця на 1, як у Марокко, та з 11 на 7 (Туреччина) і з 12 на 8 (Китай), вимагають уваги. З огляду на немалу кількість населення у останніх двох країнах, ці ринки не варто втрачати, тому слід проаналізувати причини, які призвели до зростання популярності українських ЗВО у студентів з означених країн, та за необхідності максимально підлаштувати під них освітні пропозиції. Грузія, Йорданія й Ізраїль, навпаки, перемістилися на нижчі позиції – відповідно з 6 на 13, з 9 на 14 та з 10 на 11. Це означає, що Україна перестає бути таким популярним напрямком для абітурієнтів з цих країн, і потрібно визначити ймовірну причину раніше, аніж потік студентів ще скоротиться. З 31 країни не вступило у 2017-2018 н.р. жодного студента, хоча громадяни з цих країн завершують навчання у найближчі роки. Більше 10 студентів поки навчається у наших ЗВО з Шрі-Ланки, Мадагаскару, Уганди, Непалу, Ямайки та Руанди. Як вже зазначалося у главі 2, структура експорту за кількістю іноземних студентів мало концентрована. Виділяється до 4-5 країн, які складають до половини в'їзного потоку, частка ж інших може не досягати і 1% (це менше 100 студентів на рік). Є країни, з яких прибуло на навчання 1-2 особи.

Тому, з одної сторони, Україна може звітувати про широку розмаїтість географії надання освітніх послуг, з іншої – для незначних за обсягами країн не розробляється жодної стратегії, адже вважається, що зусилля будуть незіставні із результатами. Хоча, якщо є щонайменша можливість збільшити кількість студентів з поки неперспективних країн, нею необхідно скористатися. Розподіл країн за кількістю студентів, з яких вони прибули, наведено на рис. 2.6.

У 2017-2018 р. лише 5 країн давали понад 500 студентів, тоді як з 53 країн прибуло до 10 осіб, і до 50 осіб – з 26 країн. Якщо поступово збільшувати обсяги хоча б з половини з них, у майбутньому вони можуть стати надійними постачальниками іноземних студентів, втім, можливо, і у незначних масштабах.

Рис. 2.6. Гістограма кількісного розподілу іноземних студентів

Як правило, якщо країни вже встановили певні ділові відносини, обмін студентами між ними відбувається інтенсивніше, ніж між країнами, які не мають спільних інтересів. Для України це також підтверджується основними показниками зовнішньої торгівлі (додаток Н). 30 країн – постачальників найбільшої кількості студентів у 2017-2018 н.р. забезпечували близько 50% зовнішньоторговельного обороту України у 2017 р. (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Сумарні показники зовнішньої торгівлі України з країнами – основними споживачами експорту освітніх послуг, у млн. дол. США

Ступінь агрегації даних	Експорт	%	Імпорт	%	Зовнішньоторговельне сальдо	Зовнішньоторговельний оборот
Торгівля товарами						
Усі країни світу	43264,7	100,0	49607,2	100,0	-6342,4	92871,9
Разом 30 країн	22035,3	50,9	25438,5	51,3	-3403,2	47473,8
Торгівля послугами						
Усі країни світу	10714,4	24,8	5476,1	11,0	5238,2	16190,5
Разом 30 країн	5463,1	12,6	2077,3	4,2	3385,8	7540,3
Торгівля товарами та послугами						
Усі країни світу	53979,1	100,0	55083,3	100,0	-1104,2	109062,4
Разом 30 країн	27498,4	50,9	27515,8	50,0	-17,4	55014,2
Прямі іноземні інвестиції						
Ступінь агрегації даних	в Україну		з України		Міжнародна інвестиційна позиція	Обсяг потоку
Усі країни світу	39144	90,5	6339,8	12,8	32804	16190,5
Разом 30 країн	6966,7	16,1	17974,0	36,2	-5922,5	7540,3

Складено автором на основі даних [131]

З 20 країнами, що входили до 30 найважливіших партнерів, у України було позитивне сальдо торгівлі товарами, і з 24 країнами – позитивне сальдо торгівлі послугами. У цілому від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами пояснюється великими обсягами імпорту із декількох ключових країн-партнерів, сальдо торгівлі послугами в Україні у 2017 р., як і на протязі попередніх років, було додатним.

Розширення номенклатури й обсягів поставок можна досягти шляхом залучення випускників-іноземців до укладання зовнішньоекономічних угод між українськими і закордонними підприємствами та їх працевлаштування у спільних компаніях. А для потенційних абітурієнтів вибір країни навчання за критерієм ймовірності працевлаштування у організаціях, які провадять міжнародну діяльність, стане додатковим стимулом. Співвідношення між часткою країни у зовнішній торгівлі України та кількістю прийнятих на навчання громадян цієї країни не завжди пропорційне, випадки, де зв'язок майже не простежується, потребують активізації, ймовірно, навіть із залученням дипломатичних джерел та ресурсів державних установ, відповідальних за зовнішньоекономічне співробітництво, ділових стосунків. Найбільша частка зовнішньоторговельного обороту (разом товари і послуги) належала у 2017 р. Російській Федерації (13,7%), але країна посідає лише 15 місце за кількістю власних громадян, що навчаються в Україні; частка Китаю у зовнішній торгівлі склала 7,3% і відповідно, 8 місце за кількістю іноземних студентів; Польщі – 6,7%, 16 місце; частка ж інших країн у зовнішній торгівлі з Україною не перевищує 5% (рис. 2.7, табл. 2.7).

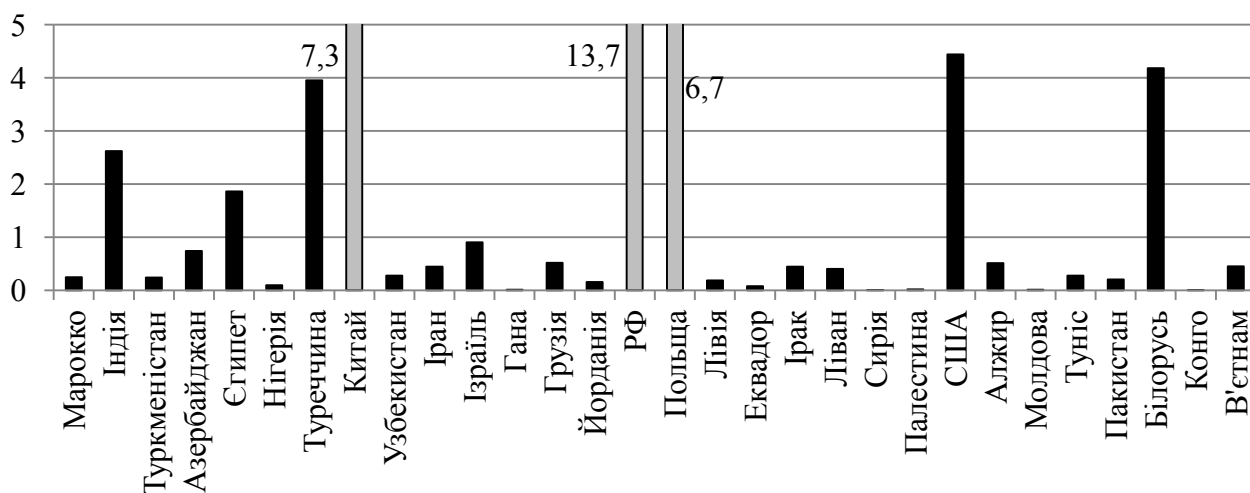

Рис. 2.7. Частка країн, % у зовнішньоторговельному обороті України, 2017 р.

Таблиця 2.7

Внесок у зовнішню торгівлю з Україною країн, з яких прибуває найбільше студентів на навчання, 2017 р.

Ранг	Частка, %	Експорт товарів, %	Країна	Експорт послуг, %	Країна	Імпорт товарів, %	Країна	Імпорт послуг, %
1	РФ (15)	9,10	РФ (15)	31,89	РФ (15)	14,52	США (23)	11,78
2	Польща (16)	6,30	США (23)	7,92	Китай (8)	11,39	РФ (15)	7,84
3	Туреччина (7)	5,82	Польща (16)	2,77	Польща (16)	6,96	Туреччина (7)	6,51
4	Індія (2)	5,10	Ізраїль (11)	1,77	Білорусь (28)	6,46	Китай (8)	3,01
5	Китай (8)	4,71	Туреччина (7)	1,62	США (23)	5,09	Польща (16)	2,74
6	Єгипет (5)	4,23	Білорусь (28)	1,05	Туреччина (7)	2,55	Білорусь (28)	1,82
7	Білорусь (28)	2,64	Китай (8)	0,70	Індія (2)	1,13	Єгипет (5)	1,19
8	США (23)	1,91	Індія (2)	0,69	Азербайджан (4)	0,84	Туркменістан (3)	1,03
9	Ізраїль (11)	1,40	Єгипет (5)	0,55	В'єтнам (30)	0,79	Грузія (13)	0,58
10	Алжир (24)	1,24	Туркменістан (3)	0,52	Ізраїль (11)	0,34	Ізраїль (11)	0,46
	Індекс CR(10)	42,45		49,45		50,07		36,96
11	Іран (10)	1,11	Грузія (13)	0,32	Узбекистан (9)	0,25	Індія (2)	0,34
12	Ірак (19)	1,11	Азербайджан (4)	0,29	Туркменістан (3)	0,18	Азербайджан (4)	0,10
13	Ліван (20)	0,99	Алжир (24)	0,15	Еквадор (18)	0,18	Узбекистан (9)	0,10
14	Грузія (13)	0,97	Марокко (1)	0,12	Грузія (13)	0,17	Іран (10)	0,08
15	Азербайджан (4)	0,82	Нігерія (6)	0,10	Єгипет (5)	0,16	Ірак (19)	0,08
16	Туніс (26)	0,67	Ліван (20)	0,10	Пакистан (27)	0,11	Ліван (20)	0,06
17	Марокко (1)	0,51	Йорданія (14)	0,09	Марокко (1)	0,08	Алжир (24)	0,05
18	Лівія (17)	0,48	Узбекистан (9)	0,08	Молдова (25)	0,03	Туніс (26)	0,04
19	Узбекистан (9)	0,39	Іран (10)	0,06	Туніс (26)	0,03	В'єтнам (30)	0,03
20	Пакистан (27)	0,38	Ірак (19)	0,06	Йорданія (14)	0,02	Молдова (25)	0,03
	Індекс CR(20)	49,87		50,82		51,26		37,86

Примітка. У дужках вказаний ранг країни за кількістю студентів, що прибули на навчання в Україні у 2017-2018 н.р.

На жаль, відсутні дані багатьох країн про обсяги прямих іноземних інвестицій, тому ранжування можна провести тільки за наявними даними, які не відображатимуть реальний стан (табл. 2.8). Рекомендовано активізувати ділові стосунки та розширити номенклатуру торгівлі принаймні із Марокко, Туркменістаном, Азербайджаном.

Таблиця 2.8

**Прямі іноземні інвестиції країн,
з яких прибуває найбільше студентів на навчання, 2017 р.**

Ранг	Прямі іноземні інвестиції в Україну			Прямі іноземні інвестиції з України		
	Країни	млн. дол. США	Частка, %	Країни	млн. дол. США	Частка, %
	Усі країни світу	39144	100	Усі країни світу	6339,8	100
1	РФ (15)	4598,4	11,75	РФ (15)	151,0	2,38
2	Польща (16)	815,5	2,08	Молдова (25)	6,9	0,11
3	США (23)	538,7	1,38	Польща (16)	6,8	0,11
4	Туркменістан (3)	312,2	0,80	Білорусь (28)	4,5	0,07
5	Туреччина (7)	312,2	0,80	Грузія (13)	1,6	0,03
6	Азербайджан (4)	213,0	0,54	В'єтнам (30)	1,6	0,03
7	Ізраїль (11)	42,7	0,11	Китай (8)	1,5	0,02
8	Білорусь (28)	32,4	0,08	США (23)	0,6	0,01
9	Ліван (20)	22,8	0,06	Узбекистан (9)	0,4	0,01
10	Індія (2)	22,5	0,06	–	–	–
	Індекс CR(10)	6910,4	17,7		174,9	2,8
11	Китай (8)	18,2	0,046	Немає даних		
12	Узбекистан (9)	13,9	0,036			
13	Сирія (21)	6,2	0,016			
14	Гана (12)	4,5	0,011			
15	Йорданія (14)	3,6	0,009			
16	Грузія (13)	2,7	0,007			
17	В'єтнам (30)	2,7	0,007			
18	Іран (10)	2,6	0,007			
19	Палестина (22)	0,8	0,002			
20	Пакистан (27)	0,8	0,002			
	Індекс CR(20)	6966,4	17,8			

Найбільше прямих іноземних інвестицій прибувало у 2017 р. в економіку України з Російської Федерації (приблизно 4,5 млрд. дол. США, або 11,7% усіх коштів, що надходили в Україну), далі із значним відривом йдуть Польща, США, Туркменістан, Туреччина та Азербайджан, частка інших країн – найбільших експортерів освітніх послуг незначна (з переліку країн, для яких дані публікуються у вільному доступі). З України найбільше інвестицій також йшло до Російської Фе-

дерації (151 млн. дол., або 2,4%), але даних стосовно інших країн з досліджуваних 30 не вистачає навіть для того, щоб сформувати перелік з 10 найперших.

У табл. 2.9 наведено країни – основні торговельні партнери України за загальним обсягом зовнішньоекономічних операцій.

Таблиця 2.9

Найбільші торговельні партнери України, 2017 р. (експорт товарів та послуг)

№	Країни	Експорт		Прийнято на початковий цикл навчання		
		млн. дол. США	%	осіб	ранг	%
	Усього	53979,1	100,0	8054	-	100,0
1	Російська Федерація	7352,8	13,6	156	15	1,94
2	Польща	3020,9	5,6	153	16	1,90
3	Туреччина	2692,3	5,0	296	7	3,68
4	Італія	2597,9	4,8	4	68	0,05
5	Німеччина	2292,9	4,2	18	44	0,22
6	Індія	2279,3	4,2	922	2	11,45
7	Китай	2114,7	3,9	282	8	3,50
8	Єгипет	1889,7	3,5	378	5	4,69
9	Нідерланди	1846,6	3,4	1	100	0,01
10	США	1676,3	3,1	82	23	1,02
	Індекс CR(10)	27763,5	51,4	2292	288	28,5
11	Угорщина	1473,6	2,7	-	-	-
12	Іспанія	1329,4	2,5	6	60	0,07
13	Білорусь	1255,2	2,3	62	28	0,77
14	Велика Британія	1065,2	2,0	1	86	0,01
15	Швейцарія	940,0	1,7	1	105	0,01
16	Румунія	913,1	1,7	2	82	0,02
17	Ізраїль	794,0	1,5	209	11	2,59
18	Чехія	786,4	1,5	1	104	0,01
19	Молдова	748,2	1,4	73	25	0,91
20	Словаччина	697,0	1,3	6	62	0,07
	Індекс CR(20)	37765,4	70,0	2653	851	32,9
21	Австрія	696,8	1,3	-	-	-
22	ОАЕ	607,9	1,1	6	61	0,07
23	Іран	562,6	1,0	223	10	2,77
24	Алжир	551,1	1,0	74	24	0,92
25	Саудівська Аравія	540,3	1,0	4	70	0,05
26	Франція	536,9	1,0	3	78	0,04
27	Бельгія	518,6	1,0	2	80	0,02
28	Ірак	485,9	0,9	112	19	1,39
29	Грузія	455,6	0,8	184	13	2,28
30	Болгарія	449,0	0,8	13	49	0,16
	Індекс CR(30)	43169,9	80,0	3274	1255	40,7

З даних таблиці видно, що у разі проведення зіставлення у іншому порядку, тобто обрання за основу найважливіших ділових партнерів України за обсягами зовнішньої торгівлі товарами та послугами, виявиться, що з певними країнами, з якими налагоджено співробітництво у економічній сфері, немає експорту освітніх послуг або їх обсяг несуттєвий.

Країни першої десятки забезпечують половину сукупного експорту України, але саме з країн ЄС, які входять до цієї групи, студенти на навчання майже не приїжджають. Сьогодні ЗВО України не можуть забезпечити кращі умови перебування студентів, ніж існують у ЗВО ЄС та США, тому приваблювати абітурієнтів потрібно, наголошуючи на перспективах працевлаштування у компаніях, які займаються міжнародною діяльністю, а для цього необхідно знати ринки країн-торговельних партнерів.

Такі ж рекомендації можна надати і для країн-імпортерів з тією різницею, що самі імпортери будуть зацікавлені у розширенні обсягів поставок в Україну (табл. 2.10). Відзначимо, є країни, які входять до другої десятки імпортерів товарів та послуг в Україну, звідки не прибуло жодного студента.

Таблиця 2.10

Найбільші торговельні партнери України, 2017 р. (імпорт товарів та послуг)

№	Країни	Імпорт		Прийнято на початковий цикл навчання		
		млн. дол. США	%	осіб	ранг	%
1	2	3	4	5	6	7
	Усього	10714,4	100	8054	–	100
1	Російська Федерація	3416,4	31,9	156	15	1,94
2	США	296,3	2,8	82	23	1,02
3	Швейцарія	173,1	1,6	1	105	0,01
4	Велика Британія	128,5	1,2	1	86	0,01
5	Німеччина	538,7	5,0	18	44	0,22
6	Польща	73,6	0,7	153	16	1,90
7	Кіпр	75,4	0,7	1	97	0,01
8	ОАЕ	58,4	0,5	6	61	0,07
9	Ізраїль	170,5	1,6	209	11	2,59
10	Туреччина	848,2	7,9	296	7	3,68
	Індекс CR(10)	5779,1	53,9	923	465	11,5
11	Нідерланди	147,2	1,4	1	100	0,01
12	Австрія	69,3	0,6	-	-	-
13	Угорщина	112,3	1,0	-	-	-
14	Віргінські острови (Брит.)	585,1	5,5	-	-	-
15	Естонія	757,7	7,1	1	94	0,01

Закінчення табл. 2.10

1	2	3	4	5	6	7
16	Італія	71,5	0,7	4	68	0,05
17	Данія	189,4	1,8	-	-	-
18	Франція	71,2	0,7	3	78	0,04
19	Білорусь	40,6	0,4	62	28	0,77
20	Мальта	40,9	0,4	-	-	-
Індекс CR(20)		7864,3	73,4	994	833	12,3
21	Швеція	161,6	1,5	3	79	0,04
22	Канада	223,3	2,1	9	58	0,11
23	Китай	10,0	0,1	282	8	3,50
24	Казахстан	15,7	0,1	11	53	0,14
25	Індія	23,1	0,2	922	2	11,45
26	Латвія	117,9	1,1	5	66	0,06
27	Румунія	62,3	0,6	2	82	0,02
28	Чехія	6,7	0,1	1	104	0,01
29	Іспанія	34,7	0,3	6	60	0,07
30	Бельгія	19,1	0,2	2	80	0,02
Індекс CR(30)		8538,6	79,7	2237	1425	27,8

Виходячи з даних таблиці, доцільно було б активізувати залучення на навчання студентів хоча б з найближчих країн – Угорщини, Естонії, Латвії, Румунії та Чехії, тим більше що одним із чинником ключових переваг нашої держави є те, що українські університети мають багаторічний досвід вхідної мобільності. Разом із тим на сьогодні, в умовах глобалізації освітянського простору, для збереження та можливого збільшення контингенту іноземних студентів необхідно повною мірою використовувати переваги досвіду організації такої діяльності в кращих університетах світу.

2.3. Основні доміанти освітнього туризму щодо забезпечення якості робочої сили

Організація навчання за кордоном виділяється у окремий сектор послуг, і хоча він не проходить окремою галуззю у системі національних рахунків, є фактично самостійною індустрією послуг із власними закономірностями розвитку, а також невід'ємною складовою освітнього туризму.

За статистичними даними Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України [83], світовий експорт освітніх послуг зараз становить майже 100 мільярдів доларів. Прикладом у цьому питанні може бути досвід США, де у 2013 – 2014 роках навчалось 582,9 тис. іноземних студентів, що становить 20 % від загальної кількості "мобільних" студентів.

Інститут статистики ЮНЕСКО, EUROSTAT та Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розробили онлайн-карту, на якій зазначено статистичні дані щодо кількості та країн мобільності студентів у світі (будувати запити можна на сторінці <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow>). На рис. 2.8 представлено результат запити про імпорту освітніх послуг (у кількості студентів з України, які виїхали на навчання за кордон) [103].

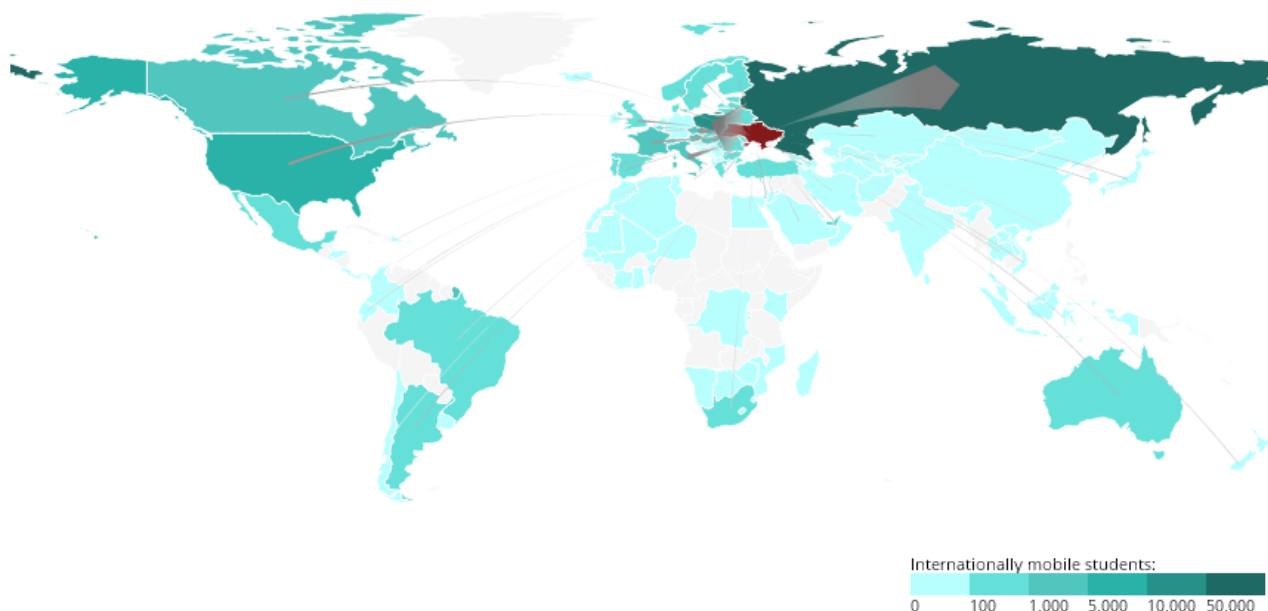

Рис. 2.8. Карта імпорту освітніх послуг з України (сектор вищої освіти)

Розроблення стратегії залучення закордонних студентів до національних ЗВО вимагає виявлення найбільш серйозних реальних та потенційних конкурентів. По-перше, ними є сусідні держави, особливо країни із спільними кордонами. Необхідно постійно відстежувати заходи, до яких вони вдаються з метою привернення іноземних абітурієнтів, та періодично проводити порівняльний аналіз їх освітніх систем та виявляти ті негативні чинники, які знижують конкурентоспроможність місцевих ЗВО. По-друге, потрібно оцінити потенціал за вже існуючими

географічними напрямками. Іншими словами, якщо до України прибувають студенти із Індії та Марокко у певній кількості, чи є можливість її збільшити. Необхідно знати, чому студенти з цих країн обирають навчання в Україні, куди ще виїжджають громадяни, і наскільки відрізняються у кращу чи гіршу сторону національні освітні системи. Приклад визначення конкурентів України у експорті освітніх послуг відповідно до другого підходу наведено на рис. 2.9 та у табл. 2.11.

Марокко 48453 / 20121	Індія 305970 / 44766	Туркменістан 44690 / 87	Азербайджан 43127 / 4274	Єгипет 31822 / 51162
Франція – 28012 Україна – 2854 Італія – 2201 Іспанія – 1804 США – 1477 Канада – 1362 РФ – 1310 Сенегал – 981 Румунія – 791 Бельгія – 785	США – 135733 Австралія – 46316 Канада – 19905 СК – 16655 Нова Зеландія – 15017 ОАЕ – 13370 Україна – 5885 РФ – 5250 Киргизстан – 4745 Франція – 2541	РФ – 16521 Туреччина – 9903 Білорусь – 8012 Україна – 6291 Казахстан – 1293 Таджикистан – 869 Малайзія – 252 Узбекистан – 230 США – 221 Азербайджан – 197	РФ – 14121 Туреччина – 12504 Україна – 8833 Грузія – 2650 СК – 804 Білорусь – 508 США – 395 Італія – 220 Польща – 201 Франція – 193	ОАЕ – 5256 Саудівська Аравія – 4886 США – 3461 Франція – 2113 СК – 2010 Катар – 1784 Малайзія – 1365 Україна – 1145 Канада – 1128 Італія – 1021
Нігерія 89094 / –	Україна 77219 – кількість студентів, що навчається за кордоном 52768 – кількість іноземних студентів, які навчаються в Україні [інформація UIS станом на 17.10.2018]			Туреччина 44471 / 87903
СК – 16072 США – 11167 Малайзія – 11052 Гана – 9127 Бенін – 7809 Канада – 5982 ПАР – 3077 Україна – 3035 Саудівська Аравія – 2093 Індія – 2088				США – 9970 СК – 3081 Болгарія – 2614 Австрія – 2440 Франція – 2095 Азербайджан – 2016 Боснія та Герцеговина – 1506 Україна – 1427 Італія – 1331 Македонія – 1022
Китай 869387 / 157108	Узбекистан 33159 / 603	Іран 50392 / 18698	Ізраїль 14386 / 10471	Гана 12559 / 12978
США – 309837 Австралія – 112329 СК – 89318 Японія – 76537 Канада – 60936 Південна Корея – 38568 Гонконг – 28737 Франція – 23378 Нова Зеландія – 16626 Макао – 14013	РФ – 19893 Казахстан – 3818 Україна – 2022 Південна Корея – 1074 Латвія – 874 Малайзія – 666 Туреччина – 652 Киргизстан – 568 США – 544 Японія – 318	США – 11455 Туреччина – 5661 Італія – 3935 Канада – 3735 ОАЕ – 2297 Австралія – 2258 СК – 1522 Індія – 1459 Франція – 1415 Малайзія – 1313	Румунія – 2619 США – 2153 Молдова – 2043 Італія – 1130 Україна – 1079 Угорщина – 617 СК – 417 Канада – 333 РФ – 326 Словаччина – 234	США – 2990 СК – 1389 Україна – 1000 Канада – 924 ПАР – 651 Італія – 560 РФ – 445 Саудівська Аравія – 404 Фінляндія – 360 Австралія – 356

Примітка. Напівжирним виділено загальну кількість студентів-резидентів країни, які виїхали на навчання за кордон

Рис. 2.9. Імпорт освітніх послуг (кількість студентів, осіб) країнами-основними експортерами освітніх послуг з України

Таблиця 2.11

**Розподіл уподобань студентів, що виїжджають на навчання за кордон,
за країнами – основними експортерами освітніх послуг з України**

№	Країна	Кількість студентів	Частка, %	Разів у ТОП-10
1	США	489403	35,72	12
2	Україна	33571	2,45	10
3	СК	131268	9,58	9
4	Канада	94305	6,88	8
5	Італія	10398	0,76	7
6	РФ	57866	4,22	7
7	Франція	59747	4,36	7
8	Малайзія	14648	1,07	5
9	Австралія	161259	11,77	4
10	Туреччина	28720	2,10	4
11	ОАЕ	20923	1,53	3
12	Саудівська Аравія	7383	0,54	3
13	Азербайджан	2213	0,16	2
14	Білорусь	8520	0,62	2
15	Індія	3547	0,26	2
16	Казахстан	5111	0,37	2
17	Киргизстан	5313	0,39	2
18	Нова Зеландія	31643	2,31	2
19	ПАР	3728	0,27	2
20	Південна Корея	39642	2,89	2
21	Румунія	3410	0,25	2
22	Японія	76855	5,61	2
23	Австрія	2440	0,18	1
24	Бельгія	785	0,06	1
25	Бенін	7809	0,57	1
26	Болгарія	2614	0,19	1
27	Боснія та Герцеговина	1506	0,11	1
28	Гана	9127	0,67	1
29	Гонконг	28737	2,10	1
30	Грузія	2650	0,19	1
31	Іспанія	1804	0,13	1
32	Катар	1784	0,13	1
33	Латвія	874	0,06	1
34	Макао	14013	1,02	1
35	Македонія	1022	0,07	1
36	Молдова	2043	0,15	1
37	Польща	201	0,01	1
38	Сенегал	981	0,07	1
39	Словаччина	234	0,02	1
40	Таджикистан	869	0,06	1
41	Угорщина	617	0,05	1
42	Узбекистан	230	0,02	1
43	Фінляндія	360	0,03	1
Разом у 10 країнах із найбільшим імпортом		1370173	100	–

У табл. 2.11 представлені уподобання студентів (за 10-ма найпопулярнішими географічними напрямками) з країн, з яких у 2017-2018 н.р. в Україну прибуло найбільше студентів на навчання. За даними Державної служби статистики, це такі країни: Марокко (1120 осіб), Індія (921), Туркменістан (696), Азербайджан (633), Єгипет (378), Нігерія (328), Туреччина (296), Китай (282), Узбекистан (249), Іран (223), Ізраїль (207), Гана (205). Ці цифри відрізняються від тих, які можна побачити у базі даних ООН, оскільки там показано загальну кількість студентів за усіма роками навчання, і з відставанням у один-два роки, що зумовлено процедурою збору і обробки даних. Однак, їх можна використовувати для попередньої оцінки попиту і пропозиції іноземних абітурієнтів, адже тенденції вибору країни зберігаються на протязі декількох років.

Немає сенсу намагатися конкурувати із світовими лідерами у галузі освіти – найпотужнішими університетами розвинених країн. Навпаки, варто оцінити потенціал нішових ринків та дослідити запити абітурієнтів, які реально можуть приймати на навчання до України. У своїй більшості вони звертаються до посередників і мають рівноцінні альтернативи із декількох країн, тому вибір України інколи є щасливою випадковістю, а не продуманим кроком.

Якщо розглядати сукупний потік імпорту як потенціальний ринок експорту до України, то необхідно:

1) виділити наявних конкурентів – наразі це США (35,7% від усього потоку студентів, що навчаються за кордоном) і Австралія (11,8%). Частка України незначна, не перевищує 2,5%;

2) визначити ступінь представлення країни-конкурента у інших країнах – тобто кількість разів, які вона потрапляла у десять перших імпортерів. США були представлені у кожній з 12 досліджуваних країн, України не було серед найперших пріоритетних напрямів лише у Китаю та Ірану, Сполучене Королівство, Канада, Італія, Російська Федерація, Франція та Малайзія потрапляли у перелік більше ніж 5 разів. Тому, якщо Україна хоче у майбутньому привертати студентів із країн, які обрали дані держави, національним ЗВО необхідно детальніше ознайомитися із їх досвідом та практикою викладання, а державним органам, які розроб-

ляють міграційну політику стосовно галузі освітнього туризму – зробити процес зарахування іноземних студентів на рівні або простішим.

Таким чином, вибір переліку країн із найвищим потенціалом експорту освітніх послуг та відповідно, таких, що забезпечуватимуть найбільший стимул зростання економічної активності населення, рекомендується проводити у декілька етапів, використовуючи ітераційний підхід. На разі ключовим чинником вибору є зовнішньоекономічна діяльність, проте надалі можна використовувати й інші.

В ринкових умовах господарювання структура попиту на робочу силу формується на основі вимог діючих економічних агентів (підприємств реального сектору та інших інститутів, наприклад, профільних організацій та державних установ, які займаються регулюванням певних видів діяльності і потребують визначеної кількості фахівців), тобто система вищої освіти не вирізняється з-поміж інших гравців ринку якоюсь унікальністю і розглядається як типовий виробник, що постачає у якості готової продукції знання, уміння та підприємницьку ініціативу. Якщо випускник ЗВО одразу після закінчення навчання працевлаштовується і отримує достатню заробітну плату, це означає, що освітні установи випускають високоліквідний товар і є конкурентоспроможними на даному ринку, якщо ж ні – як і будь-які підприємства-виробники, вони можуть збанкрутіти та піти з ринку. Але останнє – це винятковий випадок, оскільки у більшості країн система вищої освіти підтримується з боку держави, не лише за допомогою бюджетного фінансування, а й низки додаткових регуляторних механізмів, які дозволяють, хоча і з запізненням, пристосовувати зміст підготовки фахівців до вимог сучасного ринку праці і забезпечують мінімальний часовий лаг для переструктуризації закладу. З одного боку, стабільність функціонування державних ЗВО та наявність коштів на їх удосконалення є одним із показників сталості соціальної політики, з іншого – надмірне витрачання бюджетних коштів на підтримання явно неефективних ланок у системі освіти приводить до мультиплікативних збитків – ними є не лише кошти, витрачені на виплату стипендій, наприклад, за застарілими спеціальностями, а й майбутні витрати фонду зайнятості, куди звертатимуться випускники такої спеціальності, що не в змозі знайти роботу за фахом. Тому стратегічним завданням

державного регулювання національної системи освіти є визначення майбутньої пропозиції на професії та спеціальності, і вже у відповідності до неї – створення сприятливих умов для навчання фахівців даного профілю, як у державних, так і приватних ЗВО.

Існування приватних ЗВО є, у цілому, позитивним, оскільки вони задовольняють надмірний попит на популярні спеціальності, а за рахунок вищих (у переважній більшості випадків) цін на навчання не створюють сильної конкуренції із державними установами освіти. Але їх надмірна кількість є непрямим показником неефективності планування галузевої структури освіти, адже це може означати, по-перше, що не приділяється увага належній підготовці фахівців за певними спеціальностями (яких, наприклад, формально не існує у переліку державних ЗВО, або навчальні програми за ними є застарілими); по-друге – майбутніх працівників не влаштовує загальний підхід до організації навчання, тому вони готові витратити власні кошти на послуги приватних установ, які прислухаються до вимог потенційних споживачів і оперативно вносять зміни у змістову складову освітніх програм, графіки навчання та ін. Деякі сфери діяльності, наприклад, інформаційні технології, розвиваються занадто швидко для бюрократичного апарату галузі вищої освіти, і ІТ підприємства фінансують власні навчальні центри, які тісно поєднують навчання із практичними завданнями та мають скорочений, у середньому від 1 до 2 років, термін навчання. Популярними є і короткострокові курси, присвячені вузькоспеціалізованим напрямам, потреба у фахівцях з яких існує сьогодні, а якщо у майбутньому ці знання не будуть актуальними – знову за 3-6 місяців фахівець зможе швидко переорієнтуватися на схожий напрям діяльності. Для випускників таких курсів отримання документу про освіту є другорядним у порівнянні із гарантією працевлаштування за спеціальністю. Питання, чи становить загрозу система інклюзивного навчання традиційній освіті, є, на наш погляд, недоречним, оскільки на рівні системи управління освітою потрібно не шукати шляхів, як штучно позбутися від реальних та потенційних конкурентів, а забезпечити умови, у яких будь-який сертифікований заклад освіти зможе запропонувати належну підготовку фахівця, який у майбутньому підвищуватиме інтелектуальний потенціал

робочої сили.

Процеси глобалізації спричинили істотний вплив на структуру національних ринків праці. Формування попиту і пропозиції на фахівців різних галузей (а завдяки спрощенню міграційних процедур до трудової міграції долучається все більше представників традиційних, суто промислових секторів виробництва) слід розглядати у розширеній моделі – окрім вимог та обмежень локального ринку, потрібно враховувати змінні глобальної економічної системи. Тобто, якщо у країні на сьогодні не існує потреби у певних спеціалістах, але така потреба існує у інших країнах, варто оцінити потенціал експорту освітніх послуг. Це стосується як прийому на навчання іноземців, так і підготовки громадян країни для праці за кордоном. Традиційно вважається, що виїзд за кордон висококваліфікованих спеціалістів провокує, по-перше, зменшення потенціалу національної робочої сили і, відповідно, зниження конкурентоздатності місцевих підприємств, по-друге – неефективне витрачання державних коштів на навчання цих спеціалістів, адже вони не повертають вкладені кошти, працюючи у системі національного господарства. Такий підхід у сучасних умовах є не зовсім вірним. Трудова міграція не означає невідворотну втрату зв'язків із власною країною, навпаки, фахівці, що працюють на іноземних підприємствах, стимулюватимуть укладення комерційних угод із компаніями тієї країни, з якої вони прибули. А для певного переліку спеціальностей це є необхідною умовою професійного зростання. Варто припустити, що у майбутньому існуватиме практика обміну спеціалістами між підрозділами різних компаній (які, звичайно, не є прямими конкурентами). "Глобальна людина" має інші спосіб життя і цінності, тому концепція підготовки і мотивації персоналу також потребує змін. Забезпечення мобільності, хоча б у межах країни, у процесі навчання, стане ключовою конкурентною перевагою ЗНО; її також можна було класифікувати як додатковий тип освітнього туризму.

Прерогативою держави є регулювання пропозиції кваліфікованої робочої сили через систему вищої освіти. Коротко порядок дій прийняття рішення щодо забезпечення національного ринку у фахівцях тієї чи іншої спеціальності наведено на рис. 2.10.

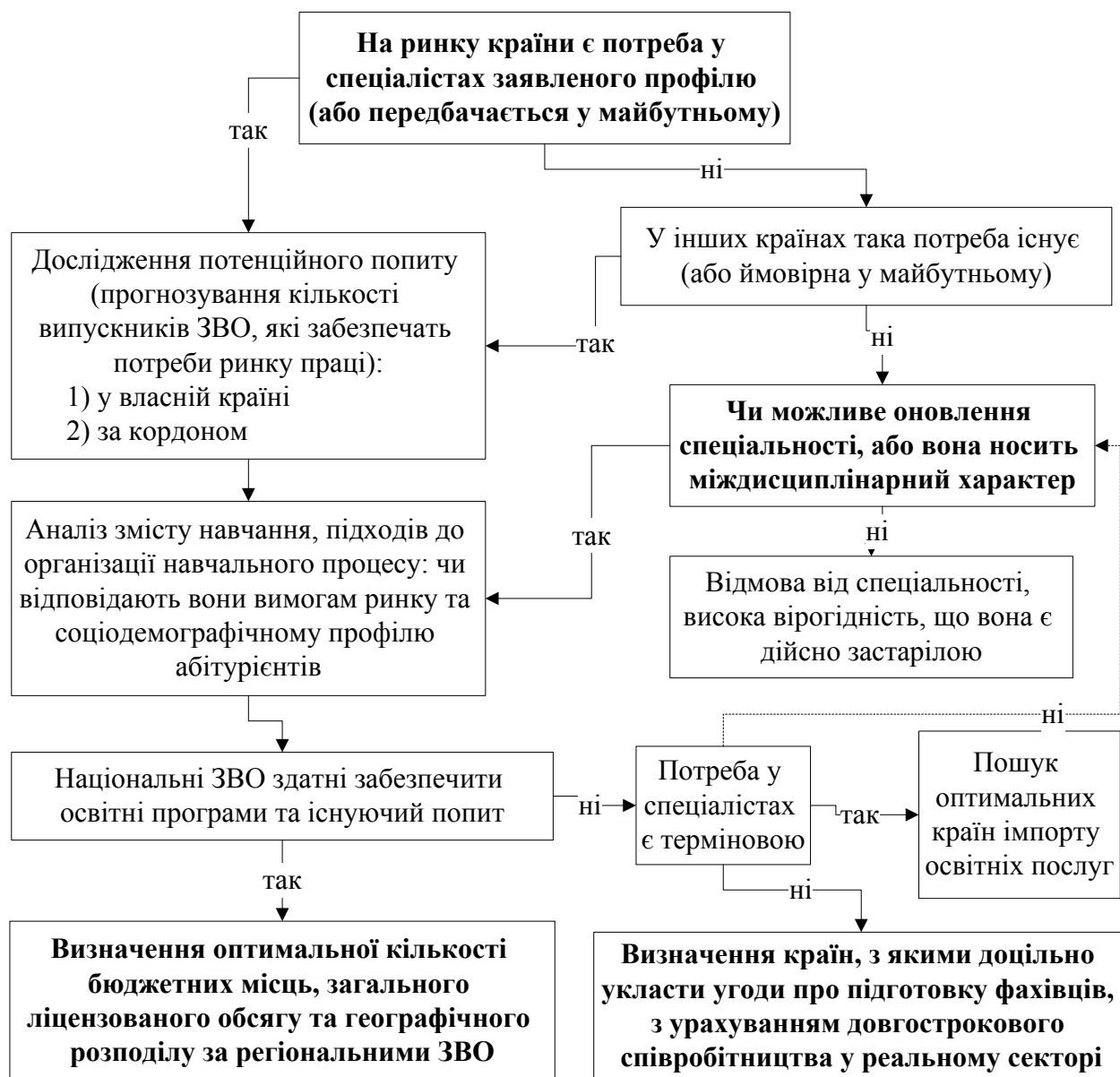

Рис. 2.10. Порядок дій прийняття рішення щодо забезпечення підготовки фахівців

Більш мобільним та адаптивним є сектор послуг, тому аналіз відповідності попиту та пропозиції робочої сили було проведено на прикладі галузі туризму [99]. Необхідно було з'ясувати: 1) як забезпечується у цілому попит на досліджувані спеціальності (було обрано дві споріднені, "Туризм" і "Готельно-ресторанна справа"); 2) чи є збалансованим регіональний розподіл ЗВО та потенційних роботодавців, іншими словами, чи існуватимуть передумови для внутрішньої трудової міграції. На основі переліку ЗВО із наявними на серпень 2018 р. ліцензіями на підготовку за спеціальностями 241 "Готельно-ресторанна справа" та 242 "Туризм"

[132] було проведено аналіз структури ліцензійних обсягів на підготовку фахівців за вказаними спеціальностями (результат представлено у табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Структура ліцензійних обсягів, 2018 р.

Освітній ступінь (ОС)	241 "Готельно-ресторанна справа"		242 "Туризм"		Разом ОС
	Ліцензійний обсяг	% від ОС	Ліцензійний обсяг	% від ОС	
доктор філософії	18 (2)*	29,5	43 (5)	70,5	61
магістр	1705 (30)	31,8	3660 (64)	68,2	5365
бакалавр	7870 (71)	40,7	11475 (124)	59,3	19345
молодший спеціаліст	4455 (66)	60,2	2940 (62)	39,8	7395
Разом спеціальність	14048 (169)	43,7	18118 (255)	56,3	32166
<i>у % від загального обсягу за освітніми ступенями</i>					
доктор філософії	0,1		0,2		0,2
магістр	12,1		20,2		16,7
бакалавр	56,0		63,3		60,1
молодший спеціаліст	31,7		16,2		23,0
Разом спеціальність	100		100		100

* у дужках вказана кількість ЗВО, що мають ліцензії за даною спеціальністю

Спеціальність "Туризм" є популярнішою серед ЗВО (підготовку здійснюють 255 закладів), основні причини – її універсальність (навчальні плани включають дисципліни з організації готельного господарства) та значно легші умови ліцензування та акредитації, особливо вимоги до матеріально-технічної бази. Але співвідношення кількості місць на різних рівнях освіти помітно відрізняється. Урівноваженішою є підготовка на ОС "бакалавр" – з наявних місць 41% належить спеціальності "Готельно-ресторанна справа" і 59% – спеціальності "Туризм". На вищих рівнях це співвідношення складає приблизно 30 і 70% відповідно.

Найбільший ліцензований обсяг припадає на ОС бакалавра (60%) і молодшого спеціаліста (23%), частка ОС доктора філософії на сьогодні надзвичайно мала. Це пояснюється тим, що наукова спеціальність є новою в Україні, її було запроваджено водночас із введенням нової класифікації галузей знань із 2016 р.

Якщо ЗВО готує здійснює підготовку фахівців готельно-ресторанного обслуговування, у більшості випадків відкрито і підготовку з туристичної діяльності (табл. 2.13).

Наявність спеціальностей у ЗВО

Освітній ступінь	Тільки 241 "Готельно-ресторанна справа"	Тільки 242 "Туризм"	Обидві спеціальності
Доктор філософії	0	3	2
Магістр	5	39	25
Бакалавр	9	62	62
Молодший спеціаліст	10	27	27

Розподіл ліцензованих обсягів за регіонами є неоднорідним. У Кіровоградській області взагалі немає ЗВО, що готують фахівців з туризму. Більше 3 тис. випускників з готельно-ресторанної справи можуть готувати ЗВО м. Києва, приблизно по 1 тис. – ЗВО Дніпропетровської, Львівської, Миколаївської та Харківської областей; з туризму – майже 5 тис. осіб – ЗВО м. Києва, 2 тис. – Львова, від 900 до 1,5 тис. осіб – ЗВО, що розташовані у Запорізькій, Харківській, Одеській, Дніпропетровській, Івано-Франківській областях (табл. 2.14 – 2.15).

Під час обґрунтування ліцензованих обсягів підготовки фахівців, а також перерозподілу робочої сили за регіонами, варто враховувати не лише кількість профільних підприємств, а й їх масштаби діяльності і навантаження. Для колективних засобів розміщування, туроператорів та турагентів таким показником може слугувати кількість обслуговуваних осіб. На основі даних Держслужби статистики та ЄДЕБО розраховано абсолютні та відносні показники, що характеризують діяльність підприємств галузі туризму та максимальний потенціал пропозиції кваліфікованої робочої сили. Результати представлено у табл. 2.15.

У 2017 р. найбільше завантаження спостерігалось на колективних засобах розміщування м. Києва та області, Львівської, Полтавської, Хмельницької областей – у середньому більше 2 тис. обслуговуваних осіб на підприємство за рік, менше 1 тис. осіб – у Волинській, Одеській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській областях. Найбільше туристів припадало на туроператорів та турагентів м. Києва та області – 2 тис. осіб, понад 500 тис. обслуговували підприємства Івано-Франківської, Львівської та Вінницької області. Менше 200 туристів на рік зверталися до суб'єктів туристичної діяльності (без урахування послуг екскурсійних бюро) у Рівненській, Миколаївській, Сумській та Луганській областях.

Таблиця 2.14

Розподіл кількості ЗВО та ліцензійних обсягів за регіонами України, 2018 р.

№	Область	241 "Готельно-ресторанна справа"								242 "Туризм"							
		доктор філософії		магістр		бакалавр		молодший спеціаліст		доктор філософії		магістр		бакалавр		молодший спеціаліст	
		ВНЗ	обсяг	ВНЗ	обсяг	ВНЗ	обсяг	ВНЗ	обсяг	ВНЗ	обсяг	ВНЗ	обсяг	ВНЗ	обсяг	ВНЗ	обсяг
1	м. Київ	1	13	5	540	9	1890	6	635	2	28	15	1010	24	3380	8	570
2	Вінницька			1	50	4	400	3	255			1	60	4	395	3	130
3	Волинська					2	90	4	195			1	50	4	195	1	25
4	Дніпропетровська			1	35	5	720	6	610			3	200	9	660	2	105
5	Донецька					1	40	2	60			1	40	3	90	2	55
6	Житомирська							2	55			1	30	3	100	1	60
7	Закарпатська			1	25	2	140	4	175			2	65	3	230	6	225
8	Запорізька			1	30	8	650	3	140			5	290	11	1015	5	200
9	Івано-Франківська			1	35	2	170	6	325			2	90	4	485	8	325
10	Луганська			1	40	2	500	1	30			2	75	2	295		
11	Львівська	1	5	2	110	6	650	3	255	2	10	5	450	11	1265	5	285
12	Миколаївська			2	75	5	630	4	305			1	15	4	370	1	75
13	Одеська			2	125	3	325	3	275			4	300	7	555	2	120
14	Полтавська			1	75	1	300	3	110			2	100	4	225		
15	Рівненська							2	150			2	130	2	110	3	95
16	Сумська							2	80			1	20	1	90		
17	Тернопільська					3	150	3	125			2	100	2	225	3	170
18	Харківська			4	240	5	485	3	255	1	5	5	325	8	680	2	140
19	Херсонська			1	40	2	100	1	100			1	20	3	155	1	30
20	Хмельницька			2	75	3	140	2	115			1	40	6	220	3	105
21	Черкаська			4	150	6	400	1	35			4	140	6	370	4	140
22	Чернівецька			1	60	1	60	1	60			2	80	2	270	2	85
23	Чернігівська					1	30	1	110			1	30	1	95		
Разом		2	18	30	1705	71	7870	66	4455	5	43	64	3660	124	11475	62	2940
Середній обсяг		9		57		111		68		9		57		93		47	

Розподіл туристичних підприємств за регіонами України та їх завантаження

№	Область	Кількість колективних засобів розміщення	Кількість осіб, що перебували у закладах	Обслуговуваних осіб / заклад	Кількість туроператорів та турагентів	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	Обслуговуваних осіб / заклад	Випускників ЗВО, 241 "Готельно-ресторанна справа"	Кількість обслуговуваних / випускників, осіб	Випускників ЗВО, 242 "Туризм"	Кількість обслуговуваних / випускників, осіб
	Україна	4 115	6 661 177	1 619	3 300	2 806 426	850	14 030	475	18 075	155
1	м. Київ та область	344	1 448 963	4 212	1 013	2 043 071	2 017	3 065	473	4 960	412
2	Вінницька	85	161 649	1 902	66	38 634	585	705	229	585	66
3	Волинська	131	124 937	954	57	17 047	299	285	438	270	63
4	Дніпропетровська	228	422 857	1 855	325	75 526	232	1 365	310	965	78
5	Донецька	121	142 192	1 175	42	9 231	220	100	1 422	185	50
6	Житомирська	80	85 650	1 071	44	9 516	216	55	1 557	190	50
7	Закарпатська	250	313 082	1 252	60	14 652	244	340	921	520	28
8	Запорізька	374	319 594	855	152	47 675	314	820	390	1 505	32
9	Івано-Франківська	274	340 680	1 243	95	73 309	772	530	643	900	81
10	Кіровоградська	46	58 553	1 273	38	8 436	222	0	-	0	-
11	Луганська	29	32 974	1 137	17	2 825	166	570	58	370	8
12	Львівська	337	987 866	2 931	239	175 150	733	1 015	973	2 000	88
13	Миколаївська	271	209 681	774	61	11 805	194	1 010	208	460	26
14	Одеська	529	478 104	904	240	72 302	301	725	659	975	74
15	Полтавська	107	261 530	2 444	91	19 032	209	485	539	325	59
16	Рівненська	52	98 798	1 900	57	11 168	196	150	659	335	33
17	Сумська	52	58 098	1 117	58	11 185	193	80	726	110	102
18	Тернопільська	66	125 262	1 898	43	9 558	222	275	455	495	19
19	Харківська	175	292 245	1 670	258	51 929	201	980	298	1 145	45
20	Херсонська	225	161 183	716	61	20 278	332	240	672	205	99
21	Хмельницька	90	183 297	2 037	81	26 829	331	330	555	365	74
22	Черкаська	119	174 712	1 468	90	20 953	233	585	299	650	32
23	Чернівецька	81	120 017	1 482	61	20 341	333	180	667	435	47
24	Чернігівська	49	59 253	1 209	51	15 974	313	140	423	125	128

Для спрощення розрахунків припустимо, що усі випускники ЗВО кожного з освітніх ступенів виходять на ринок праці (крім докторів філософії, які займатимуться дослідницькою діяльністю). Частина студентів, які водночас навчаються у магістратурі і працюють (підчас неофіційно), у останні роки зросла, тому випускників-бакалаврів можна додавати до загальної пропозиції робочої сили.

Перш за все потребуватимуть нових працівників ті підприємства, які обслуговують найбільше число відвідувачів. Співвідношення кількості обслуговуваних осіб КЗР та суб'єктами туристичної діяльності з обсягами випуску відповідно за спеціальностями "Готельно-ресторанна справа" і "Туризм" вказуватимуть на легкість чи складність працевлаштування.

Найбільша кількість обслуговуваних відвідувачів у готелях та аналогічних засобах розміщування була у Житомирській, Донецькій, Львівській та Закарпатській областях (більше 900 на 1 потенційного випускника ЗВО), за рівнем завантаження туроператорів та турагентів лідирують м. Київ та область (більше 400 відвідувачів на 1 нового працівника), Чернігівська (127) та Сумська (101) області.

Щорічно ЗВО України можуть випускати на ринок праці більше 32 тис. фахівців із туризму (з яких 24,7 тис. бакалаврів та магістрів, тобто випускників, найбільш зацікавлених у працевлаштуванні). У 2017 р. на підприємствах галузі туризму працювало 228 тис. осіб (1,4% від сукупної кількості зайнятих у країні), за прогнозами на 2018 р., ця цифра досягне 243 тис. [129]. Але відбуватиметься поступовий спад абсолютного приросту кількості нових робочих місць (рис. 2.11).

На протязі усіх досліджуваних років, частішими були від'ємні значення відносних темпів приросту, позитивні ж, за виключенням декількох років, рідко перевищували 5%. Тобто якщо припустити, що контингент студентів, що вивчають готельно-ресторанну справу і туризм, в усіх ЗВО, буде максимальним (у тому числі завдяки залученню абітурієнтів із споріднених видів діяльності), і щонайменше 90% випускників прагнутимуть навчатися далі і з тих 10%, що вийдуть на ринок праці, щонайменше 95% шукатимуть роботу за отриманою спеціальністю, то щорічний приріст робочих місць повинен триматися на рівні 7 637 одиниць.

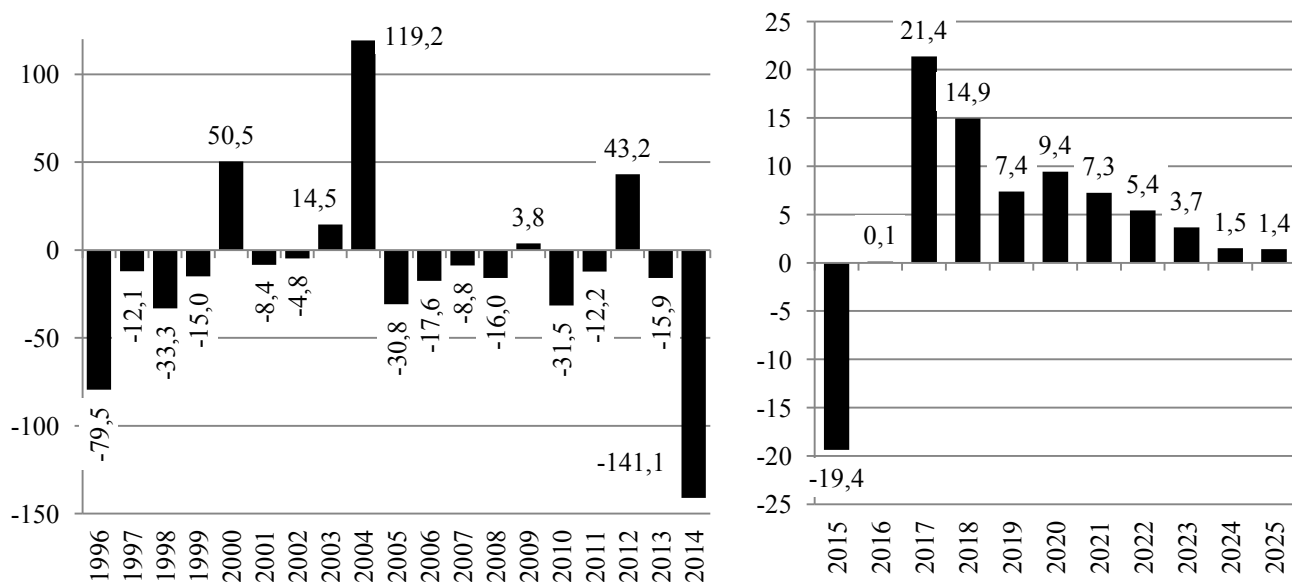

Рис. 2.11. Абсолютний приріст кількості зайнятих у туристичній галузі в Україні, тис. осіб (у розрахунку до попереднього року)

У обчисленнях не враховувалась кількість докторів філософії, оскільки, по-перше, здобувачі даного ступеня часто або вже працевлаштовані, або працюватимуть надалі у наукових установах, а не на підприємствах; по-друге, на даний час ліцензійний обсяг за даною категорією є достатньо малим.

Отже, теоретично у найближчі роки попит на ринку праці відповідатиме пропозиції, із незначними коливаннями. Найпростіша формула щорічного запиту робочих місць враховує два корегуючих параметра:

$$\begin{aligned}
 & (1 - s_1) * w_1 * \text{ліцензійний обсяг випуску молодших спеціалістів} + \\
 & + (1 - s_2) * w_2 * \text{ліцензійний обсяг випуску бакалаврів} + \\
 & + w_3 * \text{ліцензійний обсяг випуску магістрів}
 \end{aligned} \tag{2.1}$$

$$\begin{aligned}
 & (1 - 0,9) * 0,95 * 7\,395 + (1 - 0,9) * 0,95 * 19\,345 + 0,95 * 5\,365 = \\
 & = 702,5 + 1\,837,8 + 5\,096,7 = 7\,637
 \end{aligned}$$

де: s_i – частка випускників, які продовжуватимуть навчання після здобуття відповідного освітнього ступеня (у одиничному вимірі);

w_i – частка випускників, які прагнутимуть працювати за отриманою спеціальністю (у одиничному вимірі).

Також не враховувалась невідповідність кількості наявних місць між різними освітніми ступенями. Якщо ліцензований обсяг підготовки бакалаврів перевищує у цілому кількість випускників за ступенем "молодший спеціаліст" приблизно на 12 тис. місць, то лише 27% бакалаврів забезпечені місцями у магістратурі. Наочніше це представлено у табл. 2.16.

Таблиця 2.16

Коефіцієнт покриття попереднього освітнього ступеня, на 100 місць

Коефіцієнт покриття	241 "Готельно-ресторанна справа"	242 "Туризм"	Разом освітній ступінь
доктор філософії / магістр	1,1	1,2	1,1
магістр / бакалавр	21,7	31,9	27,7
бакалавр / молодший спеціаліст	176,7	390,3	261,6

У 2018-2019 н.р. тільки 1 випускник магістратури із 100 мав змогу вступити до докторантури, і у середньому 27 випускників-бакалаврів із 100 осіб могли б продовжувати навчання у магістратурі. Навпаки, на 261 місце у бакалавріаті претендуватиме 100 випускників ОС "молодший спеціаліст".

Щодо останніх, ці абітурієнти зараховуються звичайно на старші курси (компенсуючи відтік студентів, які з різних причин вирішили не продовжувати навчання), тому не складають конкуренцію для тих, хто вступає з 1 курсу на повний цикл навчання.

Для достовірного прогнозу, зрозуміло, необхідно враховувати набагато більшу кількість чинників впливу і тенденції, які характеризуватимуть попит на освітні послуги у галузі туризму на протязі 3 – 5 років. Основними з них є:

невиконання заявленого ліцензійного обсягу багатьма ЗВО, особливо на рівні підготовки магістрів та докторів філософії, що значно зменшує кількість випускників за профільними спеціальностями;

навпаки, частина робіт не вимагає спеціальної освіти та може виконуватися некваліфікованими працівниками або фахівцями з інших галузей;

міграція здобувачів між спеціальностями, часто не у межах споріднених видів діяльності (наприклад, випускники з дипломом бакалавра туризму все частіше намагаються отримати іншу професію);

працевлаштування за кордоном.

Основні показники навчання іноземних громадян в Україні наведені в табл. 2.17 [104].

Таблиця 2.17

Розподіл іноземців за ЗВО України, 2017–2018 навчальний рік [131]

ЗВО	Показники	Осіб	Країни, з яких прибуло найбільше іноземців
1	2	3	4
Коледжі, технікуми, училища	Всього навчається	155	Білорусь (58), Російська Федерація (24), Азербайджан (11), Японія (11), Вірменія (6), Таджикистан (5); з інших країн – менше 5 осіб
	Прийнято на початковий цикл навчання	41	Російська Федерація (9), Японія (5), Азербайджан (4), Таджикистан (3), Білорусь (2), Вірменія (2), Ізраїль (2), Узбекистан (2), Киргизстан (2); з інших країн – менше 2 осіб
	Випущено після завершення повного циклу навчання	31	Грузія (13), Білорусь (4), Російська Федерація (3), Азербайджан (3), Камерун (2), по 1 випуснику – Афганістан, Сербія, Японія, Молдова, Туркменістан, Італія
	Співвідношення кількості прийнятих на початковий цикл до кількості випусників		
Університети, академії, інститути	Всього навчається	48 836	Індія (7666), Азербайджан (6679), Туркменістан (3669), Марокко (3529), Нігерія (2705), Грузія (2101), Єгипет (1884), Узбекистан (1867), Йорданія (1733), Ізраїль (1524), Туреччина (1393), Китай (1269), Гана (1242); з інших країн – менше 1 тис. осіб
	Прийнято на початковий цикл навчання	8 013	Марокко (1120), Індія (921), Туркменістан (696), Азербайджан (633), Єгипет (378), Нігерія (328), Туреччина (296), Китай (282), Узбекистан (249), Іран (223), Ізраїль (207), Гана (205); з інших країн – менше 200 осіб
	Випущено після завершення повного циклу навчання	10 814	Туркменістан (2250), Азербайджан (1950), Нігерія (752), Індія (722), Грузія (568), Ірак (443), РФ (381), Йорданія (369), Китай (366), Молдова (330), Марокко (329), Туреччина (234); з інших країн – менше 200 осіб
	Співвідношення кількості прийнятих на початковий цикл до кількості випусників		
Разом ЗВО	Всього навчається	48 991	Індія (7667), Азербайджан (6690), Туркменістан (3672), Марокко (3529), Нігерія (2705), Грузія (2105), Єгипет (1885), Узбекистан (1870), Йорданія (1733), Ізраїль (1528), Туреччина (1393), Китай (1269), Гана (1242); з інших країн – менше 1 тис. осіб
	Прийнято на початковий цикл навчання	8 054	Марокко (1120), Індія (922), Туркменістан (697), Азербайджан (637), Єгипет (378), Нігерія (328), Туреччина (296), Китай (282), Узбекистан (251), Іран (223), Ізраїль (209), Гана (205); з інших країн – менше 200 осіб
	Випущено після завершення повного циклу навчання	10 845	Туркменістан (2251), Азербайджан (1953), Нігерія (752), Індія (722), Грузія (581), Ірак (443), Російська Федерація (384), Йорданія (369), Китай (366), Молдова (331), Марокко (329), Туреччина (234); з інших країн – менше 200 осіб
	Співвідношення кількості прийнятих на початковий цикл до кількості випусників		

Дані таблиці свідчать про вкрай низьку популярність ЗВО I-II рівнів акредитації серед іноземних абітурієнтів – а отже, про відсутність перспектив працевлаштування для представників кваліфікованих робітничих професій.

Проте, така тенденція не є виключною для України. Навчання за кордоном у переважної більшості абітурієнтів асоціюється із отриманням повної вищої освіти та подальшим працевлаштуванням на керівних посадах, хоч у своїй країні, хоч у іншій. Якщо ж необхідна мінімальна кваліфікація для посад нижчого рангу, як правило, міжнародні компанії, що приймають іноземців, організують власні курси та програми навчання, які залишаються поза офіційними статистичними спостереженнями і, що головне, дають більше шансів на працевлаштування.

У цілому негативною тенденцією є зменшення кількості прийнятих на початковий цикл навчання до кількості випускників, що завершили повний цикл. У 2017–2018 навч. році він склав у середньому 0,7. Це означає, що на 10 випускників приходить лише 7 нових студентів, і у майбутньому можна прогнозувати зменшення кількості випущених спеціалістів, адже ще необхідно врахувати коефіцієнт незавершеності навчання, а з прийняттям нових умов ліцензійних умов провадження освітньої діяльності – скорочення обсягів вільних місць у ЗВО, на які можуть претендувати потенційні здобувачі з-за кордону.

Розподіл іноземних кількості студентів за регіонами України представлено у табл. 2.18.

Таблиця 2.18

Розподіл іноземних громадян за регіонами України, 2017/2018 н.р. [131]

№	Область	Осіб	Частка (%)	№	Область	Осіб	Частка (%)
1	Харківська	13 466	27,49	13	Закарпатська	895	1,83
2	м. Київ	10 772	21,99	14	Миколаївська	676	1,38
3	Одеська	5 286	10,79	15	Черкаська	637	1,30
4	Дніпропетровська	2 985	6,09	16	Рівненська	301	0,61
5	Запорізька	2 228	4,55	17	Луганська	258	0,53
6	Вінницька	1 881	3,84	18	Херсонська	152	0,31
7	Тернопільська	1 731	3,53	19	Кіровоградська	80	0,16
8	Сумська	1 675	3,42	20	Волинська	41	0,08
9	Івано-Франківська	1 590	3,25	21	Київська	38	0,08
10	Полтавська	1 527	3,12	22	Житомирська	35	0,07
11	Львівська	1 498	3,06	23	Чернігівська	18	0,04
12	Чернівецька	1 210	2,47	24	Хмельницька	11	0,02

Перше місце посідає Харківська область – у місцевих ЗВО навчалося майже 13,5 тис. іноземців на всіх курсах у 2017/2018 н.р., м. Київ друге за рейтингом – 10,8 тис. студентів (сукупна частка двох регіонів складає 49,5%). На наступні за рейтингом 10 областей припадає 44 % іноземних студентів (в них кількість осіб, що навчаються за усіма циклами освіти, перевищує 1 тис. осіб). На останні 12 областей приходиться лише 6,41 % студентів, а у Донецькій області не було зареєстровано жодного здобувача. Змінилися і напрями в'їзних потоків – хоча національні ЗВО є популярними серед абітурієнтів з країн Азії, за кількістю випущених та прийнятих на навчання лідирують різні країни, що свідчить про суттєві зміни у позиціонуванні України на світовому ринку освітніх послуг. Якщо раніше найбільше іноземних студентів прибувало з Туркменістану, то з минулого року набір скоротився більше ніж у 3 рази, натомість з Марокко прибуло понад 1 тис. осіб.

Динаміка географічних змін показників прийому іноземних студентів наведена на рис. 2.12.

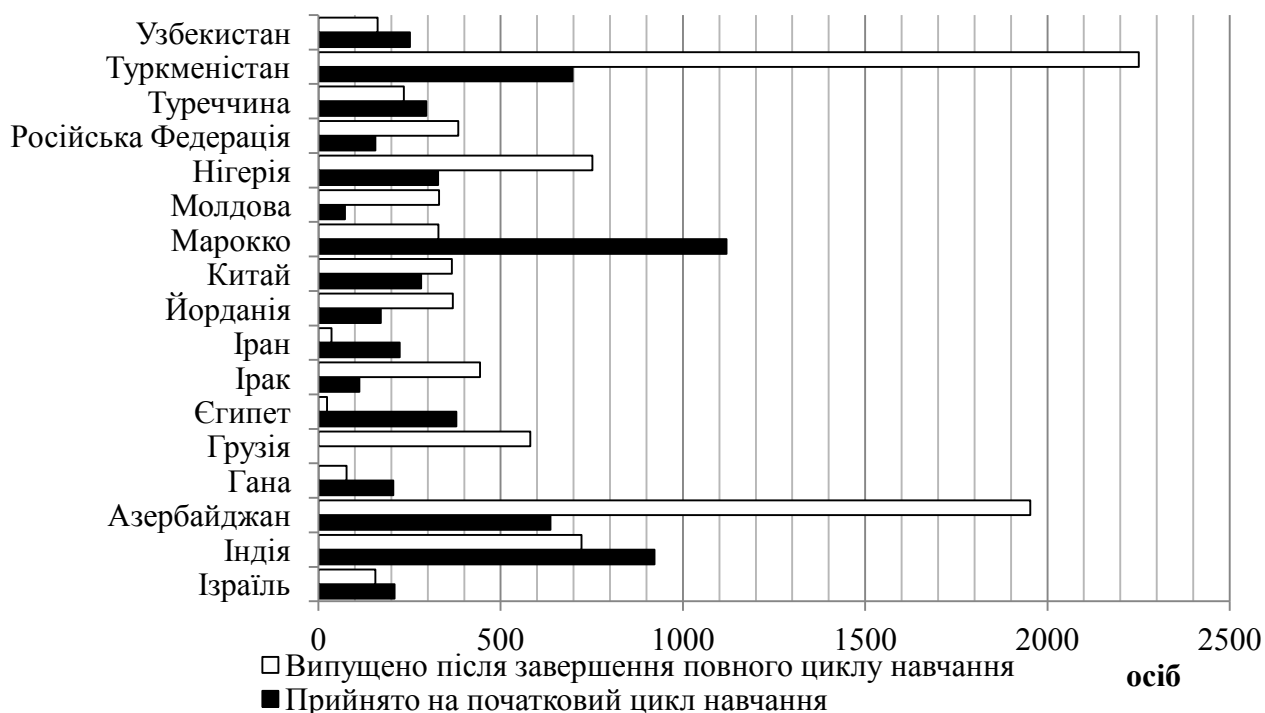

Рис. 2.12. Географія потоків іноземних студентів до України у 2017–2018 н. р.

Якщо збільшення обсягів прийому у порівнянні з випусками минулих років є позитивною тенденцією, то їх зменшення – відповідно несприятлива ситуація,

яка потребує пошуку причин та прийняття заходів із додаткового привернення студентів. Виключенням є принципові геополітичні зміни чи практика регулювання міжнародної освіти країни, з якої прибувають студенти – тоді у приймаючої сторони може не бути можливостей до відновлення звичної кількості іноземних студентів. Наприклад, у Туркменістані декілька років тому змінилася політика щодо працевлаштування громадян країни з закордонними дипломами про вищу освіту на користь резидентів, що отримали диплом у національних ЗВО – зрозуміло, що абітурієнти переорієнтувалися на внутрішній ринок, щоб отримати гарантовані робочі місця.

Сучасний глобальний ринок будується на парадигмі вільної торгівлі та ініціативного підприємництва. Конкуренція у міжнародному середовищі є достатньо високою, і серед численної кількості пропозицій споживач вибере найлегший та найзручніший для себе варіант. Проаналізувавши певну кількість експертних висновків, побудованих на опитуваннях іноземних студентів, та досліджень національних ринків, автор виявив такі основні критерії, наявність яких робить освіту в іншій країні привабливою для іноземних громадян:

- низька криміногенна обстановка у країні та впевненість у особистій безпеці;
- зрозумілі та реальні умови вступу до навчальних закладів;
- забезпечення належною транспортною та побутовою інфраструктурою;
- для географічно віддалених країн або для країн із суттєвими відмінностями у суспільних відносинах необхідним є підготовчий етап, від одного місяця до року, протягом якого майбутній студент вивчає мову та культуру країни;
- зміст навчання та цікаві освітні програми;
- наявність угод академічної мобільності та взаємне визнання документів про освіту;
- виправдана і економічно обґрунтована ціна навчання.

У результаті дослідження було виявлено суттєві зміни географічної структури експорту освітніх послуг України, що потребує подальшого аналізу передумов таких змін та розроблення дієвих стратегій співпраці із закордонними контрагентами за новими напрямками залучення іноземних студентів. Якщо раніше най-

більша їх кількість прибувала із Туркменістану та інших країн Центральної Азії, у минулому навчальному році на початковий рівень вищої освіти вступило більше однієї тис. абітурієнтів із Марокко, також зростає кількість студентів із Індії, а з Китаю, навпаки, скорочується. Україна у цілому характеризується вкрай диверсифікованим у географічному розрізі експортом освітніх послуг, тому втрата одного-двох ринків є неприємною, але не фатальною ситуацією. На рівні держави не існує одностайних пріоритетів у виборі тієї чи іншої країни, з якої приймаються студенти на навчання; спрямування потоків більше залежить від практики окремих ЗВО та регіональної економічної політики. За даними на вересень 2018 р. [180], найбільше студентів з України навчається у Польщі (29 253 особи) та Російській Федерації (22 440 осіб). Усього у світі 23 країни, що прийняли на навчання більше 200 громадян України. Розподіл наведено у табл. 2.19.

Таблиця 2.19

Країни-лідери з прийому студентів з України

№	Країна	Кількість студентів з України	Загальна кількість іноземних студентів	Частка студентів з України у загальній кількості іноземних студентів
1	Польща	29253	54734	53,45
2	Російська Федерація	22440	243752	9,21
3	Чехія	2674	42812	6,25
4	Італія	2552	92655	2,75
5	США	1615	971417	0,17
6	Франція	1226	245349	0,50
7	Австрія	1194	70484	1,69
8	Угорщина	1105	26155	4,22
9	Сполучене Королівство	978	432001	0,23
10	Канада	873	189478	0,46
11	Словаччина	786	10072	7,80
12	Ізраїль	607	10471	5,80
13	Болгарія	570	12201	4,67
14	Туреччина	533	87903	0,61
15	Іспанія	399	53409	0,75
16	Швейцарія	342	51911	0,66
17	Білорусь	294	17570	1,67
18	Греція	291	23734	1,23
19	Норвегія	262	10880	2,41
20	Румунія	248	25824	0,96
21	Латвія	233	6465	3,60
22	Швеція	217	28029	0,77
23	Фінляндія	208	23197	0,90

Приклад Польщі є унікальним, оскільки більше половини експорту освітніх послуг походить з України. Насправді, місцеві ЗВО отримували максимально можливу підтримку від уряду щодо політики залучення студентів України. Це якраз співпало із початком економічної кризи та реформувань національної системи освіти в Україні.

З 2015/2016 н. р. в Україні за кількістю іноземних студентів спостерігається від'ємне сальдо з подальшим погіршенням цього показника для українських вищих навчальних закладів. Цей процес має серйозне підґрунтя, що складається з багатьох чинників, для подолання дії яких потрібно докласти зусиль на всіх рівнях освітянського простору, і в першу чергу це формування державної політики щодо підтримки системи вищої освіти в цілому [130].

Постійно збільшується кількість студентів з України, які навчаються у ЗВО за кордоном. За даними [180], з 2012 по 2017 р. кількість студентів з України, які навчалися за кордоном, зросла на 40 тис. осіб і становила 77 219, тоді як прибуло до України на навчання лише 52 768 іноземних студентів (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Кількість студентів з України, які навчалися за кордоном

Макрорегіон	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Разом у світі	37216	42530	49966	68295	77263	77219
Арабські держави	90	113	122	160	200	196
Африка на південь від Сахари	19	19	23	25	23	21
Латинська Америка та Карибський басейн	138	151	165	176	191	191
Південна та Західна Азія	9	5	9	11	12	12
Північна Америка та Західна Європа	15323	15840	16324	17133	17557	17557
Східна Азія і Тихоокеанський басейн	231	279	310	318	381	376
Центральна Азія	131	131	170	163	211	201
Центральна та Східна Європа	21275	25992	32843	50309	58688	58665

Найпопулярнішими серед студентів з України залишаються регіони Північної Америки та Європи, найменше виїжджають до країн Південної та Західної Азії та Африки на південь від Сахари.

У 2014/2015 навчальному році, за даними Українського державного центру міжнародної освіти [134], в Україні навчалися 63 172 іноземних студенти, при цьому залучення коштів до Державного бюджету становило близько 150

мільйонів доларів США. Додаткові річні витрати цих студентів на перебування в нашій країні склали близько \$300 мільйонів. Таким чином, залучення до навчання іноземних студентів є серйозним стимулом та точкою зростання як для окремого вищого навчального закладу, так і для держави та регіону в цілому. Кількарічне зростання дозволило Україні посісти гідне місце в чільній двадцятці світового рейтингу за кількістю іноземних студентів. Проте слід зазначити, що починаючи з 2015 року відбувалося суттєве зниження показників вхідної мобільності, що, перш за все, зумовлене складним соціально-політичним становищем держави. Але ситуація поступово вирівнюється, і у 2017/2018 р. в Україні було зареєстровано вже 66 310 іноземних студентів зі 147 країн світу. Також збільшилася кількість ЗВО, де навчалися іноземці: 185 закладів у 2015/2016 н.р., 228 – у 2016/2017 н.р., і 239 закладів – у 2017/2018 н.р.

Таким чином, збільшення експорту освітніх послуг, окрім прямого зростання ВВП, позитивно вплине і на економічну активність населення, в тому числі й на державному рівні, завдяки:

гармонізації навчальних процесів у вищій освіті в Україні із системою освіти провідних країн, а це, у свою чергу, підвищує її конкурентоспроможність та виводить на рівень світових стандартів;

залучення на навчання іноземних студентів, що активізує наукову діяльність академічних установ, виступаючи як чинник підвищення рейтингу ЗВО задля отримання конкурентних переваг в обранні студентами місця навчання;

стимулювання і фінансування розвитку соціальної та побутової інфраструктури у місцях перебування студентів, створення нових робочих місць;

отримання вітчизняними закладами вищої освіти можливості стати локомотивами розвитку регіону, так званими "містоутворюючими" підприємствами;

сприяння працевлаштуванню молодих кваліфікованих кадрів, зокрема випускників – іноземних студентів, на тлі процесів старіння населення, що притаманні більшості європейських країн, у тому числі й Україні (але терміново потребує вирішення проблема законодавчого регулювання перебування іноземців);

сприяння формуванню позитивного інтелектуального іміджу країни.

Висновки до розділу 2

1. Стан національної системи соціального забезпечення та практику регулювання трудових відносин висвітлюють умови праці у найбільш монополізованих – відповідно, незалежних від інституцій публічного регулювання – секторах. Фактичні монополісти, яким належить доступ до ресурсів, необхідних для виробництва високорентабельної затребуваної на міжнародному ринку продукції, часто виконують лише необхідний мінімум норм та законодавчих вимог, особливо з охорони праці. Масове перенесення підрозділів ТНК у розвинені країни мало на меті скорочення собівартості продукції – найперше, за такою суттєвою статтею витрат, як фонд заробітної плати, що ще повинен доповнюватися витратами на соціальні заходи. У ХХ ст. за кордон в основному переносили екологічно шкідливі виробництва і існувала потреба у некваліфікованій праці, ХХІ ст. ознаменувалося транснаціоналізацією високотехнологічних галузей та сфери послуг. Це спровокувало зростання потреби у навчальних закладах, які здатні підготувати кваліфікованих спеціалістів світового рівня у країнах, що розвиваються. і водночас – підвищення рівня безробіття та соціальну напруженість у країнах з високими доходами на душу населення.

2. Відповідно до теоретичних постулатів, глобальний ринок, на якому без перешкод здійснюється міжнародна міграція робочої сили, повинен був урівноважити параметри оплати праці – порівняти надвисокі та наднизькі і затвердити певний середньозважений еквівалент. Але насправді уніфікація просувається у сторону зниження – роботодавець постійно шукає найдешевший у межах допустимих норм кваліфікації варіант, а політика лібералізації бідних країн зі слабкою політикою захисту внутрішнього ринку і сприяння міжнародній міграції ще більше закріплює означену тенденцію.

3. Феномен лібералізації систем національної освіти є сучасною ознакою новітньої глобальної економічної системи. Держави починають перебудовувати власну систему освіти на замовлення або під тиском іноземних контрагентів. Разом із незначним позитивним ефектом, який досягається опрацюванням успішно-

го закордонного досвіду, втрачаються національні наукові школи і спеціалісти для цілих галузей.

4. Співвідношення між якістю освіти і добробутом населення не має чітко виражених меж і одностайного підходу до організаційно-економічних механізмів його забезпечення. Виділяються дві протилежні моделі: 1) держави свідомо не вкладають кошти у підготовку власних фахівців, забезпечуючи для громадян здобуття мінімального рівня знань, достатнього для формування споживчого попиту, а для стратегічних галузей, особливо інноваційних, запрошують закордонних вчених; 2) керуючись постулатом, що вчасно не розкриваючи потенціал власного населення, країна втрачає набагато більше, ніж інвестує у якісну систему освіти, держави практикують навчання максимальної кількості громадян, усвідомлюючи, що частина з них свідомо не буде займатися інноваційною діяльністю.

5. Аналіз макроекономічних показників добробуту населення доводить, що нижчий рівень доходів відповідає меншій фактичній тривалості навчання. Високий питомий ВВП відповідає тривалій освіті, але цей зв'язок не є прямо пропорційним. У групі найрозвиненіших країн існують розбіжності та крайні випадки, коли надвисокі доходи на душу населення не стимулюють громадян до отримання максимально можливого рівня освіти. Освіта, особливо вища, стала ознакою елітарності, а не обов'язковим чинником доходу

6. Позитивним наслідком глобальної трудової міграції стало зростання кількості іноземних студентів у різних країнах. Національні ЗВО, яким вже починало бракувати студентів із числа громадян країни, отримали додаткові надходження за рахунок експорту освітніх послуг, а регіони, де розміщуються крупні заклади освіти – розвиток супутньої інфраструктури. Бажання іноземців навчатися у тій чи іншій країні може стримуватися міграційним законодавством. Україна має низку невирішених проблем у цьому секторі, хоча залучення студентів з-за кордону є одним із пріоритетів розвитку національної системи освіти та зростання валютних надходжень до бюджету.

7. Одним із завдань макроекономічного рівня є регулювання чисельності економічно активного населення (пропозиції кваліфікованої робочої сили) через

систему вищої освіти за новітніми й перспективними спеціальностями. Запропоновано послідовність етапів визначення перспективних спеціальностей підготовки фахівців за відповідними напрямками щодо їх приналежності, яка враховує особливості попиту та пропозиції зарубіжних ринків праці щодо експорту та імпорту робочої сили. Представлена послідовність етапів дозволяє здійснити планування стратегії розвитку системи вищої освіти для забезпечення необхідної чисельності економічно активного населення щодо зростання валового національного продукту та є основою розробленого методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення. Перший, другий та третій етапи методичного підходу є підготовчими, за яким запропоновано здійснювати статистичний аналіз поточного стану світового ринку освітніх послуг за даними міжнародних організацій та визначати основні країни-конкуренти, до яких доцільно спрямувати потоки освітнього туризму, що сприятиме зростанню чисельності їх економічно активного населення. Визначено, що 30 країн – постачальників найбільшої кількості студентів у сфері освітнього туризму (у відповідності із запропонованим визначенням поняття) у 2017 р. забезпечили близько 50% зовнішньоторговельного обороту України цього року.

Згідно з четвертим, п'ятим і шостим етапами запропонованого методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення у третьому розділі буде здійснено рейтингування країн-потенційних імпортерів освітніх послуг в Україну за розробленими показниками.

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, викладені у третьому розділі, опубліковані у роботах автора [99, 101, 103-105].

У даному розділі використано літературні джерела [1-2; 9; 42; 52; 64; 68; 79; 83; 86-87; 91; 99; 101; 103-105; 109-110; 112-113; 115; 122-126; 128-135; 138; 142; 145-148; 150; 156; 158; 160-161; 167; 170; 180; 188; 193; 201-202; 210-211; 215; 220; 229-230; 236; 238; 242-243; 246; 251; 253; 255; 256].

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОСТАННЯ

ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ

РОБОЧОЇ СИЛИ НА ОСНОВІ ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ

3.1. Методичний підхід до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму

У другому розділі на основі переліку країн – найбільших постачальників іноземних студентів в Україну (усього було обрано 12 позицій, критерієм слугувала кількість вступників 2017-2018 н.р. понад 200 осіб) було визначено основних конкурентів на міжнародному ринку освітніх послуг. Ними є країни, до яких прямує найбільше студентів із обраних 12 пріоритетних партнерів. Було розраховано обсяг виїзних потоків для перших десяти географічних напрямів у рейтингу імпорту освітніх послуг і визначена їх інтенсивність. Усього таких країн виявилось 43 (включаючи Україну). Необхідно провести їх групування на основі 27 показників, що формують привабливість освіти для закордонних студентів, та розробити методику ранжування. Показники, що характеризують привабливість країни у галузі освіти, наведено у табл. 3.1 (складено автором за [129, 236, 256-257]).

Таблиця 3.1

Складові рейтингу привабливості освіти для іноземних студентів

№	Підгрупа	Обґрунтування, стимулятор або дестимулятор		Одиниця виміру
1	2	3		4
I	Перспективи працевлаштування та міжнародного співробітництва	Економічний розвиток країни та особливості регулювання ринку праці; а також можливість залишитися на роботу у даній країні		
1.1	Номінальний ВВП у цінах споживачів	C	Потенціал економіки країни, її статус на глобальному ринку	US\$ млрд.
1.2	ВНП на душу населення, за паритетом купівельної спроможності	C	Рівень доходів населення та узагалі спосіб життя у країні; вартість товарів масового вжитку, проживання, харчування, медичного обслуговування та ін.	US\$ / особу
1.3	Рейтинг країни у звіті Doing Business	C	Привабливість ділового середовища країни для іноземних інвестицій, легкість укладання зовнішньоекономічних угод	Ранг

1	2	3	4
1.4	Рейтинг країни відповідно до Global Innovation Index	С Рівень інноваційності національної економіки	Ранг
1.5	Рівень безробіття (частка від наявної робочої сили)	Д Розвиток національної економіки; ймовірність подальшого працевлаштування після закінчення ВНЗ	%
1.6	Зовнішньоторговельний оборот	С Ступінь присутності країни на глобальному ринку; перспективи міжнародного співробітництва та працевлаштування у компаніях, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю	US\$ млрд
1.7	Індекс гендерної нерівності (за даними Global Gender Gap report)	С Рівень демократичності та лояльності суспільства	Од.
1.8	Частка мігрантів у населенні країни	С Сприятлива міграційна політика держави, відкритість спрощення формальних процедур	%
II	Цікавість та безпечність перебування, наявність інфраструктури життєзабезпечення	Якість життя населення, відчуття комфортності у країні перебування, туристична привабливість країни	
2.1	Частка населення, яке користується послугами державного соціального забезпечення	С Наявність та якість програм соціального забезпечення, упровадження державою заходів із підвищення стандартів повсякденного життя, відсутність або мінімізація явищ крайньої бідності та зниження криміногенної обстановки	%
2.2	Частка населення, що користується принаймні мінімальною санітарною інфраструктурою	С Рівень стандартів життя населення, забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов скорочує вірогідність інфекційних захворювань та стимулює подорожі країною	%
2.3	Викиди CO ² у атмосферу	Д Стан довкілля, дотримання екологічних стандартів виробниками промислової продукції, активність населення із захисту довкілля	кілотон
2.4	Площа лісів (від загальної площі території країни)	С Підтримання державою належного стану довкілля, сприятливе середовище для активного відпочинку	%
2.5	Тривалість життя	С Чим вища тривалість життя населення, тим краще розвинена національна система охорони здоров'я та у цілому соціального забезпечення; існування попиту на робочу силу молодого віку	років
2.6	Рейтинг привабливості країни для туризму та інвестицій у туристичну діяльність (індекс ТТСІ)	С Відкритість країни для відвідувань, стимулювання державою ділової активності населення	Од.
2.7	Обсяг споживання туристичних послуг у межах країни (громадянами та іноземцями)	С Розвиненість рекреаційної інфраструктури. наявність об'єктів відвідування	US\$ млрд

1	2	3		4
2.8	Частка споживання туристичних послуг у межах країни (громадянами та іноземцями) від загального обсягу споживання	С	Цікавість перебування у країні, привабливість туристичних ресурсів для місцевих жителів та закордонних відвідувачів	%
2.9	Частка населення, що використовує послуги Інтернет	С	Доступність засобів зв'язку, відкритість країни, легкість пошуку інформації та встановлення ділових зв'язків	%
2.10	Частка міського населення	С	Концентрація інтелектуальних ресурсів, насиченість життя, наявність закладів дозвілля і розваг	%
2.11	Смертність від нещасних випадків (частка від загальної кількості смертей)	Д	Безпечність перебування у країні, дотримання належних умов праці	%
2.12	Кількість пасажирів, перевезених авіатранспортом (на вітчизняних та міжнародних рейсах авіаперевізників, зареєстрованих у країні)	С	Розвиненість шляхів сполучення, можливість швидко дістатися до країни	Тис. осіб
III	Якість освіти та легкість проходження формальних процедур	Отримання належних знань та вмінь, що дозволять знайти роботу у майбутньому, забезпеченість інфраструктурою освіти, сприяння державою прибуттю іноземних студентів		
3.1	Грамотність дорослого населення (частка людей у віці від 15 років (у % від усього населення), які володіють мінімально необхідними навичками читання та письма)	С	Поведінка та можливість спілкування на рівних із місцевим населенням, спосіб життя та проведення вільного часу, профіль типового споживача	%
3.2	Співвідношення кількості слухачів до кількості викладачів у ВНЗ	Д	Якість викладання та можливість надання додаткових консультацій іноземним студентам	Од.
3.3	Державне субсидування вищої освіти (% витрат від загального обсягу державного фінансування національної системи освіти)	С	Підтримка вищої освіти державою, можливість зменшити вартість навчання або отримати стипендію	%
3.4	Охоплення вищою освітою (співвідношення кількості студентів ВНЗ незалежно від віку до чисельності населення вікової групи, яка офіційно відповідає слухачам вищої освіти)	С	Пріоритетність вищої освіти, загальний рівень ерудованості та кваліфікації місцевого населення	%
3.5	Співвідношення середньої тривалості освіти, отримуваної громадянами країни, до максимальної тривалості	С	Підтвердження якості та затребуваності закладів освіти у країні, рівень професійних знань та умінь місцевого населення	Од.
3.6	Частка населення у віці від 25 років з освітнім ступенем бакалавра	С	Наявність ВНЗ та гарантована якість навчання на першому рівні вищої освіти	%
3.7	Частка населення у віці від 25 років з науковим ступенем доктора філософії і вище	С	Можливість продовжувати навчання у ВНЗ та займатися науково-дослідною діяльністю	%

Для кожної з трьох підгруп показників індексу було встановлено вагові коефіцієнти, усередині підгруп показники мали однакову вагу. Значення індексу для кожної країни розраховується за формулою:

(3.1)

де: \bar{x} – нормалізоване значення показника x ; w_1, w_2, w_3 – вагові коефіцієнти підгруп складових індексу:
 $w_1 = 0,3$ (підгрупа "Перспективи працевлаштування та міжнародного співробітництва");
 $w_2 = 0,4$ (підгрупа "Цікавість та безпечність перебування, наявність інфраструктури життєзабезпечення");
 $w_3 = 0,3$ (підгрупа "Якість освіти та легкість проходження формальних процедур").

Щоб зменшити вплив випадкових чинників, було розраховане середнє значення показників за 2015 – 2017 рр. (окрім рейтингів у звітах міжнародних дослідних установ, та на останню дату для тих, де дані за 2015 – 2017 рр. були відсутні). Вихідні дані до розрахунків рейтингу привабливості та групування країн наведено у додатку П.

Результати ранжування країн та групування (за допомогою кластерного аналізу) наведено далі за текстом. Макао довелося виключити із аналізу, оскільки не вистачало значної частини офіційних даних. Статистика за деякими показниками може країною взагалі не збиратися, і тому доводиться використовувати експертні оцінки. Так, наприклад, Австралія, Австрія, Німеччина, Нідерланди, Канада, Південна Корея, Гонконг, Нова Зеландія, Сполучене Королівство, США, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія не надають інформацію щодо грамотності дорослого населення, але, як державам-членам ОЕСД, за замовчуванням цей показник прирівнюється до 99%. Саме ця цифра використовується у міжнародних рейтингових індексах. Якщо у країні відсутні офіційні дані за якимсь показником або її не включено до міжнародного рейтингу, для показник-стимулятор приймає

найменше значення, дестимулятор – найбільше (тобто припускається, що з обраного переліку країн у країни з відсутніми даними найгірша позиція). З розрахунків довелося виключити показники $x_{3.6}$ та $x_{3.7}$ – більша половина обраних країн не надають деталізований розподіл груп населення за освітніми рівнями до міжнародних баз даних, а пошук на національних ресурсах є занадто трудомістким.

Для розрахунку пропонованого рейтингу привабливості країн для іноземних студентів використовується шкала від 1 до 10. Вибір розбіжності зумовлений легкістю сприйняття й тлумачення результатів оцінки, так само як і інтерпретації подібності кластерів.

Оскільки абсолютні значення даних, за якими проводитиметься групування країн методом кластерного аналізу, суттєво відрізняються, доцільно попередньо провести процедуру нормалізації. Але у даному випадку для усіх 27 показників було б неправильним використовувати якийсь один спосіб, адже елементи масиву відрізняються у межах деяких векторів, наприклад, ВВП або ВВП на душу населення. Якщо використовувати стандартні методи, більша частина нормалізованих елементів прийме або занижкі, або завижені значення (відповідно для стимуляторів та дестимуляторів). Тому для показників, які містять декілька значень, що суттєво різняться від вектору, проводилася попередня процедура оцінки й відбору таких значень. Способи нормалізації вихідних даних представлені у табл. 3.2.

Додатки Р-У містять проміжні розрахунки, необхідні для нормалізації 25 показників, що ввійдуть до структури рейтингу та за якими буде проведена кластеризація країн, значення індексу привабливості країни для іноземних студентів наведені на рис. 3.5, у додатку Ф. Поетапна процедура нормалізації не виділяє у кінцевому результаті до великих розбіжностей між найменшими та найвищими значеннями об'єктів спостережень (у даному випадку потенціалу національних освітніх систем та супутньої інфраструктури досліджуваних країн), що є характерною рисою методології формування відомих міжнародних рейтингів, як видно з рис. 3.1. Хоча була обрана шкала із граничними значеннями від 1 до 10 включно, показники країн знаходяться у діапазоні від 3 до 8, що не дозволяє категорично стверджувати про поганий стан національної системи освіти тієї чи іншої країни.

Таблиця 3.2

Способи нормалізації вихідних даних

№	Перелік показників	Уточнення	Формули [179] для	
			стимуляторів	дестимуляторів
1	2	3	4	5
1	$x_{1.1}, x_{1.2}, x_{1.6}, x_{2.3}, x_{2.7}, x_{2.12}$	<p><i>Варіант 1.</i> Попередня візуальна оцінка за допомогою графіків та гістограм розподілу, виключення з вектора нормалізації даних, які суттєво відрізняються від інших; потім їх надаються максимально чи мінімально можливі значення (після того як ті, що залишилися, будуть приведені до шкали відповідно до формул). Варіант дуже трудомісткий, особливо у разі позитивного ексцесу та значної кількості інтервалів на гістограмі розподілу, які не можна об'єднати знову ж таки з причини великого розмаху варіації</p>	_____	_____
		<p><i>Варіант 2.</i> Нормалізація у декілька етапів з тим, щоб штучно скоротити розмах варіації, не виключаючи об'єкти спостереження.</p>	– середньоквадратичне відхилення, n – кількість елементів одномірного масиву (вектору даних); _____ _____	
		<p>Етап 1. Проміжна нормалізація з використанням середньоквадратичного відхилення. У результаті отримуємо від'ємні та додатні значення, але розмах варіації значно скорочується</p>	_____	_____
		<p>Етап 2. "Зсуення" отриманих на попередньому етапі коефіцієнтів у область додатних значень</p>		
		<p>Етап 3. Остаточна нормалізація (параметр α експоненціальної функції підбирається вручну в залежності від бажаного розмаху варіації бальної оцінки елементів векторного ряду на обраній шкалі)</p>	Для стимуляторів (шкала [1; 10]), $\alpha = 0,75$	

	Для дестимуляторів (шкала [1; 10]), $\alpha = 0,7$			

2	$x_{1.3}, x_{1.4}, x_{2.5}$	<p>Виключення суттєво відмінних елементів не проводиться, формула нормалізації акцентує увагу на існування розбіжностей, які необхідно підкреслити.</p>	_____	_____

1	2	3	4	5
3	x _{1.5} , x _{1.8} , x _{2.1} , x _{2.4} , x _{2.8} , x _{2.9} , x _{2.10} , x _{2.11} , x _{3.2} , x _{3.3} , x _{3.4} , x _{3.6} , x _{3.7}	Допускаються надвисокі / наднизькі значення, адже вони показують реальну успішність країни за тою чи іншою сферою діяльності, ефективність державного регулювання соціальних відносин. Широкий розмах варіації корегується нелінійною нормалізацією	Для стимуляторів (шкала [1; 10]), $\alpha = 0,05$	
			Для дестимуляторів (шкала [1; 10]), $\alpha = 0,2$	
4	x _{1.7} , x _{2.2} , x _{3.1} , x _{3.5}	Без нормалізації, показники x _{1.7} , x _{3.5} вже є інтегральними індексами за десятинною шкалою у межах [0; 1]; значення x _{2.2} , x _{3.1} , можна прирівняти до бальних оцінок	або	або
5	x _{2.6}	Показник вже є інтегральним індексом, але за шкалою [1; 7], і потребує приведення до десятинного виміру		

де: z_i – нормалізовані значення показника, i – порядковий номер кожного елементу у одновимірному масиві (векторі);
 x_i – елемент вектору; \bar{x} – середньоарифметичне вектору даних; x_{\max} , x_{\min} – відповідно максимальне та мінімальне значення у векторі;
 a , b – відповідно верхні та нижні межі шкали (у даному випадку 1 та 10); m – верхня межа шкали показника x_{2.6} (тут дорівнює 7). Нижня межа у перерахунок не включається, оскільки i в одному, i в другому випадку дорівнює "1".

Примітка. Для x_{3.6}, x_{3.7} – за наявності даних, для прикладу буде розрахований скорегований рейтинг для країн, які надали інформацію до Світового банку; але у процедуру кластеризації включати ці показники недоцільно для сукупності обраних країн

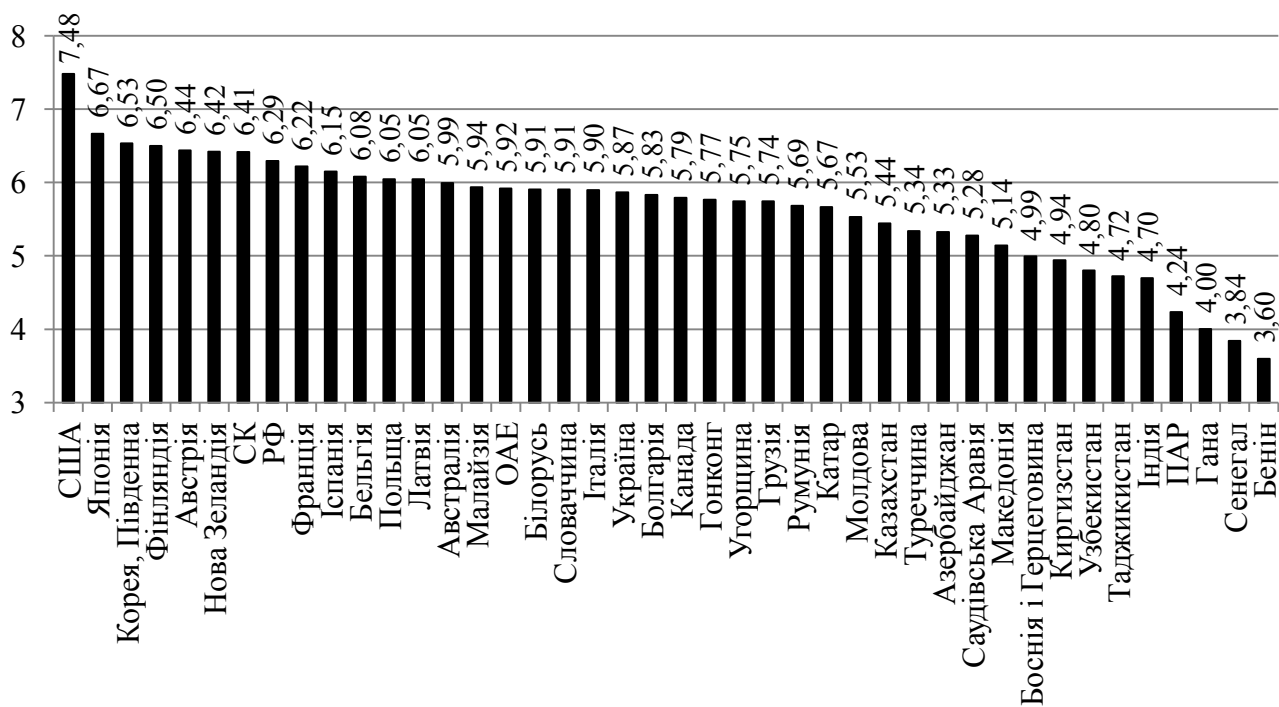

Рис. 3.1. Індекс привабливості країни для іноземних студентів

Для порівняння, у додатках Х-Ц та на рис. 3.2 показані значення індексу та його елементів, якщо користуватися найпростішою формулою нормалізації без виключення суттєво відмінних даних (вона була використана у способі 2 попередньої процедури розрахунку).

Перші та останні позиції країн майже незмінні при використанні спрощеної чи деталізованої процедури нормалізації. Так, лідерами лишилися США та Японія, на останньому – Бенін, Сенегал, Гана та Південноафриканська Республіка. Однак, для середніх значень існують суттєві розбіжності. Тому якщо раніше методологія складання міжнародних рейтингів тяжіла до використання елементарної процедури нормалізації, тепер майже усі системи перейшли на багатоетапні методи, які в основному спрямовані на нівелювання надвеликих розмірів варіації у тих випадках, коли абсолютні значення вихідних показників не залежать виключно від ефективності управління соціально-економічною системою – наприклад, є показники, відповідно до яких країни із високою чисельністю населення або великою територією завжди будуть у вигірній позиції у порівнянні з країнами, які володіють меншими за обсягами ресурсами. А взагалі не використовувати у міжнародних порівняннях показники із абсолютними вимірами також нераціонально.

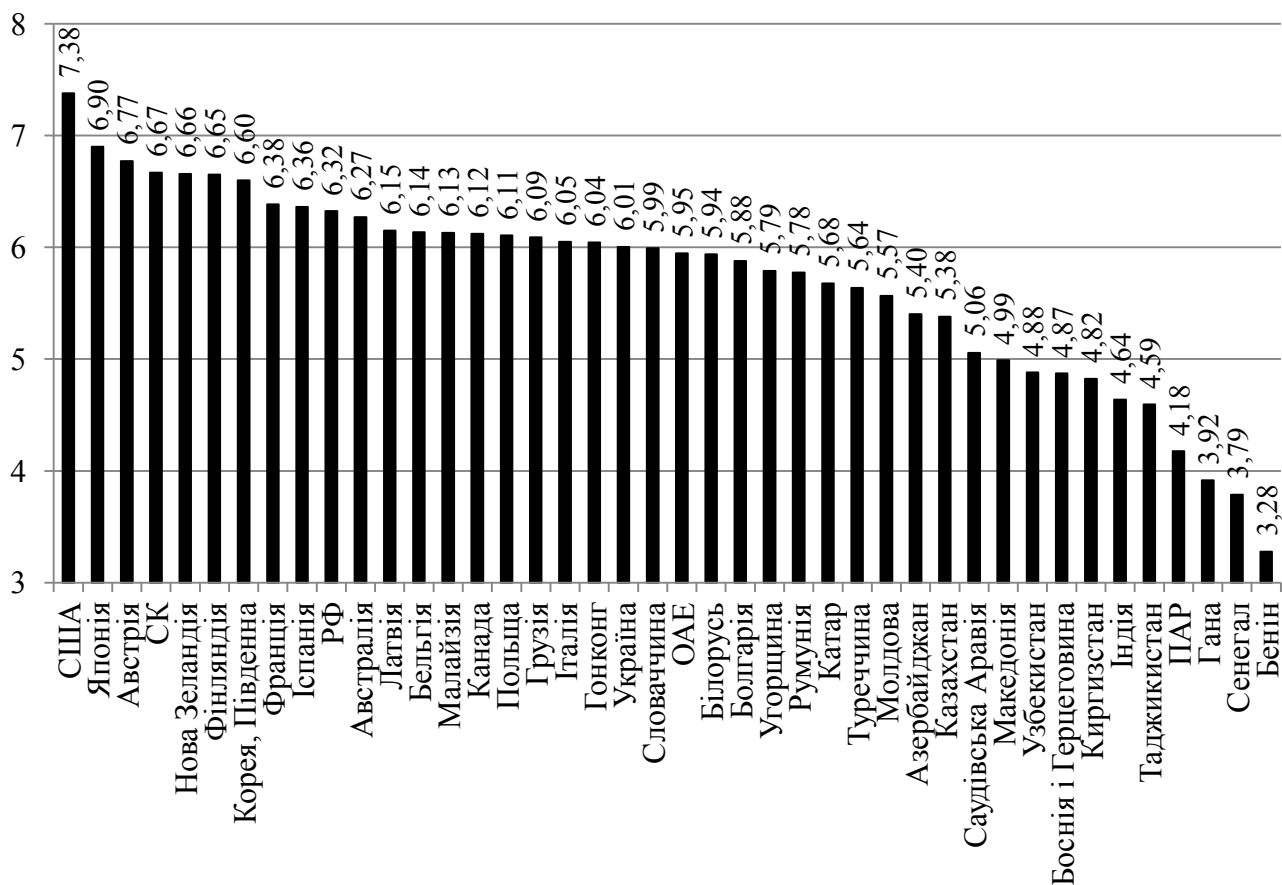

Рис. 3.2. Рейтинг країн за простою процедурою розрахунку, з урахуванням вагових коефіцієнтів

Наступним етапом є групування країн за ознаками привабливості для іноземних студентів з урахуванням варіативності показників. Спершу у основу кластеризації будуть покладені нормалізовані за деталізованою процедурою значення. Результати об'єднання країн представлені на рис. 3.3.

Більшість країн мають дуже багато спільного, і тому не потрібно створювати занадто багато груп. Це дозволить розробляти уніфіковані стратегії, застосовні водночас до декількох пріоритетних ринків. Потрібно лише відстежувати, які з країн дійсно суттєво відрізняються.

Логічне об'єднання спостерігається на міжгруповій відстані у 7 – 8 одиниць. Тут сформовано 7 кластерів. На наступному етапі (групування згідно з методом к-середніх) задаємо кількість кластерів, число ітерацій і обираємо параметр першого чергового підбору груп із максимальною міжгруповою диференціацією (рис. 3.4).

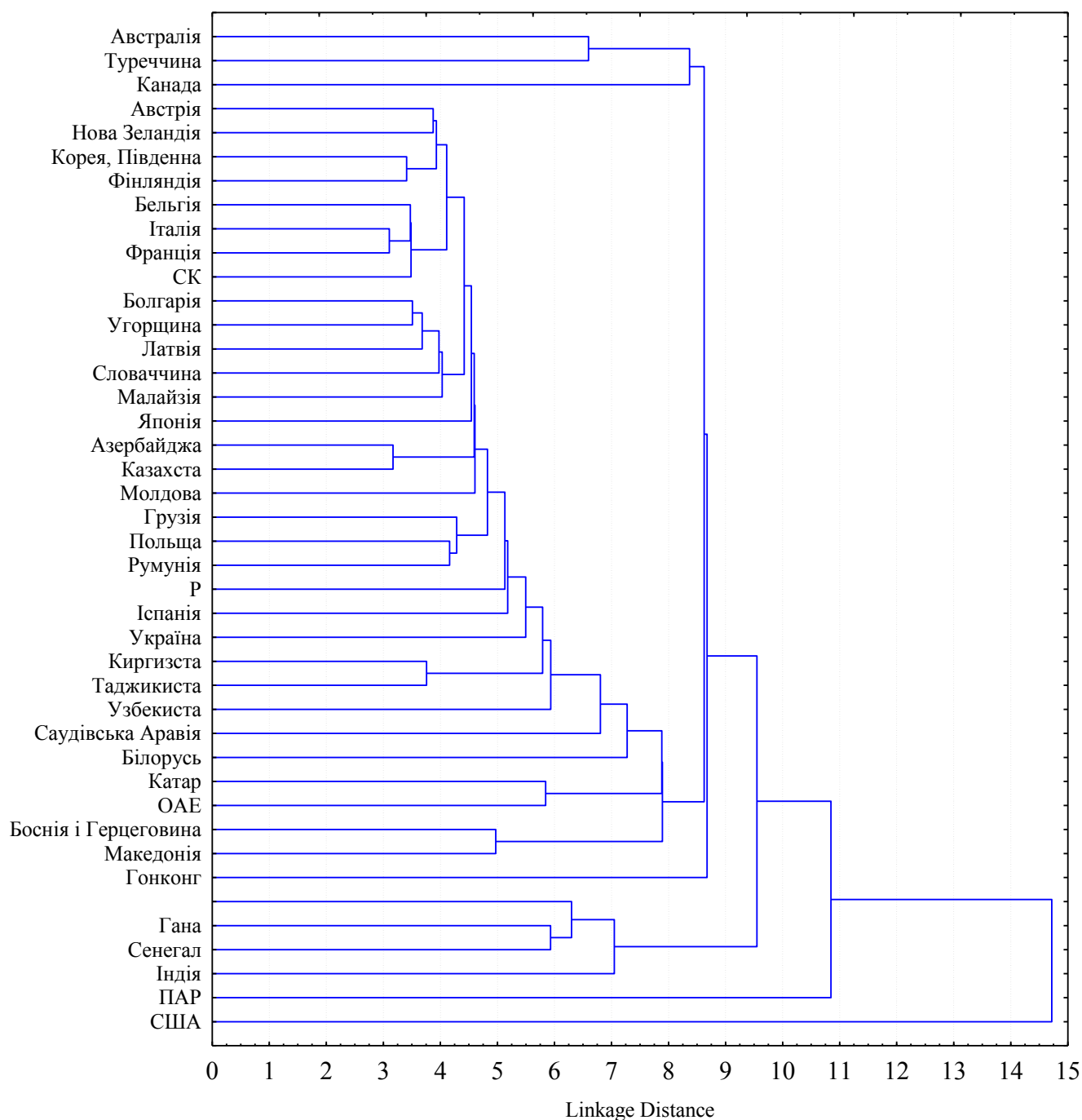

Рис. 3.3. Результат ієрархічної кластеризації

Результати кластерного аналізу та аналітичні таблиці наведені у додатках Ш-Ю. Аналіз якості побудованої моделі за критерієм Фішера обґрунтовує її об'єктивність та доцільність використання, але один з показників можна з моделі виключити, тому що його нормалізовані значення в усіх країн майже однакові (це частка споживання туристичних послуг у межах країни (громадянами та іноземцями) від загального обсягу споживання, у абсолютному вимірі вона коливається

у переважній більшості країн від 2 до 6%, за 10-бальною шкалою усі країни знаходяться у межах 4-6 балів.

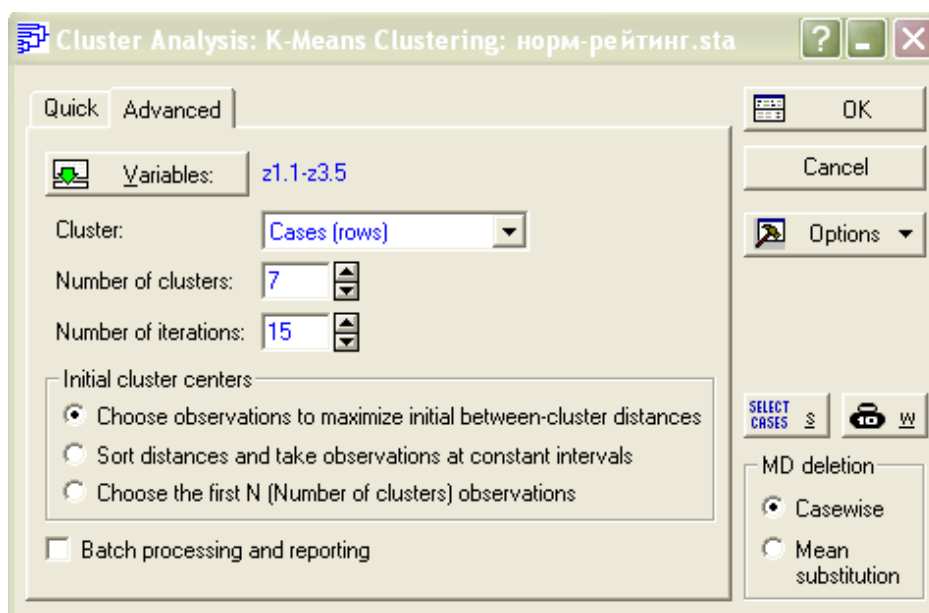

Рис. 3.4. Установлення параметрів кластеризації у вікні ПП "Statsoft Statistica"

Середні значення показників наведені на рис. 3.5 та у табл. 3.3. Таким чином, на основі логічного опису середніх значень (пріоритетності чи нівелюванні того чи іншого показника) можна виявити сильні та слабкі сторони країн-конкурентів України та побудувати стратегію залучення потенційних абітурієнтів. Наприклад, якщо студенти із якоїсь держави, крім України, їдуть на навчання до Угорщини та Малайзії, легше звузити коло пошуків ключових чинників вибору та винайти переваги.

Після визначення основних характеристик груп наявних конкурентів наступним кроком є віднесення інших країн – потенційних експортних ринків до цих груп з тим, щоб обрати найкращу стратегію представлення системи національної освіти України перед закордонними абітурієнтами та заздалегідь ознайомитися із переліком ключових чинників конкурентоспроможності, які є переважними для студентів, що їдуть на навчання до зарубіжних ЗВО. Це зручно зробити, використовуючи метод дискримінантного аналізу, а саме класифікації спостережень по групах.

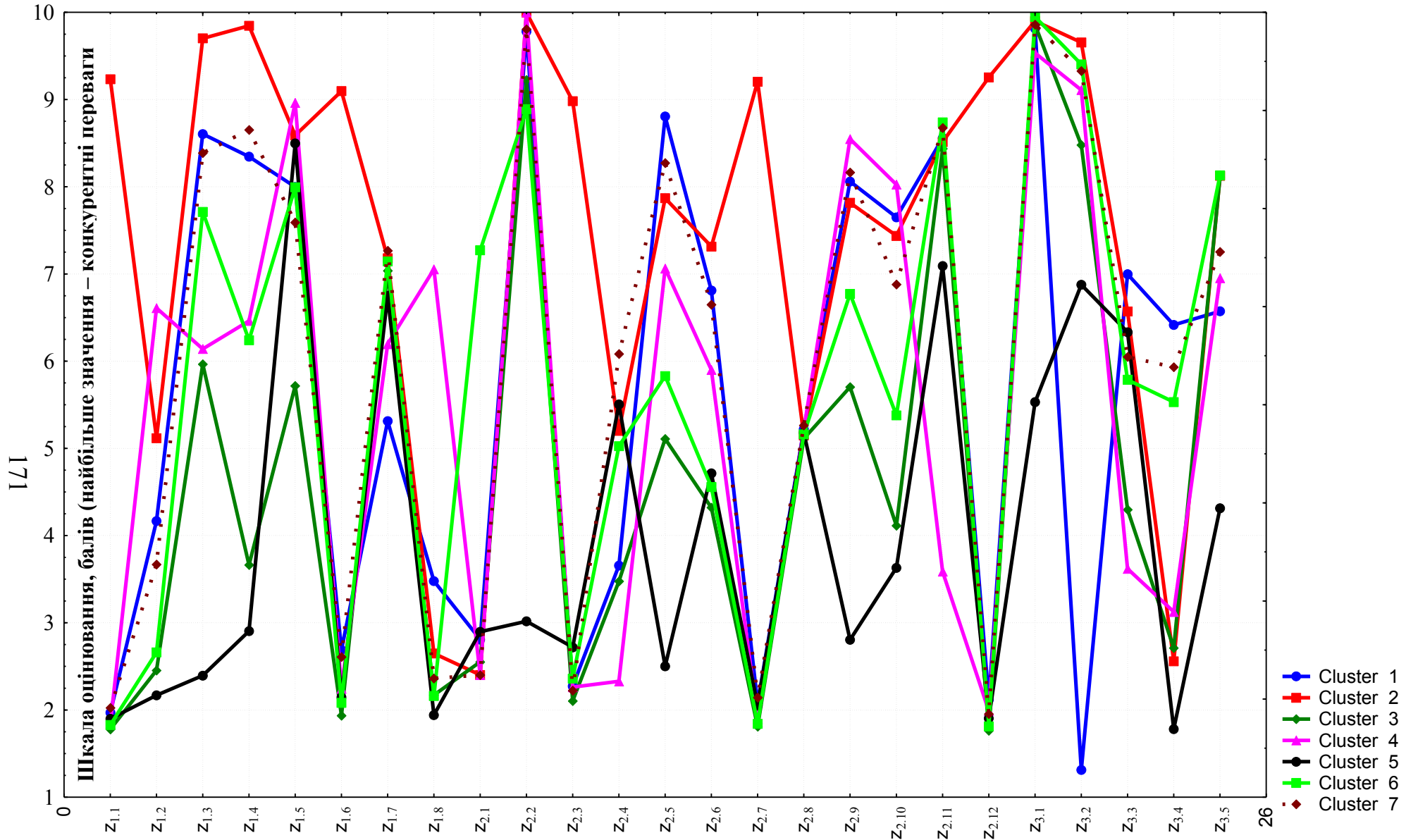

Рис. 3.5. Середні значення коефіцієнтів у кластері відповідно до нормалізованих показників

Таблиця 3.3

Середні значення коефіцієнтів у кластері, вихідні дані

Показник		Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5	Кластер 6	Кластер 7
x _{1.1}	Номінальний ВВП у цінах споживачів	1014,6	18711,9	78,5	396,2	597,7	323,9	1095,0
x _{1.2}	ВНП на душу населення, паритет купівельної спроможності	44157,5	58910,0	11588,8	84746,7	3868,3	16459,5	36374,4
x _{1.3}	Рейтинг країни у звіті Doing Business	24,3	6,0	68,3	65,3	127,8	39,1	27,9
x _{1.4}	Рейтинг країни відповідно до Global Innovation Index	25,5	6,0	71,3	50,0	96,3	52,9	21,5
x _{1.5}	Рівень безробіття (частка від наявної робочої сили)	6,6	4,8	13,4	2,6	4,9	6,6	7,7
x _{1.6}	Зовнішньоторговельний оборот	803,7	5002,1	48,3	404,8	252,1	216,1	673,9
x _{1.7}	Індекс гендерної нерівності (за даними Global Gender Gap report)	0,5	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7
x _{1.8}	Частка мігрантів у населенні країни	23,2	14,5	5,8	62,9	1,5	5,9	9,3
x _{2.1}	Частка населення, яке користується послугами державного соціального забезпечення	5,0	0,0	2,2	0,0	6,7	52,1	0,0
x _{2.2}	Частка населення, що користується принаймні мінімальною санітарною інфраструктурою	97,8	100,0	92,3	100,0	30,2	88,9	98,1
x _{2.3}	Викиди CO ² у атмосферу	322664,8	5254279,3	115665,9	306756,8	567004,4	337972,2	245179,5
x _{2.4}	Площа лісів (від загальної площі території країни)	17,4	33,9	14,8	1,4	36,5	31,8	43,0
x _{2.5}	Тривалість життя	81,1	78,7	71,5	76,6	64,7	73,4	79,7
x _{2.6}	Рейтинг привабливості країни для туризму та інвестицій у туристичну діяльність (індекс TTCI)	4,8	5,1	3,0	4,1	3,3	3,2	4,7
x _{2.7}	Обсяг споживання туристичних послуг у межах країни (громадянами та іноземцями)	70,0	982,6	4,2	28,3	51,2	12,9	75,3
x _{2.8}	Частка споживання туристичних послуг у межах країни (громадянами та іноземцями) від загального обсягу споживання	5,1	4,5	4,1	5,1	4,8	4,6	5,5
x _{2.9}	Частка населення, що використовує послуги Інтернет	80,6	75,4	54,2	86,8	24,0	64,7	81,3
x _{2.10}	Частка міського населення	85,3	81,9	49,5	89,5	45,1	62,2	77,0
x _{2.11}	Смертність від нещасних випадків (частка від загальної кількості смертей)	6,3	6,5	6,4	20,1	10,9	5,4	5,5
x _{2.12}	Кількість пасажирів, перевезених авіатранспортом (на вітчизняних та міжнародних рейсах авіаперевізників, зареєстрованих у країні)	75795,1	823888,0	3947,5	51540,3	29974,5	14276,0	42359,6
x _{3.1}	Грамотність дорослого населення (частка людей у віці від 15 років (у % від усього населення), які володіють мінімально необхідними навичками читання та письма)	98,1	99,0	98,6	95,3	55,3	99,5	98,6

Закінчення табл. 3.3

Показник		Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5	Кластер 6	Кластер 7
x _{3.2}	Співвідношення кількості слухачів до кількості викладачів у ВНЗ	47,4	12,4	17,9	16,8	24,6	13,9	14,8
x _{3.3}	Державне субсидування вищої освіти (% витрат від загального обсягу державного фінансування національної системи освіти)	31,8	27,5	6,6	0,0	25,4	20,4	22,8
x _{3.4}	Охоплення вищою освітою (співвідношення кількості студентів ВНЗ незалежно від віку до чисельності населення вікової групи, яка офіційно відповідає слухачам вищої освіти)	76,1	33,4	32,8	36,3	16,8	64,9	69,0
x _{3.5}	Співвідношення середньої тривалості освіти, отримуваної громадянами країни, до максимальної тривалості	0,7	0,8	0,8	0,7	0,4	0,8	0,7
x _{3.6}	Частка населення у віці від 25 років з освітнім ступенем бакалавра	27,4	32,2	11,3	20,3	0,0	18,8	22,8
x _{3.7}	Частка населення у віці від 25 років з науковим ступенем доктора філософії і вище	0,7	1,7	0,2	0,0	0,0	0,4	0,8

Примітка. Країни, що входять до складу кластерів

1 Австралія; Гонконг; Канада; Туреччина

2 Сполучені Штати Америки

3 Азербайджан; Боснія і Герцеговина; Казахстан; Киргизстан; Македонія; Південноафриканська Республіка; Таджикистан; Узбекистан

4 Білорусь; Грузія; Молдова; Польща; Румунія; Російська Федерація; Україна

5 Катар; Об'єднані Арабські Емірати; Саудівська Аравія

6 Бенін; Гана; Індія; Сенегал

7 Австрія; Бельгія; Болгарія; Іспанія; Італія; Південна Корея; Латвія; Малайзія; Нова Зеландія; Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії; Словаччина; Угорщина; Фінляндія; Франція; Японія

Вихідні значення показників країн, які необхідно додати до вже існуючих кластерів, наведені у додатку Я. Потрібно оцінити потенціал 10 країн за такими визначеними критеріями (табл. 3.4):

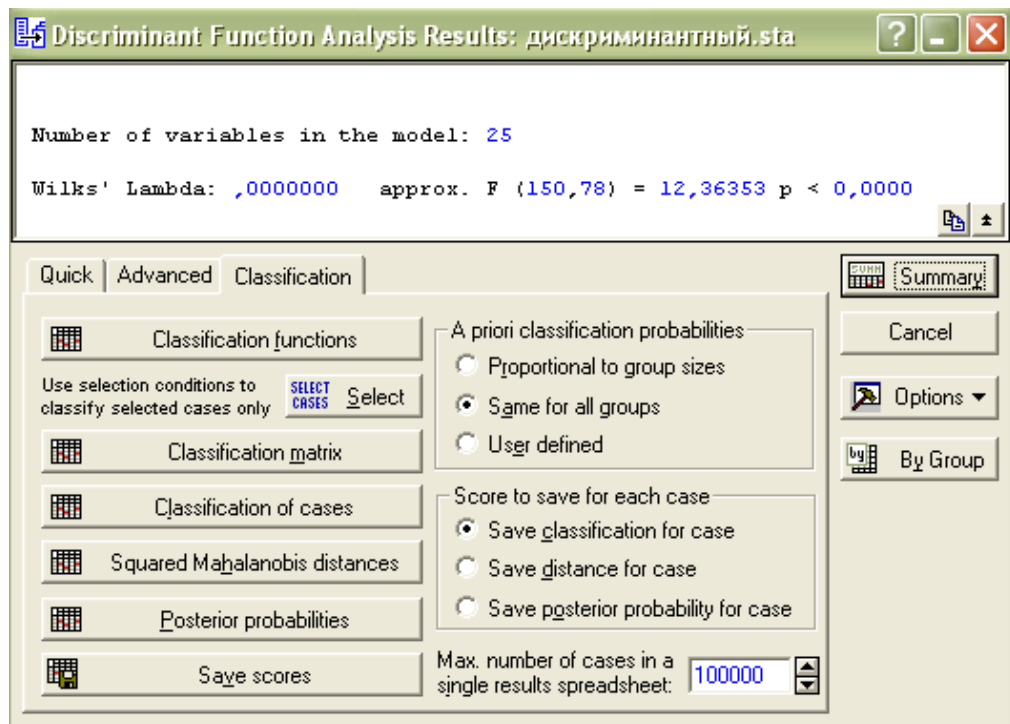
Таблиця 3.4

Перелік країн для реалізації наступного етапу вибору пріоритетних напрямів експорту освітніх послуг

№	Країни	Критерії вибору
1	Німеччина, Нідерланди, Швейцарія, Кіпр, Чехія, Естонія	є головними партнерами України у зовнішньоекономічній діяльності, але поки не користуються освітніми послугами нашої держави у суттєвих обсягах
2	Ізраїль та Йорданія	відновити потоки студентів з країн, які у минулому постачали значну кількість слухачів до українських ЗВО, але на сьогодні переорієнтувалися на інші географічні напрями
3	Іран, Китай	активізувати маркетингову діяльність із просування конкурентних переваг національної системи освіти у країнах, які нещодавно стали крупними постачальниками іноземних студентів, але є невідомими для широкого загалу керівників ЗВО
4	Китай	зайняти нову нішу на перспективних ринках держав, обсяги торгівлі з якими поки незначні, але у майбутньому даватимуть стабільний дохід

Так як попередню кластерізацію вже було проведено, необхідно перевірити можливість віднесення нових об'єктів спостережень без нормалізації вихідних показників, оскільки додавати раніше не представлені країни до груп із різними стратегіями доводитиметься постійно, і тому процес нормалізації виявиться дуже трудомістким, адже потрібно буде зіставляти показники нової країни із вже існуючими. Також необхідно або видалити з переліку об'єктів дискримінантного аналізу кластери із лише одною країною (у нашому випадку це група №2, США). Втім, показники іншої країни можуть бути прирівняними до параметрів США, тому є два варіанти: або приєднати США до найбільш подібного кластеру, або дублювати строку із даними країни у файлі вихідного аналізу.

Спочатку необхідно перевірити достовірність побудованої на попередньому етапі моделі. Для цього розраховується значення статистики Уїлкса, яке наближається до нуля, та аналізуються результати класифікаційної матриці (рис. 3.6). Значення статистики Уїлкса, наближені до 0, свідчать про гарну дискримінацію, а значення, наближені до 1 – про погану [179].

Classification Matrix (дискримінантний.sta)
 Rows: Observed classifications
 Columns: Predicted classifications

Group	Percent Correct	G_1:1	G_2:2	G_3:3	G_4:4	G_5:5	G_6:6	G_7:7
		p=,14286	p=,14286	p=,14286	p=,14286	p=,14286	p=,14286	p=,14286
G_1:1	100,0000	4	0	0	0	0	0	0
G_2:2	100,0000	0	2	0	0	0	0	0
G_3:3	100,0000	0	0	8	0	0	0	0
G_4:4	100,0000	0	0	0	3	0	0	0
G_5:5	100,0000	0	0	0	0	4	0	0
G_6:6	100,0000	0	0	0	0	0	7	0
G_7:7	100,0000	0	0	0	0	0	0	15
Total	100,0000	4	2	8	3	4	7	15

Рис. 3.6. Вікно результатів дискримінантного аналізу

Як видно з рисунку, класифікація є коректною, і дані побудованої моделі можна використовувати з метою розподілення країн за стратегічними групами.

Класифікаційні функції для кожного класу та аналіз толерантності представлені у додатку АА. Вагові коефіцієнти перед показниками $x_{2,3}$ та $x_{2,12}$ наближаються до нуля, тому ці критерії можна виключити з системи рівнянь. Взаємозв'язок між показниками можна записати за допомогою лінійних функцій (додаток АБ).

За результатами обчислення (додатки АБ-АЕ) відстаней від нових випадків

(нові країни, що додаються до кластерів) до центроїдів існуючих груп (критерій мінімальності) та оцінки апостеріорних ймовірностей (критерій максимальності) виявилось, що майже усі країни варто віднести до кластеру 7, за виключенням Китаю (рекомендовано віднести до кластеру 5) та Йорданії (до кластеру 3). Німеччину можуть частково характеризувати також показники кластеру 6, а Йорданії – кластеру 7 (рис. 3.7).

№	Країна	Кластер	G_1:1	G_2:2	G_3:3	G_4:4	G_5:5	G_6:6	G_7:7
1	Китай	5	1405,9	3587,9	1269,0	1307,6	944,5	1613,3	1454,8
2	Кіпр	7	148,0	3161,2	72,8	246,5	585,1	184,4	50,1
3	Чехія	7	103,5	3085,2	76,2	268,9	621,7	192,3	17,7
4	Естонія	7	198,8	3194,6	95,7	297,8	583,8	181,4	16,9
5	Німеччина	7	902,5	4938,0	682,9	1007,1	1354,2	485,4	435,3
6	Іран	7	245,5	3324,4	192,5	395,5	372,9	240,6	163,9
7	Ізраїль	7	286,8	3667,4	176,6	360,4	669,0	149,3	95,9
8	Йорданія	3	230,9	3272,6	156,4	250,2	436,5	255,3	158,3
9	Нідерланди	7	178,5	3197,8	137,6	347,1	611,4	231,3	49,6
10	Швейцарія	7	176,4	3194,7	109,4	263,3	638,6	203,7	29,7

шкала порівняння показників у межах ряду, відмінність

максимальна мінімальна

Рис. 3.7. Рекомендована належність країн до кластерів на основі відстані до центроїдів відповідно до критерію Махаланобіса

Таким чином, для означених країн можна використовувати ті стратегії залучення іноземних абітурієнтів, що раніше розроблялися для створених на попередніх етапах груп країн [101].

Проведена процедура рейтингування відповідає четвертому, п'ятому і шостому етапам запропонованого у другому розділі методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення, на попередніх етапах якого було використано ітераційну модель визначення основних чинників впливу на розвиток територіального ринку праці та зростання доданого регіонального продукту, зокрема, результатів зовнішньоекономічної діяльності України за усіма групами товарів і послуг та окремо у розрізі експорту та імпорту освітніх послуг.

3.2. Механізм забезпечення економічної активності населення на основі освітнього туризму

Згладжування структурних диспропорцій регіонального розвитку виступатиме гарантією активізації економічної активності населення у межах адміністративних одиниць, особливо тих, що втратили градутворюючі підприємства. В Україні, на жаль, продовжуються процеси регіональної диференціації, що, з огляду на децентралізацію бюджетної політики та розподілу дотацій із державного бюджету, мають вкрай негативний вплив на стан соціально-демографічної систем. Потрібен механізм гармонізації перерозподілу коштів від виробників первинного та вторинного секторів територіальних господарських систем до третинного сектору (домогосподарств) у межах локальних одиниць, що у свою чергу забезпечуватиме процес відтворення виробничого потенціалу місцевих підприємств.

Складність відносин між агентами ринку обумовлюється рівнем розвитку національної економіки, а системні взаємозв'язки узагальнює теорія економічних формацій. У процесі цивілізаційного становлення держави проходили від найпростішої, двофакторної моделі, до багатопотокових представлень із нечіткими множинами. Для того, щоб побудувати концепцію залежностей між діяльністю окремих галузей та територіальною економічною системою, необхідно визначити ключові блоки – інститути ділової активності та сектори розподілу ресурсів, чинників виробництва, доходів, – параметри яких будуть досліджуватися [20, 29, 48, 51, 58, 80, 116, 119, 137]. Традиційний підхід тяжіє до трьохсекторної структури – як національного господарства, так і потоків ресурсів у межах керованої системи господарювання. Усі галузі та виробництва теоретично відносяться до первинного (видобуток корисних копалин), вторинного (промисловість) та третинного (послуги) секторів. Такий розподіл лежить у основі теорії економічних формацій, завдання встановлення відповідності зводиться до простої операції підрахунку загальної кількості підприємств у межах країни, їх однозначної ідентифікації із напрямом діяльності, обчислення створеного ВВП за кожним сектором та розрахунку частки кожного сектора у загальному ВВП. Теоретично, чим розвиненішою є

держава, тим більше національного доходу продукується на вищих щаблях ієрархії. Тобто країна, яка почала виробляти послуги, вже начебто не повинна видобувати сировину на власній території – по-перше, це порушення екологічних стандартів, забруднення довкілля і погіршення рівня життя місцевого населення, по-друге – є неефективним з точки зору використання якісної робочої сили та технологій, отже, керуючись постулатами теорії Д.Рікардо, матеріаломісткі чинники виробництва варто імпортувати, залишаючи потенціал внутрішнього ринку для вирішення складніших управлінських та технологічних завдань. У графічному вигляді співвідношення між секторами можна представити у вигляді простих геометричних фігур із прямими відрізками (рис. 3.8).

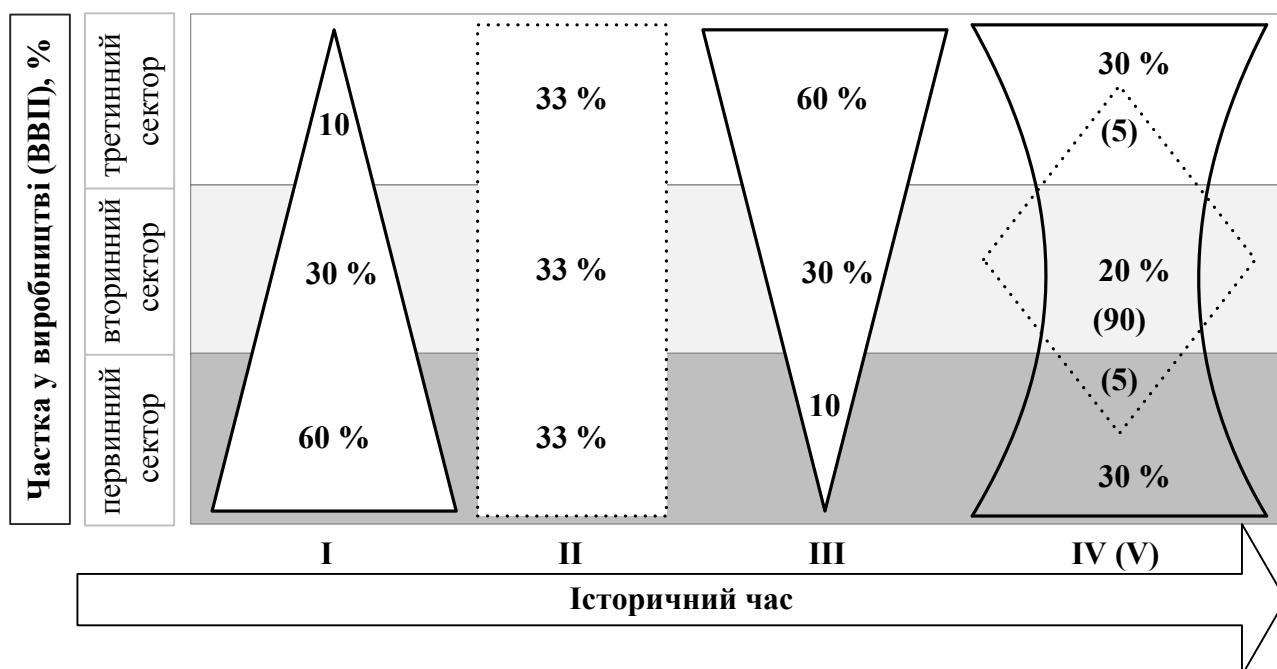

Рис. 3.8. Схематичний розподіл частки секторів національної економіки у ВВП країни

Рисунок зображує історичний перехід від аграрної економіки до індустріальної та економіки знань, інформаційного суспільства. Схематично (розміри часток є умовними) фігури I – III показують поступ від системи господарювання, заснованої на сировинних ресурсах, до розвиненої, у традиційному теоретичному розумінні, країни. Фігури IV, V вказують на ймовірні парадокси, що є нетиповими, але трапляються у деяких країнах. Успішна на світовому ринку держава може

не дотримуватися вимог щодо переважання сектору послуг над іншими галузями, якщо вона спроможна винайти власну економічну модель, пропонуючи затребувану продукцію та оптимально перерозподіляючи доходи між суб'єктами ринку.

Але що відбуватиметься тоді, коли держава на практиці порушує класичну структуру? Наприклад, ОАЕ та деякі інші країни Перської затоки отримують переважачі доходи до бюджету як від видобутку сирової нафти (первинний сектор), так і експорту послуг (туристичні, освітні, медичні та ін.). Агропромисловий комплекс, який за умовчанням також відноситься до первинної ланки, є потужним джерелом доходу для таких технологічно розвинених країн, як Канада, США (зернові культури), Японія, Південна Корея (морепродукти), Австралія (вовна, дорогоцінні метали), Норвегія (нафта, морепродукти) та ін. Деякі країни, навпаки, збільшують частку сільськогосподарського виробництва та проводять його технологічне переоснащення з метою гарантування продовольчої безпеки. Можна навести чимало тверджень, які свідчатимуть про порушення теоретичних рекомендацій цивілізаційного поступу.

Для пояснення такого парадоксу були здійснені спроби розширити сектор послуг, від нього були відокремлені інститути регулювання ринку, які не відповідали звичному способу поводитися у типових ситуаціях ринку. Спочатку вчені заговорили про чотири-, потім – п'ятисекторну структуру. Обсяги виробництва за секторами звичайно оцінюються у одиницях доходу підприємств від реалізації продукції (внесок у ВВП), кількості зайнятих (ефективність використання робочої сили) та доходів/витрат зовнішньоекономічної діяльності в залежності від потреб внутрішнього ринку. Так, країна може взагалі не виробляти певну сільськогосподарську продукцію, але бути її найбільшим споживачем та імпортером на глобальному ринку. Якщо це не продукт першої необхідності (наприклад, кава чи какао-боби), у разі руйнування ланцюга поставок через геополітичні зрушення виникне, зрозуміло, незадоволення місцевих споживачів, але це не означає економічної залежності. Але якщо імпортується продукт харчування, який складає основу раціону резидентів країни, потужна держава може непомітно підпасти під залежність країн, що розвиваються. Тому варто уникати одностороннього підходу до

побудови структурних моделей лише на основі чинників виробництва, натомість їх необхідно поєднувати із структурою споживання. Цільова підтримка галузі сектору послуг може збільшувати ВВП та споживання первинних послуг, що в цілому начебто виглядатиме як зворотній рух по цивілізаційній осі, але у результаті принесе країні додаткові доходи.

Розподіл робочої сили (а також інших чинників виробництва) за секторами може бути описаний за допомогою різних математичних моделей, але усі вони засновані на обмеженості та кінцевості складових [140, 144, 154, 175, 182, 196] (тобто кількість робочої сили у певному часовому періоді та на окремій території є обмеженою, так само повинна досягнути якоїсь кінцевої величини її сумарна кількість). Досить вживаною є моделі обмеженого зростання на основі формули місткості популяції П. Ф. Ферхюльста (P. F. Verhulst). Так, на її основі С. А. Сорокін та Р. В. Треушніков [177] розробили формалізовану узагальнену модель розрахунку кількості зайнятих у трихсекторній економіці (3.2):

$$\text{---} \quad \text{---} \quad (3.2)$$

де: L_i – чисельність зайнятих у i -му секторі економіки;
 ε_i – питома швидкість зростання кількості зайнятих у i -му секторі;
 k_i – ємність економіки по відношенню до чисельності зайнятих у i -му секторі (іншими словами, загальна чисельність зайнятих в економіці, при якій у досліджуваному секторі i досягається максимум числа зайнятих).

Екстраполювати представлену формулу можна для різної кількості секторів економіки (автори використовують традиційних трисекторний розподіл), проте кінцевою величиною буде як сумарна максимальна кількість зайнятих у національному господарстві, так і чисельність зайнятих у кожному секторі (L_i може бути нескінченно великою (у залежності від населення країни), але у будь-якому випадку не перевищуватиме k_i . L_i та k_i будуть відрізнятися для кожного часового періоду (втім, індивідуально для усіх країн). Тобто, загальна кількість робочої сили у кожний досліджуваний період дорівнює визначеній величині і розподіляється за

секторами економіки.

На початку ХХІ ст. трисекторну модель було розширено, найбільш уживаною є сьогодні п'ятисекторна модель економіки (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Складові п'ятисекторної моделі національної економіки (на основі [249])

Сектор	Продукція, що виробляється	Діяльність (галузі)
Первинний	видобуті або зібрані із землі, такі як сировина та основні сільськогосподарські продукти	землеробство (як натуральне, так і комерційне), гірничодобувна промисловість, лісове господарство, випасання худоби, полювання та збирання, риболовля та розробка корисних копалин відкритим способом
Вторинний	готові вироби з сировини	виробничі, переробні та будівельні роботи: металообробка та плавка, автомобілебудування, суднобудування, текстильне виробництво, хімічна та машинобудівна промисловість, аерокосмічне виробництво, енергетика, переробка продукції сільського господарства, будівництво споруд
Третинний	сфера послуг: реалізує товари, вироблені вторинним сектором, та надає комерційні послуги як широкому загалу, так і підприємствам усіх п'яти секторів економіки	роздрібна та оптова торгівля, транспортування та розподіл за каналами збуту, громадське харчування, діловодство, засоби масової інформації, туризм, страхування, банківська справа, охорона здоров'я та надання юридичних послуг
Четвертинний	"економіка знань": продукція інтелектуальної праці – те, що спонукає, забезпечує технологічний прогрес і має значний вплив на коротко- та довгострокове економічне зростання	Діяльність уряду, сфера культури, бібліотечна справа, наукові дослідження, освіта та інформаційні технології
П'ятірковий	найвищі рівні прийняття рішень у суспільстві чи економіці: професійна діяльність вищих керівників чи посадові осіб в таких галузях, як уряд, наука, вища освіта, некомерційні організації, охорона здоров'я, культура та засоби масової інформації	Керівні посади четвертинного сектору, а також робота поліції та служб порятунку, які є державними службами на відміну від підприємств, що займаються комерційною діяльністю. Іноді включається діяльність із обслуговування домогосподарства (обов'язки, які виконує вдома член сім'ї або утриманець) у четвертинному секторі – тобто безкоштовне ведення домашнього господарства, послуги, за які в іншому випадку потрібно платити. Діяльність некомерційних організацій, волонтерство <i>(останній пункт додано автором)</i>

М. Розенберг [249] наводить такий розподіл працюючих за секторами для економічної системи США: первинний – 2% від загальної чисельності зайнятих;

вторинний – 15%, третинний – близько 80%. А от дані для четвертинного та п'ятиркового сектору офіційна статистика не надає. На додаток зауважимо, що у США Бюро статистики праці включає несільськогосподарських самозайнятих у окрему категорію і розраховує їх кількість додатково до зайнятих у третинному секторі (на разі близько 5%).

П'ятірковий сектор може виглядати цілковито штучним утворенням, начебто не створюючи нової продукції. Але, по-перше, така діяльність необхідна для забезпечення рівноваги суспільства та вивільнення (поки за рахунок меншої частини) додаткового потенціалу робочої сили; по-друге – частка зайнятих у цьому секторі за категоріями показує суспільний уклад та ступінь довіри до влади.

Пропонований підхід виділяє основні – виробляючі – галузі та допоміжні – які створюють суспільні блага. Але останні не є виключно споживачами без позитивної віддачі, а рівноправними складовими економічної системи, які створюють умови для підтримки основних виробництв та подальшого продукування інновацій. У свою чергу, потребує уточнення трифакторна модель міжгалузевого співробітництва (за методологією "витрати – випуск"), яка використовується для розрахунку взаємної залежності галузей та сектору кінцевого споживання (домогосподарств).

Відповідно до міжнародної практики (рекомендованої ЮНВТО, Статистичним відділом ООН, ВТО, ОЕСР та іншими організаціями), внесок туристичної галузі у ВВП розраховується за допомогою допоміжного рахунку туризму (детально цій методології присвячено ряд публікацій, основною з яких є так звана "Рекомендована методологічна основа" у версії 2008 року, яка врахувала на той час усі особливості та суперечності створення та споживання туристичних послуг для оцінки їх економічного впливу на систему національного господарства ("Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework", TSA:RMF 2008). У свою чергу, ця методологія базується на системі понять, класифікацій, визначень, таблиць та агрегованих даних міжнародного стандарту Системи національних рахунків, також останньою є версія 2008 р. (System of National Accounts, SNA 2008), який підсумовує результат діяльності національної економіки з функціональної

точки зору. Таким чином, TSA дозволяє гармонізувати та узгоджувати статистику туризму з економічної точки зору (використовуючи національні рахунки). Це дає змогу розраховувати показники прямого внеску туризму до ВВП (Tourism Direct GDP – тобто частину національного продукту, виробленого саме завдяки туристичній діяльності, у вартісному розрізі та у кількості створених робочих місць), які можна порівняти з іншими економічними статистичними даними. Так само можна проводити порівняння даних щодо попиту (придбання товарів та послуг відвідувачами під час туристичної поїздки) з обсягами пропозиції (вартість товарів і послуг, що виробляються галузями у відповідь на витрати відвідувачів). Якщо продовжувати дослідження міжгалузевих зв'язків за методом "витрати-випуск", можна оцінити так званий загальний внесок туристичної діяльності у ВВП (Tourism Total GDP) як сумарну вартість вироблених товарів і послуг туристичною та супутніми галузями – у загальній вартості продукції нетуристичних підприємств вираховується частка, що пішла на забезпечення подорожей, і додається до обсягу пропозиції туристичних компаній. Так враховується пропозиція усіх суб'єктів туристичного ринку незалежно від їх віднесення до того чи іншого коду КВЕД. У англійській літературі поширеною є оцінка непрямих (indirect) та проіндукованих (induced – зростання попиту третинного сектору – домогосподарств та непов'язаних виробництв) впливів туристичної діяльності на економіку країни.

Методологія TSA на виході пропонує 10 звітних таблиць із статистичними даними (табл. 3.6):

Таблиця 3.6

Звітні таблиці відповідно до методології TSA

№	Дані статистичних спостережень
1 – 3	споживання (в'їзний туризм) та витрати (внутрішній та виїзний туризм) в розбивці по продуктах і категоріям відвідувачів
4	рахунки виробництва в галузі туризму та в інших галузях (у базисних цінах)
5	загальний обсяг внутрішньої пропозиції і споживання, що відноситься до туризму у межах країни (за цінами покупців)
6	зайнятість у галузі туризму
7	валове нагромадження основного капіталу та інвестиції
8 – 9	індивідуальні (адресні дотації) та колективні (підтримка різноманітних соціальних програм) державні трансферти в розбивці по продуктах і рівнях управління
10	негрошові показники

Таке представлення дозволяє застосовувати методи економічного моделювання (наприклад, матриць міжгалузевих балансів) до даних TSA.

"Міжнародні рекомендації до статистики туризму" ("International Recommendations for Tourism Statistics", версія 2008 р.) і "Методичні пояснення до бази даних статистики туризму" ("Methodological notes to the Tourism Statistics Database", версія 2011 р.) є додатковими документами, розробленими ЮНВТО, для уточнення процедури збору даних про туристичну діяльність. Відповідно до них, сектор освітнього туризму відноситься до пункту "Особисті цілі поїздки" – класифікації подорожуючих за ознакою мотивації, але окремо саме освітній туризм у більшості статистичних звітів не виділяється (рис. 3.9). Натомість пропонується схема співвідношення потоків галузей, що виробляють характерні туристичні продукти.

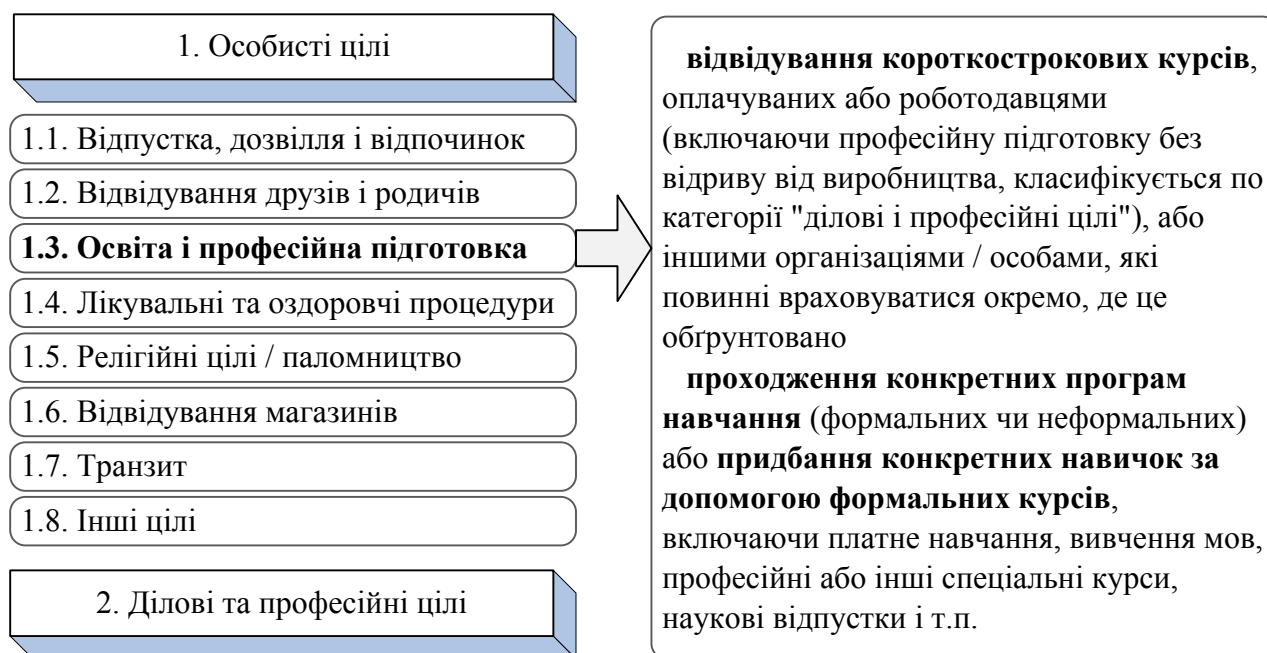

Рис. 3.9. Класифікація подорожуючих за метою поїздки

У Рекомендаціях наголошено (п. 3.16), що "кожна туристична поїздка має одну-єдину основну мету, хоча той чи інший відвідувач, перебуваючи в поїздки, може здійснювати другорядні види діяльності". Також (про це йшла мова у другому розділі дисертаційної роботи) ЮНВТО значно обмежує коло осіб, які включаються до подорожуючих з метою освіти (п. 2.66 Рекомендацій):

особи, які проходять короткостроковий курс навчання (менше року), є відвідувачами, а особи, які проходять довгостроковий курс навчання (один рік і більше), повинні розглядатися як ті, що знаходяться у своєму звичайному середовищі в місці навчання і повинні бути виключені із категорії відвідувачів, хоча в обох випадках вони вважаються нерезидентами.

Уточнення потребують випадки, коли іноземці, що приїждять на навчання, оформлюють відновлювану річну візу (тобто, вони підпадають таким чином під категорію 1.3, але повинні бути штучно виключені з неї), і коли переривають перебування у країні навчання короткостроковими виїздами або в свою рідну країну, або в інші місця, але при цьому зберігають місце навчання.

З урахуванням великого обсягу доходів, що приносить деяким країнам світу експорт освітніх послуг, така позиція ЮНВТО здається нам хибною, адже виключається ціла ланка попиту на послуги туристичних компаній та завантаження рекреаційної інфраструктури. Ймовірно, штучне обмеження кола іноземців-споживачів освітніх послуг логічно обґрунтоване тим, що система національних рахунків окремо виділяє сектор освіти, і всі потоки, що більш-менш відповідають ознаці формальної освіти, акумулюються там, а туризм розглядається як інша самостійна галузь. Якими тісними не були б взаємозв'язки між галузями, сума ВВП є кінцевою величиною, що має бути достовірно розрахованою, тому зарахування однієї господарської операції відразу до декількох звітів неминуче порушить усю методику. Але нехтування аналітичними рахунками призводить до нерозуміння фактичного впливу галузей на економіку країни та джерел підвищення виробничого потенціалу, адже найбільше уваги приділяється вже усталеним прибутковим галузям із найвищою часткою у формуванні національного доходу. Тому звичайні статистичні спостереження повинні доповнюватися сателітними рахунками для тих сфер діяльності, які у майбутньому можуть стати джерелом додаткових доходів або, навпаки, нести загрозу економічній безпеці. Як вже було доведено, експорт освітніх послуг в Україні на протязі багатьох років не втратив потенціал до зростання, а от імпорт вже становить загрозу процесу формування національного інтелектуального капіталу [152, 159].

Міжнародна статистика на має однозначного підходу до класифікації послуг, різні за своєю сутністю угруповання трапляються у методичних положеннях навіть у межах однієї установи. Так, Світова організація торгівлі водночас використовує рекомендації GATS (General Agreement on Trade and Services) 1991 р. (документ MTN.GNS/W/120, "Перелік класифікованих послуг по секторам"), будучи її правонаступником, та рекомендації МВФ щодо складання платіжного балансу країни останньої версії (BPM6, "Balance of payment manual") (додаток АЖ).

Очевидно, що одностайна відмова від старих стандартів спричинить необхідність перераховувати дані за усі минулі роки, і сумнівно, чи буде варта така робота витрачених на неї зусиль. За деяких умовних припущень, зіставляти дані за різні роки можна. Але якщо глянути уважніше, класифікація GATS виділяла галузь освітніх послуг у окремий розділ, тоді як рекомендації МВФ та прийняте у 2010 р. "Керівництво зі статистики міжнародної торгівлі послугами" ("Manual on Statistics of International Trade in Services", MSITS 2010), на яке вони посилаються, вже не містять самостійного блоку сфери освіти. Чи мусить це означати, що фахівці більше не вважають сектор освіти істотним джерелом надходжень до державного бюджету, чи навпаки, приносять його значимість, щоб приховати реальну суму доходів для деяких країн? Дійсно, міжнародні відкриті бази даних у галузі освіти надають лише інформацію про кількість студентів ЗВО та інколи – осіб, що навчаються за іншими, менш поширеними серед іноземців, рівнями, але навіть на національних статистичних ресурсах неможливо знайти офіційні дані у грошовому вимірі про зовнішню торгівлю освітніми послугами. Хоча зібрати таку інформацію набагато простіше, ніж за іншими галузями, адже іноземні студенти сплачують за навчання відповідно до стандартної процедури, а вартість контракту часто міститься прямо на офіційному сайті ЗВО.

Способи поставки послуг відповідно до GATS визначаються виходячи з місця знаходження постачальника і споживача на момент надання послуги з урахуванням їх національної приналежності або країни походження:

транскордонне надання (спосіб 1) - і постачальник, і споживач залишаються на території своїх відповідних країн (що схоже з традиційним уявленням про тор-

гівлю і охоплює, наприклад, надання послуг по телефону або через інтернет);

споживання за кордоном (спосіб 2) - споживач споживає ту чи іншу послугу за межами своєї країни (наприклад, в типовому випадку міжнародної туристичної діяльності та відвідування пам'яток за кордоном);

комерційна присутність (спосіб 3) - постачальники послуг створюють (або придбають) філію, відділення або комерційне представництво на території іншої країни, через які вони надають свої послуги (наприклад, іноземний банк, що інвестує кошти в економіку приймаючої країни, створює в ній дочірнє підприємство для надання банківських послуг);

присутність фізичних осіб (спосіб 4), коли якась фізична особа (або сам постачальник послуги, якщо він / вона є самозайнятим працівником, або його / її найманий працівник) присутній за кордоном для надання послуги (наприклад, незалежний архітектор здійснює авторський нагляд за реалізацією будівельного проекту за кордоном або фахівець з обчислювальної техніки прямує за кордон його роботодавцем для надання послуг у сфері інформаційних технологій).

Перелік послуг у галузі освіти є таким різноманітним, що легко навести приклади до кожного з цих способів:

- 1) міжнародні платформи онлайн-освіти та дистанційне навчання;
- 2) приїзд іноземців для навчання на очній формі;
- 3) відкриття філій іноземними ЗВО у країні або їх окремих підрозділів, які не пропонують повний цикл освіти, але проводять заняття із окремих дисциплін (наприклад, мовні курси);

- 4) запрошення іноземних викладачів до національних ЗВО (зауважимо, що в Україні така оплачувана діяльність можлива лише на умовах тимчасового працевлаштування іноземця на строк не менше 6 міс.).

Представлений перелік не є вичерпним, скоріше, він відображає варіанти для класичних ЗВО, тоді як у секторі неформальної та інклюзивної освіти можна навести набагато більше прикладів.

Оскільки політичні кордони тієї чи іншої країни не завжди збігаються з межами, використовуваними для економічних цілей, у якості відповідної географіч-

ної території для характеристики резидентної приналежності застосовується поняття економічної території країни. Кожна інституційна одиниця може бути одиницею-резидентом тільки однієї економічної території, яка визначається центром переважаючого економічного інтересу цієї одиниці. І правильне визначення меж економічної території країни (по аналогії з товарним виробництвом при митному оформленні – країни походження послуги) є важливим у процесі оцінки доходів від експорту освітніх послуг (окрім 2-го способу, де отримувачем доходів є конкретний ЗВО). Міжнародні освітні платформи, наприклад, можуть взагалі не належати якомусь одному ЗВО чи бути розподіленими між установами з різних країн, і якщо вони пропонують платні курси, то переказ коштів, як правило, здійснюється також онлайн. Якщо сам ресурс не веде узагальнену статистику за країнами проживання слухачів, то національні служби статистики не вправі вимагати розкриття персональних даних користувачів від установ, які забезпечували міжнародні грошові перекази.

Отже, чим більше варіантів послуг у галузі освіти виникає, тим гнучкішою повинна бути методологія збору даних. Як і у випадку з індивідуальними відвідувачами (коли туристи влаштовують власну подорож самостійно, не звертаючись до послуг компаній-посередників), яких неможливо виділити з усіх нерезидентів, що перетинають кордон країни і чисельність яких можна визначити на місці відпочинку за допомогою непрямих показників (наприклад, різкому зростанню попиту на популярні продукти харчування та товарів масового вжитку), так і специфічні послуги у галузі освіти можна інколи виміряти, аналізуючи зростання економічної активності населення університетських міст та органів виконавчої влади за окремими видами діяльності – надання поліграфічних послуг, послуг із оренди житла, придбання канцтоварів, перекладу, отримання державних послуг із апостилювання, дозволів на перебування у країні, запитів до міграційних служб та ін.

Тому для опису станів національної економічної системи варто використовувати не структурні, а потокові моделі на їх основі, що відображають потоки ресурсів, коштів, інформації від одного суб'єкта ринку до іншого. Економісти прагнуть створювати подібні моделі у вигляді замкнених циклів, що допомагає спрос-

тити математичний опис взаємозв'язків між складовими, сукупності яких утворюють сектори, або блоки – "чорні скрині", у яких відбуваються процеси, що генерують потоки. Як тільки виникає необхідність у розширенні простору досліджень – якийсь із потоків обов'язково вимагає зовнішнього входу або виходу – до замкненого середовища додається нова скриня, і залежності (функції) потоків перезаписуються згідно з вимогами нової структури [100, 176, 198, 203].

Ключовими блоками механізму забезпечення економічної активності населення у прикладному аспекті синергії галузей освіти та туризму є такі:

1) активізація зовнішньоекономічної діяльності: первинна – як джерело валютних надходжень від надання освітніх послуг іноземцям; похідна – а) як результат міжгалузевих зв'язків підприємств, що виробляють супутні та додаткові послуги (розміщення, харчування, побутове обслуговування іноземних слухачів ЗВО та учасників міжнародних семінарів, конференцій, тренінгів та інших заходів. Термінологічно можливе перетинання галузей наукового, ділового та освітнього туризму, але інколи однозначно класифікувати той чи інший захід важко); б) довгостроковий ефект активізації міжнародного співробітництва як результат налагодження культурних та ділових зв'язків між іноземцями - колишніми випускниками ЗВО приймаючої країни та місцевими діловими колами;

2) додатковий ринок збуту для постачальників продукції та побутового обслуговування населення, розширення асортименту та підвищення вимог щодо якості товарів і послуг, що стимулює створення нових робочих місць;

3) підвищення якості робочої сили за рахунок упровадження новітніх технологій навчання, обміну досвідом у міжкультурному середовищі та надходження коштів у інфраструктуру галузі освіти – в Україні на законодавчому рівні обґрунтована система підвищуючих коефіцієнтів для основних послуг, що надають ЗВО іноземним громадянам.

Таким чином, механізм забезпечення економічної активності можна представити у вигляді алгоритму рис. 3.10 .

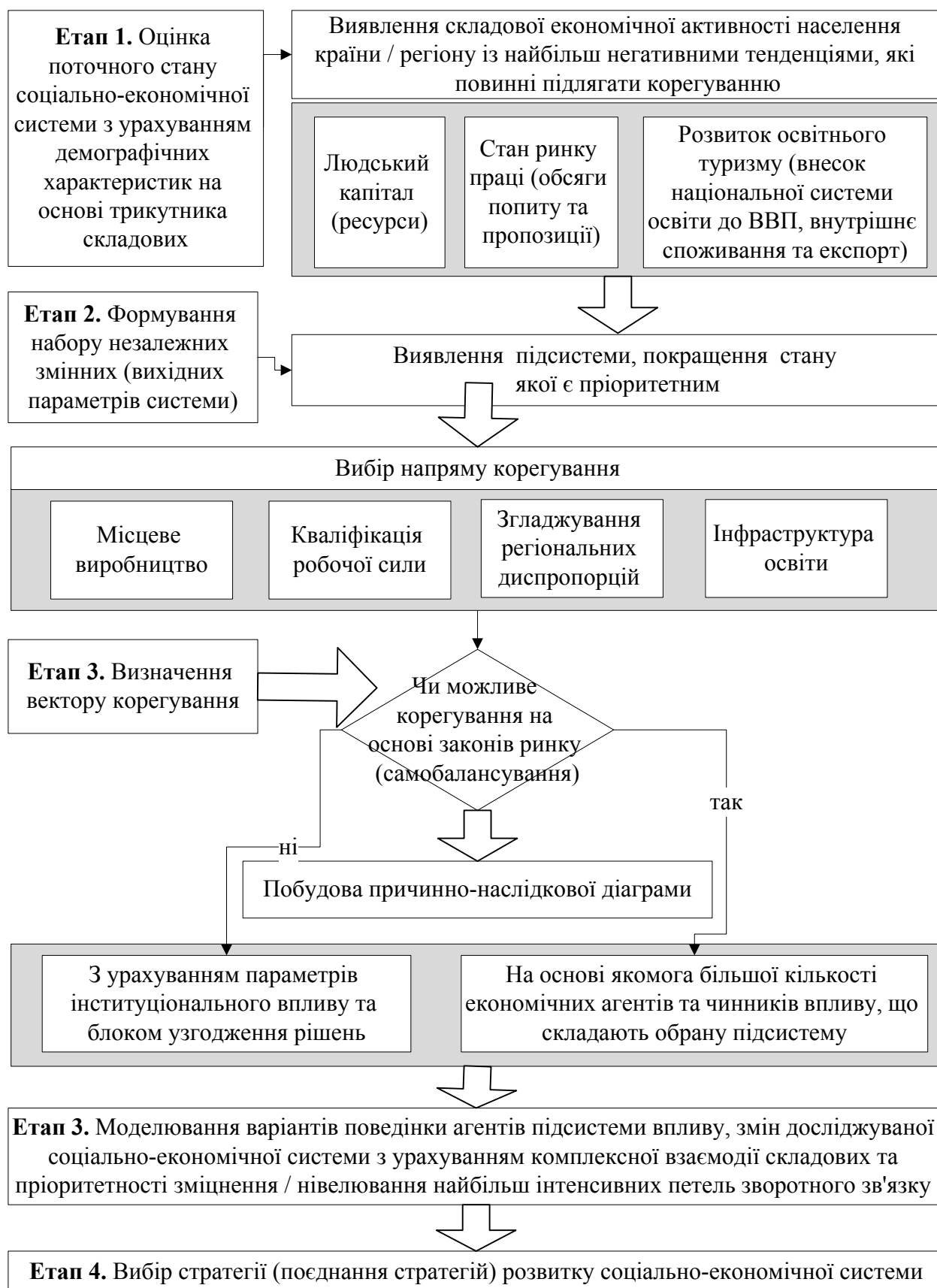

Рис. 3.10. Механізм забезпечення економічної активності населення

За допомогою представленого механізму розраховуватиметься взаємний

вплив параметрів (характеристик) суб'єктів господарювання та споживачів, у широкому розумінні – економічних агентів у різних умовах, які вже існують на ринку або створюватимуться штучно, у межах імітаційної моделі прогнозування станів системи або поведінки індивідуальних агентів з урахуванням їх особистісних характеристик.

З урахуванням особливостей управління просторово замкненими економічними системами – відносно самостійними учасниками глобального ринку (у нашому випадку ними виступають регіони країни [141, 163], які повинні стати майбутніми осередками освітнього туризму) запропонуємо метод імітаційного моделювання для визначення взаємного зв'язку між параметрами, що окремо впливають на трикутник "пропозиції робочої сили – людського капіталу – трудової міграції", що був запропонований у першому розділі як сукупність чинників розвитку соціально-економічної системи у синергії з потенціалом освітнього туризму.

Агрегована концептуальна схема потоків впливу між економічними агентами зображена на рис. 3.11. Основою побудови моделі взаємного впливу параметрів соціально-економічної системи виступає причинно-наслідкова діаграма, що забезпечує розроблення стратегії зростання економічної активності населення, яка буде детально описана у наступному розділі.

М. Г. Бойко доводить, що ефект від туризму створюється у різних ланках виробничого ланцюга: від розроблення до продажу міжгалузевого комплексного туристичного продукту, зважаючи на те, що туристичні послуги можуть надаватися суб'єктами господарювання будь-яких інституційних одиниць [13, 15, 59].

В узагальненому вигляді можна виділити чотири основних напрями, за якими повинно відбуватися корегування негативних тенденцій у полі економічної активності населення [89, 92-93, 95, 121, 149, 169, 174, 199]:

- 1) підтримка місцевих виробників;
- 2) забезпечення кваліфікації робочої сили у відповідності до вимог ринку;
- 3) рівномірний розвиток регіонів;
- 4) створення належної інфраструктури освіти, яка здатна забезпечувати ринок праці затребуваними фахівцями.

Приклади функцій зв'язку наведено у додатках АІ-АІ. Вплив освітнього туризму як стимулюючого чинника змін за кожним напрямом полягає у наступному.

Підтримка місцевих виробників – у більш широкому розумінні, підприємств, які надають послуги туристам, що прибувають у країну / регіон з метою навчання, і зосереджуються на певній території, тимчасово збільшуючи кількість місцевого населення. З причини суперечностей методології обліку туристичних потоків (це питання роз'яснювалося у попередніх розділах), дані особи "випадають" з поля зору експертів, які прогнозують потреби рекреаційної інфраструктури і навантаження локальної системи побутового обслуговування. Також зростає попит на товари масового вжитку, продукти харчування і специфічну продукцію, необхідні для організації навчання (як-от канцелярські прилади, оргтехніка, типографські послуги, телекомунікації та послуги зв'язку і т. ін.). Зазвичай найсуттєвіший приріст до наявного місцевого населення забезпечують студенти ЗВО, і якщо частка іноземців серед них є достатньо великою, споживчий попит (обсяг затребуваних товарів та послуг на даному ринку) випереджає зростання кількості, адже, як правило, поїхати на навчання за кордон можуть собі дозволити як мінімум представники середнього класу, а у зв'язку з несприятливим станом економіки України у останні роки та девальвації національної валюти рівень цін у нашій країні виявляється подекуди навіть меншим, ніж у країні приблизно рівного статусу, звідки прибувають іноземні студенти. Необхідність у побутових речах та повсякденних послугах у студентів також вища за потреби місцевого населення, адже, переїжджаючи до тимчасового помешкання (орендованого чи гуртожитку), вони не можуть захопити із собою усі особисті речі. Інколи це просто незручно, а інколи – економічно недоцільно, зважаючи на вартість перевезення багажу на міжнародних рейсах. Отже, додаткове виробництво та продаж продукції, вже наявної на ринку (якщо вона і потребує модифікації, то незначної, іноземні студенти зазвичай швидко пристосовуються до місцевої кухні, особливостей побуту та до звільля – тобто підприємства-виробники майже не вкладають кошти на удосконалення якості продукту), стимулює збільшення доходів домогосподарств через зростання доходів найманих працівників, створення додаткових робочих місць та

вивільнення частини прибутку суб'єктів господарювання, яку вони можуть капіталізувати або використати на довгострокові інвестиційні проекти. Це перший, очевидний ефект, який можна зразу ж відчутити та оцінити у кількісних параметрах. Не такими явними є довгострокові наслідки експорту освітніх послуг, які полягають у налагодженні ділових зв'язків між країною – постачальником та приймаючою країною. Вже наголошувалося, що процес міжкультурних комунікацій носить часто особистий характер і заснований не лише на раціональному аналізі перспективності співробітництва із тією чи іншою країною, а й залежить від відчуття близькості, спорідненості до іноземної культури. У середньому слухач ЗВО проводить у приймаючій країні від 4 до 5 років, вивчає особливості ділового середовища та встановлює низку дружніх контактів, які можуть швидко перерости у ділові. Тому країни, які цілеспрямовано займаються прийомом на навчання іноземців, намагаються розширити географію в'їзних потоків. Навіть якщо із якоюсь державою поки не існує сталих зовнішньоекономічних зв'язків, це може статися у майбутньому, особливо у сучасних умовах непередбачуваності глобального ринку, тому доцільно забезпечити заздалегідь лояльних до місцевих підприємців споживачів (або потенційних партнерів).

Вплив на інших трьох напрямках потрібно оцінювати із відставанням у часі (часовим лагом) у середньому 3-5 років. Зростання обсягів надаваних ЗВО послуг та послідовне упровадження низки заходів із покращення їх змісту та структури до вимог потенційних споживачів (студентів та роботодавців) не можна здійснити у короткий термін. На розроблення та обговорення реформ у галузі освіти потрібно принаймні 2-3 роки, із яких мінімум 1 рік – на пілотне упровадження та об'єктивну оцінку результатів, що часто призводить до необхідності суттєвого корегування початкової стратегії. Але, як тільки цей етап буде пройдено, обсяг та якість знань у суспільстві вийде на траєкторію зростання. Випускники ЗВО матимуть достатній рівень навичок та вмінь, щоб бути працевлаштованими відразу після закінчення навчання, завдяки налагодженій системі інклюзивної освіти досвідчені фахівці підприємств будуть створювати якісний продукт (попит на який вже збільшено завдяки приїзду іноземців на навчання та обмін досвідом у рамках міжна-

родного ділового співробітництва), що у свою чергу дозволить їм опанувати нові ринки. Це процес із позитивною динамікою, але водночас із зростанням кількості висококваліфікованих спеціалістів на ринку праці неминуче спостерігатимуться протилежні йому негативні тренди: перший провокатор соціального напруження і найбільш вірогідний – перенасичення пропозиції робочої сили на локальних ринках та країни у цілому (враховуючи відносну легкість внутрішньої міграції у межах країни), з певної популярної професії або кваліфікації. Припустимо, що більшість випускників влаштується на роботу, але ті, кому це відразу не вдалося, вимушені будуть перекваліфіковуватися або виїжджати для працевлаштування за кордон (як варіант, працювати дистанційно у міжнародних компаніях). Також надлишок кваліфікованих молодих спеціалістів спричинить конфліктну ситуацію із працевлаштуванням фахівців старших вікових груп. Лише у малому переліку професій досвід дійсно відіграє визначальну роль; зараз компанії віддають перевагу молодим амбіційним співробітникам, у яких нестача досвіду компенсується завзяттям і інноваційністю. Якщо припустити, що усі без виключення заклади освіти готуватимуть спеціалістів, готових одразу після випуску ефективно і, головне, без помилок працювати, позитивні наслідки від підвищення якості робочої сили, що формується у одній віковій категорії, будуть нівельовані різким сплеском безробіття у іншій. Слід зауважити, що така проблема постійно виникає і без впливу випадкових зовнішніх атракторів, проте варто заздалегідь передбачити і мінімізувати ймовірні наслідки тоді, коли подібну ситуацію хоча б можна спрогнозувати.

Проаналізувавши соціальну політику різних країн світу, можна виділити декілька основних шляхів подолання міжгрупової конкуренції на ринку праці. Наприклад, це концепція "навчання протягом життя" (life-long learning, LLL). Припускається, що періодична перекваліфікація і вивчення нових технологій у власній сфері діяльності дозволить, по-перше, уникнути звільнення на користь молодшого співробітника, по-друге, активізуватиме криву досвіду і накопичуватиме сукупний обсяг знано персоналу компанії, що є рушійною силою упровадження інновацій та виведення на ринок нового / суттєво удосконаленого продукту. Але

якщо із другим твердженням легко погодитися, то рішення із першого керівництво інколи приймає упереджено, керуючись ірраціональними (з точки зору підприємницької логіки) мотивами. Втім, зростання попиту на короткострокові курси із підвищення навчання та перекваліфікації додаватиме до попиту послуг закладів освіти (формальних та неформальних), що є сприятливим саме для даної галузі.

3.3. Методичний підхід до формування стратегії зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму для підвищення якості робочої сили

Імітаційне моделювання може бути засноване на одному із двох підходів, які не суперечать один одному і врешті решт спрямовані на вирішення подібних задач управління, але базуються на принципово різних постулатах. Порівняльний аналіз підходів до імітації поведінки економічних агентів "згори" і "знизу" наведено у табл. 3.7 [69].

Таблиця 3.7

Порівняльна характеристика двох підходів до імітаційного моделювання

Складові	Системна динаміка	Агентне моделювання
Базовий елемент моделі	Петля зворотного зв'язку	Агент
Галузь аналізу	Структура системи	Правила поведінки агента
Рівень моделювання	Макрорівень	Мікрорівень
Напрямок моделювання	Згори донизу	Знизу догори
Час	Безперервний	Дискретний
Апарат у основі моделювання	Математика (диференціально-інтегральні рівняння)	Логіка (поведінки)
Сутність (завдання)	Виявлення важливих змінних і встановлення взаємозв'язку між ними	Визначення логіки (алгоритму) поведінки кожного агента (груп агентів) під впливом чинників зовнішнього середовища
Адаптивність	Низька; структура моделі визначена від самого початку і не може бути змінена під час імітаційного експерименту	Висока; можливість урахування еволюції агентів та обмін властивостями між ними
Джерела змін у системі	Акумуляовані ресурси / характеристики	Події

Зважаючи на рекомендації з використання кожного підходу, складові механізму забезпечення економічної активності населення доцільно досліджувати за обома напрямками моделювання: використовувати дані щодо логіки поведінки індивідуальних суб'єктів (агентів) кожної підсистеми для оцінки вихідних параметрів потоків, що входять до накопичувачів у моделях системної динаміки. За необхідності, окремі блоки усередині моделей можна замінювати на схеми взаємодії агентів, особливо у випадках, коли вибір якоїсь одної лінії поведінки з-поміж декількох альтернатив неможливо спрогнозувати, або якщо необхідно перевірити декілька типових за структурою, але різних за складом учасників сценаріїв, наприклад, поведінки споживачів освітніх послуг або роботодавців з різних країн чи регіонів. Перелік типових агентів, що формуватимуть зазначені вище напрями корегування поля економічної активності населення представлені у табл. 3.6.

Таблиця 3.8

Вірогідні агенти впливу на поведінку визначених складових

Напрямок корегування диспропорцій (блок стратегічних ініціатив)	Чинники впливу / найбільш активні агенти
1	2
Підтримка місцевих виробників	Підприємства-лідери ринку Інноваційні підприємства та старт-апи Постачальники сировини Попит місцевого населення Традиції поведінки та уподобання постійних клієнтів Наявність обладнання, типові технологічні процеси, рівень розвитку техніки Захист від недобросовісної конкуренції з боку імпортерів
Забезпечення кваліфікації робочої сили	Упровадження моделі інклюзивного навчання на підприємствах Обсяги соціальних виплат по допомозі з безробіття Нарахування у фонд заробітної плати – сумарний обсяг у географічному та галузевому розрізі Державні та приватні стипендіальні фонди Формальні та неформальні заклади вищої освіти Програми міжнародних стажувань Фокусні програми навчання спеціалістів / підтримки підприємництва / створення інноваційних хабів (кластерів) Кількість працездатних осіб, бажаючих навчатися за різними програмами, та випускників Вартість перекваліфікації Середня заробітна плата у географічному та галузевому розрізі, також у порівнянні Умови праці у країнах, приймаючих трудових мігрантів

1	2
Рівномірний розвиток регіонів	Доходи домогосподарств Прожитковий мінімум, скоригований на місцевий рівень цін Обсяги та темп зростання валового регіонального продукту Бюджетні трансферти та політика формування місцевих бюджетів Містоутворюючі підприємства Вид розселення (дисперсний, моноцентричний, змішаний) Рівень криміногенної обстановки Інвестиційна привабливість Безробіття та зайнятість
Створення інфраструктури освіти	Визначення потреб ринку праці у фахівцях різних спеціальностей Наявність ЗВО у осередках із найбільшою концентрацією підприємств Перелік спеціальностей у закладах освіти, їх якість та відповідність сучасним вимогам роботодавців Ліцензовані обсяги підготовки фахівців Державна стратегія залучення іноземних студентів на навчання в Україні Кваліфікація та кількість кадрів, що забезпечують процес навчання Участь у міжнародних наукових проектах Позиція у міжнародних індексах та рейтингах Критерії вибору ЗВО / регіону чи країни навчання Потенційні споживачі освітніх послуг: структура, кількість, розселення за регіонами Мультиплікатор виробництва додаткової продукції для слухачів ЗВО та кількість створюваних робочих місць

Кожний з цих агентів (самостійних одиниць ринку) чи показників на основі їх діяльності може чинити вплив ("передавати гени") на інший, що часто вносить плутанину у визначення ієрархічності виникнення синергії чи відторгнення та у побудові принципових схем причинно-наслідкових зв'язків. Тому пропонується автором механізм першим блоком міститиме вибір пріоритетного напрямку корегування, від чого залежатиме вибір оптимальної на даний час стратегії та пріоритетність втручання (за допомогою державних інституцій чи законів ринку).

Один і той же агент впливу може бути елементом двох або навіть більше напрямів. Наприклад, попит ринку на фахівців певної спеціальності використовується для обрахунку ліцензійних обсягів навчання та кількості держбюджетних місць (прямий вплив), і водночас він опосередковано впливає на якість робочої сили: висока конкуренція на ринку (коли кількість випускників починає перевищувати наявні робочі місця) та зростаючий інтерес до спеціалістів високої квалі-

фікації у зарубіжних компаніях стають додатковим стимулом до сумлінного навчання майбутніх фахівців. Незважаючи на початкову відсутність практичного досвіду, все ж таки людина, яка звикла безперервно навчатися і самостійно виконувати завдання різного рівня складності, є бажанішим майбутнім співробітником для компанії, аніж та, яка ледве орієнтується у предметній області.

Для включення у модель кожний з наведених у таблиці показників повинен бути адаптований до кількісного виміру (наприклад, якщо основним вихідним параметром повинна стати потенційна кількість студентів / випускників, то усі інші показники варто за можливості приводити до кількості / питомої частки осіб – споживачів освітніх послуг або зайнятих на ринку праці; якщо ж ключовими є обсяги надходжень від надання послуг, для легкості запису формул (взаємозв'язків між елементами) слід використовувати вартісні показники) [98].

Рівномірний розвиток за усіма напрямками відразу є, на перший погляд, бажаним, але маловірогідним варіантом, не стільки через брак ресурсів, навіть у країнах з високими доходами, а через ймовірну суперечність різних сценаріїв. Якщо до алгоритму вибору стратегічних пріоритетів підтримки соціально-економічного процесу входять завідомо протилежні пріоритети, на початкових етапах вони можуть перебувати у латентному стані та не пересікатися на одній площині (полі діяльності), але за нарощування обсягів та / або інтенсифікації потоків накопичувачі починають конкурувати за обмежені ресурси, тобто альтернативу доведеться шукати вже тоді, як процеси запущено та здійснено інвестиції. Ймовірні протиріччя між комплексними складовими моделі (або підсистемами у межах багатоваріантної складної системи) варто визначити одночасно із побудовою логічної моделі. Насправді, на практиці часто трапляється, що деталізація причинно-наслідкових схем дозволяє виділити приховані суперечності між параметрами майбутньої моделі, і, якщо вони не є цілеспрямовано ініційованими негативними петлями зворотного зв'язку, від них слід позбутися, змінивши, за можливості, порядок змінних. Такі суперечності зручно описувати у вигляді матриці, де у одному трикутнику міститься опис саме невідповідностей окремих показників загальній стратегії, у протилежному – пропозиції щодо їх подолання (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Аналіз суперечності заданих вихідних параметрів моделі на прикладі зіставлень протилежних інтересів

	Підтримка місцевих виробників	Забезпечення кваліфікації робочої сили	Рівномірний розвиток регіонів	Створення інфраструктури освіти
Підтримка місцевих виробників				
Забезпечення кваліфікації робочої сили	Високий рівень кваліфікації найманих працівників (які вже працюють на підприємствах) та випускників ЗВО є причиною появи додаткових вимог до роботодавців (стосовно заробітної плати, ергономіки робочих місць, обладнання та інформаційного забезпечення, соціального пакету та ін.). Збільшення ФЗП підвищує собівартість виробленої продукції, що у свою чергу знижує її конкурентоспроможність у порівнянні із імпортованою, з часом навіть для товарів / послуг низькоеластичного попиту. Випускники ЗВО, особливо популярних спеціальностей, розчаровуються на етапі пошуку роботи (інколи місцеві підприємства просто не відповідають очікуваним стандартам), і починають мігрувати за кордон			
Рівномірний розвиток регіонів	Постачальники ресурсів проти реструктуризації логістичного ланцюга, зміна місцезнаходження підприємств потребує значних одноразових витрат, які суттєво зменшують наявність обігових коштів у відповідному періоді;	Підприємства намагаються мінімізувати витрати і розміщують виробничі потужності у регіонах із низькими ставками оплати праці та дешевими ресурсами; штучне		

	вимушені звільнюватися вже працюючі на них робітники, якщо не готові переїжджати до іншого регіону країни, якщо підприємство саме змінює дислокацію, а не розширює виробництво за рахунок відкриття філій чи представництв; тимчасово зростає безробіття у регіоні, звідки переносяться ресурси	переведення коштів з бюджетів різних рівнів може суперечити бюджетному законодавству і взагалі постулатам вільного ринку і свободи підприємництва, які наголошуються основою державної економічної політики		
201 Створення інфраструктури освіти	Додаткове навантаження на локальні системи життєзабезпечення за рахунок збільшення частки місцевого населення не можна компенсувати у короткостроковому періоді; якщо це не передбачено заздалегідь, виникають незручності у місцевого населення; прибуття до регіону із усталеними традиціями поведінки та суспільного устрою іноземців із країн, де спосіб життя, повсякденні звички і стандарти поведінки є відмінними, призводить до конфліктних ситуацій	Неможливість перенесення успішного досвіду інших країн з огляду на місцеві реалії; наприклад, масове створення університетських містечок, які є однією з основ накопичення інтелектуального потенціалу і чинником привабливості освітньої інфраструктури для іноземних студентів (коли держава витрачає на їх будівництво і оснащення, у тому числі побутової інфраструктури, значні кошти), реалізоване у останні роки у Китаї, взагалі не планується в Україні; процес перерозподілу наукового потенціалу з центру до периферії викликає супротив з боку кадрового складу, адже еліта (без різниці, ділова чи наукова) намагається мешкати у столичному регіоні	Колапс на місцевому ринку праці, коли студенти ЗВО, особливо неформально, ще під час навчання, створюють надлишкову пропозицію; місцеві працівники не можуть конкурувати ні за віковою категорією, ні за ставками заробітної плати (студенти часто погоджуються на найнижчу), ні у цілому за ініціативністю та станом здоров'я; з одного боку, доходи домогосподарств зростають через продаж додаткової продукції, з іншого – за високої концентрації іноземних студентів з багатших країн зростають ціни на продукти першої необхідності та транспортні послуги, які місцевим підприємствам стає не вигідно реалізовувати постійному населенню	

У таблиці наведено по одному прикладу на кожен парю полярностей, однак насправді їх набагато більше, і це необхідно враховувати під час побудови моделі, навіть якщо такі балансуєчі петлі не закладаються і протистояння потоків не прописується у явному вигляді. Інтереси суб'єктів господарювання та регулюючих інституцій можуть також виявитися полярними: за будь-яких умов раціональна поведінка комерційних підприємств передбачає оптимізацію податкового навантаження та інших виплат, як-от нарахування на фонд заробітної плати, тоді як місцеві та державний бюджети намагатимуться їх максимізувати. У державах з високим рівнем соціального забезпечення, як правило, високий податковий тягар, і підприємства починають переносити головні офіси за кордон, у крайньому випадку – до офшорних центрів.

Нагадаємо, що будь-який інструмент економічного аналізу повинен використовуватися для оптимізації прийняття управлінських рішень, тому вже на етапі першого введення вихідних параметрів системи необхідно розуміти, де використовуватимуться отримані результати і на користь якого виду або сфери діяльності вони будуть спрямовані.

На сьогодні більшість як традиційних виробників (за виключенням тих, що невіддільні від джерел видобутку корисних копалин або певних кліматичних умов), так і підприємств нематеріального сектору та компаній інноваційної спрямованості тяжіють до столичного регіону та крупних обласних центрів, концентруючи кращі інтелектуальні ресурси та інвестиції. Рівномірний розвиток регіонів є гарантією зниження соціальної напруженості у суспільстві, і досвід розвинених країн світу дозволяє визначити перелік галузей, які можуть виступати у якості посередників між лідируючими та депресивними регіонами, пропонуючи такий продукт, споживання якого забезпечує перерозподіл надлишку коштів як результату створення надмірної додаткової вартості (ефекту "перегріву економіки" у точкових географічних локаціях). Серед таких галузей відзначимо сферу туризму та освіти, взаємопроникнення послуг яких на практиці призвело до необхідності розширення категоріального апарату обох секторів економічної діяльності та розроблення індивідуалізованої системи статистичних спостережень.

У основу механізму стимулювання економічної активності населення покладено процес посилення соціальної спрямованості економічного розвитку. У якості градоутворюючих підприємств можуть виступати заклади вищої освіти, які здатні концентрувати значні людські ресурси та інтелектуальний капітал на невеликій площі, однак майже не прив'язані до сировинної нетранспортабельної бази та потужних транспортних вузлів, тому здатні надавати послуги як для громадян країни, так і іноземців. Насправді для іноземних студентів важливішим чинником привабливості транспортної інфраструктури, на відміну від звичайних в'їзних туристів, є розвиток саме внутрішньої системи сполучень, адже, як правило, міжнародними рейсами він користується усього декілька разів на навчальний рік – на початку та наприкінці канікулярного періоду, повертаючись додому та на навчання у новому семестрі. Навпаки, упродовж року студенти з-за кордону більше користуються внутрішньою транспортною мережею, для ознайомлення із країною перебування. Чинник сезонності також несуттєвий, адже забезпечувати процес навчання у ЗВО можна у будь-який період року. Для місцевих підприємств іноземні студенти (а також фахівці у службових відрядженнях та працівники міжнародних компаній за програмами інклюзивного навчання) – це додаткові споживачі їх продукції, яка постачається місцевому населенню. Іноземні студенти, які проходять виробничу практику на старших курсах або випускники, які лишаються у приймаючій країні на деякий термін після закінчення навчання – це джерело додаткових комунікацій для укладання міжнародних угод. Звісно, вони відволікають якусь кількість робочих місць у громадян країни, але саме для нашої держави частка іноземців у висококваліфікованій робочій силі є настільки незначною, що не становить майже ніякої загрози для місцевих спеціалістів – за винятком сприяння політиці транснаціональних компаній, що полягає у призначенні на керівні посади верхньої та середньої ланки управління фахівців з країни базування головного офісу.

Подолання регіональної диференціації є безперечною гарантією зниження напруженості у суспільстві та повного використання усіх наявних локальних ресурсів. Але лише наявності кваліфікованої робочої сили недостатньо, на рівні

держави потрібно забезпечувати будівництво та/ або переміщення підприємств, які виступатимуть основними роботодавцями. Зовсім необов'язково, щоб це були виробники виключно сировинномісткої або, навпаки, продукції високих технологій, – головне, щоб існувала мінімальна кількість робочих місць, потрібна для забезпечення прийняттого рівня життя місцевого населення. Вільна рука ринку, надаючи беззаперечні переваги створенню інноваційних хабів і концентруючи більшість мобільних ресурсів, у тому числі людських, у потужних промислових агломераціях, безсила у перерозподілі соціальних благ, коли це є економічно невідповідним (тобто у більшості випадків). Зростання напруження між центром і периферією може призвести до соціального колапсу, через який пройшло більшість населених пунктів після зупинки градоутворюючих підприємств і відсутності альтернатив із отримання легальних доходів. Він виражається або у наростаючій міграції, або у погіршенні криміногенного стану та виникненням тіньового сектору. Міграційні потоки звичайно описуються експоненціальною функцією, коли спочатку виїжджає невелика частина населення, потім за їх рекомендацією до мігрантів долучаються друзі і сусіди, і чим менше населений пункт, тим тісніші комунікаційні зв'язки і швидше передається інформація "з вуст у вуста" про регіони, де є шанс на гідне життя. Та частка населення, яка залишається (майже завжди це люди похилого віку, які з об'єктивних причин не спроможні змінити місце проживання), існує на соціальну допомогу від держави або перекази коштів від близьких. Якщо ж більшість населення лишається і "працевлаштовується" у тіньовому секторі, можливість заново відкрити легальне виробництво на даній території і залучити прозорі інвестиції стає примарною. Таким чином, модель оптимального балансу між державним регулюванням стану соціального забезпечення, призваним гарантувати гідний рівень життя населенню країни, та вільним підприємництвом і створенню сприятливих ділових умов для конкурентоспроможних галузей повинен обов'язково враховувати індекс регіональної диференціації. Штучний перерозподіл ресурсів не є ефективним, виходячи з постулатів вільного ринку та свободи підприємництва, але без цього держава нестиме більші збитки у вигляді коштів, спрямованих на подолання дисбалансів соціально-демографічного розви-

тку. Гнучка адаптивна система освіти та перепідготовки кадрів є основою забезпечення новоутворюваних підприємств та видів діяльності у локальних адміністративних одиницях, гарантуючи на першому етапі зайнятість максимально можливої частки працездатного населення, інколи без досягнення бажаного оптимального рівня кваліфікації, з подальшим його підвищенням у процесі налагодження технології виробництва та розширення асортименту продукції нових містоутворюючих підприємств.

Для інституціонально некерованої національної економіки у будь-якій сфері діяльності наріжним постулатом життєздатності економічних агентів є закон попиту та пропозиції. Якщо товар не потрібен ринку, від його виробництва відмовляються, відповідно або банкрутують, або переорієнтовуються підприємства-постачальники, і наступним кроком є зміна чи втрата відповідної інфраструктури. Поняття інфраструктури, що застосовується до окремої галузі або сфери діяльності, виходить за межі теоретичного тлумачення. Часто до виробничої інфраструктури (тобто тієї, що забезпечує усі етапи створення та реалізації певного продукту) відносять цілісний комплекс основних, суміжних та допоміжних суб'єктів господарювання, які можуть бути однорідними, належати до одної галузі чи підгалузі, а можуть включати виробництва без жодного очевидного об'єднуючого чинника – у останньому випадку кінцевий продукт / послуга начебто складаються із фрагментів продукції різних галузей, обсяги пропозиції встановлюються окремими підприємствами без огляду на стан інших, а якість на останньому етапі кінцевого споживання залежить від вдалої чи недосконалої на даний момент комбінації індивідуальних чинників. Сектор освітнього туризму начебто складається із незалежної сукупності різнорідних елементів окремих видів діяльності: системи національної освіти (у даній дисертаційній роботі аналізується здебільшого сектор вищої освіти), представлений ЗВО та профільними регулюючими інституціями (Міністерство освіти і науки України, спеціальні департаменти, приватні та державні підприємства із забезпечення зовнішньоекономічних операцій), рекреаційної інфраструктури (до якої можна включити інфраструктуру транспорту та зв'язку, як під час аналізу традиційного туристичного ринку), іміджевої складової

(сприйняття іноземцями держави). Остання звичайно не уособлює статичну структуру із усталеними зв'язками між її агентами та затверджений перелік останніх; репутація держави є наріжним каменем зовнішньої торгівлі у будь-якому секторі, проте у галузі надання послуг, пов'язаних із безпосереднім перебуванням у приймаючій країні, її варто виділяти у самостійний блок, щоб не забути врахувати ключові чинники впливу під час аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності. Незважаючи на професійні рекомендації компаній-організаторів подорожей, зацікавлених у лояльності власних клієнтів та наданні об'єктивної правдивої характеристики туристичних напрямів, прийняття рішення щодо країни перебування у незалежного споживача припускає високий вплив емоційного стимулу усупереч раціональній логіці та наявній інформації, спонукаючи дослідників додавати до імітаційних та особливо агентних моделей чинники впливу поведінкової економіки. Тому моделювання складних соціально-економічних систем, де однаково важливим є і оцінка розвитку "згори", і прогнозування індивідуальної, часто нераціональної, поведінки ключових типів індивідуальних гравців, у оптимальному варіанті повинне поєднувати методи системного аналізу (дослідження поточного стану та напрямів розвитку складних ієрархічних утворень) та оцінки точкових впливів на окремі елементи складних систем.

У роботі [69] пропонується детальний опис поведінки складних систем. У цілому галузь освіти та формування ринку кваліфікованої робочої сили на її основі відповідає типу S-подібного зростання з перевищенням, адже постійно відбувається балансування між кількістю випускників різних спеціальностей та кількістю наявних робочих місць. Інші ж підсистеми можуть належати до різних типів.

Замикання петель зворотного зв'язку може відбуватися за двома сценаріями: безперервне циклічне зростання (так зване "замкнуте коло", якщо мультиплікативний ефект призводить до негативних наслідків), і балансування (стримування) одного параметру за рахунок іншого. У першому випадку система прямує до колапсу або переходу у якісно новий стан, у другому – поверненню до рівноваги.

Різні комбінації з позитивною і балансує петель зворотного зв'язку лежать в основі декількох більш складних типів поведінки системи: 1) осциляція; 2) S-

подібне зростання; 3) S-подібне зростання з перевищенням; 4) перевищення і колапс.

Агентне моделювання – відносно новий напрямок в імітаційному моделюванні, що використовується для дослідження децентралізованих систем, динаміка функціонування яких визначається не глобальними правилами і законами (як в інших парадигмах імітаційного моделювання), а навпаки, коли ці глобальні правила і закони є результатом індивідуальної активності членів групи. Агентна модель являє реальний світ у вигляді багатьох окремо специфікованих активних підсистем, званих агентами (автономних об'єктів, що цілеспрямовано функціонують в конкретному середовищі за певним набором правил, взаємодіють один з одним і адаптуються в процесі функціонування). Зазвичай в таких системах не існує глобального централізованого управління, агенти функціонують за своїми законами асинхронно. Поведінка агентів регулюється їх власною схемою, тобто когнітивною структурою, яка визначає, яку дію агент робить в момент часу t з урахуванням його сприйняття навколишнього середовища [69].

Для деталізації причинно-наслідкової діаграми, представленої на рис. 3.11, та побудови потоків впливу між окремими агентами (елементами) досліджуваної підсистеми на основі розробленого механізму забезпечення економічної активності населення пропонуємо виділити ключові петлі зворотного зв'язку (так звані акселератори), які, з одного боку, показуватимуть найефективніші джерела зростання або існування протиріч між заходами, упроваджуваними різними суб'єктами господарювання (за наявності блоку інституційного регулювання – також рішеннями державної політики), з іншого – полегшуватимуть процес декомпозиції у межах кожної підсистеми.

Петля зворотного зв'язку – це замкнутий ланцюжок взаємодії, який пов'язує вихідну дію з її результатом, що змінює характеристики навколишніх умов і які, в свою чергу, є інформацією, що викликає подальші зміни.

Оскільки петлі зворотного зв'язку у ролі акселераторів без обмеження або припущення достатньої кількості ітерацій найбільше змінюють результуючі (вихідні) показники, доцільно обирати стратегії поведінки у зовнішньому середовищі

та розвитку на основі внутрішніх ресурсів з урахуванням їх динаміки (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Приклади опису станів складових підсистеми на основі акселераторів

Акселератор	Опис
1	2
Акселератор міжнародного співробітництва (зростання експорту освітніх послуг)	Спочатку кількість іноземців, які навчаються в Україні, є відносно сталою величиною. Але якщо студенти задоволені якістю навчання та умовами проживання, вони починають рекомендувати нашу країну своїм друзям та знайомим. Ті, приїхавши на навчання і переконавшись у правдивості отриманих відгуків, у свою чергу розповідають про власний досвід далі. Випускники починають працювати, і коло обізнаних щодо якості підготовки в Україні розширюється, включаючи не тільки студентів та їх сім'ї, а й керівництво підприємств. Свідчень, отриманих на основі міжособистісних комунікацій, вже замало, для поточної кількості бажаючих поїхати на навчання створюються консультаційні центри, які займаються оформленням документів та допомогою у типових процедурах зарахування. Через діяльність таких центрів ще більше іноземців виїжджає в Україну, адже вони починають власну рекламну кампанія, щоб розширити коло споживачів послуг і отримати більших прибутков. Надання консультацій і документарного супроводу стає сферою професійної діяльності. Обидві сторони – приймаюча країна та організація-посередник – зацікавлені у зростанні обсягів освітнього туризму
Акселератор розвитку інфраструктури освіти	Зростання обсягів експорту освітніх послуг стимулюють надходження додаткових коштів до ЗВО, особливо державних, які тепер можуть сформувати спеціальний фонд (не так строго регульований, як кошти, що надходять за казначейськими рахунками) і витратити дані кошти на нагальні потреби. Зі свого боку, держава, бачачи інтерес іноземців до навчання у країні, виділяє додаткові кошти на переоснащення загальної інфраструктури (за яку не відповідає окремий ЗВО) та намагається створити сприятливі умови для перебування іноземних студентів. ЗВО намагаються використовувати інформацію про зовнішні ринки, щоб зрозуміти вимоги роботодавців до навчальних програм, і активніше, ніж для внутрішніх студентів, забезпечують практичну складову. Кошти, отримані за оплату навчання іноземців, акумулюються у спеціальному фонді і витрачаються у тому числі на оснащення лабораторій та проведення практичних занять. Студенти, які мають принаймні початкові знання про роботу реальних підприємств, і розуміють, у чому вони хочуть спеціалізуватися у майбутньому, є цікавими роботодавцям, які, забезпечуючи виробничу практику, без зарахування нового співробітника до штату можуть оцінити його потенціал та привабливість для компанії. Випускники, які під час навчання встигли пройти справжнє стажування на підприємствах, почуваться більш впевненими при пошуку роботи, і, як правило, відразу знаходять місце роботи. Потенційних абітурієнтів це переконує у тому, що ЗВО дає усі необхідні знання, і обирають його для навчання. Менеджмент міжнародних компаній, попрацювавши із випускниками таких закладів освіти, надає позитивні відгуки про програми підготовки у діловому оточенні, що затверджує думку про якість освіти у майбутніх бенефіціарів та споживачів послуг.

1	2
Акселератор інвестицій у НДККР	Якщо на території ЗВО є лабораторії, де можна симулювати реальні виробничі процеси, це не тільки підвищує якість викладання дисциплін, а й мотивує студентів до розв'язання складних завдань, відмінних від типових кейсів, що представлені у підручниках. Зникає психологічний бар'єр, що не дозволяє припускати можливість створення власних винаходів. Слухачі розуміють процес формування вартості розроблення та виведення на ринок інновацій, навчаються оцінювати економічну ефективність створення власних та купівлю залучених винаходів. Викладачі переходять від суто теоретичної подачі матеріалів до практичних експериментів, звертаються до прикладів роботи існуючих підприємств реального сектору. Вони, у свою чергу, починають довіряти науковцям, переконавшись, що останні на практиці володіють принаймні основами технологічних процесів. Підприємства починають фінансувати наукові дослідження за тими напрями, на розроблення яких у них не вистачає часу чи інформації. На виручені кошти ЗВО переоснащують лабораторії та закуповують сучасне обладнання. Якість експериментів зростає, і національні ЗВО можуть на рівних долучатися до участі у міжнародних проєктах (на грантовій основі чи за спільними угодами). Якщо внесок кожної сторони-партнера проєкту є приблизно рівноцінним, на такому ж принципі паритетності розподіляються завдання та у подальшому – права інтелектуальної власності на винаходи. Студенти ЗВО отримують ще сильнішу мотивацію до навчання і упровадження власних розробок, попрацювавши у мультикультурних командах та ознайомившись із потенціалом наукових центрів інших країн.

Акселератори часто поєднуються між собою, створюючи синергетичний ефект, і тоді результуючий показник (параметр, який є ключовим, тобто на якому замикається петля зворотного зв'язку) отримує більшу кількість стимулюючих чинників (що визначають критерії вибору тієї чи іншої стратегії), аніж за аналізу обмеженого рамками дослідження конкретного економічного явища або соціального ефекту виду діяльності (рис. 3.12).

На наступному етапі дослідження підбираються кількісні показники, за допомогою яких можна математично описати взаємодію параметрів системи. В залежності від бажаного виміру результуючого чинника обирається оптимальна на даний момент стратегія. Розробка маркетингової стратегії потребує проведення глибоких досліджень стану та розвитку ринку, а також оцінки позиції підприємства або держави, яку вони займають на ринку. Вирішується питання про поведінку суб'єкта господарювання на глобальному ринку.

Рис. 3.12. Приклади комбінування акселераторів
(полярність усіх потоків позитивна)

На початку зазвичай використовуються такі найпоширеніші і дієві стратегії: стратегія атаки (розширення операцій на ринку, збільшення своєї частки на ринку, додаткові інвестиції); стратегія оборони (збереження зайнятих позицій, відмова від подальших інвестицій); стратегія відступу (скорочення операцій на ринку, відхід з ринку) [228].

У теорії окремо виділяють так звані глобальні стратегії конкурентної боротьби на світовому ринку [234]. В основі їх побудови лежить аксіома, що кожен економічний агент, плануючи виробництво і збут своєї продукції, будь то товари або послуги, прагне до того, щоб воно було рентабельним, приносило прибуток. Якщо ж питома вага витрат порівняно велика, немає сенсу займатися міжнародною діяльністю, можливо, не до кінця досліджені резерви внутрішнього споживчого ринку. Те ж може бути актуальним і для планування державою стратегії підтримки тієї чи іншої галузі експорту. Зокрема, з урахуванням доходів минулих років, надання освітніх послуг іноземним громадянам приносило істотні доходи до державного бюджету та приватним ЗВО, створюючи робочі місця в галузі освіти і супутніх галузях, таким чином опосередковано збільшуючи доходи домогосподарств і стимулюючи економічну активність населення.

До числа найбільш популярних глобальних стратегій конкурентної боротьби, що використовуються комерційними компаніями, відносять наступні:

стратегія мінімізації витрат, де визначальну роль при встановленні питомої собівартості виробленої продукції або послуг, що надаються грає обсяг виробництва (послуг);

стратегія фокусування – це концентрація зусиль організації на обслуговуванні досить вузького сегмента ринку. З одного боку, концентрація ресурсів в більш вузькій сфері діяльності дозволяє домогтися певного конкурентної переваги за рахунок зрослої спеціалізації. З іншого, необхідно бути впевненим, що вужча сфера діяльності дозволить забезпечити необхідний рівень обсягів збуту, що потрібно приймати до уваги при зосередженні на малій кількості географічних напрямів реалізації експорту освітніх послуг;

стратегія диференціації передбачає виробництво більше великої номенкла-

тури продукції або розширення асортименту послуг, що надаються, при збереженні їх загальної функціональної спрямованості;

стратегія інновацій спрямована на вдосконалення технологій, обладнання, виробничого процесу, процесу обслуговування, включення в асортимент принципу нової продукції або послуг шляхом впровадження інноваційних ідей;

стратегія оперативного реагування передбачає високий рівень використання принципу зворотного зв'язку при управлінні, швидку адаптацію виробництва або сфери послуг до структури попиту.

Звичайно керівництвом затверджується певний набір базових стратегій, які застосовується за всіма напрямками діяльності, наприклад, інновації, глобальний характер, орієнтація на підприємницьку активність, використання інформаційних технологій або виробництво, соціальний бізнес і впровадження постулатів сталого розвитку [228].

Більшість стратегій найчастіше включає диференціацію товару (послуги) і / або низькі витрати, проте існує безліч інших напрямків і різновидів

Для виходу на зовнішні зарубіжні ринки найчастіше розробляються спеціальні міжнародні бренди на основі вже існуючих (які, втім, часто трансформують до невпізнання еталонний продукт). Вони відразу ж починають відчувати конкуренцію з боку місцевих брендів і міжнародних конкуруючих брендів [226]. Будучи органічно пов'язаним із стратегіями розвитку національної освітньої системи, бренд найвпливовіших ЗВО чи країни у цілому спроможний довгі роки приваблювати іноземних студентів, навіть якщо реальна ситуація вже мало відповідає цінностям та фундаментальним засадам концепції даного бренду.

Комплексне використання тріади розроблених пропозицій щодо методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму; механізму забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму; методичного підходу до визначення залежності між рівнями доходу країни на душу населення та його освіти їх комплексного використання дозволило сформувавши методичне забезпечення зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму (рис. 3.13) [101].

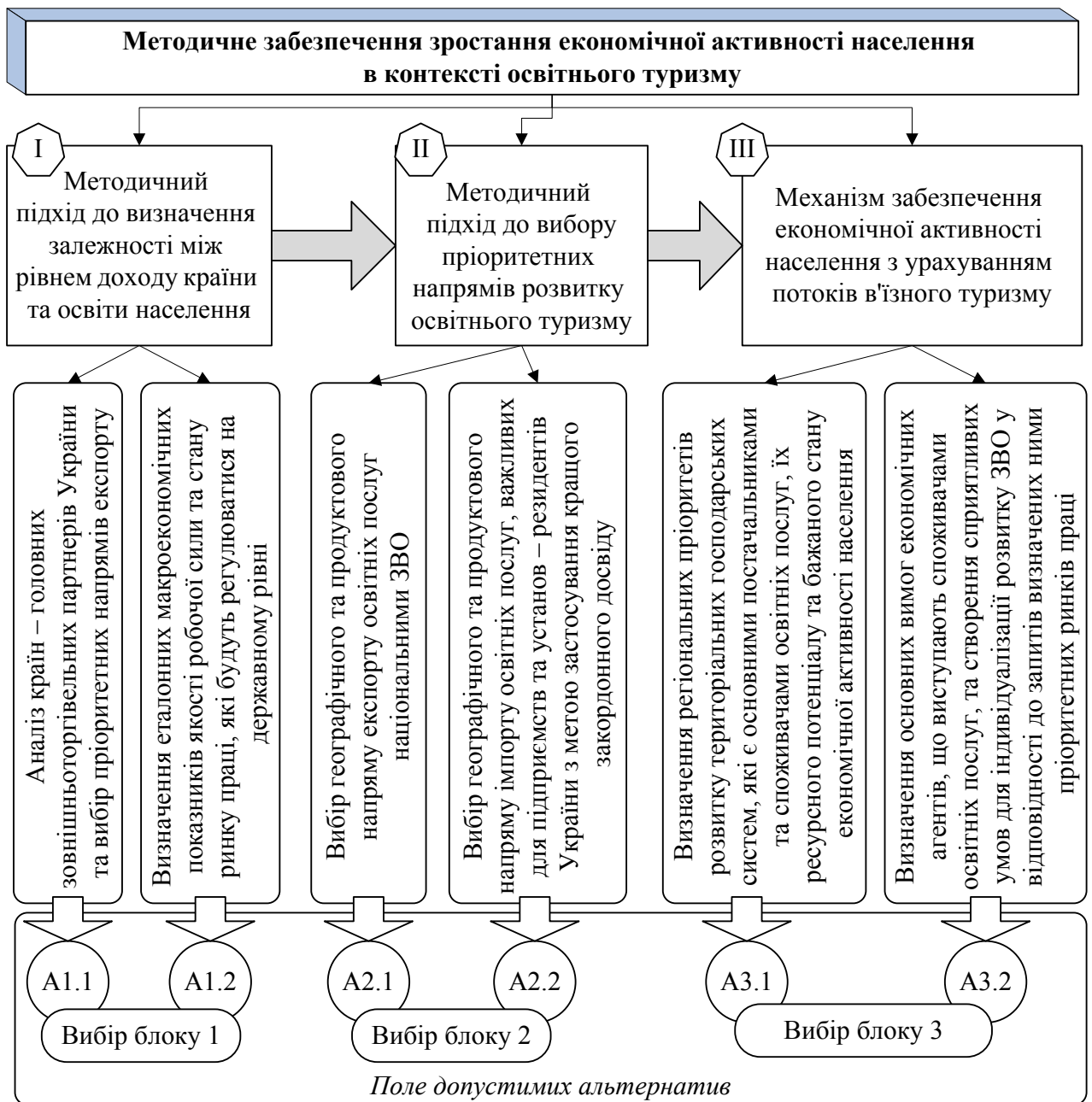

Рис. 3.13.1. Складові методичного забезпечення зростання економічної активності населення із вибором стратегічних альтернатив

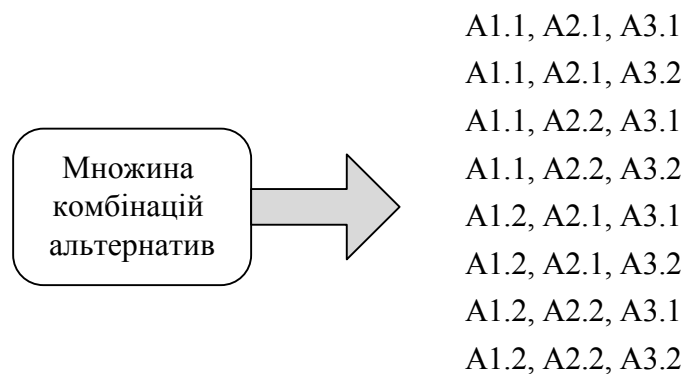

Рис. 3.13.2. Можливі комбінації альтернатив

Кількість комбінацій дорівнюватиме 2^3 . Вибір альтернатив за кожною складовою методичного забезпечення зумовлюється існуючими потребами ринків праці, освітніх послуг, інтенсивністю потоків освітнього туризму та фінансовими можливостями бюджетів всіх економічних рівнів, адже в реальних умовах важко задовольнити потреби абсолютно усіх учасників ринку та врахувати інтереси економічних агентів одної сфери діяльності, які інколи є протилежними за результатами. Моделювання на основі побудови системи взаємодії якомога більшої кількості учасників дозволить розрахувати наслідки впроваджуваних заходів у конкретному часовому періоді за поточних умов комбінації ключових чинників.

Найбільший ефект відносно зростання економічної активності населення може бути отриманий при комплексній реалізації представлених складових і альтернатив їх реалізації.

Висновки до розділу 3

1. Обґрунтована процедура рейтингування потенційних конкурентів України на світовому ринку освітніх послуг та вибору складових комплексної стратегії державної програми підтримки експортного потенціалу ЗВО на основі матричного підходу з попереднім групуванням територій пріоритетного експорту з урахуванням вимог споживачів щодо забезпечення інфраструктури національних освітніх систем та ділового середовища реалізації ініціатив інноваційного підприємництва у рамках угод міжнародного співробітництва. Пропонується використовувати поєднання методів кластерного та дискримінантного аналізу у процесі вибору географічних пріоритетів експорту освітніх послуг та переліку заходів, спрямованих на підвищення міжнародної конкурентоспроможності національної системи освіти.

2. На основі значень рейтингу 43 країн із застосуванням кластерного аналізу визначено сім кластерів країн, що відрізняються вимогами до отримання освітніх послуг, для визначення дієвих методів співпраці з ними. Для кожного кластера побудовано дискримінантну модель. Використання моделей дозволило віднести

потенційні країни-імпортери освітніх послуг до виділених кластерів для обґрунтування стратегій співпраці з ними у сфері освітнього туризму для забезпечення зростання економічно активного населення на ринку праці України за рахунок виникнення мультиплікативних ринкових ефектів. Методичний підхід апробовано на даних 12 країн, з кожної з яких в Україну в'їхало понад 200 осіб у 2017 р. і відповідно до результатів кластеризації та дискримінантного моделювання відібрано чотири кластери найбільш реальних і вірогідних конкурентів України за якістю надання освітніх послуг, для яких рекомендовано такі стратегії співпраці.

3. Розроблений механізм забезпечення економічної активності населення, у основу якого покладено алгоритм вибору агентів впливу на стан соціально-економічної системи та її складових підсистем на основі ітераційного підходу, що дозволяє зразу визначити пріоритетні напрями корегування ефективності взаємовідносин між суб'єктами діяльності, описати природу таких відносин та визначити причинно-наслідкові зв'язки між внутрішніми та зовнішніми процесами. Механізм передбачає комбінування методів імітаційного та агентного моделювання, що дозволяє здійснювати ретроспективний аналіз та будувати прогнози у двох напрямках – "згори донизу", від керуючих інституцій та узагальнених правил функціонування соціо-економіко-демографічної системи у розрізі її складових підсистем, та "знизу догори", враховуючи індивідуальну поведінку агентів – споживачів і постачальників освітніх послуг, роботодавців, локальних підприємств та інших учасників трикутника забезпечення якості робочої сили. Методи поведінкової економіки доцільно використовувати для уточнення вхідних параметрів потоків даних, тоді як прогнозування станів розвитку системи у цілому краще забезпечується масштабними за охопленням складових моделями, адже у керованих системах вплив окремих елементів може враховуватися, але кардинально не змінює її траєкторію руху – за винятком випадків одновекторності та мультиплікації ефекту від індивідуальних втручань, які можуть призвести до колапсу або концептуальної перебудови сталої формації та виникнення принципово нової логіки причинно-наслідкових зв'язків.

4. Удосконалено підхід до стратегічного планування розвитку цілісних під-

систем, до яких входять економічні агенти різних видів діяльності та галузей, на основі виділення та аналізу акселераторів зростання – петель зворотного зв'язку, які можуть чинити балансуєчий або мультиплікативний ефект. На його основі запропоновано механізм забезпечення економічної активності населення у контексті освітнього туризму, який побудовано з використанням імітаційного моделювання. Ключовими блоками механізму є такі: активізація зовнішньоекономічної діяльності: як джерело валютних надходжень від надання освітніх послуг іноземцям; результат міжгалузевих зв'язків підприємств, що виробляють супутні та додаткові послуги; налагодження культурних та ділових зв'язків між іноземцями - колишніми випускниками ЗВО приймаючої країни та місцевими діловими колами; додатковий ринок збуту для постачальників продукції та побутового обслуговування населення, розширення асортименту та підвищення вимог щодо якості товарів і послуг, що стимулює створення нових робочих місць; підвищення якості робочої сили за рахунок упровадження новітніх технологій навчання, обміну досвідом у міжкультурному середовищі та надходження коштів у інфраструктуру галузі освіти.

5. Представлена причинно-наслідкова діаграма впливу основних факторів на стан економічної активності населення за імітаційною моделлю. Згідно з результатами застосування моделі виявлено основні напрями коригування існуючих негативних тенденцій щодо економічної активності населення: підтримка місцевих виробників, забезпечення необхідної кваліфікації робочої сили у відповідності до вимог ринку, рівномірний розвиток регіонів та створення належної інфраструктури освіти, яка здатна забезпечувати ринок праці фахівцями відповідної якості та компетентностей.

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, викладені у третьому розділі, опубліковані у роботах автора [98-101, 103, 104].

У даному розділі використано літературні джерела [13; 15; 20; 29; 48; 51; 58-59; 69; 80; 89; 92-93; 95; 98; 100-101; 116; 119; 121; 129; 137; 140-141; 144; 149; 152; 154; 159; 163; 169; 174-177; 179; 182; 196; 198; 199; 203; 226; 228; 234; 236; 249; 256-257].

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено актуальне науково-практичне завдання з удосконалення і розвитку теоретичних положень, методичних підходів та розроблення практичних рекомендацій із забезпечення економічної активності населення у контексті освітнього туризму. Основні результати роботи полягають у такому.

1. Сучасні прояви економічної кризи традиційних господарських відносин, виникнення соціального напруження у суспільстві та стагнації ринку праці зумовило існування проблеми забезпечення економічної активності населення. Розбіжності у визначенні поняття «економічно активне населення» створило об'єктивну необхідність його уточнення щодо розширення з урахуванням сучасних умов ринку праці та форм її організації. До поняття "економічно активне населення" запропоновано включити групи резидентів економічної території країни, які своєю найманою працею, індивідуальним підприємництвом або іншою діяльністю сприяють утворенню додаткової вартості регіонального продукту. Таке удосконалене визначення поняття дозволить врахувати фактори, що впливають на підвищення якості робочої сили, та ступінь значущості системи вищої освіти у формуванні конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці.

2. Для досягнення балансу сукупних попиту і пропозиції на ринку праці доведено необхідність актуалізації факторів, що впливають на процес його функціонування і змінюються за сутністю. У цьому зв'язку запропоновано до традиційних факторів, виділених Я. Корнаї для врахування у коефіцієнті "тертя" ринку праці, включити актуальні, притаманні йому в сучасних умовах завдяки посиленню впливу трудової міграції та нових форм організації праці: існування законодавчих обмежень в офіційному працевлаштуванні; збільшення пропозиції робочої сили за рахунок неврахованого у традиційних методах розрахунку контингенту населення; використання привнесеного досвіду та стилю життя, які місцеве населення запозичує у приїжджих іноземців.

3. Виявлено основні соціально-демографічні особливості освітньої міграції в контексті освітнього туризму та якості робочої сили, які полягають у тому, що потоки освітньої міграції зростають, вік осіб, які формують ці потоки, збільшується, географічна структура потоків освітньої міграції змінюється у бік їх зрос-

тання між країнами з різними рівнями доходів на душу населення. З метою усунення протиріч, які існують у законодавстві і перешкоджають забезпеченню економічної активності населення з урахуванням процесів міграції, інтернаціоналізації та глобалізації, запропоновано удосконалене визначення поняття «освітній туризм» – процес отримання резидентом країни освітніх послуг у формі та на строк, регламентований національним законодавством країни перебування (країни, що надає освітні послуги), з можливістю здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає (або працює на користь економічної території держави, що надає освітні послуги – за умови стажування у третій країні), у межах, встановлених законодавством у галузі освіти країни перебування.

4. Узагальнено та визначено основні особливості економічної активності населення та якості його освіти. Основні тенденції зміни рівнів зайнятості й безробіття за період з 2010 по 2019 рр. свідчать про наявність позитивної тенденції зростання економічної активності населення: у 2018 р. коефіцієнт зайнятості населення склав 62,6% у порівнянні з 62% у 2017 р., частка безробітних дорівнювала 9,5% та 8,8% відповідно. Найбільша питома вага економічно активного населення притаманна м. Києву (66,8%) та Луганській області (67%), найменша – Волинській, Донецькій та Тернопільській областях, де вона не перевищувала 60%. Дослідження основних міграційних процесів довело їх зростання, так у 2017 р. у світі було зареєстровано близько 258 млн. мігрантів (234 млн. – осіб працездатного віку, 15 років і старших), з яких 164 млн., або 64% – трудових мігрантів. У 2018 р. з-за кордону в Україну надійшло 11,1 млрд. доларів США грошових переказів (8,5% до ВВП), що підтверджує важливість врахування міграційних потоків при формуванні заходів з підвищення економічної активності населення.

5. Розроблено методичний підхід до визначення залежності між рівнями доходу країни на душу населення та його освіти для виділення точок біфуркації, при настанні яких за умови отримання в країнах надвисоких доходів на душу населення зменшується його економічна активність і втрачається бажання отримувати вищу освіти, що сприяє зростанню потоків трудової міграції та соціальної напруженості у суспільстві, і проявляється у збільшенні негативного впливу факторів, які необхідно враховувати у коефіцієнті «тертя» ринку праці для розроблення за-

ходів із забезпечення зростання економічної активності населення.

6. Обґрунтовано методичний підхід до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення, що ґрунтується на процедурі рейтингування потенційних конкурентів України на світовому ринку освітніх послуг за обґрунтованою системою показників та виборі складових комплексної стратегії державних програм підтримки експортного потенціалу ЗВО з урахуванням вимог споживачів щодо забезпечення інфраструктури національних освітніх систем та ділового середовища реалізації ініціатив інноваційного підприємництва у рамках угод міжнародного співробітництва. Для обґрунтування географічних пріоритетів експорту освітніх послуг та переліку заходів, спрямованих на підвищення міжнародної конкурентоспроможності національної системи освіти, доведено необхідність використання методів кластерного та дискримінантного аналізу, апробація яких довела обґрунтованість запропонованих пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для підвищення економічної активності населення країни.

7. Запропоновано механізм забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму, що ґрунтується на розробленій ітераційній моделі визначення основних чинників впливу на розвиток територіального ринку праці та зростання доданого регіонального продукту для забезпечення економічної активності населення і пов'язаного з цим процесом створення нових робочих місць та зростання якості робочої сили. Практичне використання розробленого механізму дозволить побудувати прогнози функціонування ринку праці та соціальної поведінки його суб'єктів.

8. Сформовано методичне забезпечення зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму, підґрунтям якого є комплексне використання методичного забезпечення щодо: методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму, механізму забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму, методичного підходу до визначення залежності між рівнями доходу країни на душу населення та його освіти, що сприятиме активізації ринку праці та формуванню додаткового зростання валового національного продукту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азьмук Н. А. Безробіття і можливості цифрової зайнятості для його зниження // Економіка розвитку. – 2016. – № 3 (79). – С. 12-19.
2. Александрова А. Ю. Циклично-волновое развитие мирового туризма // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования: Труды Международной научно-практической конференции. МГУ им. М. В. Ломоносова, географический факультет, Москва, 27-28.04.2006. – М.: РИБ "Туризм", 2006. – 400 с. – С. 39-47.
3. Антонюк В.П. Базові компоненти формування людського капіталу / В. П. Антонюк та ін. // A Modern Vectors of Development. – 2018. – С. 145.
4. Антонюк В.П. Проблеми розвитку вищої освіти в контексті потреб модернізації національної економіки України / В. П. Антонюк // Управління економікою: теорія та практика: Зб. наук. пр. – К: ІЕП НАНУ, 2018. – С. 3-12.
5. Антонюк В.П. Сучасні трансформації в сфері вищої і професійної освіти як реакція на потреби ринку праці / В.П. Антонюк // Вісник економічної науки України. – 2019. – № 1 (36). – С. 3-7.
6. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. М.: «Мысль», 1983. Т. 4. – С. 376–644. Перевод с древне-греч. С.Жебелева.
7. Архієреєв С. І., Шипілова М. В. Поляризація моделей економічної поведінки та ціннісних установок в сучасній економіці України // Соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 5-15. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2016_1_3.
8. Бабич Д. В., Бабич С. М. Інструменти державного регулювання зайнятості // Соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 94-103.
9. Басанська Н. В., Смутчак З. В. Проблеми вимушеної міграції населення: правовий аспект // Бізнес Інформ. – 2017. – № 2. – С. 178–183.
10. Башнянин Г. І., Кульчицький Б. В., Гончарук Л.Я., Тесля А. І. Типи і види соціалізації економічних систем // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.14. – С. 204-210.
11. Белоусова С. В. Система управления общественным сектором в свете

теорій управління соціально-економічними системами. – URL: <http://vestnik.uapa.ru/ru/issue/2015/06/16/>

12. Береговая И. Б. Управление качеством и конкурентоспособностью социально-экономических систем : учебное пособие. – Челябинск : Издательский центр ЮУрГУ, 2015. – 227 с.

13. Бойко М. Г. Ефект мультиплікації у туризмі: обмеження та можливості // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – №. 4. – С. 23–32-23–32.

14. Бойко М. Г. Методичні основи оцінювання економічних інтересів туристичних підприємств. URL: [http://soskin.info/userfiles/file/2013/9-10_2012%20EX/Boyko%20\(1\).doc](http://soskin.info/userfiles/file/2013/9-10_2012%20EX/Boyko%20(1).doc)

15. Бойко М. Г. Мультиатрибутивний підхід до оцінки результативності управління інтеграційними процесами туристичних підприємств [Електронний ресурс] / М. В. Босовська, М. Г. Бойко, Н. І. Ведмідь, О. В. Полтавська // Економіка та держава. - 2019. - № 2. - С. 31-35.

16. Бородіна О. М., Киристюк С. В., Яровий В. Д., Єрмольєв Ю. М., Єрмольєва Т. Ю. Моделювання локальних систем землекористування в умовах глобальних змін клімату // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 1. – С. 117-128.

17. Бурмака М. М. Класифікація типів розвитку соціально-економічних систем // Економіка транспортного комплексу [Текст] : зб. наук. пр. / Харк. нац. автомоб.-дор. ун-т ; [редкол.: Шинкаренко В. Г. [голов. ред.] та ін.]. – Х. : ХНАДУ, 2013. – Вип. 23. – С. 37-50

18. Василенко Ю.В. Вплив тіньової діяльності на розвиток економіки України // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 3. – С. 89-103.

19. Вахович І. М., Купира М. І. Типологія депресивних регіонів в системі соціально-економічної небезпеки // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Вип. 1 (111). – С. 35-38.

20. Верхоглядова Н. І., Олініченко І. В. Регіон як самокерована соціально-економічна система // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5 (43). – С. 113-117.

21. Вінська О. Й. Особливості середземноморської соціально-економічної моделі: кейс Італії // Науковий вісник Херсонського державного університету.

Серія "Економічні науки". – 2014. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 71-74.

22. Возняк Г. В. Бюджетна децентралізація: європейський досвід та перспективи для України // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 3. – С. 56-62.

23. Возняк Г. В. Бюджетне забезпечення як чинник стійкого розвитку регіону: проблемно-орієнтовний аналіз // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 1. – С. 45-50.

24. Герасименко В. Г. Развитие теории системного подхода применительно к исследованию сферы туризма // Вестник национальной академии туризма. – 2013. – № 2. – С. 11-15.

25. Герасименко Г. В. Залежність від зовнішніх ресурсів у контексті сучасних викликів людського розвитку // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 106-117.

26. Герасименко Г. В. Особливості міжнародного досвіду вимірювання людського розвитку на субнаціональному рівні // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 1. – С. 11-23.

27. Гнибіденко І. Ф., Нартюк О. В. Історична генеза зайнятості економічно активного населення середнього віку // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2. – С. 76-87.

28. Голованенко М. Діагностування типу динаміки соціально-економічних систем з використанням топологічних тестів (на прикладі країн ЄС) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Економіка". – 2013. – № 10 (151). – С. 57-61.

29. Гонта С. В. Системний підхід до дослідження структури національної економіки // Бізнес Інформ. – 2017. – №3. – С. 27–33.

30. Гончаренко Н. А. Социальный капитал: концептуальная неопределённость в социально-философском дискурсе // Філософські проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць. – К., 2009. – 500 с.

31. Горемикіна Ю. В. Класифікація підходів до оцінювання соціальних послуг // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 79-89.

32. Гречановська І. Г., Пандас А. В. Раціональне використання міських земельних ресурсів // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2013. – Вип. 9. – С. 170-17.
33. Грیشнова О. А., Брінцева О. Г. Фіктивний людський капітал: сутність, характерні особливості, чинники формування // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 90-101.
34. Гудзинський О. Д., Судомир С. М. Ризики та економічна безпека соціально-економічних систем // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) . – 2014. – № 2 (26). – С. 35-37.
35. Гусаков В. Г. Социально-экономическая модель: становление и развитие. теория, методология, практика. Под. общ. ред. В. Г. Гусакова. В 2 кн. Кн. 1 / В. Г. Гусаков [и др.]; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т экономики. – Минск: Беларуская навука, 2015. – 554 с.
36. Дадалко В., Дубков С. Роль экспортного потенциала в социально-экономической системе // Банкаўскі веснік. – 2013. – № 13 (594). – С. 40-43.
37. Дейнека Т. А. Суперечності сучасної техніко-економічної парадигми в умовах інформаційної глобалізації // Економіка розвитку. – 2015. – № 4 (76). – С. 13-21.
38. Дейнека Т. А. Транснаціоналізація виробництва та капіталу в контексті вітчизняного економічного розвитку / Т. А. Дейнека // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки. – 2010. – № 1. – С. 41-46.
39. Дєєва Н. М. Соціальна функція держави: практика і завдання бюджетного забезпечення // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3. – С. 83-93.
40. Дикань В. Л. Оцінка якості робочої сили підприємства / В. Л. Дикань, С. В. Дмитрієнко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – № 48. – 2014. – С. 9-12.
41. Дідківська О. Г. (Olena G. Didkiwska). Особливості адаптації молоді України до сучасного ринку праці // Zeszyty Naukowe. Uczelni Warszawskiej im. Marii

Skłodowskiej-Curie. – 2015. – № 3 (49). – S. 127-137.

42. Дідківська О. Г. Особливості та принципи розвитку науково-освітнього кластера // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2016. – № 5 (05). – С. 243-249.

43. Дмитренко Г. А. Стратегічна траєкторія та основні технологічні засоби збільшення соціального капіталу в Україні // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 93-105.

44. До питання про стратегію інноваційного розвитку України або якою має бути стратегія інноваційного розвитку України / В.П. Вишневський, І.Ю. Єгоров, В.І. Ляшенко, В.П. Антонюк, С.І. Князєв, І.Ю. Підоричева, Л.І. Ковчуга // Вісник економічної науки України. – 2018. – № 2 (35). – С. 183–198.

45. Догадіна В. Ю. Сучасні методи оцінки праці персоналу підприємств сфери послуг // Соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 135-141.

46. Дорогань-Писаренко Л.О. Статистичне вивчення якості робочої сили // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2013. – № 6 (62). – С. 77-80.

47. Другов О. О. Сучасний стан і перспективи розвитку державного інвестування інтелектуалізації економіки України // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 2. – С. 52-56.

48. Дубницький В. І., Комірна В. В., Ганжела І. П. Стратегія розвитку соціальної інфраструктури регіону: модель, закономірності, аргументи, актуальність, результат // Соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 30-38.

49. Дубницький В. І., Фокіна-Мезенцева К. В. Регіональна соціально-економічна система: теоретичні аспекти державного управління та процесу розвитку // Економічні інновації: Зб. наук. пр. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. – Вип. 51. – С. 116-125.

50. Економічна теорія: Політекономія : підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 719 с.

51. Жалінська І. В. Підходи до побудови та напрями застосування матриць соціальних рахунків у дослідженнях ринку праці // Демографія та соціальна

економіка. – 2015. – № 2. – С. 65-75.

52. Жуков А. В. Демографічна ситуація в Україні: окремі аспекти і напрями її розв'язання // Бізнес Інформ. – 2017. – № 2. – С. 60–65.

53. Заяць В. С. Формування доходів населення України: особливості та тенденції // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2. – С. 116 -128.

54. Звонар В. П. (Wiktor P. Zwonar). Якість життя як соціально-економічна система // Zeszyty Naukowe. Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie. – 2015. – № 3 (49). – S. 87-100.

55. Звонар В. П. Демографічні аспекти соціальної стратифікації / В. П. Звонар // Соціально-трудова відносина: теорія та практика . - 2014. - № 1. - С. 165-170.

56. Звонар В. П. Економічна система соціальної відповідальності: структура і функціонально-територіальні особливості // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 19-30.

57. Зубрицький А. І. Експортний потенціал України у контексті порівняльних переваг // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 1. – С. 140-154.

58. Іванов Р. В. Моделювання економічної поведінки домогосподарств у контексті розвитку економічної думки // Бізнес Інформ. – 2017. – №4. – С. 35–39.

59. Іванова О. М. Управління інформаційними потоками туристичних підприємств : монографія / О. М. Іванова. – Суми : Університетська книга, 2016. – 200 с.

60. Іванова О. Ю., Лаптев В. І. Механізм саморозвитку регіонів в умовах проблемно-орієнтованого управління // Бізнес Інформ. – 2017. – №1. – С. 121–126.

61. Іллюша С. Н. Моделювання технологічного наближення України до розвинених країн // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 3. – С. 104-122.

62. Калашнікова Т.М. Забезпечення територіально локалізованими благами в контексті людського розвитку // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 102-112.

63. Каленюк І. С. Напрями трансформації механізмів фінансування освіти в сучасному світі // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 1. – С. 24-36.

64. Каленюк І. С., Котенко Т. М. Соціальні аспекти розвитку рекреації та

туризму в Україні // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 89-101.

65. Каленюк І. С., Ямковий В. А. Особливості впливу освіти на забезпечення соціальної мобільності в сучасних умовах // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2. – С. 88-102.

66. Капленко Г. В. Основні течії теорії аналізу макропопиту на споживчі блага // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 1. – С. 78-81.

67. Карлін М. І. Удосконалення системи оподаткування у контексті покращення територіального соціально-демографічного розвитку // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 11-18.

68. Карпова Г. А., Хорева Л. В. Туристское потребление в системе социально-экономических отношений // Университетский научный журнал. – 2012. – № 2. – С. 37-47.

69. Каталевский Д.Ю. Основы имитационного моделирования и системного анализа в управлении: Учебное пособие. – М. : Издательство Московского университета, 2011. – 304 с.

70. Когатько Ю. Л. Політика подолання територіальних диспропорцій у рівні та якості життя населення: досвід деяких країн // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 156-168.

71. Кораблін С. О. Модель "відстаючого зростання": економічні фактори та наслідки для України // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 2. – С. 74-85.

72. Корепанов Г. С. Статистичне оцінювання закономірностей формування інвестиційної привабливості регіонів України // Бізнес Інформ. – 2017. – № 4. – С. 72–77.

73. Корепанов О.С., Чала Т. Г., Лазебник Ю. О. Розвиток національної системи статистики трудової діяльності // Социальная экономика. – 2016. – № 2. – С. 23-30.

74. Корнаї Я. Дефіцит. – М.: Наука, 1990. – 607 с.

75. Костишина Т.А. Оплата праці як складова соціальної політики держави /

Т.А. Костишина, Л.В. Степанова // Економіка і організація управління. – № 3 (23). – 2016. – С. 66-72.

76. Кривицька О. Р. Систематизація інтересів в контексті визначення сутності прибутку // Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання. Матеріали першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції. – Київ-Дубно, 2010. – Вип. I. – 278 с. – С. 67-68.

77. Крючкова І. В. Макроструктурний дизайн економік України та країн ОЕСР // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 3. – С. 7-28.

78. Кулаков Г. Т., Бондар-Підгурська О. В., Маніна Л. І. Прогнозні сценарії розвитку національної економіки в контексті необхідності підвищення "вартості життя людини" // Бізнес Інформ. – 2017. – № 4. – С. 14–20.

79. Кухарська Н. О. Загрози національній економічній безпеці України на сучасному етапі // Бізнес Інформ. – 2017. – № 4. – С. 8–13.

80. Кыдырбек-улы Д., Сыздыкбаева Б., Раимбеков Ж., Купалова Г. И. Научно-методологические основы формирования региональной системы индустрии туризма и гостеприимства // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9 (135). – С. 344-356.

81. Лебеда Т. Б. Макроекономічні очікування від реалізації освітніх реформ в Україні // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 4. – С. 96-106.

82. Лібанова Е. М. Нобелівську премію з економіки 2015 року присуджено за цикл досліджень проблем споживання, бідності і добробуту // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3. – С. 11-20.

83. Лозовий В.С. Україна на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти. Аналітична записка [Електронний ресурс] / В.С. Лозовий. URI: <http://www.niss.gov.ua/articles/1695>

84. Лойко О. Т. Туризм и гостиничное хозяйство : учебное пособие. – Томск : Изд-во ТПУ, 2007. – 152 с.

85. Лопушняк Г. С. Мінімальна заробітна плата: практика України та досвід країн Європейського Союзу // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 1. – С. 132-144.

86. Луговой А. В., Маслак О. І., Онищенко В. В. Проблеми розвитку соціально-економічної інфраструктури регіону // Вісник КДУ імені Михайла Остроградського. – 2010. – Вип. 5 (64). – Ч. 1. – С. 181-185.
87. Лукашевич М. П. Соціологія праці : підручник. – Київ : Либідь, 2004. – 440 с.
88. Лукашевич М. П. Соціологія економіки : підручник. – Київ : Каравела, 2009. – 280 с.
89. Лупак Р. Л. Регіональні та галузеві особливості державного регулювання імпортозаміщення в контексті реалізації завдань у сфері економічної безпеки держави // Економіка розвитку. – 2017. – № 2 (82). – С. 11-21.
90. Лупак Р. Л. Необхідність системного реформування соціальної політики для забезпечення розвитку ринку праці західних регіонів України / О. І. Іляш, Р. Л. Лупак, Н. М. Качмар // Проблеми економіки. – 2015. – № 4. – С. 285-292.
91. Мазур І., Шишак А. Соціально-економічна природа тіньової економіки та причини її розвитку в підприємстві // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2017. – № 1 (190). – С. 13-20.
92. Макарова О. В., Хмелевська О. М. Типологізація регіонального людського розвитку: проблеми та перспективи використання // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3. – С. 112-125.
93. Манойленко О. В., Сиром'ятникова О. В. Теоретичні аспекти визначення стійкості соціально-економічних систем // Бізнес Інформ. – 2015. – № 12. – С. 8-14.
94. Мартинова Л. Б. Сучасний стан відтворення соціально-демографічного потенціалу в контексті реалізації євроінтеграційних прагнень України // Економіка розвитку. – 2016. – № 4 (80). – С. 22-33.
95. Меркулина И. А., Рассуль Салим Масир Аль Малеки. Роль экологического туризма в социально-экономическом развитии общества // Наукоеведение. – 2014. – Вып. 5 (24). – URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/152EVN514.pdf>
96. Методологічні положення щодо класифікації та аналізу робочої сили й окремих форм трудової діяльності : Наказ Державної служби статистики України

- № 22 від 27.01.2017 р. – Київ : Державна служба статистики України, 2017. – 34 с.
97. Мікловда В. П., Кубіній Н. Ю., Мошак С. М. Рейтинг конкурентоспроможності України за критерієм ефективності праці // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3. – С. 199-208.
98. Мірзоєв Д. Ш. огли Алгоритм вибору агентів впливу на стан соціально-економічної системи та її складових на основі інтеграційного підходу / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2018. – № 1(31). – С. 314-333.
99. Мірзоєв Д. Ш. огли Аналіз відповідності обсягів підготовки фахівців галузі туризму у ВНЗ потребам національного ринку / Д. Ш. огли Мірзоєв // Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, менеджменту, обліку та права» (м. Полтава, 14 серпня 2018 р.). – Полтава : ЦФЕНД, 2018. – Ч. 2. – С. 28-31.
100. Мірзоєв Д. Ш. огли Аспекти використання методик оцінки міжрегіональної диференціації в умовах необхідності збереження сталого розвитку регіонів / Д. Ш. огли Мірзоєв // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища» (м. Одеса, 28-29 вересня 2018 р.). – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. – С. 202–205.
101. Мірзоєв Д. Ш. огли Використання алгоритмів імітаційного моделювання у визначенні сценаріїв поведінки суб'єктів ринку освітніх послуг / Д. Ш. огли Мірзоєв // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей (м. Харків, 30-31 травня 2019 р.). – Харків : ДІСА ПЛЮС, 2019. – С. 73–78.
102. Мірзоєв Д. Ш. огли Дослідження економічної активності населення у контексті розвитку рекреаційної інфраструктури соціально-економічних систем / В. Є Єрмаченко, Д. Ш. огли Мірзоєв // Бізнес Інформ. – 2018. – №5. – С. 207-216.
103. Мірзоєв Д. Ш. огли Завдання державної підтримки експорту освітніх послуг в Україні / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2017. – № 1(29). – С. 426-437.

104. Мірзоєв Д. Ш. огли Основні тенденції ринку міжнародних освітніх послуг та вимоги до формування стратегічних пріоритетів України / Д. Ш. огли Мірзоєв // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. – Одеса : Одеський національний економічний університет, 2018. – № 2 (66). – С. 174–184.

105. Мірзоєв Д. Ш. огли Особливості формування міграційних потоків під впливом переструктуризації ринку праці / Д. Ш. огли Мірзоєв // Комунальне господарство міст : Серія «Економічні науки». – 2019. – Том 4. – Вип. 150. – С. 76-83.

106. Мірзоєв Д. Ш. огли Правові аспекти регулювання трудової міграції в Україні / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2017. – № 2(30). – С. 390-399.

107. Мірзоєв Д. Ш. огли Проблеми термінології галузі освітнього туризму та розроблення методики оцінки ринку освітніх послуг / В. Є. Єрмаченко, Д. Ш. огли Мірзоєв // Управління розвитком: зб. наук. праць. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – № 1-2 (187-188). – С. 118-125.

108. Мірзоєв Д. Ш. огли Уточнення класифікації соціально-економічних систем у контексті регіоналізації глобального ринку / Д. Ш. огли Мірзоєв // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів» (м. Львів, 1 вересня 2018 р.). – Львів : ГО «Львівська економічна фундація», 2018. – С.51-55.

109. Мойсеєнко К. Є. Аналіз змін структури соціально-економічної системи України // Молодий вчений. – 2014. – № 12 (15). – С. 187-191.

110. Мороз О. В. Ефективність праці у моделях розвитку підприємств : монографія / О. В. Мороз, Ю. В. Міронова, Б. Є. Грабовецький ; Вінниц. нац. техн. ун-т. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 191 с.

111. Мороз О. В., Несен Л. М., Філатова Л. С. Альтернативні теорії ринку та їх використання в регулятивній політиці // Економіка розвитку. – 2015. – № 1 (73). – С. 20-26.

112. Морозов М. А. Экономика туризма : учебник / М. А. Морозов, Н. С. Морозова, Г. А. Карпова, Л. В. Хорева. – Москва : Федеральное агентство по

туризму, 2014. – 320 с.

113. Мостова І. О. Зовнішні трудові міграції у довгостроковому соціально-економічному розвитку країн-експортерів // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2. – С. 153-163.

114. Нагорняк Г. С., Малюта Л. Я., Мельник Л. Я., Шерстюк Р. П. Організаційно-економічні засади розвитку інноваційного процесу вітчизняних закладів готельно-ресторанної сфери в туристичному контексті // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2017. – Вип. 1. – С. 148-158.

115. Новак І. М. Структурні зрушення в зайнятості населення України // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3. – С. 185-198.

116. Одінцева Т. М. Прогнозування оптимальних факторів формування заощаджень населення як основи інвестиційних ресурсів економіки регіонів // Бізнес Інформ. – 2017. – № 4. – С. 95–102.

117. Оксамитна С., Стукало С. Масовість вищої освіти та освітня нерівність в Україні // Соціальні виміри суспільства. – 2014. – № 6. – С. 206-220.

118. Основи економіки праці : Навч. посіб. для студ. екон. спец. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. - 2-е вид., стер. - К. : Знання-Прес, 2001. - 314 с.

119. Особливості підготовки соціально-економічного аналізу для розробки стратегії розвитку регіону. Аналітична записка / Проект Європейського Союзу "Підтримка політики регіонального розвитку України" [Електронний ресурс]. – URL : http://www.if.gov.ua/files/2%20МЕТОДОЛОГ_Я%20СЕА.pdf

120. Оськин А. Ф. Классификация социально-экономических систем на основе их нечетких энтропийных характеристик // XXI век: актуальные проблемы исторической науки: Материалы междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / Редкол.: В. Н. Сидорцов. (отв. ред.) и др. – Мн: БГУ, 2004. – С. 94–96.

121. Откидач М. В. Методичні підходи до побудови субіндексів регіонального людського розвитку // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 145-157.

122. Офіційна статистика з міжнародної міграції та трудових відносин

[Електронний ресурс]. URI: <http://migrationdataportal.org>

123. Офіційна статистика з міжнародної міграції та трудових відносин [Електронний ресурс]. URI: <https://ilostat.ilo.org/data/>

124. Офіційна статистика з міжнародної міграції та трудових відносин [Електронний ресурс]. URI: <https://www.iom.int/wmr/world-migration-report-2018>

125. Офіційна статистика з міжнародної міграції та трудових відносин [Електронний ресурс]. URI: <https://www.knomad.org/sites/default/files/2019-04/Migrationanddevelopmentbrief31.pdf>

126. Офіційна статистика з міжнародної міграції та трудових відносин [Електронний ресурс]. URI: <https://migrationdataportal.org/themes/labour-migration>

127. Офіційна статистика ООН з міжнародної міграції та трудових відносин [Електронний ресурс]. URI: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.asp>

128. Офіційна статистика світової організації праці [Електронний ресурс]. URI: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_652001.pdf [wcms_652001.pdf](https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_652001.pdf)

129. Офіційний сайт World travel & Tourism Council. URI: <http://www.wttc.org>.

130. Офіційний сайт аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс]. URI: <https://cedos.org.ua/>

131. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URI: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

132. Офіційний сайт Єдиної державної електронної бази з питань освіти . URI: <https://registry.edbo.gov.ua>.

133. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. URI: <https://bank.gov.ua/>

134. Офіційний сайт Українського державного центру міжнародної освіти [Електронний ресурс]. URI: <http://studyinukraine.gov.ua>

135. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / [В. Г. Герасименко, Г. К. Бедрадіна, С. С. Галасюк [та ін.]] ; за заг. ред. В. Г.

Герасименка ; Одес. нац. екон. ун-т. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 261 с.

136. Павленко О. Нюанси експорту у ФОП-єдинника / О. Павленко // Податки та бухгалтерський облік. – 2018. – № 73. URI: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2018/september/issue-73/article-39114.html>

137. Пакуліна А. А., Пакуліна Г. С. Раціоналізація інформаційних потоків і вдосконалення системи показників соціально-економічного моніторингу розвитку регіону [Електронний ресурс] // Траектория науки. – 2016. – №2(7). – URL: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/61>.

138. Пахаренко О. В. Концептуальні основи управління мережевими сервісними структурами // Социальная экономика. – 2016. – № 2. – С. 126-129.

139. Петрусенко І. Співпраця з ФОП: як не потрапити до зони ризику / І. Петрусенко // Головбух. – Публікація від 15.02.2019 р. URI: <https://www.golovbukh.ua/article/7562-spvpratsya-z-fop-yak-ne-potrapiti-do-zoni-riziku?ustp=W>

140. Пістунов І. М. Економічна кібернетика : навч. посібник. – Дніпропетровськ : НГУ, 2009. – 154 с.

141. Поддерёгина Л. И. Сущность и структура социально-экономической системы общества // Вестник БНТУ. – № 4. – С. 72-79.

142. Позняк О. В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 169-182.

143. Поляков М. В. Концептуальні основи переходу України до економіки знань у контексті змін світового господарства // Бізнес Інформ. – 2017. – № 4. – С. 28–34.

144. Пономаренко В. С. Багатовимірний аналіз соціально-економічних систем : навчальний посібник / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. – 384 с.

145. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. [Електронний ресурс]. URI: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

146. Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність : Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 12.08.2015 р.

[Електронний ресурс]. URI: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248409199>

147. Про Зовнішню трудову міграцію : Закон України № 761-VIII від 05.11.2015 р. [Електронний ресурс]. URI: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19/print>

148. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 482-р від 12.07.2017 р. [Електронний ресурс]. URI: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p>

149. Пугачёва Е. Г., Соловьенко К. Н. Самоорганизация социально-экономических систем : учеб. пособие. – Иркутск : БГУЭП, 2003. – 172 с.

150. Пустовойт О. В. Українська економіка: хаотичні та циклічні коливання навколо довгострокового тренду зростання // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 2. – С. 86-109.

151. Пшеничных Ю.А. Методы оценки экономической устойчивости развития туристской отрасли // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования: Труды Международной научно-практической конференции. МГУ им. М. В. Ломоносова, географический факультет, Москва, 27-28.04.2006. – М.: РИБ "Туризм", 2006. – 400 с. – С. 163-166.

152. Пшик Б. І., Копитко С. Б. Роль інтелектуального потенціалу у зміцненні економічної безпеки держави // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 2. – С. 24-27.

153. Радаев В. В. Туристический потенциал в контексте социального развития региона [Электронный ресурс]. – URL: http://www.comk.ru/project/open_map/HTML/radaev_doc.htm

154. Региональная социально-экономическая система: территориальное планирование и управление развитием (на примере Красноярского края) : монография / [Бухарова Е. Б. и др.]. – Красноярск : Сибирский государственный ун-т, 2009. – 199 с.

155. Рейтинг регіонів України [Електронний ресурс]. URI: <http://euro-rating.com.ua/regiony/metodologiya/>

156. Рекова Н. Ю. Інституціональні основи інтеграційної взаємодії суб'єктів господарювання // Проблеми розвитку соціально-економічних систем:

підприємництво, глобалізація, економічне зростання. Матеріали першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції. – Київ-Дубно, 2010. – Вип. I. – 278 с. – С. 26-28.

157. Рекова Н. Ю. Модернізація системи державної фінансової політики [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. – 2017. – № 7. URI: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5911>

158. Рекун Г. П., Богуш А. С., Ключка А. Ю. Інститут позаштатної зайнятості в сучасній моделі ринку праці України // Социальная экономика. – 2016. – № 2. – С. 39-45.

159. Рогожин О. Г. Оцінка потенційних втрат населення сучасної України: макроекономічний підхід // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3. – С. 34-46.

160. Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України : матеріали парлам. слухань у Верховній Раді України 06.04.2016 р. / ВРУ; Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму. – Київ : Парлам. вид-во, 2016. – 160 с.

161. Рубцова Н. В. Социально-экономическая эффективность туристской деятельности: теория, методология, практика : монография. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2015. – 212 с.

162. Сабуров М.А. Медиаволна в современном мире: деструктивизм, институт медиабезопасности и интернет / М. А. Сабуров // Вопросы теории и практики журналистики. – 2014. – №3. – С. 54-73.

163. Сагалакова Н. О. Туризм : бізнес-процеси, ціни і ціноутворення : монографія – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 415 с.

164. Сардак С.Е. Життєвий цикл соціально-економічних систем // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 1. – С. 157-169.

165. Саріюгло В.Г., Терещенко Г. І. Територіальна диспропорційність рівня життя населення: теоретичні аспекти дослідження // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 173-183.

166. Саух І. В. Структура інформаційного потенціалу підприємства в контексті

проведення стратегічного аналізу // Бізнес Інформ. – 2017. – №4. – С. 381–387.

167. Семів Л. К. Сучасні проблеми людського капіталу у вимірі трудової міграції та рееміграції // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 3. – С. 67-70.

168. Серода Ю. В. Роль соціального капіталу у формуванні ставлення до ринкової економіки в Україні // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 2. – С. 72-89.

169. Сибірцев В. В. Розвиток інституціональної складової державного регулювання збалансованості національного ринку праці // Економіка розвитку. – 2017. – № 1 (81). – С. 39-49.

170. Слободян О. Українці за кордоном - невикористаний потенціал економічного зростання / О. Слободян [Електронний ресурс]. URI: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukraintsi-za-kordonom-nevykorystanyi-potentsial-ekonomichnoho-zrostannia>

171. Сментина Н. В. Оцінка рівня соціально-економічного розвитку регіонів за результатами реалізації стратегічних планів // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія: економіка. – 2014. – Том 19. - Випуск 3/1. – С. 233-237.

172. Смесова В. Л. Економічні інтереси в концепціях економістів другої половини ХХ ст. // Економіка розвитку. – 2017. – № 2 (82). – С. 39-50.

173. Смесова В. Л. Сучасні проблеми реалізації економічних інтересів суб'єктів соціально-економічної системи / В. Л. Смесова // Економічний вісник ДВНЗ "Український державний хіміко-технологічний університет". – 2016. – № 1. – С. 6-11.

174. Солоха Д., Белякова О. Теоретичне підґрунтя формування сталої соціоекономічної системи промислового регіону // Економіка і менеджмент культури. – 2015. – № 1. – С. 39-49.

175. Солохин С. С. Социальные аспекты изучения рекреационных систем и использование когнитивного подхода для их анализа // Актуальные проблемы экономики: Материалы Известий ТРТУ. – Таганрог, 2004. – № 4. – С. 152-160.

176. Солохин С. С. Моделирование взаимодействия рекреационной и социально-экономической систем региона на основе когнитивного подхода // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования: Труды Международной научно-практической конференции. МГУ им. М. В. Ломоносова, географический факультет, Москва, 27-28.04.2006. – М.: РИБ "Туризм", 2006. – 400 с. – С. 378-383.

177. Сорокин С.А. Структурирование общественного производства – как результат межсекторальной конкуренции / С. А. Сорокин, Р. В. Треушников // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2 (Ч. 3). URI: <https://www.science-education.ru/pdf/2015/2-3/31.pdf>

178. Стадницький Ю. І. Дифузія технологічних інновацій в умовах сучасної глобалізації // Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання. Матеріали першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції. – Київ-Дубно, 2010. – Вип. I. – 278 с. – С. 15-16.

179. Статистичне моделювання та прогнозування : навчальний посібник / Під ред. О. В. Раєвної. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2014. – 578 с.

180. Статистичний портал ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. URI: <http://data.uis.unesco.org/>

181. Стрий Л. А., Семенченко Е. Е., Микаелян М. А. Глобальный бенчмаркинг как метод борьбы с интеллектуальной миграцией в Украине // Бизнес Информ. – 2017. – № 5. – С. 8–13.

182. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія. – Київ : НІСД, 2012. – 368 с.

183. Тараненко О. М. Технопарки в Україні як елемент інноваційної інфраструктури / О. М. Тараненко, С. В. Корновенко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2014. – Вип. 1(2). – С. 44-48.

184. Тараненко О. О. Сучасні підходи до класифікації чинників впливу на діяльність підприємств індустрії туризму // Економіка розвитку. – 2015. – № 4

(76). – С. 32-40.

185. Тарасенко А. Г. Концепція соціального капіталу нації у розвитку соціально-економічних систем // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2013. – № 4. – С. 59-66.

186. Тёмная Л. Р. Туризм и миграция человеческого капитала // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования: Труды Международной научно-практической конференции. МГУ им. М. В. Ломоносова, географический факультет, Москва, 27-28.04.2006. – М.: РИБ "Туризм", 2006. – 400 с. – С. 194-196.

187. Термінологічний словник з економіки праці [Електронний ресурс]. URL: <http://slovopedia.org.ua/51/53423/362709.html>

188. Тернова І. А. Роль ІТ-сектору України у розвитку зовнішньоекономічної діяльності // Соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 69-76.

189. Токарський Т. Б. Проект формування "держави загального добробуту" // Бізнес Інформ. – 2017. – № 4. – С. 20–27.

190. Третяк В. П., Покоłodна Т. В. Аналіз підходів до формування стратегії соціально-економічного розвитку держави // Соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 151-156.

191. Тувакова Н. В., Корицька О. М. Економіка України і держав Вишеградської групи в контексті феномену "прокляття ресурсів" // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 2. – С. 9-13.

192. Туристична політика зарубіжних країн : підручник / за ред. А. Ю. Парфіненка. – Харків : ХНУ ім. Каразіна, 2015. – 220 с.

193. Тютюнникова С. В., Романіка Т. К. Безробіття в умовах глобалізації // Соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 61-68.

194. Укладаємо договір ЦПХ з нерезидентом: які особливості? // Дебет-Кредит. – Публікація від 20.02.2019 р. URI: <https://news.dtkr.ua/labor/labor-relations/53601>

195. Федішин І. Б. Особливості розвитку туристичної галузі в Україні (на прикладі Тернопільської області) // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2017. – Вип. 1. – С. 81-90.

196. Федулова С. О. Теоретичні основи оцінки динамічної ефективності регіональних соціально-економічних систем // Бізнес Інформ. – 2017. – № 5. – С. 56–62.

197. Фінансове та обліково-аналітичне забезпечення діяльності туристичних підприємств : монографія. – Львів : Растр-7, 2016. – 172 с.

198. Ханін І. Г., Скорина Т. М. Оцінювання та прогнозування впливу чинників на міжнародну конкурентоспроможність готельних підприємств // Бізнес Інформ. – 2017. – № 2. – С. 112–120.

199. Целых Т. Н. Региональная социально-экономическая система как система пространственного взаимодействия потребителей ресурсов территории // Управление экономическими системами. – 2017. – №2 (96). С. 28. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-sotsialno-ekonomicheskaya-sistema-kak-sistema-prostranstvennogo-vzaimodeystviya-potrebiteley-resursov-territorii>.

200. Цимбалюк І. М. Інституціоналізаційні проблеми теорії соціального менеджменту // Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання. Матеріали першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції. – Київ-Дубно, 2010. – Вип. І. – 278 с. – С. 212–213.

201. Цілі сталого розвитку: Україна. Національні консультації з питань адаптації Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) для України / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Київ, 05-06.07.2016. [Електронний ресурс]. URI: http://sdg.org.ua/images/2016_SDGs_Ukraine_expert_opinion_ukr.pdf

202. Чабанюк О. В. Специфика экономической и социальной природы туризма // Современные технологии управления. – 2015. – №11 (59). – Ст. 5907. – URL: <http://sovman.ru/article/5907/>

203. Чепелєв М. Г. Економетрична оцінка еластичностей заміщення між працею і капіталом для обчислюваної моделі загальної рівноваги України // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 2. – С. 33–46.

204. Чирва О. Г. Наукові основи і концептуальні положення становлення конкурентного середовища у регіональних соціально-економічних системах

держави // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : збірник наукових праць : у 2-х вип. / ПДТУ. – Маріуполь, 2013. – Вип. 2, Т. 1. – С. 264-269.

205. Шамборовський Г. Трансформація соціально-економічної системи України в умовах європейської інтеграції // Вісник Львівського університету. Серія "Міжнародні відносини". – 2016. – Вип. 39. – С. 278–285.

206. Швець П. А. Сталий розвиток соціально-економічних систем: сутність, ознаки та властивості процесу // Управління і сталий розвиток. – 2017. – № 1. – С. 20-26. – URL: <http://journals.urau.ua/index.php/wissn008/article/view/85959>

207. Шевченко Л.С. Професійна освіта як чинник конкурентоспроможності робочої сили / Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 77-85.

208. Шевчук П. Є. Динаміка потенціалу зростання населення України в 1850–2013 рр. // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3 (28). – С. 47–57.

209. Шовгенов Т. М. Основные аспекты устойчивости региональных социально-экономических систем // Региональная экономика и управление. – 2007. – №3 (11). – URL: <http://eee-region.ru/article/1107/>

210. Шталь Т. В., Бондаренко Л. М., Ярковий О. Е. Особливості аналізу макросередовища підприємства на зовнішніх ринках // Бізнес Інформ. – 2017. – № 5. – С. 103–108.

211. Шумська С. С. Фінансове багатство України в офшорах світу та офшоризація капіталу банківської системи // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 4. – С. 25-47.

212. Щепак В. В. Геоінформаційні технології та кадастрові системи // Бізнес Інформ. – 2017. – № 5. – С. 108–112.

213. Щепак В. В. Механізм управління соціально-економічною системою регіону: взаємозв'язок із складовими системами // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 104. – Харків : ХНТУСГ. – 2010. – 420 с. – URL: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_104/62.pdf

214. Щетініна Л. В., Рудакова С. Г., Краснонос К. В. Нелегальна зайнятість

населення в Україні: що ще треба зробити для її подолання? // Бізнес Інформ. – 2017. – № 3. – С. 208–212.

215. Юрик Я. І. Оцінка та порівняльний аналіз жорсткості українського законодавства про захист зайнятості // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 1. – С. 23-39.

216. Юрик Я. І. Якість робочої сили як ключовий фактор інноваційного розвитку України / Я. І. Юрик, В. В. Близнюк // Економіка і прогнозування. - 2014. - № 1. - С. 67-86. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2014_1_7

217. Юрик Я. І., Кузьменко Г.Г. Побудова скорингової моделі для оцінки ризикових подій на ринку праці // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 3. – С. 107-118.

218. Юрчик Г. М., Самолюк Н. М. Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3. – С. 133-144.

219. Яремчук О. Я. Туризм як соціо-еколого-економічна система // Наукові праці. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 130. – Т. 143. Комп'ютерні технології. – С. 45-48.

220. 2017 Edition of International Debt Statistics / IMF, World bank. – URL: <http://blogs.worldbank.org/opendata/2017-edition-international-debt-statistics-out>

221. Alam F., Chowdhurya H., Steiner T. Transnational education: benefits, threats and challenges // Procedia – Engineering. 2013. № 56. Pp. 870–874. DOI: 10.1016/j.proeng.2013.03.209.

222. Baydak A. V., Scharioth C., Plyashenko I. A. Interaction of Language and Culture in the Process of International Education // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2015. № 215. Pp. 14–18. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

223. Blanchard E., Willmann G. Trade, education, and the shrinking middle class // Journal of International Economics. 2016. № 99. Pp. 263–278. DOI: 10.1016/j.jinteco.2015.10.007.

224. Boeri T. Let Social Policy Models Compete and Europe Will Win // Transatlantic Perspectives on US-EU Economic Relations: Convergence Conflict and Cooperation

(conference draft, 11-12.04.2002). – URL: https://sites.hks.harvard.edu/m-rcbg/Conferences/us-eu_relations/boeri_us_european_trends.pdf

225. Clark C. The conditions of economic progress / C. Clark. – 3rd edition. – London : Macmillan, 1957. – 720 p.

226. Dennis C. The role of brand attachment strength in higher education / C. Dennis, S. Papagiannidis, E. Alamanos, M. Bourlakis // Journal of Business Research. – 2016.– Vol. 69, Issue 8. – Pp. 3049-3057. DOI: 10.1016/j.jbusres.2016.01.020

227. Dragomirescu-Gaina C., Elia L., Weber A. A fast-forward look at tertiary education attainment in Europe 2020 // Journal of Policy Modeling. 2015. № 37. Pp. 804–819. DOI: 10.1016/j.jpolmod.2015.05.002.

228. Eli A. Nation branding and marketing strategies for combatting tourism crises and stereotypes toward destinations // Journal of Business Research, 2018 (ISSN 0148-2963). DOI: 10.1016/j.jbusres.2018.02.036.

229. Europe 2020. A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth: Communication from the European Commission, Brussels, 3.3.2010-COM (2010)2020 final. – 34p. [Electronic resource]. URI: <http://www.eea.europa.eu/policy-documents/com-2010-2020-europe-2020>.

230. European Convention on the Legal Status of Migrant Workers [Electronic resource]. URI: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/093>

231. Farrugia, C. (2017). Gaining an Employment Edge: The Impact of Study Abroad on 21st Century Skills & Career Prospects in the United States, Institute of International Education (IIE), New York, 22 p. URI: <https://www.iie.org/Research-and-Insights/Publications/Gaining-an-Employment-Edge---The-Impact-of-Study-Abroad>

232. Gavkalova N., Sevastyanov S. The Economic Nature of Intellectual Capital // Economics of Development. – 2015. – № 1 (73). – Pp. 77-82.

233. Gavkalova N. The influence of archetypes on social transformations / N. L. Gavkalova, O. Y. Amosov // Public management. – 2018. – № 4. – C. 62-74.

234. Gillespie K. Global marketing. – New York : Routledge, 2015. – 598 p.

235. Human Development Data (1990-2017) [Electronic resource]. URI:

<http://hdr.undp.org/en/data>

236. Human Development Index / United Nations Development Programme [Електронний ресурс]. URI: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

237. International Classification of Status in Employment (ICSE) and International Classification of Status at Work (ICSaW) [Електронний ресурс]. URI: <https://ilostat.org/resources/methods/classification-status-at-work/>

238. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families [Electronic resource]. URI: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cmw.aspx>

239. Larina L. N. Practical Application of Total Quality Management System to Education of International Students // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2015. № 215. Pp. 9–13. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

240. Lis K. The labour market and material environment design / K. Lis // Advances in Social and Organizational Factors [Ed. P. Vink]. – New York : CRC Press, 2012. – 840 p. – 603-612 pp.

241. Metcalfe J.S. Innovation And The Conditions of Economic Progress / J. S. Metcalfe // Economic Analysis and Policy. – 2005. – Vol. 36. – Issues 1-2. – Pp. 1-12. DOI: 10.1016/S0313-5926(06)50001-3

242. Migration and Remittances Data [Electronic resource]. URI: <http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> +4-12

243. Millennium Development Goals [Електронний ресурс]. URI: <http://www.un.org/millenniumgoals/>

244. Mulska O., Vachynska M. Labour modern concepts in the conditions of strengthening of migration processes in Ukraine // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 1. – С. 7-11.

245. Prodan A., Maxim E., Manolescu I., Arustei C. C., Guta A. L. Access to higher education: influences and possible implications // Procedia – Economics and Finance. 2015. № 20. Pp. 535–543. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

246. Project Atlas: 2017 release. URL: <https://www.iie.org/ProjectAtlas> (Дата звернення: 28.05.18).

247. Püss T., Viies M., Maldre R. EU-12 Countries in the Context of European Social Model Types // International Business & Economics Research Journal. – 2010. – Vol. 9. – № 12. – Pp. 37-48.

248. Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization / International Labour Organisation. [Electronic resource]. URI: http://www.ilo.ch/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms_230304.pdf

249. Rosenberg M. The 5 Sectors of the Economy / M. Rosenberg // ThoughtCo. Accessed Aug. 22, 2019. URI: <https://www.thoughtco.com/sectors-of-the-economy-1435795>

250. Sapir A. Globalization and the Reform of European Social Models // Journal of Common Market Studies. – 2006. – Vol. 44. – № 2. – Pp. 369-390.

251. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six Other Eastern Countries over the Period of 1999 – 2015 // Economics of Development. – 2016. – № 2 (18). – Pp. 12-20.

252. Standards and guidelines on labour statistics [Electronic resource]. URI: <https://ilostat.ilo.org/resources/methods/#standards>

253. Strategic framework – Education & Training 2020 [Electronic resource]. URI: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework_en

254. The OECD measurement of social capital project and question databank [Electronic resource]. URI: <https://www.oecd.org/sdd/social-capital-project-and-question-databank.htm>

255. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [Електронний ресурс]. URI: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

256. World Bank Statistics Database [Electronic resource]. URL: <https://data.worldbank.org>

257. World Economic Forum. URI: <https://www.weforum.org>

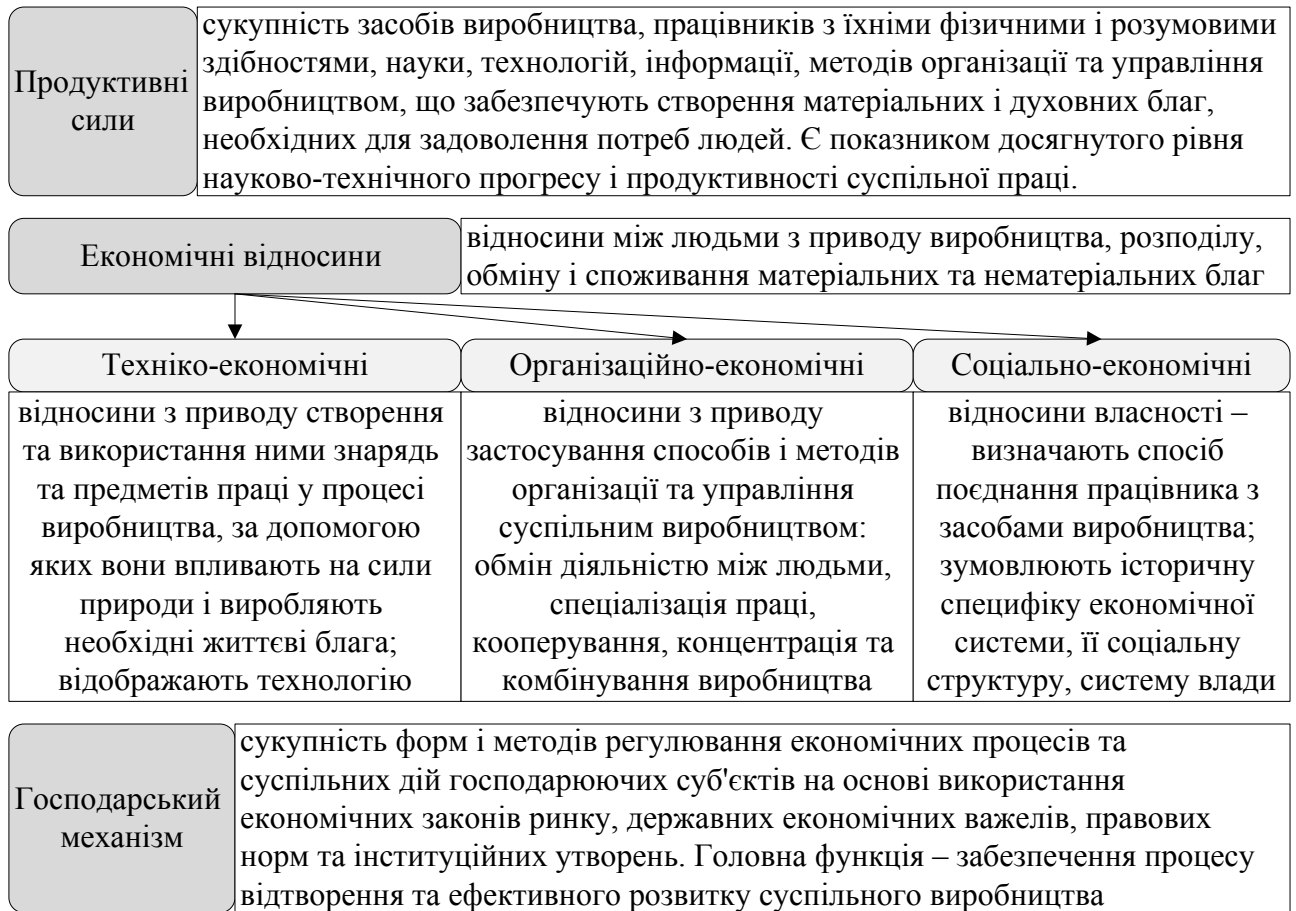
258. Yermachenko V. The Cyclicity of Tourism Services Consumption in the Context of Development of Ukrainian Economy / V. Yermachenko, N. Dekhtyar // Economics of Development. – 2016. – № 2. – Pp. 88-99.

259. Yermachenko V. The Influence of a Country's Global Market Position on the Tourism Industry Macroeconomic Indicators // Economics of Development. – 2015. – № 1 (73). – Pp. 34-46.

260. Zdrenyk V. S., Kotys N. V. Theoretical and Methodological Groundings of the Research of Households as Participants of Logistic Systems // Business Inform. – 2017. – №5. – C. 258–262.

ДОДАТКИ

Структура економічної системи

Принципи розрахунку кількості робочих годин, прийнятих МОП

МОП при визначенні категорії зайнятих використовує розрахунки кількості фактично відпрацьованих робочих годин, а не просто факт працевлаштування.

Зайняті, за визначенням МОП [123] – це усі особи працездатного віку, які протягом визначеного короткого періоду перебували в одній із наступних категорій: а) наймані працівники (за присутності на робочому місці, або відсутності на робочому місці із збереженням формальної зайнятості); б) самозайняті (за тими ж критеріями присутності на робочому місці). Статистичні дані розбиваються на фактично відпрацьовані щотижневі години, виходячи із середньої кількості робочих годин на тиждень та з урахуванням відпрацьованих годин на всіх робочих місцях та у всіх формах (зайняті на повний робочий день та на його частину).

Фактично відпрацьовані години включають:

"прямі години", або час, витрачений на виконання завдань та обов'язків на роботі;

"пов'язані години", або час, витрачений на підтримання, сприяння або посилення виробничої діяльності;

"години простою", або час, коли робітник не може працювати через поломку машин або зупинку процесів, аварії, брак поставок або електроенергії чи доступу до Інтернету, корпоративних локальних мереж;

"години відпочинку", або час, проведений у перервах, тривалість та частота яких встановлюються звичаєм чи контрактом відповідно до прийнятих у країні норм та обставин.

Фактичні відпрацьовані години виключають час на такі заходи:

щорічна відпустка, державні свята, лікарняні, відпустки по вагітності та пологах і догляду за дитиною, інші відпустки з особистих чи сімейних причин або громадянського обов'язку;

подолання відстаней між виробничими підрозділами або роботою й домом, коли продуктивна діяльність неможлива, навіть якщо цей час оплачується роботодавцем;

навчальні заходи, навіть якщо вони формально входять до робочого часу та/або оплачуються чи надаються роботодавцем, або законодавчо гарантовані відпустки на навчання; триваліші перерви, що відрізняються від короткого часу відпочинку, коли не виконується продуктивна діяльність (наприклад, перерви на їжу або відпочинок під час тривалих поїздок); на іншу оплачувану роботу, навіть коли її оплачує поточний роботодавець.

Статистичні дані розраховуються за видами економічної діяльності відповідно до останньої версії Міжнародної стандартної промислової класифікації всіх видів економічної діяльності (ISIC, "International Standard Industrial Classification of All Economic Activities"). Господарська діяльність – це основна діяльність установи, в якій людина працювала протягом досліджуваного періоду, вона залежить не від конкретних обов'язків або функцій працевлаштованого, а від особливостей економічної одиниці, в якій ця особа працює. Тобто, спотворюється картина розрахунку кількості зайнятих на професіях або роботах, що не є типовими для профілю діяльності підприємства та офіційно не визначені у штатному розписі.

Ознаки непродуктивних форм людського капіталу

Характерні ознаки	Людський капітал	Непродуктивні форми людського капіталу		
		Фіктивний	Руйнівний (негативний)	Віртуальний
Цілеспрямовано використовується людиною в соціально-трудовах відносинах	+	використанню мають перешкоджати законодавчі та морально-етичні норми		
Сприяє зростанню продуктивності праці	+	-	-	-
Впливає на зростання доходів свого власника	+	+	+	+
Збільшує можливий прибуток підприємства та національний дохід	+	-	-	-
Підтверджений реальними знаннями та навичками	+	-	-	-
Підтверджений офіційними документами	+	+	+	-
При отриманні документальних підтверджень були порушені законодавчі норми	-	+	+/-	x
Висока віддача для власника в короткостроковому періоді	-	+	+	+
Висока віддача від інвестицій у формування людського капіталу в довгостроковому періоді	+	-	-	-

Зайняте населення за видами економічної діяльності (КВЕД 2010) [131]

Види діяльності	2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усі галузі	19261,4	100,0	19314,2	100,0	18073,3	100,0	16443,2	100,0	16276,9	100,0	16156,4	100,0	16360,9	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство	3308,5	17,2	3389,0	17,5	3091,4	17,1	2870,6	17,5	2866,5	17,6	2860,7	17,7	2937,6	18,0
Промисловість	3236,7	16,8	3170,0	16,4	2898,2	16,0	2573,9	15,7	2494,8	15,3	2440,6	15,1	2426,0	14,8
Будівництво	836,4	4,3	841,1	4,4	746,4	4,1	642,1	3,9	644,5	4,0	644,3	4,0	665,3	4,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4160,2	21,6	4269,5	22,1	3965,7	21,9	3510,7	21,4	3516,2	21,6	3525,8	21,8	3654,7	22,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1150,9	6,0	1163,6	6,0	1113,4	6,2	998,0	6,1	997,2	6,1	991,6	6,1	995,1	6,1
Тимчасове розмішування й організація харчування	326,7	1,7	328,9	1,7	309,1	1,7	277,3	1,7	276,7	1,7	276,3	1,7	283,0	1,7
Інформація та телекомунікації	297,9	1,5	299,9	1,6	284,8	1,6	272,9	1,7	275,2	1,7	274,1	1,7	280,3	1,7
Фінансова та страхова діяльність	315,8	1,6	306,2	1,6	286,8	1,6	243,6	1,5	225,6	1,4	215,9	1,3	214,0	1,3
Операції з нерухомим майном	322,2	1,7	314,3	1,6	286,1	1,6	268,3	1,6	255,5	1,6	252,3	1,6	259,4	1,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	504,1	2,6	493,6	2,6	456,0	2,5	422,9	2,6	428,1	2,6	415,8	2,6	437,9	2,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	343,9	1,8	343,3	1,8	334,3	1,8	298,6	1,8	304,3	1,9	297,9	1,8	304,3	1,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1003,6	5,2	962,3	5,0	959,5	5,3	974,5	5,9	973,1	6,0	979,7	6,1	939,3	5,7
Освіта	1633,2	8,5	1611,2	8,3	1587,7	8,8	1496,5	9,1	1441,4	8,9	1423,4	8,8	1416,5	8,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1181,4	6,1	1171,8	6,1	1150,5	6,4	1040,7	6,3	1030,4	6,3	1013,6	6,3	995,4	6,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	225,6	1,2	226,5	1,2	221,2	1,2	207,9	1,3	201,6	1,2	199,8	1,2	196,9	1,2
Інші види економічної діяльності	414,3	2,2	423,0	2,2	382,2	2,1	344,7	2,1	345,8	2,1	344,6	2,1	355,2	2,2

Структура населення України за критерієм економічної активності [131]

Роки	Групи населення (у віці 15-70 років), тис. осіб		
	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітні
2010	20894,1	19180,2	1713,9
2011	20893,0	19231,1	1661,9
2012	20851,2	19261,4	1589,8
2013	20824,6	19314,2	1510,4
2014	19920,9	18073,3	1847,6
2015	18097,9	16443,2	1654,7
2016	17955,1	16276,9	1678,2
2017	17854,4	16156,4	1698,0
2018	17939,5	16360,9	1578,6

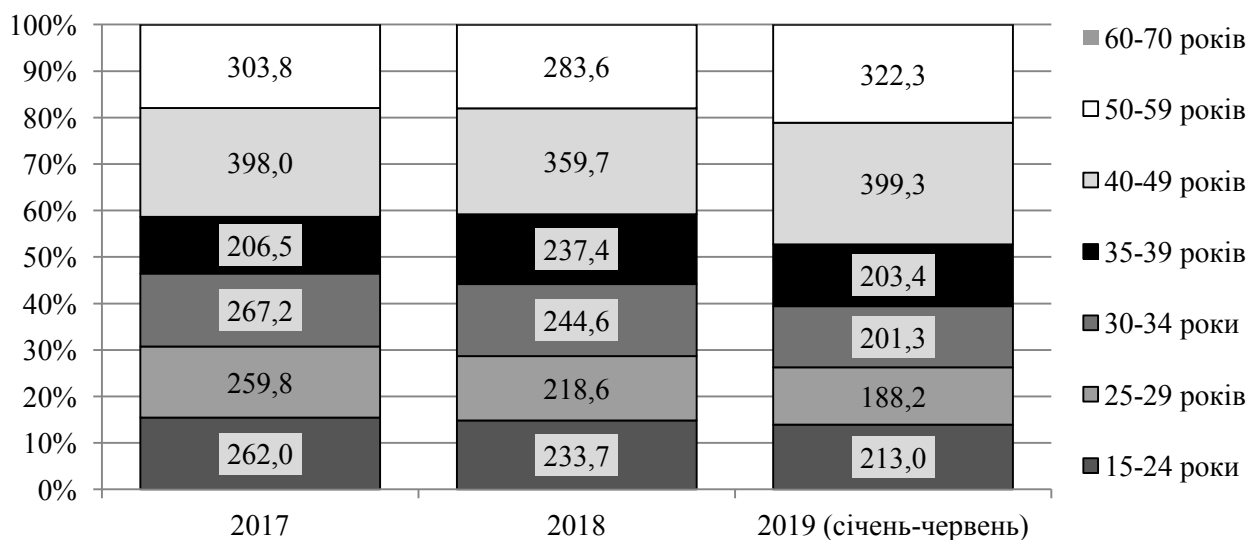

Рис. Е1. Безробіття населення (за методологією МОП) за віковими групами в Україні, тис. осіб [131]

Неформально зайняте населення за видами економічної діяльності в Україні

Показники [131]	2016	2017	2018
Кількість неформально зайнятого населення віком 15-70 років - усього, тис. осіб	3961,2	3695,6	3541,3
у тому числі за видами економічної діяльності, у % до підсумку			
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	40,8	42,1	42,9
промисловість	6,1	5,6	5,5
будівництво	15,5	16,1	15,9
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	20,9	19,6	18,2
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3,5	3,3	4,2
тимчасове розміщування й організація харчування	2,6	2,4	2,2
інші види економічної діяльності	10,6	10,9	11,1
Частка неформально зайнятого населення до загальної кількості зайнятих, %	24,3	22,9	21,6

Частка безробітних у загальній чисельності робочої сили (оцінка МОП) [256]

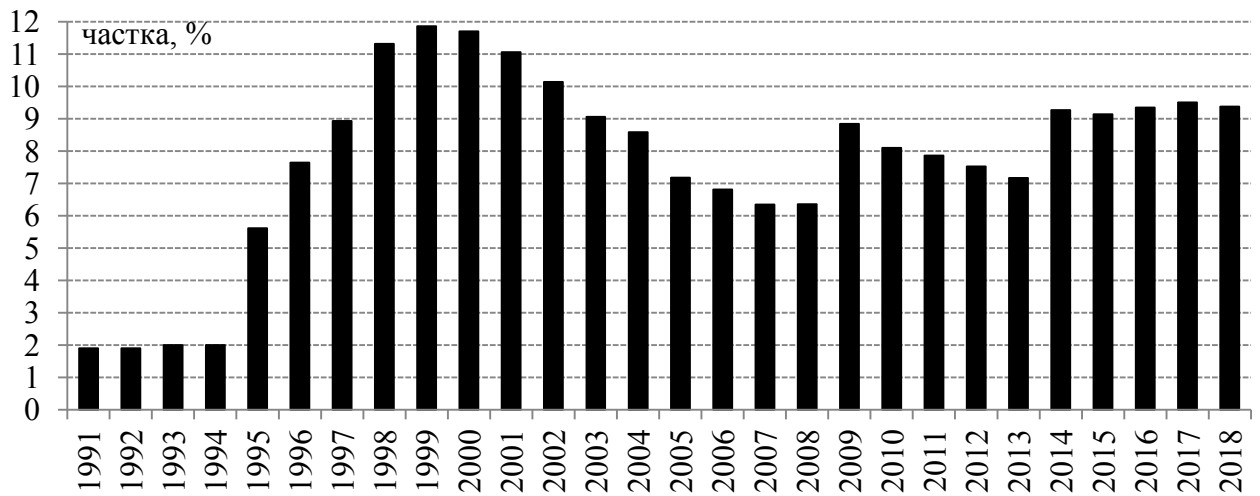

Рис. Ж1. Динаміка частки безробітних в Україні, 1991 – 2018 рр.

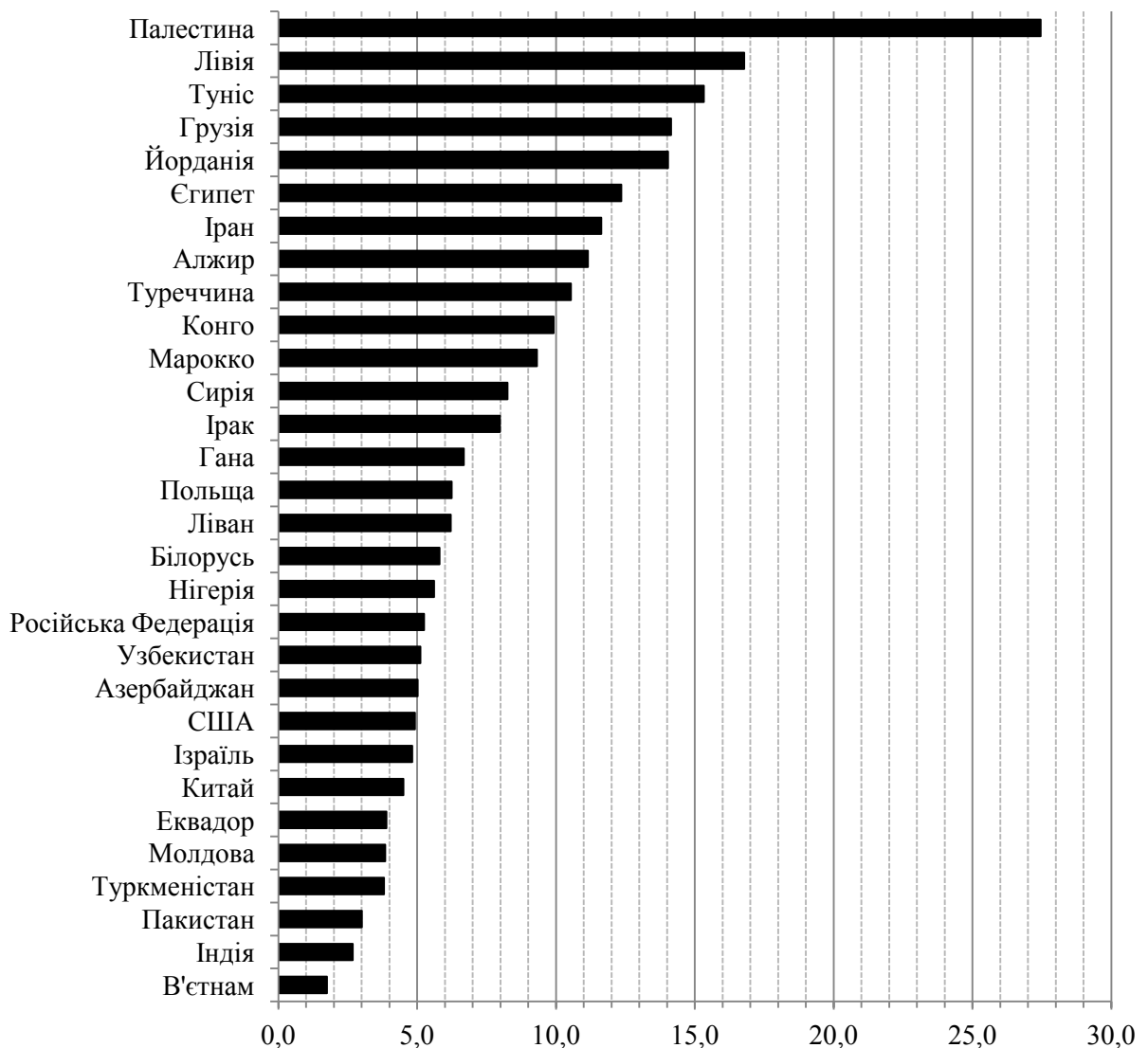

Рис. Ж2. Частка безробітних у 30 країнах-найбільших імпортерів освітніх послуг з України, середня за 2014 – 2018 рр.

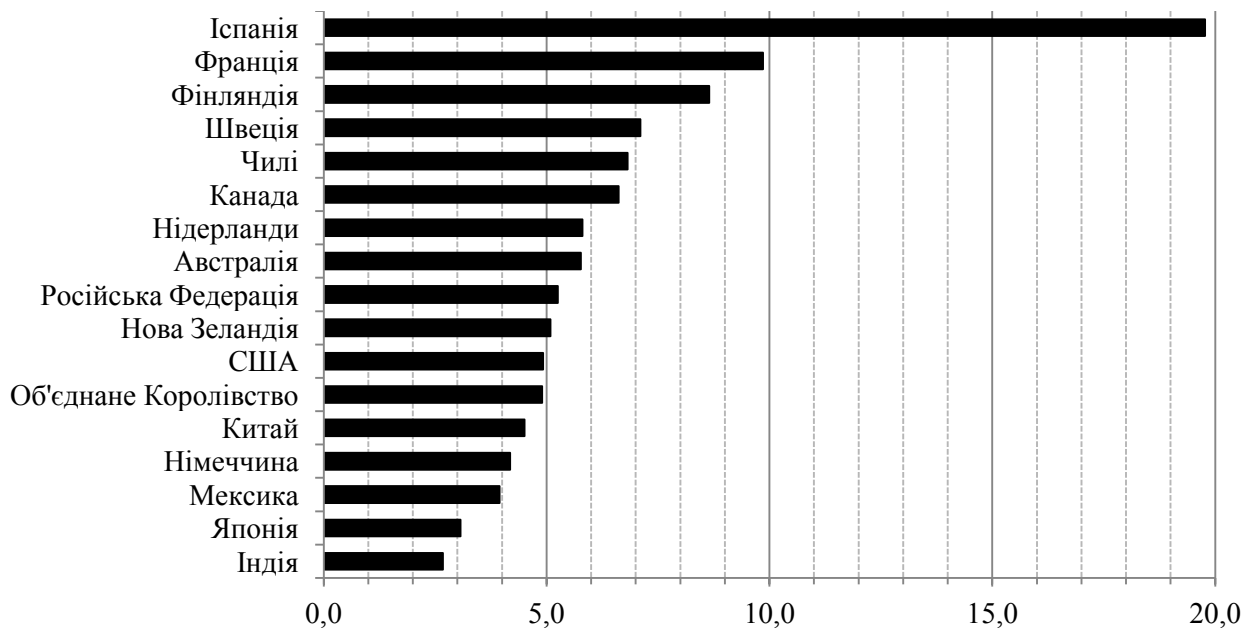

Рис. Ж3. Частка безробітних у країнах-світових лідерах з прийому іноземних студентів, середня за 2014 – 2018 рр.

Таблиця Ж1

Головні показники економічної активності населення України, 2017 р. [235]

Назва	Показник
Частка зайнятих у загальній чисельності населення (віком від 15 років), %	49,1
Частка зайнятих у загальній чисельності працездатного населення (віком від 15 років), %	54,2
Частка зайнятих у сільськогосподарському секторі (у % від загальної чисельності зайнятих)	14,9
Частка зайнятих у сфері послуг (у % від загальної чисельності зайнятих)	54,2
Частка зайнятих у промисловості та інших галузях (у % від загальної чисельності зайнятих)	14,9
Частка безробітних (у % від загальної чисельності робочої сили)	59,8
Частка безробітних (що офіційно не навчаються або не працюють) серед молоді (віком від 15 до 24 років)	25,3
Коефіцієнт мобільності студентів ЗВО (частка у загальній кількості здобувачів ЗВО сальдо міжнародних освітніх потоків: різниця між кількістю іноземних студентів та кількістю студентів-громадян країни, що поїхали на навчання за кордон, аналогічного освітнього рівня, поділена на загальну кількість здобувачів національних ЗВО)	- 1,3

**Головні показники економічної активності населення 30 країн-найбільших
імпортерів освітніх послуг з України, 2017 р. [235]**

№	Країна	Частка зайнятих у загальній чисельності населення (віком від 15 років), %	Частка зайнятих у загальній чисельності працездатного населення (віком від 15 років), %	Частка зайнятих у сільськогосподарському секторі (у % від загальної чисельності зайнятих)	Частка зайнятих у сфері послуг (у % від загальної чисельності зайнятих)	Частка зайнятих у промисловості та інших галузях (у % від загальної чисельності зайнятих)	Частка безробітних (у % від загальної чисельності робочої сили)	Частка безробітних (що офіційно не навчаються або не працюють) серед молоді (віком від 15 до 24 років)
1	Азербайджан	62,8	66,1	37,4	66,1	37,4	48,5	14,1
2	Алжир	37,3	41,4	12,8	41,4	12,8	40,2	47
3	Білорусь	63,7	64	9,9	64	9,9	59	31,1
4	В'єтнам	76,6	78,2	40,9	78,2	40,9	34,1	25
5	Гана	75,1	76,9	40,7	76,9	40,7	45,2	14,1
6	Грузія	59,8	67,6	40,9	67,6	40,9	46,6	12,5
7	Екватор	64,9	68,3	26,9	68,3	26,9	54,5	18,6
8	Єгипет	42,2	48	24,8	48	24,8	49,6	25,6
9	Ізраїль	61,4	64,2	1,1	64,2	1,1	81,6	17,3
10	Індія	51,9	53,8	42,7	53,8	42,7	33,5	23,8
11	Ірак	42,7	46,5	18,7	46,5	18,7	61,6	19,7
12	Іран	38,4	44,2	17,1	44,2	17,1	50,5	32,4
13	Йорданія	33,3	39,1	3,7	39,1	3,7	69,5	26,8
14	Китай	65,7	68,9	17,5	68,9	17,5	55,9	26,6
15	Конго	62,1	69,7	37,2	69,7	37,2	36,9	25,9
16	Ліван	44,2	47,2	3,2	47,2	3,2	76,5	20,3
17	Лівія	43,2	52,5	12,4	52,5	12,4	60,9	26,7
18	Марокко	44,4	49	37,5	49	37,5	43	19,5
19	Молдова	40,6	42,5	33,3	42,5	33,3	49,6	17,1
20	Нігерія	51,3	55,2	36,6	55,2	36,6	51,8	11,6
21	Пакистан	52,2	54,4	42	54,4	42	34,3	23,7
22	Палестина	33,1	45,9	9,6	45,9	9,6	61,1	29,3
23	Польща	53,8	56,6	10,6	56,6	10,6	58,1	31,3
24	Російська Федерація	60,3	63,5	6,7	63,5	6,7	66,4	26,9
25	Сирія	34,8	41,1	22,9	41,1	22,9	44,4	32,7
26	США	59,1	61,9	1,7	61,9	1,7	79,5	18,8
27	Туніс	39,8	46,9	13,7	46,9	13,7	43,7	42,6
28	Туреччина	45,8	51,6	19,4	51,6	19,4	53,8	26,8
29	Туркменістан	63,2	65,5	8,2	65,5	8,2	46,8	45
30	Узбекистан	60,9	65,7	21,9	65,7	21,9	40,4	37,7

Таблиця ІІ. Головні показники економічної активності населення країн-світових лідерів з прийому іноземних студентів, 2017 р. [235]

№	Країна	Частка зайнятих у загальній чисельності населення (віком від 15 років), %	Частка зайнятих у загальній чисельності працездатного населення (віком від 15 років), %	Частка зайнятих у сільськогосподарському секторі (у % від загальної чисельності зайнятих)	Частка зайнятих у сфері послуг (у % від загальної чисельності зайнятих)	Частка зайнятих у промисловості та інших галузях (у % від загальної чисельності зайнятих)	Частка безробітних (у % від загальної чисельності робочої сили)	Частка безробітних (що офіційно не навчаються або не працюють) серед молоді (віком від 15 до 24 років)
1	Австралія	61,1	64,8	2,6	64,8	2,6	78,3	19,1
2	Індія	51,9	53,8	42,7	53,8	42,7	33,5	23,8
3	Іспанія	47,8	57,8	4,1	57,8	4,1	76,4	19,5
4	Канада	61	65,2	2	65,2	2	78,4	19,6
5	Китай	65,7	68,9	17,5	68,9	17,5	55,9	26,6
6	Мексика	59,2	61,3	13,1	61,3	13,1	61,1	25,8
7	Нідерланди	60,4	63,5	2,2	63,5	2,2	81,3	16,5
8	Німеччина	58,2	60,5	1,3	60,5	1,3	71,5	27,2
9	Нова Зеландія	65,8	69,2	6,6	69,2	6,6	73,1	20,3
10	Об'єднане Королівство	59,7	62,3	1,1	62,3	1,1	80,5	18,4
11	Російська Федерація	60,3	63,5	6,7	63,5	6,7	66,4	26,9
12	США	59,1	61,9	1,7	61,9	1,7	79,5	18,8
13	Фінляндія	53,2	58,3	3,9	58,3	3,9	73,8	22,3
14	Франція	49,9	55,2	2,9	55,2	2,9	76,8	20,3
15	Чилі	58	62,3	9,6	62,3	9,6	67,6	22,8
16	Швеція	59,7	64	1,9	64	1,9	80	18,1
17	Японія	58,5	60,2	3,5	60,2	3,5	70,9	25,6

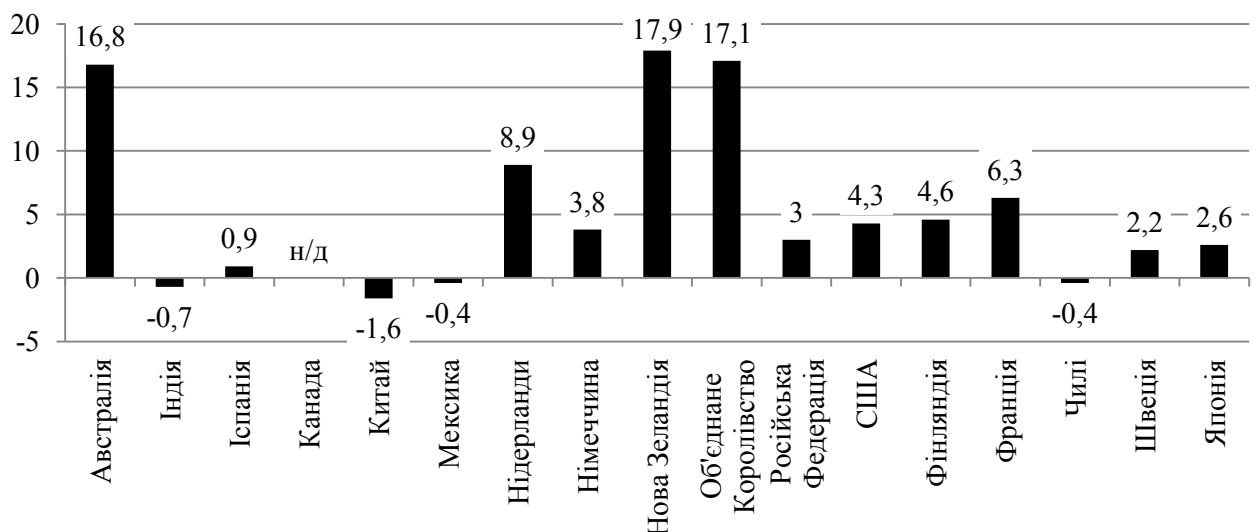

Рис. ІІ. Коефіцієнт мобільності студентів ЗВО

Групування країн світу, яке використовується у дослідженнях МОП

Макрорегіон	Кількість країн	Перелік країн
Північна Африка	6	Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Судан, Туніс
Африка на південь від Сахари	47	Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Замбія, Зімбабве, Йти, Кабо-Верде, Камерун, Кенія, Коморські острови, Конго, Конго, ДР, Кот-д'Івуар, Лесото, Ліберія, Маврикій, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Південна Африка, Південний Судан, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі, Свазіленд, Сенегал, Сомалі, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Уганда, Центральноафриканська республіка, Чад
Латинська Америка та Карибський басейн	31	Аргентина, Багами, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Венесуела, Віргінські острови (США), Гаїті, Гайана, Гватемала, Гондурас, Домініканська республіка, Еквадор, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Пуерто-Ріко, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Ямайка
Північна Америка	2	Канада, США
Північна, Південна та Західна Європа	30	Австрія, Албанія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Німеччина, Нормандські острови (СК), Фінляндія, Франція, Хорватія
Східна Європа	10	Білорусь, Болгарія, Молдова, Польща, Російська Федерація, Румунія, Словаччина, Угорщина, Україна, Чехія
Центральна та Західна Азія	11	Азербайджан, Вірменія, Грузія, Ізраїль, Казахстан, Киргизстан, Кіпр, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Узбекистан
Арабські країни	12	Бахрейн, Ємен, Ірак, Йорданія, Катар, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Оман, Палестина, Саудівська Аравія, Сирія
Східна Азія	8	Гонконг (Китай), Китай, КНДР, Корея, Макао (Китай), Монголія, Тайвань (Китай), Японія
Південно-Східна Азія та Тихоокеанський басейн	22	Австралія, Бруней, Вануату, В'єтнам, Гуам (США), Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Нова Зеландія, Нова Каледонія (Франція), Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Сінгапур, Соломонові острови, Таїланд, Тимор-Леште, Тонга, Фіджі, Філіппіни, Французька Полінезія
Південна Азія	9	Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Іран, Мальдіви, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка

Індекс людського розвитку за країнами світу, звіт 2018 р.

Ранг	Країна	Індекс людського розвитку (HDI)	Тривалість життя при народженні, років	Очікувана тривалість навчання, років	Середня тривалість навчання, років	Недовикористані роки навчання (оцікувана - середня тривалість)	Валовий національний продукт на душу населення (2011 PPP \$)
1	2	3	4	5	6	7	8
Країни із надвисоким рівнем людського розвитку							
1	Норвегія	0,953	82,3	17,9	12,6	5,3	68 012
2	Швейцарія	0,944	83,5	16,2	13,4	2,8	57 625
3	Австралія	0,939	83,1	22,9	12,9	10,1	43 560
4	Ірландія	0,938	81,6	19,6	12,5	7,1	53 754
5	Німеччина	0,936	81,2	17,0	14,1	2,9	46 136
6	Ісландія	0,935	82,9	19,3	12,4	7,0	45 810
7	Гонконг	0,933	84,1	16,3	12,0	4,3	58 420
7	Швеція	0,933	82,6	17,6	12,4	5,2	47 766
9	Сінгапур	0,932	83,2	16,2	11,5	4,7	82 503
10	Нідерланди	0,931	82,0	18,0	12,2	5,9	47 900
11	Данія	0,929	80,9	19,1	12,6	6,5	47 918
12	Канада	0,926	82,5	16,4	13,3	3,2	43 433
13	Сполучені Штати	0,924	79,5	16,5	13,4	3,1	54 941
14	Об'єднане Королівство	0,922	81,7	17,4	12,9	4,6	39 116
15	Фінляндія	0,920	81,5	17,6	12,4	5,2	41 002
16	Нова Зеландія	0,917	82,0	18,9	12,5	6,4	33 970
17	Бельгія	0,916	81,3	19,8	11,8	8,0	42 156
17	Ліхтенштейн	0,916	80,4	14,7	12,5	2,2	97 336
19	Японія	0,909	83,9	15,2	12,8	2,5	38 986
20	Австрія	0,908	81,8	16,1	12,1	3,9	45 415
21	Люксембург	0,904	82,0	14,0	12,1	1,9	65 016
22	Ізраїль	0,903	82,7	15,9	13,0	3,0	32 711
22	Корея (Південна)	0,903	82,4	16,5	12,1	4,4	35 945
24	Франція	0,901	82,7	16,4	11,5	4,9	39 254
25	Словенія	0,896	81,1	17,2	12,2	5,0	30 594
26	Іспанія	0,891	83,3	17,9	9,8	8,1	34 258
27	Чехія	0,888	78,9	16,9	12,7	4,1	30 588
28	Італія	0,880	83,2	16,3	10,2	6,1	35 299
29	Мальта	0,878	81,0	15,9	11,3	4,6	34 396
30	Естонія	0,871	77,7	16,1	12,7	3,4	28 993
31	Греція	0,870	81,4	17,3	10,8	6,5	24 648

1	2	3	4	5	6	7	8
32	Кіпр	0,869	80,7	14,6	12,1	2,5	31 568
33	Польща	0,865	77,8	16,4	12,3	4,1	26 150
34	Об'єднані Арабські Емірати	0,863	77,4	13,6	10,8	2,9	67 805
35	Андорра	0,858	81,7	13,5	10,2	3,4	47 574
35	Литва	0,858	74,8	16,1	13,0	3,1	28 314
37	Катар	0,856	78,3	13,4	9,8	3,6	116 818
38	Словаччина	0,855	77,0	15,0	12,5	2,5	29 467
39	Бруней	0,853	77,4	14,5	9,1	5,4	76 427
39	Саудівська Аравія	0,853	74,7	16,9	9,5	7,4	49 680
41	Латвія	0,847	74,7	15,8	12,8	2,9	25 002
41	Португалія	0,847	81,4	16,3	9,2	7,1	27 315
43	Бахрейн	0,846	77,0	16,0	9,4	6,6	41 580
44	Чилі	0,843	79,7	16,4	10,3	6,1	21 910
45	Угорщина	0,838	76,1	15,1	11,9	3,2	25 393
46	Хорватія	0,831	77,8	15,0	11,3	3,7	22 162
47	Аргентина	0,825	76,7	17,4	9,9	7,5	18 461
48	Оман	0,821	77,3	13,9	9,5	4,4	36 290
49	Російська Федерація	0,816	71,2	15,5	12,0	3,5	24 233
50	Чорногорія	0,814	77,3	14,9	11,3	3,6	16 779
51	Болгарія	0,813	74,9	14,8	11,8	3,0	18 740
52	Румунія	0,811	75,6	14,3	11,0	3,3	22 646
53	Білорусь	0,808	73,1	15,5	12,3	3,2	16 323
54	Багамські острови	0,807	75,8	12,8	11,1	1,7	26 681
55	Уругвай	0,804	77,6	15,9	8,7	7,2	19 930
56	Кувейт	0,803	74,8	13,6	7,3	6,3	70 524
57	Малайзія	0,802	75,5	13,7	10,2	3,5	26 107
58	Барбадос	0,800	76,1	15,3	10,6	4,7	15 843
58	Казахстан	0,800	70,0	15,1	11,8	3,4	22 626
Країни із високим рівнем людського розвитку							
60	Іран	0,798	76,2	14,9	9,8	5,0	19 130
60	Палау	0,798	73,4	15,6	12,3	3,3	12 831
62	Сейшельські острови	0,797	73,7	14,8	9,5	5,3	26 077
63	Коста-Ріка	0,794	80,0	15,4	8,8	6,6	14 636
64	Туреччина	0,791	76,0	15,2	8,0	7,3	24 804
65	Маврикій	0,790	74,9	15,1	9,3	5,7	20 189
66	Панама	0,789	78,2	12,7	10,2	2,5	19 178
67	Сербія	0,787	75,3	14,6	11,1	3,5	13 019
68	Албанія	0,785	78,5	14,8	10,0	4,7	11 886
69	Тринідад і Тобаго	0,784	70,8	12,9	10,9	2,0	28 622
70	Антигуа і Барбуда	0,780	76,5	13,2	9,2	4,0	20 764

1	2	3	4	5	6	7	8
70	Грузія	0,780	73,4	15,0	12,8	2,2	9 186
72	Сент-Кітс і Невіс	0,778	74,4	14,4	8,4	6,0	23 978
73	Куба	0,777	79,9	14,0	11,8	2,2	7 524
74	Мексика	0,774	77,3	14,1	8,6	5,5	16 944
75	Гренада	0,772	73,8	16,9	8,7	8,2	12 864
76	Шрі-Ланка	0,770	75,5	13,9	10,9	2,9	11 326
77	Боснія і Герцеговина	0,768	77,1	14,2	9,7	4,5	11 716
78	Венесуела	0,761	74,7	14,3	10,3	4,0	10 672
79	Бразилія	0,759	75,7	15,4	7,8	7,6	13 755
80	Азербайджан	0,757	72,1	12,7	10,7	1,9	15 600
80	Ліван	0,757	79,8	12,5	8,7	3,8	13 378
80	Македонія	0,757	75,9	13,3	9,6	3,7	12 505
83	Вірменія	0,755	74,8	13,0	11,7	1,3	9 144
83	Таїланд	0,755	75,5	14,7	7,6	7,0	15 516
85	Алжир	0,754	76,3	14,4	8,0	6,4	13 802
86	Китай	0,752	76,4	13,8	7,8	5,9	15 270
86	Еквадор	0,752	76,6	14,7	8,7	6,0	10 347
88	Україна	0,751	72,1	15,0	11,3	3,6	8 130
89	Перу	0,750	75,2	13,8	9,2	4,6	11 789
90	Колумбія	0,747	74,6	14,4	8,3	6,2	12 938
90	Сент-Люсія	0,747	75,7	13,6	8,9	4,7	11 695
92	Фіджі	0,741	70,4	15,3	10,8	4,5	8 324
92	Монголія	0,741	69,5	15,5	10,1	5,3	10 103
94	Домініканська республіка	0,736	74,0	13,7	7,8	5,9	13 921
95	Йорданія	0,735	74,5	13,1	10,4	2,7	8 288
95	Туніс	0,735	75,9	15,1	7,2	7,9	10 275
97	Ямайка	0,732	76,1	13,1	9,8	3,4	7 846
98	Тонга	0,726	73,2	14,3	11,2	3,1	5 547
99	Сент-Вінсент і Гренадіни	0,723	73,3	13,3	8,6	4,7	10 499
100	Суринам	0,720	71,5	12,7	8,5	4,2	13 306
101	Ботсвана	0,717	67,6	12,6	9,3	3,4	15 534
101	Мальдіви	0,717	77,6	12,6	6,3	6,3	13 567
103	Домініка	0,715	78,0	12,7	7,8	4,9	8 344
104	Самоа	0,713	75,2	12,5	10,3	2,2	5 909
105	Узбекистан	0,710	71,4	12,0	11,5	0,5	6 470
106	Беліз	0,708	70,6	12,8	10,5	2,3	7 166
106	Маршаллові острови	0,708	73,6	13,0	10,9	2,1	5 125
108	Лівія	0,706	72,1	13,4	7,3	6,1	11 100
108	Туркменістан	0,706	68,0	10,8	9,8	1,0	15 594
110	Габон	0,702	66,5	12,8	8,2	4,6	16 431

1	2	3	4	5	6	7	8
110	Парагвай	0,702	73,2	12,7	8,4	4,3	8 380
112	Молдова	0,700	71,7	11,6	11,6	0,0	5 554
Країни із середнім рівнем людського розвитку							
113	Філіппіни	0,699	69,2	12,6	9,3	3,3	9 154
113	Південноафриканська Республіка	0,699	63,4	13,3	10,1	3,2	11 923
115	Єгипет	0,696	71,7	13,1	7,2	5,9	10 355
116	Індонезія	0,694	69,4	12,8	8,0	4,8	10 846
116	В'єтнам	0,694	76,5	12,7	8,2	4,5	5 859
118	Болівія	0,693	69,5	14,0	8,9	5,1	6 714
119	Палестина	0,686	73,6	12,8	9,1	3,7	5 055
120	Ірак	0,685	70,0	11,0	6,8	4,2	17 789
121	Сальвадор	0,674	73,8	12,6	6,9	5,7	6 868
122	Киргизстан	0,672	71,1	13,4	10,9	2,5	3 255
123	Марокко	0,667	76,1	12,4	5,5	6,9	7 340
124	Нікарагуа	0,658	75,7	12,1	6,7	5,4	5 157
125	Кабо-Верде	0,654	73,0	12,6	6,1	6,5	5 983
125	Гайана	0,654	66,8	11,4	8,4	2,9	7 447
127	Гватемала	0,650	73,7	10,8	6,5	4,3	7 278
127	Таджикистан	0,650	71,2	11,2	10,4	0,8	3 317
129	Намібія	0,647	64,9	12,3	6,8	5,5	9 387
130	Індія	0,640	68,8	12,3	6,4	6,0	6 353
131	Мікронезія	0,627	69,3	11,7	8,0	3,7	3 843
132	Тимор-Лешті	0,625	69,2	12,8	4,5	8,2	6 846
133	Гондурас	0,617	73,8	10,2	6,5	3,7	4 215
134	Бутан	0,612	70,6	12,3	3,1	9,1	8 065
134	Кірибаті	0,612	66,5	12,9	7,9	5,0	3 042
136	Бангладеш	0,608	72,8	11,4	5,8	5,6	3 677
137	Конго	0,606	65,1	11,4	6,3	5,1	5 694
138	Вануату	0,603	72,3	10,9	6,8	4,1	2 995
139	Лаос	0,601	67,0	11,2	5,2	6,0	6 070
140	Гана	0,592	63,0	11,6	7,1	4,6	4 096
141	Екваторіальна Гвінея	0,591	57,9	9,3	5,5	3,8	19 513
142	Кенія	0,590	67,3	12,1	6,5	5,6	2 961
143	Сан-Томе і Принсіпі	0,589	66,8	12,5	6,3	6,1	2 941
144	Королівство Есватіні (Свазіленд)	0,588	58,3	11,2	6,5	4,7	7 620
144	Замбія	0,588	62,3	12,5	7,0	5,5	3 557
146	Камбоджа	0,582	69,3	11,7	4,8	6,9	3 413
147	Ангола	0,581	61,8	11,8	5,1	6,6	5 790
148	М'янма	0,578	66,7	10,0	4,9	5,1	5 567
149	Непал	0,574	70,6	12,2	4,9	7,3	2 471

1	2	3	4	5	6	7	8
150	Пакистан	0,562	66,6	8,6	5,2	3,4	5 311
151	Камерун	0,556	58,6	12,2	6,3	5,9	3 315
Країни із низьким рівнем людського розвитку							
152	Соломонові острови	0,546	71,0	10,2	5,5	4,7	1 872
153	Папуа-Нова Гвінея	0,544	65,7	10,0	4,6	5,4	3 403
154	Танзанія	0,538	66,3	8,9	5,8	3,1	2 655
155	Сирія	0,536	71,0	8,8	5,1	3,7	2 337
156	Зімбабве	0,535	61,7	10,3	8,1	2,2	1 683
157	Нігерія	0,532	53,9	10,0	6,2	3,8	5 231
158	Руанда	0,524	67,5	11,2	4,1	7,1	1 811
159	Лесото	0,520	54,6	10,6	6,3	4,3	3 255
159	Мавританія	0,520	63,4	8,6	4,5	4,1	3 592
161	Мадагаскар	0,519	66,3	10,6	6,1	4,4	1 358
162	Уганда	0,516	60,2	11,6	6,1	5,5	1 658
163	Бенін	0,515	61,2	12,6	3,6	8,9	2 061
164	Сенегал	0,505	67,5	9,7	3,0	6,7	2 384
165	Коморські острови	0,503	63,9	11,2	4,8	6,4	1 399
165	Того	0,503	60,5	12,4	4,8	7,6	1 453
167	Судан	0,502	64,7	7,4	3,7	3,8	4 119
168	Афганістан	0,498	64,0	10,4	3,8	6,6	1 824
168	Гаїті	0,498	63,6	9,3	5,3	4,1	1 665
170	Кот-д'Івуар	0,492	54,1	9,0	5,2	3,8	3 481
171	Малаві	0,477	63,7	10,8	4,5	6,3	1 064
172	Джибуті	0,476	62,6	6,2	4,1	2,2	3 392
173	Ефіопія	0,463	65,9	8,5	2,7	5,9	1 719
174	Гамбія	0,460	61,4	9,2	3,5	5,6	1 516
175	Гвінея	0,459	60,6	9,1	2,6	6,5	2 067
176	Конго (Демократична Республіка)	0,457	60,0	9,8	6,8	3,0	796
177	Гвінея-Бісау	0,455	57,8	10,5	3,0	7,5	1 552
178	Смен	0,452	65,2	9,0	3,0	6,0	1 239
179	Еритрея	0,440	65,5	5,4	4,0	1,4	1 750
180	Мозамбік	0,437	58,9	9,7	3,5	6,2	1 093
181	Ліберія	0,435	63,0	10,0	4,7	5,4	667
182	Малі	0,427	58,5	7,7	2,3	5,4	1 953
183	Буркіна-Фасо	0,423	60,8	8,5	1,5	7,1	1 650
184	Сьєрра-Леоне	0,419	52,2	9,8	3,5	6,3	1 240
185	Бурунді	0,417	57,9	11,7	3,0	8,7	702
186	Чад	0,404	53,2	8,0	2,3	5,6	1 750
187	Південний Судан	0,388	57,3	4,9	4,8	0,0	963
188	Центральноафриканська Республ.	0,367	52,9	7,2	4,3	2,9	663
189	Нігер	0,354	60,4	5,4	2,0	3,4	906

Навчання іноземних студентів у ЗВО України на початок 2017/18 навч. р.

Рейтинг	Країна	Усього навчається	Частка, %	Країна	Прийнято на початковий цикл навчання	Частка, %
1	Індія	7667	15,65	Марокко	1120	13,91
2	Азербайджан	6690	13,66	Індія	922	11,45
3	Туркменістан	3672	7,50	Туркменістан	697	8,65
4	Марокко	3529	7,20	Азербайджан	637	7,91
5	Нігерія	2705	5,52	Єгипет	378	4,69
6	Грузія	2105	4,30	Нігерія	328	4,07
7	Єгипет	1885	3,85	Туреччина	296	3,68
8	Узбекистан	1870	3,82	Китай	282	3,50
9	Йорданія	1733	3,54	Узбекистан	251	3,12
10	Ізраїль	1528	3,12	Іран	223	2,77
11	Туреччина	1393	2,84	Ізраїль	209	2,59
12	Китай	1269	2,59	Гана	205	2,55
13	Гана	1242	2,54	Грузія	184	2,28
14	Ірак	944	1,93	Йорданія	171	2,12
15	Російська Федерація	780	1,59	Російська Федерація	156	1,94
16	Молдова	694	1,42	Польща	153	1,90
17	Польща	674	1,38	Лівія	116	1,44
18	Ліван	653	1,33	Еквадор	114	1,42
19	Еквадор	462	0,94	Ірак	112	1,39
20	Лівія	436	0,89	Ліван	105	1,30
21	Сирія	427	0,87	Сирія	95	1,18
22	Туніс	425	0,87	Палестина	89	1,11
23	Палестина	425	0,87	США	82	1,02
24	Конго	343	0,70	Алжир	74	0,92
25	Іран	333	0,68	Молдова	73	0,91
26	Ангола	313	0,64	Туніс	72	0,89
27	Білорусь	289	0,59	Пакистан	66	0,82
28	Намібія	285	0,58	Білорусь	62	0,77
29	Зімбабве	284	0,58	Конго	51	0,63
30	США	248	0,51	В'єтнам	47	0,58
	Разом 30 найперших	45303	92,47	Разом 30 найперших	7370	91,51
	Разом в Україні	48991	100	Разом в Україні	8054	100

Показники зовнішньої торгівлі України із пріоритетними країнами з експорту освітніх послуг, 2017 р.

Ранг у експорті послуг освіти	млн. дол. США	Товари						Послуги					
		Країни		експорт	%	імпорт	%	сальдо	ЗТО	експорт	%	імпорт	%
	Усі країни світу	43264,7	100,0	49607,2	100,0	-6342,4	92871,9	10714,4	100,0	5476,1	100,0	5238,2	16190,5
	Разом 30 країн	22035,3	50,9	25438,5	51,3	-3403,2	47473,8	5463,1	51,0	2077,3	37,9	3385,8	7540,3
1	Марокко	221,3	0,51	39,1	0,08	182,2	260,4	13,12	0,12	0,49	0,01	12,63	13,61
2	Індія	2205,7	5,10	561,3	1,13	1644,4	2766,9	73,62	0,69	18,38	0,34	55,24	92,00
3	Туркменістан	62,1	0,14	89,3	0,18	-27,2	151,5	55,37	0,52	56,17	1,03	-0,80	111,54
4	Азербайджан	354,7	0,82	417,3	0,84	-62,7	772,0	30,71	0,29	5,52	0,10	25,18	36,23
5	Єгипет	1831,3	4,23	77,0	0,16	1754,3	1908,3	58,42	0,55	64,99	1,19	-6,57	123,41
6	Нігерія	94,7	0,22	0,9	0,00	93,8	95,6	10,42	0,10	0,96	0,02	9,46	11,37
7	Туреччина	2519,1	5,82	1262,5	2,55	1256,6	3781,7	173,14	1,62	356,76	6,51	-183,62	529,89
8	Китай	2039,3	4,71	5648,7	11,39	-3609,3	7688,0	75,39	0,70	165,07	3,01	-89,68	240,46
9	Узбекистан	167,1	0,39	122,7	0,25	44,4	289,8	9,00	0,08	5,21	0,10	3,79	14,21
10	Іран	479,2	1,11	0,2	0,00	479,0	479,4	6,65	0,06	4,63	0,08	2,02	11,29
11	Ізраїль	604,6	1,40	167,9	0,34	436,7	772,5	189,36	1,77	25,15	0,46	164,21	214,51
12	Гана	14,2	0,03	0,0	0,00	14,2	14,2	4,07	0,04	0,12	0,00	3,95	4,20
13	Грузія	420,9	0,97	82,8	0,17	338,1	503,7	34,68	0,32	31,54	0,58	3,15	66,22
14	Йорданія	153,8	0,36	9,3	0,02	144,5	163,1	9,85	0,09	1,11	0,02	8,75	10,96
15	РФ	3936,5	9,10	7204,0	14,52	-3267,5	11140,5	3416,37	31,89	429,35	7,84	2987,02	3845,71
16	Польща	2724,6	6,30	3453,8	6,96	-729,2	6178,4	296,31	2,77	150,24	2,74	146,07	446,55
17	Лівія	207,0	0,48	0,1	0,00	206,9	207,2	1,22	0,01	0,16	0,00	1,06	1,38
18	Еквадор	0,4	0,00	86,9	0,18	-86,6	87,3	1,17	0,01	0,01	0,00	1,16	1,18
19	Ірак	479,2	1,11	0,2	0,00	479,0	479,4	6,65	0,06	4,63	0,08	2,02	11,29
20	Ліван	427,0	0,99	2,3	0,00	424,7	429,3	10,37	0,10	3,32	0,06	7,05	13,69
21	Сирія	8,5	0,02	0,8	0,00	7,7	9,2	1,51	0,01	0,00	0,00	1,51	1,51
22	Палестина	21,8	0,05	0,1	0,00	21,8	21,9	1,16	0,01	0,19	0,00	0,96	1,35
23	США	828,1	1,91	2524,6	5,09	-1696,5	3352,8	848,19	7,92	644,96	11,78	203,23	1493,15
24	Алжир	535,4	1,24	5,6	0,01	529,9	541,0	15,68	0,15	2,61	0,05	13,07	18,29
25	Молдова	2,3	0,01	12,9	0,03	-10,6	15,2	0,22	0,00	1,38	0,03	-1,16	1,60
26	Туніс	289,6	0,67	12,7	0,03	276,9	302,2	1,60	0,01	2,05	0,04	-0,45	3,65
27	Пакистан	164,4	0,38	56,7	0,11	107,7	221,1	1,39	0,01	1,02	0,02	0,38	2,41
28	Білорусь	1142,9	2,64	3205,3	6,46	-2062,4	4348,2	112,27	1,05	99,82	1,82	12,45	212,09
29	Конго	2,7	0,01	0,0	0,00	2,6	2,7	0,85	0,01	0,01	0,00	0,84	0,86
30	В'єтнам	96,8	0,22	393,4	0,79	-296,6	490,2	4,29	0,04	1,46	0,03	2,83	5,75

% – частка у загальному обсязі зовнішньої торгівлі України; ЗТО – зовнішньоторговельний оборот (сума експорту та імпорту)

Закінчення додатку Н

Ранг у експорті послуг освіти	млн. дол. США	Разом товари та послуги						Прямі іноземні інвестиції					
	Країни	експорт	%	імпорт	%	сальдо	ЗТО	в Україну	%	з України	%	сальдо	ЗТО
	Усі країни світу	53979,1	100,0	55083,3	100,0	-1104,2	109062,4	39144	100,0	6339,8	100,0	32804,2	45483,8
	Разом 30 країн	27498,4	50,9	27515,8	50,0	-17,4	55014,2	6966,7	17,8	174,9	2,8	5928,8	7141,6
1	Марокко	234,4	0,43	39,6	0,07	194,8	274,0	*	н/д	0	0,0	н/д	н/д
2	Індія	2279,3	4,22	579,7	1,05	1699,6	2858,9	22,5	0,06	0	0,0	22,5	22,5
3	Туркменістан	117,5	0,22	145,5	0,26	-28,0	263,0	312,2	0,80	*	н/д	н/д	н/д
4	Азербайджан	385,4	0,71	422,8	0,77	-37,5	808,2	213	0,54	*	н/д	н/д	н/д
5	Єгипет	1889,7	3,50	142,0	0,26	1747,7	2031,7	0,2	0,00	*	н/д	н/д	н/д
6	Нігерія	105,1	0,19	1,9	0,00	103,2	107,0	*	н/д	0	0,0	н/д	н/д
7	Туреччина	2692,3	4,99	1619,3	2,94	1073,0	4311,6	312,2	0,80	*	н/д	н/д	н/д
8	Китай	2114,7	3,92	5813,7	10,55	-3699,0	7928,5	18,2	0,05	1,5	0,0	16,7	19,7
9	Узбекистан	176,1	0,33	127,9	0,23	48,2	304,0	13,9	0,04	0,4	0,0	13,5	14,3
10	Іран	485,9	0,90	4,8	0,01	481,1	490,7	2,6	0,01	*	н/д	н/д	н/д
11	Ізраїль	794,0	1,47	193,0	0,35	600,9	987,0	42,7	0,11	0	0,0	42,7	42,7
12	Гана	18,3	0,03	0,1	0,00	18,1	18,4	4,5	0,01	0	0,0	4,5	4,5
13	Грузія	455,6	0,84	114,3	0,21	341,3	570,0	2,7	0,01	1,6	0,0	1,1	4,3
14	Йорданія	163,7	0,30	10,4	0,02	153,3	174,1	3,6	0,01	0	0,0	3,6	3,6
15	РФ	7352,8	13,62	7633,4	13,86	-280,5	14986,2	4598,4	11,75	151	2,4	4447,4	4749,4
16	Польща	3020,9	5,60	3604,1	6,54	-583,2	6625,0	815,5	2,08	6,8	0,1	808,7	822,3
17	Лівія	208,3	0,39	0,3	0,00	208,0	208,6	*	н/д	*	н/д	н/д	н/д
18	Еквадор	1,6	0,00	87,0	0,16	-85,4	88,5	*	н/д	0	0,0	н/д	н/д
19	Ірак	485,9	0,90	4,8	0,01	481,1	490,7	0	0,00	*	н/д	н/д	н/д
20	Ліван	437,3	0,81	5,6	0,01	431,7	443,0	22,8	0,06	*	н/д	н/д	н/д
21	Сирія	10,0	0,02	0,8	0,00	9,2	10,8	6,2	0,02	0	0,0	6,2	6,2
22	Палестина	23,0	0,04	0,3	0,00	22,7	23,2	0,8	0,00	0	0,0	0,8	0,8
23	США	1676,3	3,11	3169,6	5,75	-1493,3	4845,9	538,7	1,38	0,6	0,0	538,1	539,3
24	Алжир	551,1	1,02	8,2	0,01	542,9	559,3	0	0,00	0	0,0	0	0,0
25	Молдова	2,5	0,00	14,3	0,03	-11,8	16,8	0	0,00	6,9	0,1	-6,9	6,9
26	Туніс	291,2	0,54	14,7	0,03	276,5	305,9	0,1	0,00	0	0,0	0,1	0,1
27	Пакистан	165,8	0,31	57,7	0,10	108,1	223,5	0,8	0,00	0	0,0	0,8	0,8
28	Білорусь	1255,2	2,33	3305,1	6,00	-2050,0	4560,3	32,4	0,08	4,5	0,1	27,9	36,9
29	Конго	3,5	0,01	0,1	0,00	3,5	3,6	0	0,00	0	0,0	0	0,0
30	В'єтнам	101,1	0,19	394,8	0,72	-293,7	495,9	2,7	0,01	1,6	0,0	1,1	4,3

*Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації

н/д – неможливо розрахувати через відсутність даних

**Вихідні дані за 42 країнами світу (Україна та її найважливіші конкуренти
у експорті освітніх послуг)**

№	Країна	X _{1,1}	X _{1,2}	X _{1,3}	X _{1,4}	X _{1,5}	X _{1,6}	X _{1,7}	X _{1,8}
1	Австралія	1293,498	45847	14	20	5,79	535,81	0,731	28,36
2	Австрія	396,487	50840	22	21	5,75	407,27	0,709	17,27
3	Азербайджан	43,897	16623	57	82	4,99	36,53	0,676	2,74
4	Бельгія	471,755	46773	52	25	7,80	777,68	0,739	12,31
5	Бенін	8,713	2180	151	121	2,50 ¹	6,37	0,652	2,32
6	Білорусь	52,873	17647	38	86	3,42	65,97	0,744	11,41
7	Болгарія	53,424	19147	50	37	7,63	68,21	0,756	1,42
8	Боснія і Герцеговина	17,096	12223	86	77	24,10	14,95	0,702	0,98
9	Гана	42,491	4263	120	107	6,81	39,56	0,695	1,45
10	Гонконг	323,905	60793	5	14	3,27	1226,08	–	38,93
11	Грузія	14,510	9660	9	59	11,86	15,61	0,679	4,54
12	Індія	2324,704	6540	100	57	3,51 ¹	951,73	0,669	0,40
13	Іспанія	1248,788	36343	28	28	19,64	799,67	0,746	12,60
14	Італія	1875,683	38183	46	31	11,60	1080,86	0,692	9,53
15	Казахстан	160,358	23297	36	74	4,94	90,31	0,713	20,22
16	Канада	1582,811	44753	18	18	6,75	1023,09	0,769	21,87
17	Катар	161,566	126457	83	51	0,15	143,71	0,626	68,01
18	Киргизстан	7,019	3437	77	94	7,38	7,45	0,691	3,43
19	Корея, Південна	1442,773	36790	4	12	3,67	1164,52	0,65	2,60
20	Латвія	28,270	25777	19	34	9,41	34,20	0,756	13,31
21	Македонія	10,712	14023	11	84	24,06	12,61	0,702	6,29
22	Малайзія	302,490	27143	24	35	3,32	401,61	0,67	8,18
23	Молдова	7,146	5730	44	48	3,99	8,20	0,74	4,02
24	Нова Зеландія	190,920	37673	1	22	5,06	96,88	0,791	22,62
25	ОАЕ	365,918	72453	21	38	2,05	639,91	0,649	88,43
26	ПАР	320,974	12940	82	58	26,34	192,94	0,756	5,68
27	Польща	491,088	26637	27	39	6,18	490,26	0,728	1,63
28	Румунія	192,507	22883	45	49	5,88	161,35	0,708	1,15
29	РФ	1410,217	24347	35	46	5,45	667,99	0,696	8,08
30	Саудівська Аравія	661,011	55330	92	61	5,71	430,76	0,584	32,28
31	Сенегал	14,900	2490	140	100	6,97	10,82	0,684	1,76
32	СК	2719,618	41620	7	4	4,82	1606,87	0,77	13,12
33	Словаччина	91,013	29967	39	5	9,76	169,74	0,694	3,27
34	США	18711,931	58910	6	6	4,83	5002,12	0,718	14,52
35	Таджикистан	7,317	3510	123	101	10,31 ²	4,03	0,678	3,22
36	Туреччина	858,207	25237	60	50	10,63	429,77	0,625	3,79
37	Угорщина	129,277	25617	48	33	5,36	221,08	0,67	4,57
38	Узбекистан	60,896	6657	74	–	5,15	27,40	0,71	3,74
39	Україна	98,819	8313	76	43	9,33	103,29	0,705	10,71
40	Фінляндія	241,009	43857	13	7	8,73	179,26	0,823	5,76
41	Франція	2495,281	42303	31	16	9,94	1545,35	0,778	11,69
42	Японія	4738,796	43583	34	13	3,10	1555,96	0,657	1,61

1 – <https://tradingeconomics.com>

2 – <https://www.statista.com>

Продовження додатку П

№	Країна	X _{2,1}	X _{2,2}	X _{2,3}	X _{2,4}	X _{2,5}	X _{2,6}	X _{2,7}	X _{2,8}	X _{2,9}	X _{2,10}
1	Австралія	–	100,00	361261,8	16,24	82,5	5,1	100,10	6,14	86,45	85,80
2	Австрія	–	99,97	58712,3	46,88	81,0	4,86	45,98	7,52	85,40	57,90
3	Азербайджан	–	89,35	37487,7	13,78	72,0	3,7	3,73	6,81	78,07	55,03
4	Бельгія	–	99,49	93350,8	22,57	81,0	4,54	22,72	2,55	86,42	97,92
5	Бенін	–	13,93	6318,2	38,23	60,8	2,84	0,36	2,85	11,62	46,23
6	Білорусь	55,70	94,25	63497,8	42,55	73,7	–	3,57	4,02	70,95	77,66
7	Болгарія	–	85,98	42416,2	35,22	74,6	4,14	4,81	5,33	59,96	74,33
8	Боснія і Герцеговина	–	94,78	22233,0	42,68	76,8	3,12	1,26	4,72	60,78	47,52
9	Гана	1,38	14,28	14466,3	41,03	62,6	3,04	2,31	3,55	33,06	54,75
10	Гонконг	–	96,30	46222,5	–	84,3	4,86	52,10	5,48	87,28	100,00
11	Грузія	64,64	84,88	8987,8	40,62	73,2	3,7	3,22	13,87	55,77	57,84
12	Індія	17,27	44,15	2238377,1	23,77	68,4	4,18	200,88	7,06	27,77	33,19
13	Іспанія	–	99,90	233976,6	36,82	82,8	5,43	126,64	7,56	81,28	79,84
14	Італія	–	99,28	320411,5	31,61	82,5	4,99	188,62	7,72	60,26	69,85
15	Казахстан	–	97,81	248314,6	1,23	72,2	3,59	5,10	2,73	73,95	57,26
16	Канада	–	98,50	537193,5	38,17	82,2	4,97	73,03	3,41	89,82	81,30
17	Катар	–	100,00	107853,8	0,00	78,1	4,08	13,90	6,24	93,59	99,01
18	Киргизстан	7,65	96,59	9607,5	3,32	70,8	3,1	0,62	5,28	32,37	35,95
19	Корея, Південна	–	99,89	587156,4	63,44	82,0	4,57	68,75	3,38	92,61	81,57
20	Латвія	–	92,86	6974,6	53,97	74,5	3,97	2,15	4,61	80,12	68,03
21	Македонія	–	90,91	7510,0	39,57	75,6	3,49	0,56	2,94	71,27	57,57
22	Малайзія	–	99,57	242821,4	67,55	75,2	4,5	33,89	7,01	76,66	74,83
23	Молдова	26,57	78,40	4932,1	12,44	71,5	3,09	0,55	3,68	70,00	42,52
24	Нова Зеландія	–	100,00	34664,2	38,56	81,5	4,68	24,08	10,54	88,35	86,40
25	ОАЕ	–	99,98	211369,5	3,86	77,2	4,49	42,37	5,80	91,97	85,96
26	ПАР	–	73,13	489771,9	7,62	62,4	4,01	21,67	4,84	52,96	65,34
27	Польща	39,04	98,13	285740,0	30,81	77,5	4,11	17,34	2,31	72,43	60,19
28	Румунія	62,02	81,81	70003,0	29,82	75,0	3,78	6,29	2,23	59,67	53,91
29	РФ	67,58	88,79	1705345,7	49,76	71,4	4,15	54,87	2,93	73,07	74,17
30	Саудівська Аравія	–	100,00	601047,0	0,45	74,5	3,82	28,54	3,23	74,86	83,40
31	Сенегал	8,24	48,36	8855,8	42,97	67,0	3,14	1,24	5,59	23,68	46,30
32	СК	–	99,11	419820,2	13,00	81,0	5,2	195,44	6,02	93,39	82,89
33	Словаччина	–	98,93	30678,1	40,35	76,6	3,9	5,07	2,84	79,91	53,82
34	США	–	99,97	5254279,3	33,90	78,7	5,12	982,64	4,49	75,37	81,86
35	Таджикистан	9,75	95,49	5188,8	2,97	71,0	3,18	0,42	4,47	19,73	26,86
36	Туреччина	20,18	96,37	345981,5	15,22	75,6	4,14	54,62	5,38	58,93	74,13
37	Угорщина	–	97,99	42086,2	22,85	75,6	4,06	9,35	3,86	76,28	70,78
38	Узбекистан	–	100,00	105213,6	7,57	71,3	–	0,46	1,36	44,80	50,65
39	Україна	48,86	95,94	227299,0	16,67	71,3	3,5	4,51	3,10	50,94	69,15
40	Фінляндія	–	99,45	47300,6	73,11	81,6	4,4	15,54	4,56	87,20	85,28
41	Франція	–	98,65	303275,6	31,03	82,3	5,32	174,29	5,22	79,26	79,92
42	Японія	–	100,00	1214048,4	68,46	83,9	5,26	211,59	3,79	91,70	91,46

Продовження додатку П

№	Країна	X _{2,11}	X _{2,12}	X _{3,1}	X _{3,2}	X _{3,3}	X _{3,4}	X _{3,5}	X _{3,6}	X _{3,7}
1	Австралія	5,95	72161,03	99,0*	—	26,54	120,78	0,56	27,37	1,13
2	Австрія	5,30	15205,02	99,0*	7,2	32,52	81,00	0,76	12,67	0,95
3	Азербайджан	4,65	2032,02	99,79	9,6	12,82	25,29	0,85	15,68	0,00
4	Бельгія	6,35	12565,07	99,0*	17,5	22,05	73,78	0,60	31,48	0,54
5	Бенін	10,20	56,65	32,95	17,3	21,25	14,24	0,29	—	—
6	Білорусь	6,95	2013,11	99,6**	15,3	16,69	88,50	0,79	—	—
7	Болгарія	2,60	1088,91	98,35	12,1	16,90	69,70	0,80	—	—
8	Боснія і Герцеговина	3,75	7,07	97,57	11,5	—	47,6 ⁴	0,68	7,69	0,32
9	Гана	9,85	349,79	71,50	28,6	18,27	16,09	0,61	—	—
10	Гонконг	6,8 ¹	43710,35	99,0*	—	29,44	69,83	0,74	—	—
11	Грузія	3,70	258,67	99,59	7,1	11,09	46,04	0,85	—	0,62
12	Індія	11,30	119442,72	69,30	24,2	31,79	26,45	0,52	—	—
13	Іспанія	3,45	66382,48	98,16	12,7	22,49	89,85	0,55	—	—
14	Італія	3,80	28520,13	98,85	19,6	19,59	63,13	0,62	—	—
15	Казахстан	9,55	5247,56	99,78	14,3	13,45	47,43	0,78	—	—
16	Канада	6,10	85679,58	99,0*	—	35,60	22,4 ³	0,81	—	—
17	Катар	26,60	28807,17	97,75	12,7	—	14,47	0,73	20,31	—
18	Киргизстан	7,85	1036,89	99,52*	12,2	4,64	46,50	0,81	—	—
19	Корея, Південна	10,30	75665,95	99,0*	14,7	20,07	93,34	0,73	—	—
20	Латвія	5,60	2937,18	99,90	12,8	21,31	67,29	0,82	27,17	0,51
21	Македонія	2,80	—	97,82*	17,9	—	39,74	0,72	—	—
22	Малайзія	8,95	54117,33	93,12	14,6	23,39	41,12	0,74	—	—
23	Молдова	5,60	1011,60	99,14	16,3	16,71	41,35	1,00	19,73	0,13
24	Нова Зеландія	6,00	15319,00	99,0*	17,0	25,26	80,10	0,66	26,08	0,82
25	ОАЕ	17,25	90471,15	93,83*	17,4	—	32,85	0,79	—	—
26	ПАР	9,25	19816,29	94,25	—	12,19	19,78	0,76	6,07	—
27	Польща	4,70	5774,33	99,79*	17,4	24,12	67,18	0,75	23,70	0,57
28	Румунія	3,55	3915,75	98,60	20,0	21,65	47,46	0,77	13,01	0,08
29	РФ	7,90	81226,03	99,68	10,5	21,15	80,35	0,77	—	—
30	Саудівська Аравія	16,45	35342,53	94,43	20,2	—	61,71	0,56	—	—
31	Сенегал	12,15	48,76	47,43	28,4	30,47	10,46	0,31	—	—
32	СК	3,50	142387,33	99,0*	15,6	23,57	57,28	0,74	29,33	0,88
33	Словаччина	5,95	10,65	99,62*	16,6	26,45	52,68	0,83	18,49	0,60
34	США	6,50	823888,00	99,0*	12,4	27,50	33,37 ²	0,81	32,23	1,74
35	Таджикистан	7,70	956,25	99,77*	16,6	9,95	27,64	0,93	—	—
36	Туреччина	6,40	101629,48	95,52	39,6	35,48	91,23	0,52	—	0,34
37	Угорщина	4,45	22503,35	99,05*	14,5	16,45	49,66	0,79	20,29	0,71
38	Узбекистан	6,00	2484,06	99,98	11,1	—	8,47	0,96	15,74	—
39	Україна	5,20	5732,71	99,97	10,6	31,52	83,42	0,76	—	—
40	Фінляндія	5,45	13873,82	99,0*	19,6	27,91	87,85	0,71	22,51	1,06
41	Франція	6,45	66239,57	99,0*	20,6	22,60	64,68	0,70	17,03	0,74
42	Японія	5,05	118578,00	99,0*	7,0	20,76	63,08	0,84	—	—

1 – <https://www.labour.gov.hk/eng/osh/pdf/Bulletin2016.pdf>

2 – <https://www.statista.com/statistics/184272/educational-attainment-of-college-diploma-or-higher-by-gender/>

3 – <https://www150.statcan.gc.ca/n1/daily-quotidien/171129/dq171129a-eng.htm>

4 – <https://knoema.com>

* грамотність дорослого населення за даними The Global Information Technology Report, 2016 (експертні оцінки, країни не надають дані до Світового банку)

** відповідно до інформації Національного статистичного комітету Республіки Білорусь <http://www.belstat.gov.by>

Нормалізація масиву даних (спосіб 1)

№	Країна	z1 _{1,1}	z1 _{1,2}	z1 _{1,6}	z1 _{2,3}	z1 _{2,7}	z1 _{2,12}	z1 _{1,1}	z2 _{1,2}	z2 _{1,6}	z2 _{2,3}	z2 _{2,7}	z2 _{2,12}	z3 _{1,1}	z3 _{1,2}	z3 _{1,6}	z3 _{2,3}	z3 _{2,7}	z3 _{2,12}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
		Етап 1						Етап 2						Етап 3					
1	Австралія	0,07	0,67	0,00	0,04	0,21	0,16	0,436	1,833	0,622	5,485	0,632	0,561	2,03	4,23	2,36	2,30	2,21	2,09
2	Австрія	-0,23	0,88	-0,15	0,38	-0,13	-0,28	0,132	2,042	0,472	5,825	0,289	0,118	1,84	4,56	2,23	2,06	1,97	1,81
3	Азербайджан	-0,35	-0,56	-0,58	0,40	-0,40	-0,39	0,012	0,606	0,038	5,848	0,021	0,016	1,77	2,64	1,93	2,04	1,81	1,75
4	Бельгія	-0,21	0,71	0,28	0,34	-0,28	-0,30	0,157	1,871	0,905	5,786	0,142	0,098	1,85	4,29	2,62	2,08	1,88	1,80
5	Бенін	-0,37	-1,17	-0,62	0,44	-0,42	-0,40	0,001	0,000	0,003	5,883	0,000	0,000	1,77	2,12	1,91	2,02	1,79	1,75
6	Білорусь	-0,35	-0,52	-0,55	0,37	-0,40	-0,39	0,016	0,649	0,072	5,819	0,020	0,016	1,77	2,68	1,95	2,06	1,81	1,75
7	Болгарія	-0,35	-0,45	-0,55	0,40	-0,39	-0,39	0,016	0,712	0,075	5,843	0,028	0,008	1,77	2,75	1,95	2,04	1,81	1,75
8	Боснія і Герцеговина	-0,36	-0,74	-0,61	0,42	-0,42	-0,40	0,003	0,421	0,013	5,865	0,006	0,000	1,77	2,46	1,91	2,03	1,80	1,75
9	Гана	-0,35	-1,08	-0,58	0,43	-0,41	-0,40	0,012	0,087	0,042	5,874	0,012	0,003	1,77	2,18	1,93	2,02	1,80	1,75
10	Гонконг	-0,26	1,29	0,81	0,39	-0,09	-0,06	0,107	2,460	1,430	5,839	0,328	0,340	1,82	5,25	3,21	2,05	1,99	1,94
11	Грузія	-0,36	-0,85	-0,61	0,44	-0,40	-0,40	0,003	0,314	0,014	5,880	0,018	0,002	1,77	2,37	1,91	2,02	1,80	1,75
12	Індія	0,42	-0,98	0,49	-2,06	0,85	0,53	0,785	0,183	1,109	3,381	1,271	0,929	2,29	2,26	2,84	4,81	2,81	2,38
13	Іспанія	0,05	0,27	0,31	0,18	0,38	0,11	0,420	1,434	0,931	5,628	0,800	0,517	2,02	3,64	2,65	2,19	2,35	2,06
14	Італія	0,27	0,34	0,64	0,09	0,77	-0,18	0,633	1,511	1,260	5,531	1,193	0,222	2,17	3,75	3,01	2,26	2,72	1,87
15	Казахстан	-0,31	-0,28	-0,52	0,17	-0,39	-0,36	0,052	0,886	0,101	5,612	0,030	0,041	1,79	2,94	1,97	2,20	1,81	1,77
16	Канада	0,17	0,62	0,57	-0,16	0,04	0,26	0,533	1,787	1,192	5,288	0,461	0,667	2,10	4,16	2,93	2,46	2,08	2,17
17	Катар	-0,31	4,05	-0,46	0,32	-0,34	-0,18	0,052	5,216	0,163	5,769	0,086	0,224	1,79	8,88	2,01	2,09	1,84	1,87
18	Киргизстан	-0,37	-1,11	-0,62	0,44	-0,42	-0,39	0,000	0,053	0,004	5,880	0,002	0,008	1,77	2,15	1,91	2,02	1,80	1,75
19	Корея, Південна	0,12	0,29	0,74	-0,21	0,01	0,19	0,486	1,452	1,358	5,232	0,433	0,589	2,06	3,66	3,12	2,51	2,06	2,11
20	Латвія	-0,36	-0,18	-0,59	0,44	-0,41	-0,38	0,007	0,990	0,035	5,883	0,011	0,023	1,77	3,06	1,93	2,02	1,80	1,76
21	Македонія	-0,36	-0,67	-0,61	0,44	-0,42	-0,40	0,001	0,497	0,010	5,882	0,001	0,000	1,77	2,53	1,91	2,02	1,80	1,75
22	Малайзія	-0,27	-0,12	-0,16	0,17	-0,21	0,02	0,100	1,048	0,465	5,618	0,213	0,421	1,82	3,13	2,23	2,20	1,92	1,99
23	Молдова	-0,37	-1,02	-0,62	0,44	-0,42	-0,39	0,000	0,149	0,005	5,885	0,001	0,008	1,77	2,23	1,91	2,02	1,80	1,75
24	Нова Зеландія	-0,30	0,32	-0,51	0,41	-0,27	-0,28	0,062	1,490	0,109	5,851	0,150	0,119	1,80	3,72	1,97	2,04	1,88	1,81
25	ОАЕ	-0,24	1,78	0,12	0,21	-0,15	0,30	0,122	2,949	0,744	5,653	0,266	0,704	1,83	6,07	2,47	2,17	1,95	2,20
26	ПАР	-0,26	-0,71	-0,40	-0,10	-0,29	-0,25	0,106	0,452	0,221	5,341	0,135	0,154	1,82	2,49	2,05	2,41	1,87	1,83
27	Польща	-0,20	-0,14	-0,05	0,13	-0,31	-0,36	0,164	1,026	0,569	5,570	0,108	0,045	1,86	3,11	2,31	2,23	1,86	1,77
28	Румунія	-0,30	-0,30	-0,44	0,37	-0,38	-0,37	0,063	0,869	0,184	5,812	0,038	0,030	1,80	2,92	2,02	2,06	1,82	1,76
29	РФ	0,11	-0,24	0,16	-1,47	-0,08	0,23	0,475	0,930	0,777	3,979	0,346	0,632	2,06	2,99	2,50	3,94	2,00	2,14
30	Саудівська Аравія	-0,14	1,06	-0,12	-0,23	-0,24	-0,13	0,221	2,231	0,499	5,217	0,179	0,275	1,89	4,87	2,26	2,52	1,90	1,90

Продовження додатку Р

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
31	Сенегал	-0,36	-1,15	-0,61	0,44	-0,42	-0,40	0,003	0,013	0,008	5,880	0,006	0,000	1,77	2,12	1,91	2,02	1,80	1,75
32	СК	0,55	0,49	1,25	-0,02	0,82	0,71	0,918	1,655	1,875	5,420	1,236	1,108	2,41	3,96	3,82	2,35	2,77	2,55
33	Словаччина	-0,34	0,00	-0,43	0,41	-0,39	-0,40	0,028	1,166	0,194	5,856	0,030	0,000	1,78	3,28	2,03	2,04	1,81	1,75
34	США	5,97	1,21	5,23	-5,44	5,80	6,01	6,332	2,381	5,847	0,000	6,225	6,411	9,23	5,12	9,10	8,98	9,21	9,25
35	Таджикистан	-0,37	-1,11	-0,62	0,44	-0,42	-0,39	0,000	0,056	0,000	5,885	0,000	0,007	1,77	2,16	1,90	2,02	1,79	1,75
36	Туреччина	-0,08	-0,20	-0,12	0,06	-0,08	0,39	0,288	0,968	0,498	5,502	0,344	0,791	1,93	3,04	2,26	2,29	2,00	2,26
37	Угорщина	-0,32	-0,18	-0,37	0,40	-0,36	-0,23	0,041	0,984	0,254	5,843	0,057	0,175	1,79	3,05	2,07	2,04	1,83	1,84
38	Узбекистан	-0,35	-0,98	-0,59	0,33	-0,42	-0,38	0,018	0,188	0,027	5,772	0,001	0,019	1,78	2,26	1,92	2,09	1,80	1,76
39	Україна	-0,33	-0,91	-0,50	0,19	-0,39	-0,36	0,031	0,257	0,116	5,636	0,026	0,045	1,78	2,32	1,98	2,19	1,81	1,77
40	Фінляндія	-0,29	0,58	-0,42	0,39	-0,32	-0,29	0,079	1,749	0,205	5,837	0,096	0,108	1,81	4,10	2,04	2,05	1,85	1,80
41	Франція	0,48	0,52	1,18	0,11	0,68	0,11	0,842	1,684	1,803	5,550	1,102	0,515	2,34	4,00	3,71	2,25	2,63	2,06
42	Японія	1,24	0,57	1,20	-0,92	0,92	0,52	1,602	1,738	1,816	4,529	1,339	0,923	3,13	4,08	3,73	3,23	2,88	2,38
	Стимулятор / дестимулятор*	С	С	С	Д	С	С	С	С	С	Д	С	С	С	С	С	Д	С	С
	Максимальне значення	5,97	4,05	5,23	0,44	5,8	6,01	6,332	5,216	5,847	5,885	6,225	6,411	9,23	8,88	9,10	8,98	9,21	9,25
	Мінімальне значення	-0,37	-1,2	-0,6	-5,4	-0,4	-0,4	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,77	2,12	1,90	2,02	1,79	1,75
	max – min	6,33	5,22	5,85	5,88	6,23	6,41	6,332	5,216	5,847	5,885	6,225	6,411	7,47	6,77	7,19	6,96	7,41	7,51
	Середньоквадратичне відхилення	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,16	1,31	1,18	1,16	1,16	1,15
	Середньоарифметичне значення	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,366	1,166	0,621	5,445	0,421	0,402	2,09	3,42	2,48	2,44	2,16	2,08

* за сутністю використовуваної формули), може відрізнятись від глумачення економічної змісту

Нормалізація масиву даних (способи 2, 4, 5)

№	Країна	Спосіб 2			Спосіб 4				Спосіб 5
		Z _{1,3}	Z _{1,4}	Z _{2,5}	Z _{1,7}	Z _{2,2}	Z _{3,1}	Z _{3,5}	Z _{2,6}
1	Австралія	9,22	8,77	9,31	7,31	10,00	9,90	5,61	7,29
2	Австрія	8,74	8,69	8,77	7,09	10,00	9,90	7,55	6,94
3	Азербайджан	6,64	4,00	5,29	6,76	8,93	9,98	8,48	5,29
4	Бельгія	6,94	8,38	8,75	7,39	9,95	9,90	5,96	6,49
5	Бенін	1,00	1,00	1,00	6,52	1,39	3,29	2,90	4,06
6	Білорусь	7,78	3,69	5,96	7,44	9,43	9,96	7,94	0,00
7	Болгарія	7,06	7,46	6,31	7,56	8,60	9,84	7,98	5,91
8	Боснія і Герцеговина	4,90	4,38	7,15	7,02	9,48	9,76	6,82	4,46
9	Гана	2,86	2,08	1,70	6,95	1,43	7,15	6,08	4,34
10	Гонконг	9,76	9,23	10,00	0,00	9,63	9,90	7,37	6,94
11	Грузія	9,52	5,77	5,76	6,79	8,49	9,96	8,52	5,29
12	Індія	4,06	5,92	3,94	6,69	4,42	6,93	5,18	5,97
13	Іспанія	8,38	8,15	9,46	7,46	9,99	9,82	5,49	7,76
14	Італія	7,30	7,92	9,35	6,92	9,93	9,88	6,24	7,13
15	Казахстан	7,90	4,62	5,36	7,13	9,78	9,98	7,78	5,13
16	Канада	8,98	8,92	9,22	7,69	9,85	9,90	8,08	7,10
17	Катар	5,08	6,38	7,65	6,26	10,00	9,77	7,34	5,83
18	Киргизстан	5,44	3,08	4,84	6,91	9,66	9,95	8,12	4,43
19	Корея, Південна	9,82	9,38	9,15	6,50	9,99	9,90	7,34	6,53
20	Латвія	8,92	7,69	6,26	7,56	9,29	9,99	8,15	5,67
21	Македонія	9,40	3,85	6,69	7,02	9,09	9,78	7,23	4,99
22	Малайзія	8,62	7,62	6,54	6,70	9,96	9,31	7,44	6,43
23	Молдова	7,42	6,62	5,13	7,40	7,84	9,91	9,97	4,41
24	Нова Зеландія	10,00	8,62	8,96	7,91	10,00	9,90	6,63	6,69
25	ОАЕ	8,80	7,38	7,29	6,49	10,00	9,38	7,90	6,41
26	ПАР	5,14	5,85	1,62	7,56	7,31	9,43	7,60	5,73
27	Польща	8,44	7,31	7,39	7,28	9,81	9,98	7,48	5,87
28	Румунія	7,36	6,54	6,46	7,08	8,18	9,86	7,70	5,40
29	РФ	7,96	6,77	5,07	6,96	8,88	9,97	7,74	5,93
30	Саудівська Аравія	4,54	5,62	6,25	5,84	10,00	9,44	5,61	5,46
31	Сенегал	1,66	2,62	3,37	6,84	4,84	4,74	3,09	4,49
32	СК	9,64	10,00	8,74	7,70	9,91	9,90	7,39	7,43
33	Словаччина	7,72	9,92	7,05	6,94	9,89	9,96	8,32	5,57
34	США	9,70	9,85	7,87	7,18	10,00	9,90	8,12	7,31
35	Таджикистан	2,68	2,54	4,91	6,78	9,55	9,98	9,29	4,54
36	Туреччина	6,46	6,46	6,69	6,25	9,64	9,55	5,23	5,91
37	Угорщина	7,18	7,77	6,67	6,70	9,80	9,91	7,88	5,80
38	Узбекистан	5,62	1,00	5,02	7,10	10,00	10,00	9,59	0,00
39	Україна	5,50	7,00	5,05	7,05	9,59	10,00	7,57	5,00
40	Фінляндія	9,28	9,77	8,99	8,23	9,94	9,90	7,05	6,29
41	Франція	8,20	9,08	9,24	7,78	9,87	9,90	7,01	7,60
42	Японія	8,02	9,31	9,86	6,57	10,00	9,90	8,37	7,51
	Стимулятор /дестимулятор*	Д	Д	С	С	С	С	С	С
	Максимальне значення	10,00	10,00	10,00	8,23	10,00	10,00	9,97	7,76
	Мінімальне значення	1,00	1,00	1,00	0,00	1,39	3,29	2,90	0,00
	max – min	9,00	9,00	9,00	8,23	8,61	6,70	7,06	7,76
	Середньоквадратичне відхилення	2,32	2,54	2,28	1,19	2,10	1,39	1,45	1,63
	Середньоарифметичне значення	7,13	6,60	6,67	6,89	8,91	9,43	7,22	5,65

Нормалізація масиву даних (спосіб 3)

№	Країна	Z _{1,5}	Z _{1,8}	Z _{2,1}	Z _{2,4}	Z _{2,8}	Z _{2,9}	Z _{2,10}	Z _{2,11}	Z _{3,2}	Z _{3,3}	Z _{3,4}
1	Австралія	8,35	3,78	2,40	3,39	5,33	8,60	7,78	8,64	1,12	6,47	9,49
2	Австрія	8,36	2,84	2,40	6,64	5,49	8,54	4,88	8,79	9,88	7,08	7,25
3	Азербайджан	8,55	2,00	2,40	3,18	5,41	8,03	4,57	8,92	9,80	4,94	2,10
4	Бельгія	7,73	2,51	2,40	3,99	4,93	8,60	8,64	8,55	9,11	5,98	6,51
5	Бенін	9,06	1,98	2,40	5,69	4,97	2,03	3,68	7,36	9,14	5,89	1,67
6	Білорусь	8,89	2,45	7,74	6,17	5,10	7,43	7,04	8,40	9,40	5,38	7,91
7	Болгарія	7,79	1,94	2,40	5,35	5,24	6,32	6,70	9,25	9,68	5,40	6,07
8	Боснія і Герцеговина	1,92	1,92	2,40	6,18	5,17	6,41	3,80	9,08	9,71	3,62	3,69
9	Гана	8,05	1,94	2,49	6,00	5,04	3,46	4,54	7,49	5,46	5,55	1,73
10	Гонконг	8,92	4,89	2,40	2,25	5,26	8,65	8,75	8,44	1,12	6,77	6,08
11	Грузія	6,12	2,08	8,41	5,96	6,20	5,86	4,88	9,09	9,88	4,75	3,55
12	Індія	8,88	1,90	3,74	4,11	5,44	3,02	2,63	6,93	7,34	7,01	2,16
13	Іспанія	2,96	2,52	2,40	5,53	5,49	8,27	7,25	9,13	9,64	6,03	8,01
14	Італія	6,23	2,34	2,40	4,95	5,51	6,35	6,22	9,07	8,70	5,70	5,33
15	Казахстан	8,56	3,07	2,40	2,31	4,95	7,70	4,81	7,60	9,51	5,01	3,68
16	Канада	8,07	3,20	2,40	5,68	5,03	8,79	7,39	8,61	1,12	7,38	1,97
17	Катар	9,39	7,88	2,40	2,25	5,34	8,97	8,70	1,75	9,63	3,62	1,68
18	Киргизстан	7,87	2,03	2,92	2,44	5,24	3,40	2,82	8,15	9,67	4,07	3,59
19	Корея, Південна	8,84	1,99	2,40	8,14	5,02	8,93	7,41	7,32	9,47	5,76	8,27
20	Латвія	7,15	2,57	2,40	7,34	5,16	8,18	6,01	8,72	9,63	5,89	5,80
21	Македонія	1,93	2,16	2,40	5,84	4,98	7,46	4,85	9,22	9,04	3,62	3,01
22	Малайзія	8,91	2,26	2,40	8,42	5,43	7,92	6,75	7,80	9,48	6,12	3,12
23	Молдова	8,78	2,05	4,70	3,07	5,06	7,34	3,34	8,72	9,28	5,38	3,14
24	Нова Зеландія	8,54	3,27	2,40	5,73	5,83	8,71	7,83	8,63	9,18	6,33	7,16
25	ОАЕ	9,13	9,10	2,40	2,47	5,30	8,90	7,80	4,33	9,12	3,62	2,53
26	ПАР	1,61	2,13	2,40	2,71	5,19	5,54	5,71	7,70	1,12	4,87	1,86
27	Польща	8,24	1,95	6,09	4,86	4,91	7,56	5,14	8,91	9,13	6,21	5,79
28	Румунія	8,32	1,93	8,24	4,75	4,90	6,29	4,45	9,11	8,62	5,93	3,68
29	РФ	8,44	2,26	8,60	6,93	4,98	7,62	6,68	8,13	9,76	5,88	7,18
30	Саудівська Аравія	8,37	4,17	2,40	2,27	5,01	7,77	7,58	4,68	8,58	3,62	5,17
31	Сенегал	8,00	1,95	2,96	6,22	5,27	2,71	3,68	6,58	5,56	6,88	1,56
32	СК	8,59	2,56	2,40	3,12	5,32	8,96	7,53	9,12	9,37	6,15	4,68
33	Словаччина	7,01	2,02	2,40	5,93	4,97	8,17	4,44	8,64	9,25	6,46	4,19
34	США	8,59	2,65	2,40	5,20	5,15	7,82	7,44	8,51	9,65	6,57	2,56
35	Таджикистан	6,78	2,02	3,08	2,41	5,15	2,46	2,25	8,19	9,24	4,63	2,22
36	Туреччина	6,65	2,04	4,03	3,30	5,25	6,21	6,68	8,54	1,89	7,37	8,12
37	Угорщина	8,46	2,08	2,40	4,02	5,08	7,89	6,32	8,96	9,49	5,35	3,89
38	Узбекистан	8,51	2,04	2,40	2,71	4,80	4,63	4,11	8,63	9,73	3,62	1,51
39	Україна	7,18	2,41	7,12	3,43	4,99	5,31	6,14	8,81	9,75	6,99	7,47
40	Фінляндія	7,40	2,14	2,40	8,75	5,16	8,64	7,74	8,76	8,70	6,61	7,85
41	Франція	6,94	2,47	2,40	4,88	5,23	8,12	7,26	8,53	8,47	6,04	5,51
42	Японія	8,95	1,95	2,40	8,48	5,07	8,88	8,22	8,84	9,88	5,83	5,33
Стимулятор /дестимулятор*		Д	С	С	С	С	С	С	Д	Д	С	С
Максимальне значення		9,39	9,10	8,60	8,75	6,20	8,97	8,75	9,25	9,88	7,38	9,49
Мінімальне значення		1,61	1,90	2,40	2,25	4,80	2,03	2,25	1,75	1,12	3,62	1,51
max – min		7,78	7,21	6,19	6,51	1,40	6,95	6,51	7,50	8,76	3,76	7,98
Середньоквадратичне відхилення		1,96	1,47	1,90	1,91	0,26	2,03	1,81	1,46	2,74	1,11	2,32
Середньоарифметичне значення		7,55	2,70	3,33	4,83	5,20	6,96	5,96	8,11	8,17	5,63	4,62

Нормалізовані коефіцієнти

№	Країна	Z _{1.1}	Z _{1.2}	Z _{1.3}	Z _{1.4}	Z _{1.5}	Z _{1.6}	Z _{1.7}	Z _{1.8}	Z _{2.1}	Z _{2.2}	Z _{2.3}	Z _{2.4}	Z _{2.5}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Австралія	2,03	4,23	9,22	8,77	8,35	2,36	7,31	3,78	2,40	10,00	2,30	3,39	9,31
2	Австрія	1,84	4,56	8,74	8,69	8,36	2,23	7,09	2,84	2,40	10,00	2,06	6,64	8,77
3	Азербайджан	1,77	2,64	6,64	4,00	8,55	1,93	6,76	2,00	2,40	8,93	2,04	3,18	5,29
4	Бельгія	1,85	4,29	6,94	8,38	7,73	2,62	7,39	2,51	2,40	9,95	2,08	3,99	8,75
5	Бенін	1,77	2,12	1,00	1,00	9,06	1,91	6,52	1,98	2,40	1,39	2,02	5,69	1,00
6	Білорусь	1,77	2,68	7,78	3,69	8,89	1,95	7,44	2,45	7,74	9,43	2,06	6,17	5,96
7	Болгарія	1,77	2,75	7,06	7,46	7,79	1,95	7,56	1,94	2,40	8,60	2,04	5,35	6,31
8	Боснія і Герцеговина	1,77	2,46	4,90	4,38	1,92	1,91	7,02	1,92	2,40	9,48	2,03	6,18	7,15
9	Гана	1,77	2,18	2,86	2,08	8,05	1,93	6,95	1,94	2,49	1,43	2,02	6,00	1,70
10	Гонконг	1,82	5,25	9,76	9,23	8,92	3,21	0,00	4,89	2,40	9,63	2,05	2,25	10,00
11	Грузія	1,77	2,37	9,52	5,77	6,12	1,91	6,79	2,08	8,41	8,49	2,02	5,96	5,76
12	Індія	2,29	2,26	4,06	5,92	8,88	2,84	6,69	1,90	3,74	4,42	4,81	4,11	3,94
13	Іспанія	2,02	3,64	8,38	8,15	2,96	2,65	7,46	2,52	2,40	9,99	2,19	5,53	9,46
14	Італія	2,17	3,75	7,30	7,92	6,23	3,01	6,92	2,34	2,40	9,93	2,26	4,95	9,35
15	Казахстан	1,79	2,94	7,90	4,62	8,56	1,97	7,13	3,07	2,40	9,78	2,20	2,31	5,36
16	Канада	2,10	4,16	8,98	8,92	8,07	2,93	7,69	3,20	2,40	9,85	2,46	5,68	9,22
17	Катар	1,79	8,88	5,08	6,38	9,39	2,01	6,26	7,88	2,40	10,00	2,09	2,25	7,65
18	Киргизстан	1,77	2,15	5,44	3,08	7,87	1,91	6,91	2,03	2,92	9,66	2,02	2,44	4,84
19	Корея, Південна	2,06	3,66	9,82	9,38	8,84	3,12	6,50	1,99	2,40	9,99	2,51	8,14	9,15
20	Латвія	1,77	3,06	8,92	7,69	7,15	1,93	7,56	2,57	2,40	9,29	2,02	7,34	6,26
21	Македонія	1,77	2,53	9,40	3,85	1,93	1,91	7,02	2,16	2,40	9,09	2,02	5,84	6,69

Продовження додатку У

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
22	Малайзія	1,82	3,13	8,62	7,62	8,91	2,23	6,70	2,26	2,40	9,96	2,20	8,42	6,54
23	Молдова	1,77	2,23	7,42	6,62	8,78	1,91	7,40	2,05	4,70	7,84	2,02	3,07	5,13
24	Нова Зеландія	1,80	3,72	10,00	8,62	8,54	1,97	7,91	3,27	2,40	10,00	2,04	5,73	8,96
25	ОАЕ	1,83	6,07	8,80	7,38	9,13	2,47	6,49	9,10	2,40	10,00	2,17	2,47	7,29
26	ПАР	1,82	2,49	5,14	5,85	1,61	2,05	7,56	2,13	2,40	7,31	2,41	2,71	1,62
27	Польща	1,86	3,11	8,44	7,31	8,24	2,31	7,28	1,95	6,09	9,81	2,23	4,86	7,39
28	Румунія	1,80	2,92	7,36	6,54	8,32	2,02	7,08	1,93	8,24	8,18	2,06	4,75	6,46
29	РФ	2,06	2,99	7,96	6,77	8,44	2,50	6,96	2,26	8,60	8,88	3,94	6,93	5,07
30	Саудівська Аравія	1,89	4,87	4,54	5,62	8,37	2,26	5,84	4,17	2,40	10,00	2,52	2,27	6,25
31	Сенегал	1,77	2,12	1,66	2,62	8,00	1,91	6,84	1,95	2,96	4,84	2,02	6,22	3,37
32	СК	2,41	3,96	9,64	10,00	8,59	3,82	7,70	2,56	2,40	9,91	2,35	3,12	8,74
33	Словаччина	1,78	3,28	7,72	9,92	7,01	2,03	6,94	2,02	2,40	9,89	2,04	5,93	7,05
34	США	9,23	5,12	9,70	9,85	8,59	9,10	7,18	2,65	2,40	10,00	8,98	5,20	7,87
35	Таджикистан	1,77	2,16	2,68	2,54	6,78	1,90	6,78	2,02	3,08	9,55	2,02	2,41	4,91
36	Туреччина	1,93	3,04	6,46	6,46	6,65	2,26	6,25	2,04	4,03	9,64	2,29	3,30	6,69
37	Угорщина	1,79	3,05	7,18	7,77	8,46	2,07	6,70	2,08	2,40	9,80	2,04	4,02	6,67
38	Узбекистан	1,78	2,26	5,62	1,00	8,51	1,92	7,10	2,04	2,40	10,00	2,09	2,71	5,02
39	Україна	1,78	2,32	5,50	7,00	7,18	1,98	7,05	2,41	7,12	9,59	2,19	3,43	5,05
40	Фінляндія	1,81	4,10	9,28	9,77	7,40	2,04	8,23	2,14	2,40	9,94	2,05	8,75	8,99
41	Франція	2,34	4,00	8,20	9,08	6,94	3,71	7,78	2,47	2,40	9,87	2,25	4,88	9,24
42	Японія	3,13	4,08	8,02	9,31	8,95	3,73	6,57	1,95	2,40	10,00	3,23	8,48	9,86

Продовження додатку У

№	Країна	Z _{2.6}	Z _{2.7}	Z _{2.8}	Z _{2.9}	Z _{2.10}	Z _{2.11}	Z _{2.12}	Z _{3.1}	Z _{3.2}	Z _{3.3}	Z _{3.4}	Z _{3.5}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	Австралія	7,29	2,21	5,33	8,60	7,78	8,64	2,09	9,90	1,12	6,47	9,49	5,61
2	Австрія	6,94	1,97	5,49	8,54	4,88	8,79	1,81	9,90	9,88	7,08	7,25	7,55
3	Азербайджан	5,29	1,81	5,41	8,03	4,57	8,92	1,75	9,98	9,80	4,94	2,10	8,48
4	Бельгія	6,49	1,88	4,93	8,60	8,64	8,55	1,80	9,90	9,11	5,98	6,51	5,96
5	Бенін	4,06	1,79	4,97	2,03	3,68	7,36	1,75	3,29	9,14	5,89	1,67	2,90
6	Білорусь	0,00	1,81	5,10	7,43	7,04	8,40	1,75	9,96	9,40	5,38	7,91	7,94
7	Болгарія	5,91	1,81	5,24	6,32	6,70	9,25	1,75	9,84	9,68	5,40	6,07	7,98
8	Боснія і Герцеговина	4,46	1,80	5,17	6,41	3,80	9,08	1,75	9,76	9,71	3,62	3,69	6,82
9	Гана	4,34	1,80	5,04	3,46	4,54	7,49	1,75	7,15	5,46	5,55	1,73	6,08
10	Гонконг	6,94	1,99	5,26	8,65	8,75	8,44	1,94	9,90	1,12	6,77	6,08	7,37
11	Грузія	5,29	1,80	6,20	5,86	4,88	9,09	1,75	9,96	9,88	4,75	3,55	8,52
12	Індія	5,97	2,81	5,44	3,02	2,63	6,93	2,38	6,93	7,34	7,01	2,16	5,18
13	Іспанія	7,76	2,35	5,49	8,27	7,25	9,13	2,06	9,82	9,64	6,03	8,01	5,49
14	Італія	7,13	2,72	5,51	6,35	6,22	9,07	1,87	9,88	8,70	5,70	5,33	6,24
15	Казахстан	5,13	1,81	4,95	7,70	4,81	7,60	1,77	9,98	9,51	5,01	3,68	7,78
16	Канада	7,10	2,08	5,03	8,79	7,39	8,61	2,17	9,90	1,12	7,38	1,97	8,08
17	Катар	5,83	1,84	5,34	8,97	8,70	1,75	1,87	9,77	9,63	3,62	1,68	7,34
18	Киргизстан	4,43	1,80	5,24	3,40	2,82	8,15	1,75	9,95	9,67	4,07	3,59	8,12
19	Корея, Південна	6,53	2,06	5,02	8,93	7,41	7,32	2,11	9,90	9,47	5,76	8,27	7,34
20	Латвія	5,67	1,80	5,16	8,18	6,01	8,72	1,76	9,99	9,63	5,89	5,80	8,15
21	Македонія	4,99	1,80	4,98	7,46	4,85	9,22	1,75	9,78	9,04	3,62	3,01	7,23

Закінчення додатку У

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
22	Малайзія	6,43	1,92	5,43	7,92	6,75	7,80	1,99	9,31	9,48	6,12	3,12	7,44
23	Молдова	4,41	1,80	5,06	7,34	3,34	8,72	1,75	9,91	9,28	5,38	3,14	9,97
24	Нова Зеландія	6,69	1,88	5,83	8,71	7,83	8,63	1,81	9,90	9,18	6,33	7,16	6,63
25	ОАЕ	6,41	1,95	5,30	8,90	7,80	4,33	2,20	9,38	9,12	3,62	2,53	7,90
26	ПАР	5,73	1,87	5,19	5,54	5,71	7,70	1,83	9,43	1,12	4,87	1,86	7,60
27	Польща	5,87	1,86	4,91	7,56	5,14	8,91	1,77	9,98	9,13	6,21	5,79	7,48
28	Румунія	5,40	1,82	4,90	6,29	4,45	9,11	1,76	9,86	8,62	5,93	3,68	7,70
29	РФ	5,93	2,00	4,98	7,62	6,68	8,13	2,14	9,97	9,76	5,88	7,18	7,74
30	Саудівська Аравія	5,46	1,90	5,01	7,77	7,58	4,68	1,90	9,44	8,58	3,62	5,17	5,61
31	Сенегал	4,49	1,80	5,27	2,71	3,68	6,58	1,75	4,74	5,56	6,88	1,56	3,09
32	СК	7,43	2,77	5,32	8,96	7,53	9,12	2,55	9,90	9,37	6,15	4,68	7,39
33	Словаччина	5,57	1,81	4,97	8,17	4,44	8,64	1,75	9,96	9,25	6,46	4,19	8,32
34	США	7,31	9,21	5,15	7,82	7,44	8,51	9,25	9,90	9,65	6,57	2,56	8,12
35	Таджикистан	4,54	1,79	5,15	2,46	2,25	8,19	1,75	9,98	9,24	4,63	2,22	9,29
36	Туреччина	5,91	2,00	5,25	6,21	6,68	8,54	2,26	9,55	1,89	7,37	8,12	5,23
37	Угорщина	5,80	1,83	5,08	7,89	6,32	8,96	1,84	9,91	9,49	5,35	3,89	7,88
38	Узбекистан	0,00	1,80	4,80	4,63	4,11	8,63	1,76	10,00	9,73	3,62	1,51	9,59
39	Україна	5,00	1,81	4,99	5,31	6,14	8,81	1,77	10,00	9,75	6,99	7,47	7,57
40	Фінляндія	6,29	1,85	5,16	8,64	7,74	8,76	1,80	9,90	8,70	6,61	7,85	7,05
41	Франція	7,60	2,63	5,23	8,12	7,26	8,53	2,06	9,90	8,47	6,04	5,51	7,01
42	Японія	7,51	2,88	5,07	8,88	8,22	8,84	2,38	9,90	9,88	5,83	5,33	8,37

Розрахунок рейтингу привабливості країни для іноземних студентів

№	Країна	Підгрупа 1		Підгрупа 2		Підгрупа 3		З урахуванням вагових коефіцієнтів		Без урахування вагових коефіцієнтів	
		Середній бал	Субіндекс	Середній бал	Субіндекс	Середній бал	Субіндекс	Індекс (від 1 до 10)	Рейтинг (від 1 до 42)	Індекс (від 1 до 10)	Рейтинг (від 1 до 42)
1	Австралія	5,76	1,73	5,78	2,31	6,52	1,96	5,99	14	6,02	14
2	Австрія	5,54	1,66	5,69	2,28	8,33	2,5	6,44	5	6,52	5
3	Азербайджан	4,29	1,29	4,80	1,92	7,06	2,12	5,33	31	5,38	30
4	Бельгія	5,21	1,56	5,67	2,27	7,49	2,25	6,08	11	6,13	11
5	Бенін	3,17	0,95	3,18	1,27	4,58	1,37	3,60	42	3,64	42
6	Білорусь	4,58	1,37	5,24	2,10	8,12	2,43	5,91	17	5,98	17
7	Болгарія	4,79	1,44	5,14	2,06	7,79	2,34	5,83	21	5,91	21
8	Боснія і Герцеговина	3,29	0,99	4,98	1,99	6,72	2,02	4,99	34	4,99	35
9	Гана	3,47	1,04	3,51	1,40	5,19	1,56	4,00	40	4,06	40
10	Гонконг	5,39	1,62	5,69	2,28	6,25	1,88	5,77	23	5,78	25
11	Грузія	4,54	1,36	5,46	2,18	7,33	2,2	5,74	25	5,78	24
12	Індія	4,35	1,31	4,18	1,67	5,73	1,72	4,70	38	4,75	38
13	Іспанія	4,72	1,42	5,99	2,40	7,80	2,34	6,15	10	6,17	10
14	Італія	4,96	1,49	5,65	2,26	7,17	2,15	5,90	19	5,92	20
15	Казахстан	4,75	1,42	4,65	1,86	7,19	2,16	5,44	29	5,53	29
16	Канада	5,76	1,73	5,90	2,36	5,69	1,71	5,79	22	5,78	23
17	Катар	5,96	1,79	4,89	1,96	6,41	1,92	5,67	27	5,75	26
18	Киргизстан	3,89	1,17	4,12	1,65	7,08	2,12	4,94	35	5,03	34
19	Корея, Південна	5,67	1,7	5,96	2,39	8,15	2,44	6,53	3	6,60	3
20	Латвія	5,08	1,52	5,39	2,15	7,89	2,37	6,05	13	6,12	12
21	Македонія	3,82	1,15	5,09	2,04	6,54	1,96	5,14	33	5,15	33
22	Малайзія	5,16	1,55	5,65	2,26	7,09	2,13	5,94	15	5,97	18
23	Молдова	4,77	1,43	4,60	1,84	7,54	2,26	5,53	28	5,64	28
24	Нова Зеландія	5,73	1,72	5,88	2,35	7,84	2,35	6,42	6	6,48	6
25	ОАЕ	6,41	1,92	5,10	2,04	6,51	1,95	5,92	16	6,01	15
26	ПАР	3,58	1,07	4,17	1,67	4,98	1,49	4,24	39	4,24	39
27	Польща	5,06	1,52	5,53	2,21	7,72	2,31	6,05	12	6,10	13
28	Румунія	4,75	1,42	5,28	2,11	7,16	2,15	5,69	26	5,73	27
29	РФ	4,99	1,5	5,91	2,36	8,11	2,43	6,29	8	6,33	8
30	Саудівська Аравія	4,69	1,41	4,81	1,92	6,49	1,95	5,28	32	5,33	32
31	Сенегал	3,36	1,01	3,81	1,52	4,37	1,31	3,84	41	3,84	41
32	СК	6,08	1,83	5,85	2,34	7,50	2,25	6,41	7	6,48	7
33	Словаччина	5,09	1,53	5,22	2,09	7,64	2,29	5,91	18	5,98	16
34	США	7,68	2,3	7,43	2,97	7,36	2,21	7,48	1	7,49	1
35	Таджикистан	3,33	1	4,01	1,60	7,07	2,12	4,72	37	4,80	37
36	Туреччина	4,39	1,32	5,23	2,09	6,43	1,93	5,34	30	5,35	31
37	Угорщина	4,89	1,47	5,22	2,09	7,30	2,19	5,75	24	5,80	22
38	Узбекистан	3,78	1,13	4,00	1,60	6,89	2,07	4,80	36	4,89	36
39	Україна	4,40	1,32	5,10	2,04	8,36	2,51	5,87	20	5,95	19
40	Фінляндія	5,60	1,68	6,03	2,41	8,02	2,41	6,50	4	6,55	4
41	Франція	5,56	1,67	5,84	2,34	7,39	2,22	6,22	9	6,26	9
42	Японія	5,72	1,72	6,48	2,59	7,86	2,36	6,67	2	6,69	2

Нормалізовані коефіцієнти (спрощений спосіб розрахунку)

№	Країна	Z _{1.1}	Z _{1.2}	Z _{1.3}	Z _{1.4}	Z _{1.5}	Z _{1.6}	Z _{1.7}	Z _{1.8}	Z _{2.1}	Z _{2.2}	Z _{2.3}	Z _{2.4}	Z _{2.5}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Австралія	1,62	4,16	9,22	8,51	8,06	1,96	8,99	3,86	1,00	10,00	9,39	3,00	9,31
2	Австрія	1,19	4,52	8,74	8,44	8,08	1,73	8,75	2,72	1,00	10,00	9,91	6,77	8,77
3	Азербайджан	1,02	2,05	6,64	3,90	8,34	1,06	8,39	1,24	1,00	8,89	9,94	2,70	5,29
4	Бельгія	1,22	4,23	6,94	8,14	7,37	2,39	9,08	2,22	1,00	9,95	9,85	3,78	8,75
5	Бенін	1,00	1,00	1,00	1,00	9,19	1,00	8,13	1,20	1,00	1,00	10,00	5,71	1,00
6	Білорусь	1,02	2,12	7,78	3,60	8,88	1,11	9,14	2,13	8,42	9,40	9,90	6,24	5,96
7	Болгарія	1,02	2,23	7,06	7,25	7,43	1,12	9,27	1,10	1,00	8,53	9,94	5,34	6,31
8	Боснія і Герцеговина	1,00	1,73	4,90	4,27	1,77	1,02	8,68	1,06	1,00	9,45	9,97	6,25	7,15
9	Гана	1,02	1,15	2,86	2,04	7,71	1,06	8,60	1,11	1,18	1,04	9,98	6,05	1,70
10	Гонконг	1,15	5,24	9,76	8,96	8,93	3,20	1,00	4,94	1,00	9,61	9,93	1,00	10,00
11	Грузія	1,00	1,54	9,52	5,61	5,98	1,02	8,43	1,42	9,61	8,42	9,99	6,00	5,76
12	Індія	2,12	1,32	4,06	5,76	8,84	2,71	8,32	1,00	3,30	4,16	6,17	3,93	3,94
13	Іспанія	1,60	3,47	8,38	7,92	3,30	2,43	9,16	2,25	1,00	9,99	9,61	5,53	9,46
14	Італія	1,90	3,61	7,30	7,69	6,07	2,94	8,57	1,93	1,00	9,92	9,46	4,89	9,35
15	Казахстан	1,07	2,53	7,90	4,50	8,35	1,16	8,80	3,03	1,00	9,77	9,58	1,15	5,36
16	Канада	1,76	4,08	8,98	8,66	7,73	2,84	9,41	3,19	1,00	9,84	9,09	5,70	9,22
17	Катар	1,07	10,00	5,08	6,21	10,00	1,25	7,85	7,91	1,00	10,00	9,82	1,00	7,65
18	Киргизстан	1,00	1,09	5,44	3,01	7,51	1,01	8,56	1,31	2,02	9,64	9,99	1,41	4,84
19	Корея, Південна	1,69	3,51	9,82	9,11	8,79	3,09	8,11	1,23	1,00	9,99	9,00	8,81	9,15
20	Латвія	1,01	2,71	8,92	7,47	6,82	1,05	9,27	2,32	1,00	9,25	10,00	7,64	6,26
21	Македонія	1,00	1,86	9,40	3,75	1,79	1,02	8,68	1,60	1,00	9,05	10,00	5,87	6,69

Продовження додатку Х

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
22	Малайзія	1,14	2,81	8,62	7,40	8,91	1,72	8,33	1,80	1,00	9,96	9,59	9,32	6,54
23	Молдова	1,00	1,26	7,42	6,43	8,68	1,01	9,09	1,37	4,54	7,74	10,00	2,53	5,13
24	Нова Зеландія	1,09	3,57	10,00	8,36	8,31	1,17	9,65	3,27	1,00	10,00	9,95	5,75	8,96
25	ОАЕ	1,17	6,09	8,80	7,17	9,35	2,15	8,10	10,00	1,00	10,00	9,65	1,48	7,29
26	ПАР	1,15	1,78	5,14	5,69	1,00	1,34	9,27	1,54	1,00	7,19	9,17	1,94	1,62
27	Польща	1,23	2,77	8,44	7,10	7,93	1,88	8,96	1,13	6,20	9,80	9,52	4,79	7,39
28	Румунія	1,09	2,50	7,36	6,36	8,03	1,28	8,74	1,08	9,26	8,10	9,89	4,67	6,46
29	РФ	1,68	2,61	7,96	6,58	8,18	2,20	8,61	1,79	10,00	8,83	7,08	7,13	5,07
30	Саудівська Аравія	1,31	4,85	4,54	5,46	8,09	1,77	7,39	4,26	1,00	10,00	8,98	1,06	6,25
31	Сенегал	1,00	1,02	1,66	2,56	7,65	1,01	8,48	1,14	2,10	4,60	9,99	6,29	3,37
32	СК	2,31	3,86	9,64	9,70	8,40	3,89	9,42	2,30	1,00	9,91	9,29	2,60	8,74
33	Словаччина	1,04	3,01	7,72	9,63	6,70	1,30	8,59	1,29	1,00	9,89	9,96	5,97	7,05
34	США	10,00	5,11	9,70	9,55	8,39	10,00	8,85	2,44	1,00	10,00	1,00	5,17	7,87
35	Таджикистан	1,00	1,10	2,68	2,49	6,51	1,00	8,41	1,29	2,30	9,53	10,00	1,37	4,91
36	Туреччина	1,41	2,67	6,46	6,28	6,40	1,77	7,83	1,35	3,69	9,62	9,42	2,87	6,69
37	Угорщина	1,06	2,70	7,18	7,55	8,21	1,39	8,33	1,43	1,00	9,79	9,94	3,81	6,67
38	Узбекистан	1,03	1,32	5,62	10,00	8,28	1,04	8,76	1,34	1,00	10,00	9,83	1,93	5,02
39	Україна	1,04	1,44	5,50	6,80	6,84	1,18	8,71	2,05	7,51	9,58	9,62	3,05	5,05
40	Фінляндія	1,11	4,02	9,28	9,48	7,05	1,32	10,00	1,55	1,00	9,94	9,93	10,00	8,99
41	Франція	2,20	3,91	8,20	8,81	6,64	3,78	9,51	2,15	1,00	9,86	9,49	4,82	9,24
42	Японія	3,28	4,00	8,02	9,03	8,98	3,79	8,18	1,12	1,00	10,00	7,93	9,43	9,86

Продовження додатку Х

№	Країна	Z _{2.6}	Z _{2.7}	Z _{2.8}	Z _{2.9}	Z _{2.10}	Z _{2.11}	Z _{2.12}	Z _{3.1}	Z _{3.2}	Z _{3.3}	Z _{3.4}	Z _{3.5}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	Австралія	9,45	1,91	4,44	9,22	8,25	8,74	1,79	9,87	1,00	7,71	10,00	4,45
2	Австрія	9,06	1,42	5,43	9,10	4,82	8,99	1,17	9,87	9,97	9,22	6,81	6,93
3	Азербайджан	7,13	1,03	4,92	8,30	4,47	9,23	1,02	9,97	9,45	4,24	2,35	8,11
4	Бельгія	8,52	1,20	1,86	9,21	9,74	8,59	1,14	9,87	7,81	6,57	6,23	4,90
5	Бенін	5,71	1,00	2,07	1,00	3,38	7,15	1,00	1,00	7,86	6,37	1,46	1,00
6	Білорусь	1,00	1,03	2,91	7,51	7,25	8,37	1,02	9,95	8,27	5,22	7,41	7,41
7	Болгарія	7,86	1,04	3,86	6,31	6,84	10,00	1,01	9,78	8,95	5,27	5,91	7,46
8	Боснія і Герцеговина	6,17	1,01	3,41	6,40	3,54	9,57	1,00	9,68	9,07	1,00	4,14	5,99
9	Гана	6,04	1,02	2,58	3,35	4,43	7,28	1,00	6,18	5,48	5,62	1,61	5,05
10	Гонконг	9,06	1,47	3,96	9,31	10,00	8,43	1,48	9,87	1,00	8,44	5,92	6,70
11	Грузія	7,13	1,03	10,00	5,85	4,81	9,59	1,00	9,95	10,00	3,80	4,01	8,16
12	Індія	7,93	2,84	5,10	2,77	1,78	6,74	2,30	5,88	6,41	9,04	2,44	3,90
13	Іспанія	10,00	2,16	5,46	8,65	7,52	9,68	1,73	9,76	8,81	6,69	7,52	4,30
14	Італія	9,27	2,72	5,58	6,34	6,29	9,55	1,31	9,85	7,37	5,95	5,38	5,26
15	Казахстан	6,95	1,04	1,98	7,84	4,74	7,39	1,06	9,97	8,49	4,40	4,12	7,21
16	Канада	9,24	1,67	2,48	9,59	7,70	8,69	1,94	9,87	1,00	10,00	2,12	7,60
17	Катар	7,76	1,12	4,51	10,00	9,88	1,00	1,31	9,70	8,81	1,00	1,48	6,65
18	Киргизстан	6,14	1,00	3,82	3,28	2,12	8,03	1,01	9,94	8,92	2,17	4,05	7,64
19	Корея, Південна	8,57	1,63	2,45	9,89	7,73	7,11	1,83	9,87	8,40	6,07	7,80	6,66
20	Латвія	7,58	1,02	3,34	8,52	6,07	8,88	1,03	9,99	8,80	6,39	5,71	7,69
21	Македонія	6,78	1,00	2,14	7,55	4,78	9,93	1,00	9,71	7,73	1,00	3,51	6,51

Закінчення додатку X

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
22	Малайзія	8,46	1,31	5,06	8,14	6,90	7,62	1,59	9,08	8,42	6,91	3,62	6,77
23	Молдова	6,12	1,00	2,67	7,41	2,93	8,88	1,01	9,89	8,06	5,22	3,64	10,00
24	Нова Зеландія	8,76	1,22	7,60	9,42	8,33	8,73	1,17	9,87	7,90	7,39	6,74	5,75
25	ОАЕ	8,44	1,38	4,19	9,82	8,27	4,51	1,99	9,17	7,83	1,00	2,95	7,37
26	ПАР	7,65	1,20	3,51	5,54	5,74	7,51	1,22	9,23	1,00	4,08	1,91	6,98
27	Польща	7,81	1,16	1,68	7,68	5,10	9,21	1,06	9,97	7,84	7,10	5,71	6,83
28	Румунія	7,27	1,05	1,62	6,28	4,33	9,64	1,04	9,82	7,29	6,47	4,12	7,11
29	РФ	7,88	1,50	2,13	7,75	6,82	8,01	1,89	9,96	9,27	6,35	6,76	7,16
30	Саудівська Аравія	7,33	1,26	2,35	7,94	7,96	4,81	1,39	9,25	7,25	1,00	5,27	4,45
31	Сенегал	6,20	1,01	4,04	2,32	3,39	6,42	1,00	2,94	5,53	8,70	1,16	1,23
32	СК	9,62	2,79	4,35	9,98	7,89	9,66	2,56	9,87	8,20	6,96	4,91	6,72
33	Словаччина	7,46	1,04	2,07	8,50	4,32	8,74	1,00	9,95	8,00	7,69	4,54	7,90
34	США	9,49	10,00	3,25	8,00	7,77	8,54	10,00	9,87	8,87	7,95	3,00	7,65
35	Таджикистан	6,27	1,00	3,24	1,89	1,00	8,09	1,01	9,97	8,00	3,51	2,54	9,13
36	Туреччина	7,86	1,50	3,89	6,19	6,82	8,58	2,11	9,40	3,19	9,97	7,63	3,96
37	Угорщина	7,73	1,08	2,80	8,10	6,40	9,31	1,25	9,87	8,45	5,16	4,30	7,34
38	Узбекистан	1,00	1,00	1,00	4,64	3,93	8,73	1,03	10,00	9,15	1,00	1,00	9,53
39	Україна	6,80	1,04	2,25	5,32	6,20	9,03	1,06	10,00	9,24	8,97	7,01	6,94
40	Фінляндія	8,29	1,14	3,30	9,30	8,19	8,93	1,15	9,87	7,36	8,06	7,36	6,29
41	Франція	9,82	2,59	3,78	8,43	7,53	8,56	1,72	9,87	7,16	6,71	5,50	6,23
42	Японія	9,72	2,94	2,75	9,79	8,95	9,08	2,30	9,87	10,00	6,25	5,38	7,97

**Порівняння рейтингів країн з використанням
спрощеної та детальної методики нормалізації**

№	Країна	Спрощена методика				Деталізована методика			
		З урахуванням вагових коефіцієнтів		Без урахування вагових коефіцієнтів		З урахуванням вагових коефіцієнтів		Без урахування вагових коефіцієнтів	
		Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг
1	Австралія	6,27	11	6,24	10	5,99	14	6,02	14
2	Австрія	6,77	3	6,54	5	6,44	5	6,52	5
3	Азербайджан	5,40	30	5,23	30	5,33	31	5,38	30
4	Бельгія	6,14	13	6,02	14	6,08	11	6,13	11
5	Бенін	3,28	42	3,25	42	3,60	42	3,64	42
6	Білорусь	5,94	23	5,72	22	5,91	17	5,98	17
7	Болгарія	5,88	24	5,68	25	5,83	21	5,91	21
8	Боснія і Герцеговина	4,87	35	4,77	34	4,99	34	4,99	35
9	Гана	3,92	40	3,81	40	4,00	40	4,06	40
10	Гонконг	6,04	19	6,01	15	5,77	23	5,78	25
11	Грузія	6,09	17	5,98	16	5,74	25	5,78	24
12	Індія	4,64	37	4,51	37	4,70	38	4,75	38
13	Іспанія	6,36	9	6,25	9	6,15	10	6,17	10
14	Італія	6,05	18	5,98	17	5,90	19	5,92	20
15	Казахстан	5,38	31	5,18	31	5,44	29	5,53	29
16	Канада	6,12	15	6,13	11	5,79	22	5,78	23
17	Катар	5,68	27	5,68	24	5,67	27	5,75	26
18	Киргизстан	4,82	36	4,60	36	4,94	35	5,03	34
19	Корея, Південна	6,60	7	6,45	7	6,53	3	6,60	3
20	Латвія	6,15	12	5,95	19	6,05	13	6,12	12
21	Македонія	4,99	33	4,93	33	5,14	33	5,15	33
22	Малайзія	6,13	14	6,04	13	5,94	15	5,97	18
23	Молдова	5,57	29	5,32	29	5,53	28	5,64	28
24	Нова Зеландія	6,66	5	6,56	4	6,42	6	6,48	6
25	ОАЕ	5,95	22	5,97	18	5,92	16	6,01	15
26	ПАР	4,18	39	4,13	39	4,24	39	4,24	39
27	Польща	6,11	16	5,93	20	6,05	12	6,10	13
28	Румунія	5,78	26	5,63	26	5,69	26	5,73	27
29	РФ	6,32	10	6,13	12	6,29	8	6,33	8
30	Саудівська Аравія	5,06	32	5,01	32	5,28	32	5,33	32
31	Сенегал	3,79	41	3,79	41	3,84	41	3,84	41
32	СК	6,67	4	6,58	3	6,41	7	6,48	7
33	Словаччина	5,99	21	5,77	21	5,91	18	5,98	16
34	США	7,38	1	7,34	1	7,48	1	7,49	1
35	Таджикистан	4,59	38	4,33	38	4,72	37	4,80	37
36	Туреччина	5,64	28	5,50	28	5,34	30	5,35	31
37	Угорщина	5,79	25	5,63	27	5,75	24	5,80	22
38	Узбекистан	4,88	34	4,69	35	4,80	36	4,89	36
39	Україна	6,01	20	5,69	23	5,87	20	5,95	19
40	Фінляндія	6,65	6	6,52	6	6,50	4	6,55	4
41	Франція	6,38	8	6,30	8	6,22	9	6,26	9
42	Японія	6,90	2	6,78	2	6,67	2	6,69	2

Результати кластерного аналізу

Variable	Analysis of Variance (норм-рейтинг. sta)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
Z _{1,1}	52,7397	6	2,2495	35	136,7640	0,000000
Z _{1,2}	54,3017	6	15,9968	35	19,8015	0,000000
Z _{1,3}	144,8905	6	75,2481	35	11,2321	0,000001
Z _{1,4}	210,4373	6	54,7824	35	22,4078	0,000000
Z _{1,5}	39,7396	6	118,3426	35	1,9588	0,098502
Z _{1,6}	48,2762	6	8,6172	35	32,6800	0,000000
Z _{1,7}	14,3100	6	43,8466	35	1,9038	0,107787
Z _{1,8}	67,5750	6	20,5534	35	19,1787	0,000000
Z _{2,1}	131,7372	6	15,9251	35	48,2552	0,000000
Z _{2,2}	159,5028	6	20,9554	35	44,4006	0,000000
Z _{2,3}	44,9638	6	10,4869	35	25,0112	0,000000
Z _{2,4}	64,7884	6	84,7078	35	4,4616	0,001877
Z _{2,5}	152,5538	6	60,1524	35	14,7941	0,000000
Z _{2,6}	49,3535	6	59,7940	35	4,8148	0,001121
Z _{2,7}	51,6240	6	3,1503	35	95,5917	0,000000
Z _{2,8}	0,1396	6	2,6646	35	0,3056	0,929799
Z _{2,9}	116,8932	6	51,3346	35	13,2830	0,000000
Z _{2,10}	90,4132	6	43,2435	35	12,1963	0,000000
Z _{2,11}	74,8737	6	12,7771	35	34,1833	0,000000
Z _{2,12}	53,1648	6	1,3639	35	227,3784	0,000000
Z _{3,1}	67,8017	6	11,0119	35	35,9166	0,000000
Z _{3,2}	231,1247	6	76,1912	35	17,6953	0,000000
Z _{3,3}	39,4485	6	10,8811	35	21,1482	0,000000
Z _{3,4}	116,8971	6	104,4802	35	6,5266	0,000109
Z _{3,5}	48,7142	6	37,6080	35	7,5560	0,000030

Cluster Number	Euclidean Distances between Clusters (норм-рейтинг. sta)						
	Distances below diagonal						
	Squared distances above diagonal						
	No. 1	No. 2	No. 3	No. 4	No. 5	No. 6	No. 7
No. 1	0,000000	13,61761	6,22466	5,78022	11,71681	5,06609	3,13936
No. 2	3,690204	0,000000	15,00022	13,86944	21,02881	13,30652	10,54593
No. 3	2,494928	3,87301	0,000000	4,72057	4,90754	2,17095	3,51184
No. 4	2,404210	3,72417	2,17269	0,000000	10,25134	5,13188	4,05096
No. 5	3,422983	4,58572	2,21530	3,20177	0,000000	7,26295	9,96810
No. 6	2,250798	3,64781	1,47341	2,26537	2,69499	0,000000	1,96671
No. 7	1,771823	3,24745	1,87399	2,01270	3,15723	1,40240	0,000000

Рис. Перевірка якості моделі

Середні значення показників кластеру, нормалізовані дані

Кластер	1	2	3	4	5	6	7
Країни	Австралія Гонконг Канада Туреччина	США	Азербайджан Боснія і Герцеговина Казахстан Киргизстан Македонія ПАР Таджикистан Узбекистан	Катар ОАЕ Саудівська Аравія	Бенін Гана Індія Сенегал	Білорусь Грузія Молдова Польща Румунія РФ Україна	Австрія Бельгія Болгарія Іспанія Італія Корея, Південна Латвія Малайзія Нова Зеландія СК Словаччина Угорщина Фінляндія Франція Японія
Кількість країн	4	1	8	3	4	7	15
z _{1.1}	1,97	9,23	1,78	1,84	1,90	1,83	2,02
z _{1.2}	4,17	5,12	2,45	6,61	2,17	2,66	3,67
z _{1.3}	8,61	9,70	5,97	6,14	2,40	7,71	8,39
z _{1.4}	8,35	9,85	3,66	6,46	2,90	6,24	8,65
z _{1.5}	8,00	8,59	5,72	8,96	8,50	7,99	7,59
z _{1.6}	2,69	9,10	1,94	2,24	2,14	2,08	2,61
z _{1.7}	5,31	7,18	7,04	6,20	6,75	7,14	7,27
z _{1.8}	3,48	2,65	2,17	7,05	1,94	2,16	2,36
z _{2.1}	2,81	2,40	2,55	2,40	2,90	7,27	2,40
z _{2.2}	9,78	10,00	9,23	10,00	3,02	8,89	9,81
z _{2.3}	2,27	8,98	2,10	2,26	2,72	2,36	2,22
z _{2.4}	3,66	5,20	3,47	2,33	5,50	5,02	6,08
z _{2.5}	8,81	7,87	5,11	7,06	2,50	5,83	8,27
z _{2.6}	6,81	7,31	4,32	5,90	4,71	4,56	6,65
z _{2.7}	2,07	9,21	1,81	1,90	2,05	1,84	2,14
z _{2.8}	5,22	5,15	5,11	5,22	5,18	5,16	5,26
z _{2.9}	8,06	7,82	5,70	8,55	2,81	6,77	8,17
z _{2.10}	7,65	7,44	4,11	8,02	3,63	5,38	6,88
z _{2.11}	8,56	8,51	8,44	3,59	7,09	8,74	8,67
z _{2.12}	2,12	9,25	1,76	1,99	1,91	1,81	1,95
z _{3.1}	9,81	9,90	9,86	9,53	5,53	9,95	9,86
z _{3.2}	1,31	9,65	8,48	9,11	6,88	9,40	9,33
z _{3.3}	7,00	6,57	4,30	3,62	6,33	5,79	6,05
z _{3.4}	6,42	2,56	2,71	3,13	1,78	5,53	5,93
z _{3.5}	6,57	8,12	8,11	6,95	4,31	8,13	7,25

Середні значення показників кластеру, вихідні дані

№	Країна	X _{1,1}	X _{1,2}	X _{1,3}	X _{1,4}	X _{1,5}	X _{1,6}	X _{1,7}	X _{1,8}	X _{2,1}	X _{2,2}	X _{2,3}	X _{2,4}	X _{2,5}	X _{2,6}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Кластер 1															
1	Австралія	1293,498	45847	14	20	5,79	535,81	0,731	28,36	0,00	100,00	361261,8	16,24	82,5	5,1
2	Гонконг	323,905	60793	5	14	3,27	1226,08	0	38,93	0,00	96,30	46222,5	0,00	84,3	4,86
3	Канада	1582,811	44753	18	18	6,75	1023,09	0,769	21,87	0,00	98,50	537193,5	38,17	82,2	4,97
4	Туреччина	858,207	25237	60	50	10,63	429,77	0,625	3,79	20,18	96,37	345981,5	15,22	75,6	4,14
	<i>Кластер 1, середні</i>	1014,6	44157,5	24,3	25,5	6,6	803,7	0,5	23,2	5,0	97,8	322664,8	17,4	81,1	4,8
Кластер 2															
1	США	18711,931	58910	6	6	4,83	5002,12	0,718	14,52	0,00	99,97	5254279,3	33,90	78,7	5,12
	<i>Кластер 2, середні</i>	18711,9	58910,0	6,0	6,0	4,8	5002,1	0,7	14,5	0,0	100,0	5254279,3	33,9	78,7	5,1
Кластер 3															
1	Азербайджан	43,897	16623	57	82	4,99	36,53	0,676	2,74	0,00	89,35	37487,7	13,78	72,0	3,7
2	Боснія і Герцеговина	17,096	12223	86	77	24,10	14,95	0,702	0,98	0,00	94,78	22233,0	42,68	76,8	3,12
3	Казахстан	160,358	23297	36	74	4,94	90,31	0,713	20,22	0,00	97,81	248314,6	1,23	72,2	3,59
4	Киргизстан	7,019	3437	77	94	7,38	7,45	0,691	3,43	7,65	96,59	9607,5	3,32	70,8	3,1
5	Македонія	10,712	14023	11	84	24,06	12,61	0,702	6,29	0,00	90,91	7510,0	39,57	75,6	3,49
6	ПАР	320,974	12940	82	58	26,34	192,94	0,756	5,68	0,00	73,13	489771,9	7,62	62,4	4,01
7	Таджикистан	7,317	3510	123	101	10,31	4,03	0,678	3,22	9,75	95,49	5188,8	2,97	71,0	3,18
8	Узбекистан	60,896	6657	74	0	5,15	27,40	0,71	3,74	0,00	100,00	105213,6	7,57	71,3	0
	<i>Кластер 3, середні</i>	78,5	11588,8	68,3	71,3	13,4	48,3	0,7	5,8	2,2	92,3	115665,9	14,8	71,5	3,0
Кластер 4															
1	Катар	161,566	126457	83	51	0,15	143,71	0,626	68,01	0,00	100,00	107853,8	0,00	78,1	4,08
2	ОАЕ	365,918	72453	21	38	2,05	639,91	0,649	88,43	0,00	99,98	211369,5	3,86	77,2	4,49
3	Саудівська Аравія	661,011	55330	92	61	5,71	430,76	0,584	32,28	0,00	100,00	601047,0	0,45	74,5	3,82
	<i>Кластер 4, середні</i>	396,2	84746,7	65,3	50,0	2,6	404,8	0,6	62,9	0,0	100,0	306756,8	1,4	76,6	4,1
Кластер 5															
1	Бенін	8,713	2180	151	121	2,50	6,37	0,652	2,32	0,00	13,93	6318,2	38,23	60,8	2,84
2	Гана	42,491	4263	120	107	6,81	39,56	0,695	1,45	1,38	14,28	14466,3	41,03	62,6	3,04
3	Індія	2324,704	6540	100	57	3,51	951,73	0,669	0,40	17,27	44,15	2238377,1	23,77	68,4	4,18

Продовження додатку Ю

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
4	Сенегал	14,900	2490	140	100	6,97	10,82	0,684	1,76	8,24	48,36	8855,8	42,97	67,0	3,14
	<i>Кластер 5, середні</i>	597,7	3868,3	127,8	96,3	4,9	252,1	0,7	1,5	6,7	30,2	567004,4	36,5	64,7	3,3
Кластер 6															
1	Білорусь	52,873	17647	38	86	3,42	65,97	0,744	11,41	55,70	94,25	63497,8	42,55	73,7	0
2	Грузія	14,510	9660	9	59	11,86	15,61	0,679	4,54	64,64	84,88	8987,8	40,62	73,2	3,7
3	Молдова	7,146	5730	44	48	3,99	8,20	0,74	4,02	26,57	78,40	4932,1	12,44	71,5	3,09
4	Польща	491,088	26637	27	39	6,18	490,26	0,728	1,63	39,04	98,13	285740,0	30,81	77,5	4,11
5	Румунія	192,507	22883	45	49	5,88	161,35	0,708	1,15	62,02	81,81	70003,0	29,82	75,0	3,78
6	РФ	1410,217	24347	35	46	5,45	667,99	0,696	8,08	67,58	88,79	1705345,7	49,76	71,4	4,15
7	Україна	98,819	8313	76	43	9,33	103,29	0,705	10,71	48,86	95,94	227299,0	16,67	71,3	3,5
	<i>Кластер 6, середні</i>	323,9	16459,5	39,1	52,9	6,6	216,1	0,7	5,9	52,1	88,9	337972,2	31,8	73,4	3,2
Кластер 7															
1	Австрія	396,487	50840	22	21	5,75	407,27	0,709	17,27	0,00	99,97	58712,3	46,88	81,0	4,86
2	Бельгія	471,755	46773	52	25	7,80	777,68	0,739	12,31	0,00	99,49	93350,8	22,57	81,0	4,54
3	Болгарія	53,424	19147	50	37	7,63	68,21	0,756	1,42	0,00	85,98	42416,2	35,22	74,6	4,14
4	Іспанія	1248,788	36343	28	28	19,64	799,67	0,746	12,60	0,00	99,90	233976,6	36,82	82,8	5,43
5	Італія	1875,683	38183	46	31	11,60	1080,86	0,692	9,53	0,00	99,28	320411,5	31,61	82,5	4,99
6	Корея, Південна	1442,773	36790	4	12	3,67	1164,52	0,65	2,60	0,00	99,89	587156,4	63,44	82,0	4,57
7	Латвія	28,270	25777	19	34	9,41	34,20	0,756	13,31	0,00	92,86	6974,6	53,97	74,5	3,97
8	Малайзія	302,490	27143	24	35	3,32	401,61	0,67	8,18	0,00	99,57	242821,4	67,55	75,2	4,5
9	Нова Зеландія	190,920	37673	1	22	5,06	96,88	0,791	22,62	0,00	100,00	34664,2	38,56	81,5	4,68
10	СК	2719,618	41620	7	4	4,82	1606,87	0,77	13,12	0,00	99,11	419820,2	13,00	81,0	5,2
11	Словаччина	91,013	29967	39	5	9,76	169,74	0,694	3,27	0,00	98,93	30678,1	40,35	76,6	3,9
12	Угорщина	129,277	25617	48	33	5,36	221,08	0,67	4,57	0,00	97,99	42086,2	22,85	75,6	4,06
13	Фінляндія	241,009	43857	13	7	8,73	179,26	0,823	5,76	0,00	99,45	47300,6	73,11	81,6	4,4
14	Франція	2495,281	42303	31	16	9,94	1545,35	0,778	11,69	0,00	98,65	303275,6	31,03	82,3	5,32
15	Японія	4738,796	43583	34	13	3,10	1555,96	0,657	1,61	0,00	100,00	1214048,4	68,46	83,9	5,26
	<i>Кластер 7, середні</i>	1095,0	36374,4	27,9	21,5	7,7	673,9	0,7	9,3	0,0	98,1	245179,5	43,0	79,7	4,7

Продовження додатку Ю

№	Країна	X _{2.7}	X _{2.8}	X _{2.9}	X _{2.10}	X _{2.11}	X _{2.12}	X _{3.1}	X _{3.2}	X _{3.3}	X _{3.4}	X _{3.5}	X _{3.6}	X _{3.7}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Кластер 1														
1	Австралія	100,10	6,14	86,45	85,80	5,95	72161,03	99,00	50,0	26,54	120,78	0,56	27,37	1,13
2	Гонконг	52,10	5,48	87,28	100,00	6,80	43710,35	99,00	50,0	29,44	69,83	0,74		
3	Канада	73,03	3,41	89,82	81,30	6,10	85679,58	99,00	50,0	35,60	22,40	0,81		
4	Туреччина	54,62	5,38	58,93	74,13	6,40	101629,48	95,52	39,6	35,48	91,23	0,52		0,34
	<i>Кластер 1, середні</i>	70,0	5,1	80,6	85,3	6,3	75795,1	98,1	47,4	31,8	76,1	0,7	27,4	0,7
Кластер 2														
1	США	982,64	4,49	75,37	81,86	6,50	823888,00	99,00	12,4	27,50	33,37	0,81	32,23	1,74
	<i>Кластер 2, середні</i>	982,6	4,5	75,4	81,9	6,5	823888,0	99,0	12,4	27,5	33,4	0,8	32,2	1,7
Кластер 3														
1	Азербайджан	3,73	6,81	78,07	55,03	4,65	2032,02	99,79	9,6	12,82	25,29	0,85	15,68	0,00
2	Боснія і Герцеговина	1,26	4,72	60,78	47,52	3,75	7,07	97,57	11,5	0,00	47,60	0,68	7,69	0,32
3	Казахстан	5,10	2,73	73,95	57,26	9,55	5247,56	99,78	14,3	13,45	47,43	0,78		
4	Киргизстан	0,62	5,28	32,37	35,95	7,85	1036,89	99,52	12,2	4,64	46,50	0,81		
5	Македонія	0,56	2,94	71,27	57,57	2,80	0,00	97,82	17,9	0,00	39,74	0,72		
6	ПАР	21,67	4,84	52,96	65,34	9,25	19816,29	94,25	50,0	12,19	19,78	0,76	6,07	
7	Таджикистан	0,42	4,47	19,73	26,86	7,70	956,25	99,77	16,6	9,95	27,64	0,93		
8	Узбекистан	0,46	1,36	44,80	50,65	6,00	2484,06	99,98	11,1	0,00	8,47	0,96	15,74	
	<i>Кластер 3, середні</i>	4,2	4,1	54,2	49,5	6,4	3947,5	98,6	17,9	6,6	32,8	0,8	11,3	0,2
Кластер 4														
1	Катар	13,90	6,24	93,59	99,01	26,60	28807,17	97,75	12,7	0,00	14,47	0,73	20,31	
2	ОАЕ	42,37	5,80	91,97	85,96	17,25	90471,15	93,83	17,4	0,00	32,85	0,79		
3	Саудівська Аравія	28,54	3,23	74,86	83,40	16,45	35342,53	94,43	20,2	0,00	61,71	0,56		
	<i>Кластер 4, середні</i>	28,3	5,1	86,8	89,5	20,1	51540,3	95,3	16,8	0,0	36,3	0,7	20,3	
Кластер 5														
1	Бенін	0,36	2,85	11,62	46,23	10,20	56,65	32,95	17,3	21,25	14,24	0,29		
2	Гана	2,31	3,55	33,06	54,75	9,85	349,79	71,50	28,6	18,27	16,09	0,61		
3	Індія	200,88	7,06	27,77	33,19	11,30	119442,72	69,30	24,2	31,79	26,45	0,52		

Продовження додатку Ю

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
4	Сенегал	1,24	5,59	23,68	46,30	12,15	48,76	47,43	28,4	30,47	10,46	0,31		
	<i>Кластер 5, середні</i>	51,2	4,8	24,0	45,1	10,9	29974,5	55,3	24,6	25,4	16,8	0,4		
Кластер 6														
1	Білорусь	3,57	4,02	70,95	77,66	6,95	2013,11	99,60	15,3	16,69	88,50	0,79		
2	Грузія	3,22	13,87	55,77	57,84	3,70	258,67	99,59	7,1	11,09	46,04	0,85		0,62
3	Молдова	0,55	3,68	70,00	42,52	5,60	1011,60	99,14	16,3	16,71	41,35	1,00	19,73	0,13
4	Польща	17,34	2,31	72,43	60,19	4,70	5774,33	99,79	17,4	24,12	67,18	0,75	23,70	0,57
5	Румунія	6,29	2,23	59,67	53,91	3,55	3915,75	98,60	20,0	21,65	47,46	0,77	13,01	0,08
6	РФ	54,87	2,93	73,07	74,17	7,90	81226,03	99,68	10,5	21,15	80,35	0,77		
7	Україна	4,51	3,10	50,94	69,15	5,20	5732,71	99,97	10,6	31,52	83,42	0,76		
	<i>Кластер 6, середні</i>	12,9	4,6	64,7	62,2	5,4	14276,0	99,5	13,9	20,4	64,9	0,8	18,8	0,4
Кластер 7														
1	Австрія	45,98	7,52	85,40	57,90	5,30	15205,02	99,00	7,2	32,52	81,00	0,76	12,67	0,95
2	Бельгія	22,72	2,55	86,42	97,92	6,35	12565,07	99,00	17,5	22,05	73,78	0,60	31,48	0,54
3	Болгарія	4,81	5,33	59,96	74,33	2,60	1088,91	98,35	12,1	16,90	69,70	0,80		
4	Іспанія	126,64	7,56	81,28	79,84	3,45	66382,48	98,16	12,7	22,49	89,85	0,55		
5	Італія	188,62	7,72	60,26	69,85	3,80	28520,13	98,85	19,6	19,59	63,13	0,62		
6	Корея, Південна	68,75	3,38	92,61	81,57	10,30	75665,95	99,00	14,7	20,07	93,34	0,73		
7	Латвія	2,15	4,61	80,12	68,03	5,60	2937,18	99,90	12,8	21,31	67,29	0,82	27,17	0,51
8	Малайзія	33,89	7,01	76,66	74,83	8,95	54117,33	93,12	14,6	23,39	41,12	0,74		
9	Нова Зеландія	24,08	10,54	88,35	86,40	6,00	15319,00	99,00	17,0	25,26	80,10	0,66	26,08	0,82
10	СК	195,44	6,02	93,39	82,89	3,50	142387,33	99,00	15,6	23,57	57,28	0,74	29,33	0,88
11	Словаччина	5,07	2,84	79,91	53,82	5,95	10,65	99,62	16,6	26,45	52,68	0,83	18,49	0,60
12	Угорщина	9,35	3,86	76,28	70,78	4,45	22503,35	99,05	14,5	16,45	49,66	0,79	20,29	0,71
13	Фінляндія	15,54	4,56	87,20	85,28	5,45	13873,82	99,00	19,6	27,91	87,85	0,71	22,51	1,06
14	Франція	174,29	5,22	79,26	79,92	6,45	66239,57	99,00	20,6	22,60	64,68	0,70	17,03	0,74
15	Японія	211,59	3,79	91,70	91,46	5,05	118578,00	99,00	7,0	20,76	63,08	0,84		
	<i>Кластер 7, середні</i>	75,3	5,5	81,3	77,0	5,5	42359,6	98,6	14,8	22,8	69,0	0,7	22,8	0,8

Вихідні дані країн, що включатимуться до існуючих кластерів

№	Країна	X _{1.1}	X _{1.2}	X _{1.3}	X _{1.4}	X _{1.5}	X _{1.6}	X _{1.7}	X _{1.8}	X _{2.1}	X _{2.2}	X _{2.3}	X _{2.4}
1	Китай	11497,786	15 547	78	17	–	4 378,69	0,674	0,07	43,81	75,04	10 291 926,9	22,19
2	Кіпр	20,494	32 513	53	29	12,97	26,66	0,684	16,90	–	99,37	6 061,6	18,69
3	Чехія	199,287	32 730	30	27	3,96	304,99	0,688	3,84	–	99,14	96 475,1	34,54
4	Естонія	23,942	29 450	12	24	6,24	36,61	0,731	15,38	–	99,61	19 519,4	52,65
5	Німеччина	3510,282	50 047	20	9	4,16	3 007,01	0,778	14,70	–	99,22	719 883,4	32,73
6	Іран	414,788	19 547	124	65	11,86	178,04	0,583	3,44	–	88,29	649 480,7	6,56
7	Ізраїль	322,564	36 767	54	11	4,75	181,88	0,721	24,01	–	100,0	64 601,5	7,62
8	Йорданія	38,747	9 010	103	79	–	36,40	0,604	33,98	–	96,71	26 450,1	1,10
9	Нідерланди	787,142	50 460	32	2	5,86	1 237,67	0,737	11,69	–	97,73	167 303,2	11,16
10	Швейцарія	675,641	65 100	33	1	4,84	792,81	0,755	29,44	–	99,89	35 305,9	31,73

№	Країна	X _{2.5}	X _{2.6}	X _{2.7}	X _{2.8}	X _{2.9}	X _{2.10}	X _{2.11}	X _{2.12}	X _{3.1}	X _{3.2}	X _{3.3}	X _{3.4}	X _{3.5}	X _{3.6}	X _{3.7}
1	Китай	76,2	4,72	873,98	6,45	52,60	56,73	7,05	491 792,99	95,12	19,5	–	45,02	0,57	–	–
2	Кіпр	80,4	4,02	3,09	9,24	76,12	66,89	4,55	306,95	98,68	12,7	17,56	56,60	0,83	25,76	0,67
3	Чехія	78,5	4,22	12,15	3,34	76,96	73,57	4,80	4 292,45	99,00	25,3	2–3	65,02	0,76	19,08	0,55
4	Естонія	77,7	4,23	2,64	6,09	87,92	68,57	4,40	299,26	99,89	–	26,23	72,60	0,79	–	–
5	Німеччина	80,6	5,28	381,63	7,58	87,21	77,23	4,00	116 927,82	99,00	7,5	26,59	65,23	0,83	24,46	1,28
6	Іран	75,8	3,43	18,88	4,15	52,99	73,88	10,30	16 746,88	84,71	15,2	29,07	68,67	0,66	16,87	0,29
7	Ізраїль	82,2	3,84	13,82	3,17	79,53	92,26	4,15	6 754,24	97,76	–	15,26	65,03	0,81	33,00	1,42
8	Йорданія	74,3	3,63	5,34	8,17	61,21	90,50	10,95	3 209,37	95,45	19,1	19,94	36,82	0,79	–	–
9	Нідерланди	81,5	4,64	35,62	2,55	91,78	90,63	5,10	39 512,40	99,00	13,2	30,57	80,47	0,68	28,44	0,56
10	Швейцарія	82,9	4,94	46,25	4,86	90,11	73,74	6,00	26 536,41	99,00	7,0	26,38	57,46	0,83	36,28	2,94

Класифікаційні функції для кластерів та аналіз толерантності

Variable	G_1:1 p=,09302	G_2:2 p=,04651	G_3:3 p=,18605	G_4:4 p=,06977	G_5:5 p=,09302	G_6:6 p=,16279	G_7:7 p=,34884
x _{1.1}	-0,17	0,04	-0,18	-0,17	-0,17	-0,23	-0,21
x _{1.2}	-0,01	-0,00	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01
x _{1.3}	1,63	0,23	1,61	1,99	1,70	1,90	1,70
x _{1.4}	0,71	1,41	0,79	0,60	0,46	0,43	0,52
x _{1.5}	5,30	3,39	6,95	5,80	5,10	7,61	6,48
x _{1.6}	-0,22	-0,29	-0,20	-0,21	-0,23	-0,22	-0,20
x _{1.7}	204,24	-145,09	260,51	226,99	206,13	326,40	286,94
x _{1.8}	-4,84	-0,26	-4,93	-3,41	-3,57	-6,29	-5,80
x _{2.1}	7,60	-2,07	7,99	7,48	8,03	12,40	8,61
x _{2.2}	-3,83	-5,41	-2,85	-2,96	-9,33	-3,56	-2,99
x _{2.3}	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,00	0,00
x _{2.4}	-2,90	-2,06	-3,09	-2,84	-2,98	-3,45	-2,82
x _{2.5}	53,32	42,23	49,91	48,83	62,23	55,03	50,89
x _{2.6}	50,83	-18,38	56,14	56,50	36,86	73,66	64,88
x _{2.7}	2,72	-0,64	3,00	2,71	2,94	4,14	3,47
x _{2.8}	-14,16	-3,36	-15,72	-14,78	-15,04	-20,93	-16,60
x _{2.9}	2,92	-2,53	3,54	3,67	3,34	5,38	3,69
x _{2.10}	8,19	3,18	8,24	7,51	7,68	9,78	9,17
x _{2.11}	26,69	12,81	29,46	30,43	37,53	34,90	29,96
x _{2.12}	0,00	0,00	-0,00	0,00	-0,00	-0,00	-0,00
x _{3.1}	-14,29	0,94	-14,99	-13,08	-13,38	-19,90	-16,41
x _{3.2}	1,46	3,25	-0,30	0,08	-0,75	-0,92	-0,65
x _{3.3}	3,37	5,79	1,85	0,27	5,70	2,48	2,69
x _{3.4}	1,02	-0,98	0,95	0,72	0,07	1,60	1,32
x _{3.5}	1487,65	226,02	1555,90	1365,96	1225,19	1946,69	1691,88
Constan	-2315,42	-2121,20	-2150,46	-2125,87	-2442,52	-2686,94	-2301,17

Discriminant Function Analysis Summary (дискриминантний. st:						
No. of vars in model: 25; Grouping: Кластер (7 grps)						
Wilks' Lambda: ,00000 approx. F (150,78)=12,364 p<0,0000						
N=43	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove (6,12)	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
x _{1.1}	0,000000	0,456899	2,37733	0,095094	0,026858	0,973142
x _{1.2}	0,000000	0,553423	1,61387	0,226037	0,109791	0,890209
x _{1.3}	0,000000	0,752473	0,65790	0,684694	0,178898	0,821102
x _{1.4}	0,000000	0,732006	0,73222	0,633265	0,403652	0,596348
x _{1.5}	0,000000	0,778291	0,56973	0,747335	0,267740	0,732260
x _{1.6}	0,000000	0,851250	0,34949	0,896875	0,072470	0,927530
x _{1.7}	0,000000	0,648458	1,08424	0,424136	0,410122	0,589878
x _{1.8}	0,000000	0,510351	1,91887	0,158541	0,207780	0,792220
x _{2.1}	0,000000	0,068126	27,35721	0,000002	0,205258	0,794743
x _{2.2}	0,000000	0,220455	7,07216	0,002117	0,173136	0,826864
x _{2.3}	0,000000	0,671293	0,97933	0,479631	0,154756	0,845244
x _{2.4}	0,000000	0,785793	0,54520	0,764847	0,263140	0,736860
x _{2.5}	0,000000	0,571992	1,49655	0,259690	0,091398	0,908602
x _{2.6}	0,000000	0,465079	2,30035	0,103406	0,192990	0,807010
x _{2.7}	0,000000	0,495890	2,03315	0,139203	0,019938	0,980062
x _{2.8}	0,000000	0,776488	0,57570	0,743073	0,286341	0,713659
x _{2.9}	0,000000	0,562429	1,55601	0,242021	0,124929	0,875071
x _{2.10}	0,000000	0,607743	1,29086	0,331785	0,166942	0,833058
x _{2.11}	0,000000	0,611305	1,27169	0,339462	0,208824	0,791176
x _{2.12}	0,000000	0,382502	3,22873	0,039813	0,099532	0,900468
x _{3.1}	0,000000	0,563531	1,54905	0,244021	0,113784	0,886216
x _{3.2}	0,000000	0,358439	3,57976	0,028615	0,345133	0,654867
x _{3.3}	0,000000	0,435900	2,58821	0,075919	0,379971	0,620029
x _{3.4}	0,000000	0,588661	1,39754	0,292150	0,247553	0,752447
x _{3.5}	0,000000	0,426266	2,69191	0,068119	0,051198	0,948802

**Приклади лінійних функцій, що описують зв'язок між показниками
привабливості системи вищої освіти**

$$y_1 = -2315,42 - 0,17 \times x_{1,1} - 0,008 \times x_{1,2} + 1,63 \times x_{1,3} + 0,71 \times x_{1,4} + 5,30 \times x_{1,5} - 0,22 \times x_{1,6} + 204,24 \times x_{1,7} - 4,84 \times x_{1,8} + 7,60 \times x_{2,1} - 3,83 \times x_{2,2} - 2,90 \times x_{2,4} + 53,32 \times x_{2,5} + 50,83 \times x_{2,6} + 2,72 \times x_{2,7} - 14,16 \times x_{2,8} + 2,92 \times x_{2,9} + 8,19 \times x_{2,10} + 26,69 \times x_{2,11} - 14,29 \times x_{3,1} + 1,46 \times x_{3,2} + 3,37 \times x_{3,3} + 1,02 \times x_{3,4} + 1487,65 \times x_{3,5};$$

$$y_2 = -2121,20 + 0,04 \times x_{1,1} - 0,003 \times x_{1,2} + 0,23 \times x_{1,3} + 1,41 \times x_{1,4} + 3,39 \times x_{1,5} - 0,29 \times x_{1,6} - 145,09 \times x_{1,7} - 0,26 \times x_{1,8} - 2,07 \times x_{2,1} - 5,41 \times x_{2,2} - 2,06 \times x_{2,4} + 42,23 \times x_{2,5} - 18,38 \times x_{2,6} - 0,64 \times x_{2,7} - 3,36 \times x_{2,8} - 2,53 \times x_{2,9} + 3,18 \times x_{2,10} + 12,81 \times x_{2,11} + 0,94 \times x_{3,1} + 3,25 \times x_{3,2} + 5,79 \times x_{3,3} - 0,98 \times x_{3,4} + 226,02 \times x_{3,5};$$

$$y_3 = -2150,46 - 0,18 \times x_{1,1} - 0,009 \times x_{1,2} + 1,61 \times x_{1,3} + 0,79 \times x_{1,4} + 6,95 \times x_{1,5} - 0,20 \times x_{1,6} + 260,51 \times x_{1,7} - 4,93 \times x_{1,8} + 7,99 \times x_{2,1} - 2,85 \times x_{2,2} - 3,09 \times x_{2,4} + 49,91 \times x_{2,5} + 56,14 \times x_{2,6} + 3,00 \times x_{2,7} - 15,72 \times x_{2,8} + 3,54 \times x_{2,9} + 8,24 \times x_{2,10} + 29,46 \times x_{2,11} - 14,99 \times x_{3,1} - 0,30 \times x_{3,2} + 1,85 \times x_{3,3} + 0,95 \times x_{3,4} + 1555,90 \times x_{3,5};$$

$$y_4 = -2125,87 - 0,17 \times x_{1,1} - 0,009 \times x_{1,2} + 1,99 \times x_{1,3} + 0,60 \times x_{1,4} + 5,80 \times x_{1,5} - 0,21 \times x_{1,6} + 226,99 \times x_{1,7} - 3,41 \times x_{1,8} + 7,48 \times x_{2,1} - 2,96 \times x_{2,2} - 2,84 \times x_{2,4} + 48,83 \times x_{2,5} + 56,50 \times x_{2,6} + 2,71 \times x_{2,7} - 14,78 \times x_{2,8} + 3,67 \times x_{2,9} + 7,51 \times x_{2,10} + 30,43 \times x_{2,11} - 13,08 \times x_{3,1} + 0,08 \times x_{3,2} + 0,27 \times x_{3,3} + 0,72 \times x_{3,4} + 1365,96 \times x_{3,5};$$

$$y_5 = -2442,52 - 0,17 \times x_{1,1} - 0,011 \times x_{1,2} + 1,70 \times x_{1,3} + 0,46 \times x_{1,4} + 5,10 \times x_{1,5} - 0,23 \times x_{1,6} + 206,13 \times x_{1,7} - 3,57 \times x_{1,8} + 8,03 \times x_{2,1} - 9,33 \times x_{2,2} - 2,98 \times x_{2,4} + 62,23 \times x_{2,5} + 36,86 \times x_{2,6} + 2,94 \times x_{2,7} - 15,04 \times x_{2,8} + 3,34 \times x_{2,9} + 7,68 \times x_{2,10} + 37,53 \times x_{2,11} - 13,38 \times x_{3,1} - 0,75 \times x_{3,2} + 5,70 \times x_{3,3} + 0,07 \times x_{3,4} + 1225,19 \times x_{3,5};$$

$$y_6 = -2686,94 - 0,23 \times x_{1,1} - 0,011 \times x_{1,2} + 1,90 \times x_{1,3} + 0,43 \times x_{1,4} + 7,61 \times x_{1,5} - 0,22 \times x_{1,6} + 326,40 \times x_{1,7} - 6,29 \times x_{1,8} + 12,40 \times x_{2,1} - 3,56 \times x_{2,2} - 3,45 \times x_{2,4} + 55,03 \times x_{2,5} + 73,66 \times x_{2,6} + 4,14 \times x_{2,7} - 20,93 \times x_{2,8} + 5,38 \times x_{2,9} + 9,78 \times x_{2,10} + 34,90 \times x_{2,11} - 19,90 \times x_{3,1} - 0,92 \times x_{3,2} + 2,48 \times x_{3,3} + 1,60 \times x_{3,4} + 1946,69 \times x_{3,5};$$

$$y_7 = -2301,17 - 0,21 \times x_{1,1} - 0,009 \times x_{1,2} + 1,70 \times x_{1,3} + 0,52 \times x_{1,4} + 6,48 \times x_{1,5} - 0,20 \times x_{1,6} + 286,94 \times x_{1,7} - 5,80 \times x_{1,8} + 8,61 \times x_{2,1} - 2,99 \times x_{2,2} - 2,82 \times x_{2,4} + 50,89 \times x_{2,5} + 64,88 \times x_{2,6} + 3,47 \times x_{2,7} - 16,60 \times x_{2,8} + 3,69 \times x_{2,9} + 9,17 \times x_{2,10} + 29,96 \times x_{2,11} - 16,41 \times x_{3,1} - 0,65 \times x_{3,2} + 2,69 \times x_{3,3} + 1,32 \times x_{3,4} + 1691,88 \times x_{3,5};$$

де Y_i – середній агрегований показник за кожним з 7 кластерів.

x_{ij} – відповідні вихідні значення показників за досліджуваною країною.

**Відстані до центрів існуючих груп
(для раніше досліджуваних країн)**

Case	Squared Mahalanobis Distances from Group Centroids (дискримінантний. sta) Incorrect classifications are marked with *							
	Observed Classif.	G_1:1 p=,14286	G_2:2 p=,14286	G_3:3 p=,14286	G_4:4 p=,14286	G_5:5 p=,14286	G_6:6 p=,14286	G_7:7 p=,14286
Австралія	G_1:1	23,506	2483,642	171,670	262,982	589,540	382,214	139,109
Гонконг	G_1:1	25,967	2477,293	209,409	327,102	566,836	424,311	181,270
Канада	G_1:1	22,653	2458,744	151,596	303,794	489,921	376,936	134,323
Туреччина	G_1:1	19,292	2240,323	168,594	312,437	474,135	385,677	155,578
	G_2:2	2392,146	0,000	2777,897	2610,047	2965,178	4031,904	3051,855
США	G_2:2	2392,146	0,000	2777,897	2610,047	2965,178	4031,904	3051,855
Азербайджан	G_3:3	170,232	2982,707	25,085	191,963	544,487	213,772	58,794
Боснія і Герцеговина	G_3:3	184,573	2785,377	22,503	128,656	550,292	310,759	107,308
Казахстан	G_3:3	181,843	2822,628	16,671	133,061	536,776	254,132	96,058
Киргизстан	G_3:3	173,299	2711,803	12,167	141,429	571,638	301,223	107,825
Македонія	G_3:3	190,322	2787,495	22,782	192,936	610,018	283,891	107,655
ПАР	G_3:3	148,141	2706,975	30,363	160,385	532,181	303,789	115,155
Таджикистан	G_3:3	160,096	2827,697	21,393	166,919	566,540	262,867	107,142
Узбекистан	G_3:3	191,210	2778,504	29,048	160,896	563,649	288,176	99,584
Катар	G_4:4	369,392	2674,127	209,832	23,185	755,719	590,276	335,126
ОАЕ	G_4:4	291,398	2602,904	168,605	19,402	685,244	523,897	290,534
Саудівська Аравія	G_4:4	237,262	2614,988	94,530	19,291	603,961	463,758	220,702
Бенін	G_5:5	651,140	3091,461	669,279	788,942	23,855	799,390	685,297
Гана	G_5:5	500,221	2902,098	527,659	646,711	24,920	677,057	546,890
Індія	G_5:5	522,328	2955,865	558,621	697,286	22,800	681,577	577,228
Сенегал	G_5:5	446,451	3002,416	483,354	602,248	19,552	596,347	500,282
Білорусь	G_6:6	397,594	4028,118	290,919	550,721	706,386	29,594	238,279
Грузія	G_6:6	461,848	4210,932	309,174	579,218	761,248	26,810	242,213
Молдова	G_6:6	370,688	4014,042	236,826	489,413	602,628	24,248	185,422
Польща	G_6:6	284,018	3816,108	186,536	438,218	673,599	20,577	117,522
Румунія	G_6:6	408,778	4100,836	345,931	591,513	657,980	26,453	269,129
РФ	G_6:6	429,416	4119,539	295,391	509,958	712,126	20,410	231,147
Україна	G_6:6	404,669	4104,757	290,000	549,418	717,714	22,910	191,212
Австрія	G_7:7	141,327	2974,419	105,935	292,512	571,791	238,179	23,631
Бельгія	G_7:7	142,284	3170,812	80,560	236,237	559,286	197,221	19,101
Болгарія	G_7:7	163,268	3193,717	93,213	314,551	592,601	191,911	15,473
Іспанія	G_7:7	150,351	3036,759	93,636	272,418	555,318	210,335	13,254
Італія	G_7:7	165,499	3104,410	94,752	281,400	532,793	217,888	22,547
Корея, Південна	G_7:7	166,329	3190,840	120,950	301,047	556,741	198,551	23,693
Латвія	G_7:7	165,605	3104,799	67,657	259,252	580,587	175,721	10,845
Малайзія	G_7:7	154,452	2982,007	103,266	262,896	555,924	262,659	25,782
Нова Зеландія	G_7:7	95,921	2940,705	93,845	252,149	480,028	228,170	24,708
СК	G_7:7	135,315	2891,882	112,568	295,342	639,447	229,203	23,757
Словаччина	G_7:7	154,878	3161,168	75,342	277,961	572,421	151,707	16,600
Угорщина	G_7:7	134,636	3064,382	53,896	224,539	629,866	189,007	16,698
Фінляндія	G_7:7	153,353	3230,870	156,486	373,553	635,780	207,200	21,124
Франція	G_7:7	183,030	3238,905	104,884	296,943	582,132	166,967	15,223
Японія	G_7:7	144,045	2796,720	109,155	286,179	579,491	233,962	32,128

Оцінки апостеріорних ймовірностей (для нових країн)

Case	Posterior Probabilities (дискримінантний. sta) Incorrect classifications are marked with *							
	Observed Classif.	G_1:1 p=,14286	G_2:2 p=,14286	G_3:3 p=,14286	G_4:4 p=,14286	G_5:5 p=,14286	G_6:6 p=,14286	G_7:7 p=,14286
Китай	---	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	0,000	0,000
Кіпр	---	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000
Чехія	---	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000
Естонія	---	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000
Німеччина	---	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000
Іран	---	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000
Ізраїль	---	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000
Йорданія	---	0,000	0,000	0,721	0,000	0,000	0,000	0,279
Нідерланди	---	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000
Швейцарія	---	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000

Відстані до центрів існуючих груп (для нових країн)

Case	Squared Mahalanobis Distances from Group Centroids (дискримінантний. sta) Incorrect classifications are marked with *							
	Observed Classif.	G_1:1 p=,14286	G_2:2 p=,14286	G_3:3 p=,14286	G_4:4 p=,14286	G_5:5 p=,14286	G_6:6 p=,14286	G_7:7 p=,14286
Китай	---	1405,886	3587,937	1269,027	1307,623	944,471	1613,277	1454,812
Кіпр	---	148,005	3161,167	72,757	246,470	585,069	184,412	50,121
Чехія	---	103,465	3085,163	76,200	268,921	621,677	192,295	17,703
Естонія	---	198,751	3194,648	95,724	297,765	583,820	181,400	16,943
Німеччина	---	902,482	4938,025	682,934	1007,107	1354,179	485,352	435,313
Іран	---	245,522	3324,440	192,529	395,541	372,947	240,593	163,896
Ізраїль	---	286,800	3667,431	176,649	360,424	669,011	149,320	95,922
Йорданія	---	230,913	3272,606	156,385	250,210	436,518	255,260	158,287
Нідерланди	---	178,462	3197,775	137,626	347,105	611,431	231,296	49,559
Швейцарія	---	176,442	3194,666	109,420	263,342	638,600	203,691	29,731

Класифікація послуг у світовій торгівлі

Класифікація відповідно до MTN.GNS/W/120	
1) business services; 2) communication services; 3) construction and related engineering services; 4) distribution services; 5) educational services; 6) environmental services; 7) financial services; 8) health-related and social services; 9) tourism and travel-related services; 10) recreational, cultural, and sporting services; 11) transport services; 12) other services not included elsewhere	1) ділові послуги; 2) послуги зв'язку; 3) будівельні та пов'язані з ними інженерні послуги; 4) послуги із продажів через канали збуту; 5) послуги в галузі освіти; 6) послуги в галузі навколишнього середовища; 7) фінансові послуги; 8) послуги в області охорони здоров'я і соціального забезпечення; 9) послуги в області туризму і подорожей; 10) послуги у сфері відпочинку, культури та спорту; 11) транспортні послуги; 12) інші послуги, не віднесені до інших категорій
Класифікація відповідно до ВРМ6 та MSITS 2010	
1) manufacturing services on physical inputs owned by others ; 2) maintenance and repair services, n.i.e. ; 3) transport ; 4) travel ; 5) construction ; 6) insurance and pension services ; 7) financial services ; 8) charges for the use of intellectual property, n.i.e. ; 9) telecommunications, computer and information services ; 10) other business services ; 11) personal, cultural and recreational services; 12) government goods and services, n.i.e.	1) послуги з переробки матеріальних ресурсів, що належать іншим сторонам; 2) послуги з ремонту та технічного обслуговування, віднесені до інших категорій; 3) транспорт; 4) подорожі; 5) будівництво; 6) послуги в сфері страхування та пенсійного забезпечення; 7) фінансові послуги; 8) платежі за користування інтелектуальною власністю, що не віднесена до інших категорій; 9) телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги; 10) інші ділові послуги; 11) послуги приватним особам та послуги у сфері культури та відпочинку; 12) державні товари та послуги, що не включені до інших категорій

Показники, що входять до моделі

(зв'язок елементів "Кількість іноземців, які навчаються в Україні" – "Споживча ємність локальних ринків" – "Обсяги продажів місцевих компаній" – Доходи домогосподарств")

Назва змінної	Назва змінної у моделі	Умовні константи	Одиниця вимірювання
Кількість іноземних студентів	foreign_sturdents	–	осіб
Середньомісячні витрати	average_costs_month	–	грн.
Тривалість перебування іноземних студентів в Україні	months	–	місяців
Витрати іноземних студентів	students_buying	–	грн.
Додатковий дохід місцевих підприємств	extra_revenue	–	грн.
Рентабельність діяльності місцевих підприємств	company_profitability	10	%
Частка витрат на заробітну плату у собівартості продукції	salary_in_costs	30	%
Створено додаткових робочих місць*	extra_jobs	–	одиниць
Середня заробітна плата у регіоні	salary_average	8 865	грн.
Додатковий дохід місцевого населення	population_revenue	–	грн.
Частка змінних витрат у доході домогосподарств (тобто кошти, які залишилися після сплати обов'язкових рахунків та придбання необхідної продукції і можуть бути витрачені на власні уподобання)	share_buying	20	грн.
Зростання попиту постійного населення на продукцію місцевих виробників	population_demand	–	грн.
Частка вартості сторонньої продукції у собівартості	contracts_share	50	%
Зростання витрат місцевих підприємств на стадії проміжного споживання (попит на послуги інших підприємств для виробництва власної продукції)	companies_demand	–	грн.
Додатковий загальний дохід територіальної господарської системи	total_revenue	–	грн.

* може приймати часткові значення (наприклад, у разі зарахування працівника на неповний робочий день або відрядної оплати)

Розрахунок параметрів моделі

Результуючий показник	Формула
students_buying	foreign_sturdents * average_costs_month * months
extra_revenue	company_profitability / 100 * students_buying
extra_jobs	(extra_revenue * (salary_in_costs / 100)) / salary_average
population_revenue	extra_jobs * salary_average
population_demand	population_revenue * share_buying / 100
companies_demand	extra_revenue * contracts_share / 100
total_revenue	population_demand + companies_demand

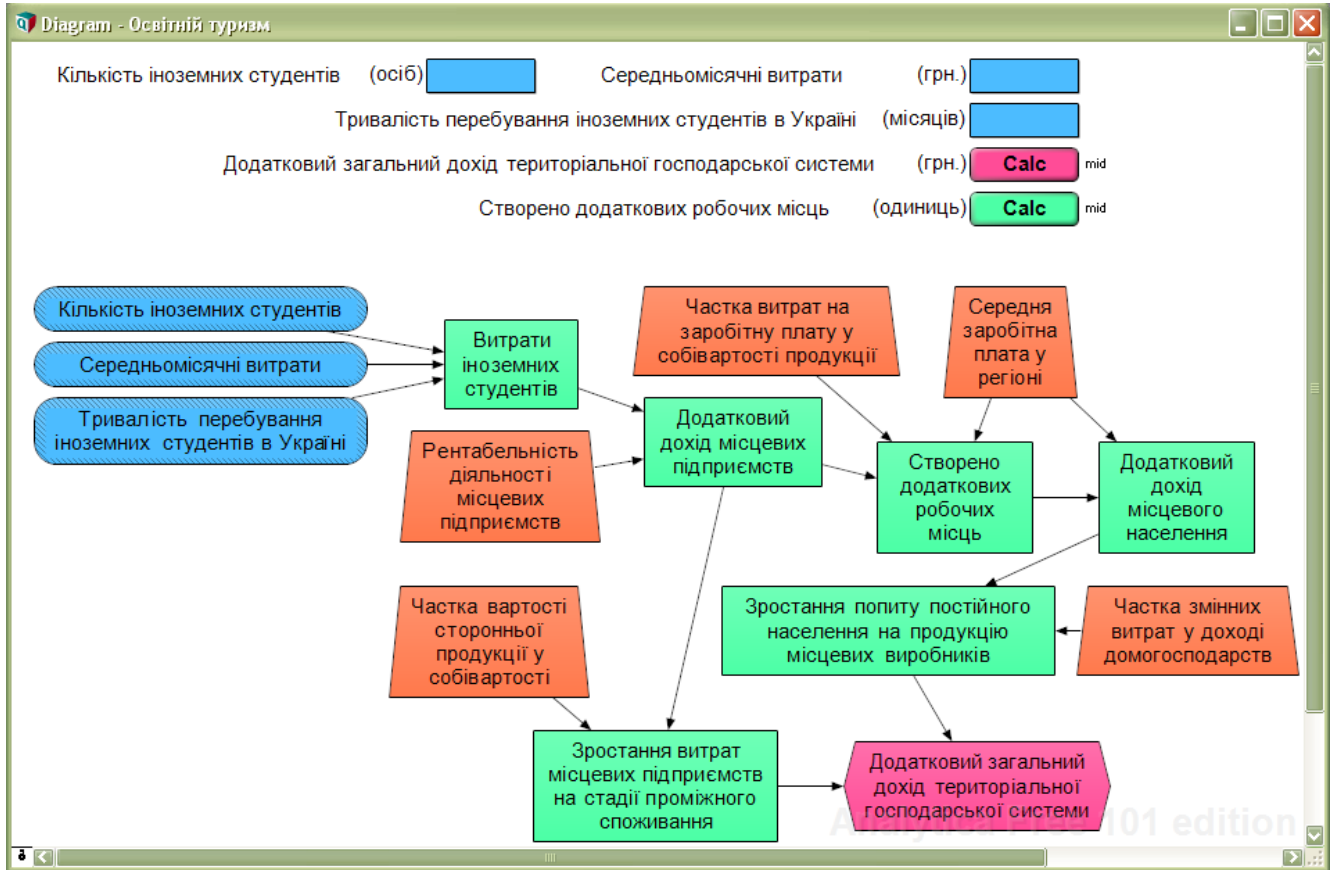

Рис. АІ1. Робоча область моделі

Таблиця АІ1

Приклади результату розрахунків аргументів моделі

(середньомісячні витрати на 1 особу встановлені у розмірі 3000 грн., час перебування іноземців в Україні – 7 місяців)

Кількість іноземних студентів	Додатковий загальний дохід територіальної господарської системи	Створено додаткових робочих місць
50	58 800	3,6
100	117 600	7,1
200	235 200	14,2
300	352 800	21,3
400	470 400	28,4
500	588 000	35,5
600	705 600	42,6
700	823 200	49,8
800	940 800	56,9
900	1 058 400	64,0
1000	1 176 000	71,1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Статті у наукових фахових виданнях України***

1. Мірзоєв Д. Ш. огли Проблеми термінології галузі освітнього туризму та розроблення методики оцінки ринку освітніх послуг / В. Є. Єрмаченко, Д. Ш. огли Мірзоєв // Управління розвитком: зб. наук. праць. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – № 1-2 (187-188). – С. 118-125.

2. Мірзоєв Д. Ш. огли Правові аспекти регулювання трудової міграції в Україні / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2017. – № 2(30). – С. 390-399.

3. Мірзоєв Д. Ш. огли Завдання державної підтримки експорту освітніх послуг в Україні / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2017. – № 1(29). – С. 426-437.

4. Мірзоєв Д. Ш. огли Алгоритм вибору агентів впливу на стан соціально-економічної системи та її складових на основі інтеграційного підходу / Д. Ш. огли Мірзоєв // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2018. – № 1(31). – С. 314-333.

Статті у наукових періодичних виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

5. Мірзоєв Д. Ш. огли Основні тенденції ринку міжнародних освітніх послуг та вимоги до формування стратегічних пріоритетів України / Д. Ш. огли Мірзоєв // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. – Одеса : Одеський національний економічний університет, 2018. – № 2 (66). – С. 174–184.*(Index Copernicus)*.

6. Мірзоєв Д. Ш. огли Дослідження економічної активності населення у контексті розвитку рекреаційної інфраструктури соціально-економічних систем / В. Є. Єрмаченко, Д. Ш. огли Мірзоєв // Бізнес Інформ. – 2018. – №5. – С. 207-216.*(Index Copernicus)*.

7. Мірзоев Д. Ш. огли Особливості формування міграційних потоків під впливом переструктуризації ринку праці / Д. Ш. огли Мірзоев // Комунальне господарство міст : Серія «Економічні науки». – 2019. – Том 4. – Вип. 150. – С. 76-83. (*Index Copernicus*).

Публікації за матеріалами конференцій

8. Мірзоев Д. Ш. огли Аналіз відповідності обсягів підготовки фахівців галузі туризму у ВНЗ потребам національного ринку / Д. Ш. огли Мірзоев // Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, менеджменту, обліку та права» (м. Полтава, 14 серпня 2018 р.). – Полтава : ЦФЕНД, 2018. – Ч. 2. – С. 28-31.

9. Мірзоев Д. Ш. огли Уточнення класифікації соціально-економічних систем у контексті регіоналізації глобального ринку / Д. Ш. огли Мірзоев // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів» (м. Львів, 1 вересня 2018 р.). – Львів : ГО «Львівська економічна фундація», 2018. – С.51-55.

10. Мірзоев Д. Ш. огли Аспекти використання методик оцінки міжрегіональної диференціації в умовах необхідності збереження сталого розвитку регіонів / Д. Ш. огли Мірзоев // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища» (м. Одеса, 28-29 вересня 2018 р.). – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. – С. 202–205.

11. Мірзоев Д. Ш. огли Використання алгоритмів імітаційного моделювання у визначенні сценаріїв поведінки суб'єктів ринку освітніх послуг / Д. Ш. огли Мірзоев // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей (м. Харків, 30-31 травня 2019 р.). – Харків : ДІСА ПЛЮС, 2019. – С. 73–78.

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

61166, м. Харків, пр. Науки, 9-А, тел. (057) 702-03-04, факс: (057) 702-07-17
E-mail: post@hneu.edu.ua, http://www.hneu.edu.ua

№ 19/86-23-29 від 24.01.19

На № _____ від _____

ДОВІДКА

Про використання результатів дослідження
Мірзоева Джавіда Ширзад огли, поданих в дисертації на
здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему:
«Забезпечення економічної активності населення у контексті освітнього туризму»

Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи Мірзоева Джавіда Ширзад огли використані в навчальному процесі кафедри економіки та соціальних наук і кафедри менеджменту, логістики та економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця для студентів освітнього рівня «бакалавр». Зокрема, при викладанні дисциплін «Управління трудовими ресурсами», «Людський розвиток», «Ринок праці» на спеціальності 051 «Економіка» та «Управління людськими ресурсами» на спеціальності 073 «Менеджмент» використовуються наступні розробки:

методичний підхід до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму для зростання економічної активності населення, особливістю якого є використання процедури рейтингування потенційних конкурентів України на світовому ринку освітніх послуг;

методичне забезпечення зростання економічної активності населення в контексті освітнього туризму, особливість якого полягає у комплексному застосуванні тріади: методичного підходу до вибору пріоритетних напрямів розвитку освітнього туризму; механізму забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму; методичного підходу до визначення залежності між рівнями доходу країни на душу населення та його освіти;

механізм забезпечення економічної активності населення з урахуванням потоків освітнього туризму, відмінність якого полягає в розробленні ітераційної моделі визначення основних чинників впливу на розвиток територіального ринку праці та зростання доданого регіонального продукту, що сприяє економічній активності населення, створенню нових робочих місць і зростанню якості робочої сили;

методичний підхід до визначення залежності між рівнями доходу на душу населення країни та його освіти, особливістю якого є виділення точок біфуркації, при настанні яких за умови отримання надвисоких доходів зменшується економічна активність населення та втрачається його стимул до отримання освіти.

Ректор
Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця

В. С. Пономаренко

Харківська обласна державна адміністрація
Управління культури і туризму
Обласний комунальний заклад
Харківський організаційно-методичний центр туризму

площа Свободи, 5, Держпром, 7-й під'їзд, 5-поверх, м. Харків, 61022, тел./факс 757-45-13
e-mail: tic_kh@ukr.net

23.10.2018 № 231

На _____ від _____

ДОВІДКА № _____

про впровадження результатів та окремих пропозицій
Мірзоева Д.Ш. огли, поданих в дисертації на здобуття
наукового ступеня кандидата економічних наук на тему
"Забезпечення економічної активності населення
у контексті освітнього туризму"

Довідкою підтверджується, що наукові результати досліджень щодо моделі прогнозування стану ринку праці та економічної активності населення у галузі туризму та послуг освіти, були використані у практичній роботі Обласного комунального закладу «Харківський організаційно-методичний центр туризму».

У процесі роботи над поточними проектами було використано розроблену автором методіку визначення інтеграційних зв'язків та напрямів міжгалузевого співробітництва між сферою міжнародної освіти та туризму.

Всі означені методики впроваджені в роботу ОКЗ у 2018 рр.

Довідка видана без фінансових зобов'язань перед автором.

Керівник

В. Д. Холодок

LTD "Business center "INGEK"
304-a Moskovskiy Ave, ap. 53
61032, Ukraine, Kharkov
tel.: +38(050) 198-64-41
E-mail: post@ingek.com

АТ "Банк "ГРАНТ"
г. Харьков, ул. Данилевского, 19
Р/с: 26003025888, МФО: 351607
Код: 33066849
www.ingek.com

ООО "Бизнес центр "ИНЖЭК"
пр. Московский 304-А, кв. 53
61032, Украина, г. Харьков
тел.: +38(050) 198-64-41
E-mail: post@ingek.com

№ 0/1468-1 от 25.10.2018

На № _____ от _____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Мірзоев Д.Ш.огли, поданих в дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата економічних наук на тему: "Забезпечення економічної активності
населення у контексті освітнього туризму"

Представлені в дисертаційній роботі розробки по проблемам удосконалення методологічного апарату теоретичних досліджень та розроблення практичних методик із оцінювання впливу зовнішньоекономічної діяльності у сфері надання послуг на стан забезпечення економічної активності населення у контексті розвитку галузі освітнього туризму були виконані на підставі проведення аналізу та узагальнення досвіду ТОВ «Бізнес центр «ИНЖЕК»

Практичні та методичні рекомендації, викладені в дисертаційній роботі, вивчено нами та використовуються у роботі. За активною участю автора обґрунтовано методичний підхід до визначення впливу факторів зовнішнього середовища поданий в дисертації. Запропонована методика забезпечила розробку пропозицій для покращення показників економічної активності сфери туризму у системі підвищення якості надання послуг у сфері освітнього туризму При плануванні діяльності ТОВ «Бізнес центр «ИНЖЕК» використовуються рекомендації Мірзоев Д.Ш. огли щодо забезпечення економічної активності населення у контексті освітнього туризму . Зазначена методика впроваджена в роботу підприємства у 2017 році.

Довідка видана без фінансових зобов'язань підприємства перед автором.

Директор ТОВ «Бізнес центр «ИНЖЕК» Зосимов І. А.

УКРАЇНА
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ НАУКИ І ОСВІТИ

Держпром, 9 під'їзд, 4 поверх, м. Харків, 61022, тел. (057)705-02-88, факс (057)705-09-39
E-mail: priemnaya@dniokh.gov.ua, веб-сайт https://dniokh.gov.ua, код ЄДРПОУ 02146446

26.10.2018 № 01-34/5730

на № _____ від _____

ДОВІДКА № _____

про впровадження результатів та окремих пропозицій
Мірзоев Д.Ш. огли, поданих в дисертації на здобуття
наукового ступеня кандидата економічних наук на тему
«Забезпечення економічної активності населення
у контексті освітнього туризму»

Довідкою підтверджується, що наукові результати досліджень щодо забезпечення теоретичного підґрунтя та практичного упровадження методики вибору пріоритетних напрямів експорту освітніх послуг у географічному розрізі на основі оцінювання споживчої ємності пріоритетних ринків були використані у процесі роботи над поточними проектами Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації (далі - Департамент).

Автором було детально вивчено особливості формування зовнішньоторговельних потоків Харківської області у вимірі країн та галузей, визначено потребу у фахівцях, здатних працювати над процесами організації міжнародного ділового співробітництва на підприємствах, а також потенціал вищих навчальних закладів регіону, які на сьогодні готують спеціалістів для різних країн.

У процесі підготовки аналітичної пропозиції співробітниками Департаменту було використано розроблену автором комплексну процедуру рейтингування країн-потенційних конкурентів України на світовому ринку освітніх послуг з метою виділення чинників ключових переваг, визначальних для абітурієнтів з територій пріоритетного експорту – з уточненням напрямів міжнародного співробітництва підприємств та організацій Харківської області.

Всі означені методики впроваджені в роботу Департаменту у 2017-2018 рр.

Довідка видана без фінансових зобов'язань перед автором.

Заступник директора Департаменту -
начальник управління освіти і науки

В. ІГНАТЬЄВ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МІРЗОЄВ ДЖАВІД ШИРЗАД ОГЛИ

УДК 331.55+338.48 – 6: 37

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ
У КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ**

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

*Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації*

Науковий керівник

Єрмаченко Володимир Єгорович
кандидат економічних наук, професор

*Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 64.055.02*

 I. М. Герашченко

